

ВІДОЗВИ. ЗАЯВИ

ЗВЕРНЕННЯ XXVII СЕСІЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА ДО ПРЕЗИДЕНТА, ВЕРХОВНОЇ РАДИ ТА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Революція Гідности ціною життя і великої мужности своїх героїв відстояла право українського народу на реальну, державну незалежність, свободу, правову та соціальну справедливість. Вперше за багатомісячну історію Україна отримала шанс збудувати демократичний суспільно-політичний лад у сім'ї вільних європейських народів і назавжди позбутися посткомуністичного колоніального минулого. На жаль, революцією Гідности скористалися ті, хто змарнував шанс змінити країну під час Помаранчевої революції. У нашій державі є чимало талановитих людей, які щиро хочуть добра своїй країні. Проте чинна система постійно змушує їх грати за своїми правилами. Не сформувавши власної позиції, такі люди дуже швидко розчиняються в олігархічно-клановому болоті.

Як показує досвід посткомуністичних країн, які стали членами ЄС, треба радикально оновити політичну, адміністративну, правову і військову еліти та докорінно демонтувати олігархат як реакційний суспільний лад, притаманний слаборозвинутим народам, країнам третього світу.

Постреволюційна правляча еліта за останні два роки зробила дуже мало на цьому шляху. Повільні і часткові реформи, а в більшій частині випадків брак їх, не призвели і не могли призвести до демонтажу олігархату. Брак реформ ще більше поглибив економічну кризу, підсилену російською агресією та несприятливою світовою кон'юктурою на сировинні товари.

Сьогоднішня політична криза як наслідок невдалих кроків на шляху переходу до розвинутої демократії, коли владу використовують для задоволення кланових інтересів та персонального збагачення, загрожує державному суверенітету. Політикам у цій ситуації необхідно сконцентрувати свої зусилля навколо швидких і радикальних інституційних реформ, відклавши при цьому популістську, спекулятивну риторику. Дострокові вибори, на нашу думку, не є виходом із кризового стану, оскільки в Україні немає достатньої законодавчої бази для зміни еліт і немає альтернативних політичних сил — носіїв ліберально-демократичних цінностей.

Політичні партії — учасники коаліції за допомогою соціального популізму — намагаються збільшити електоральну підтримку й уникнути відповідальности за діяльність уряду, який вони сформували. Ми рішуче заявляємо, що саме Президент, правляча коаліція та уряд солідарно відповідають за долю України.

Для забезпечення політичної стабільности в країні вимагаємо переформатувати парламентську коаліцію і випрацювати стратегію швидких та глибоких перетворень, оприлюднити позиції кожної політичної сили щодо таких важливих стратегічних пріоритетів, як демонтаж олігархату:

1) ухвалення нової Конституції конституційними зборами, яка має закріпити парламентську форму правління із жорсткими механізмами стримувань і противаг;

2) узаконення легальної лобістської діяльності як основного інструменту подолання політичної корупції;

3) прийняття пропорційної системи виборів депутатів Верховної Ради України за відкритими регіональними списками та створення всіх необхідних інституційних умов для відкритого і прозорого виборчого процесу, в рамках якого виникнуть достатні умови для зміни політичних еліт;

- 4) забезпечення повного застосування антикорупційного законодавства в частині перевірки на сумлінність всіх кандидатів на виборні та призначені посади публічної адміністрації, правої та правоохоронної систем;
- 5) здійснення широкомасштабної приватизації державних підприємств на основі відкритих і прозорих аукціонів із залученням прямих іноземних інвесторів (за винятком російських);
- 6) створення законодавчих умов для вільного ринку землі, скасувавши при цьому мораторій на продаж земель за межами населених пунктів;
- 7) забезпечення законодавчих змін щодо формування управлінських еліт, суддів, прокурорів шляхом відкритих конкурсів із використанням спеціалізованого комп'ютерного тестування;
- 8) скасування всіх привілеїв і пільг, пов'язаних із виконанням депутатських та повноважень публічної адміністрації;
- 9) завершення реформування освіти і науки на основі створення ефективного конкурентного механізму державного фінансування, що передбачає виділення коштів на реалізацію конкретних пріоритетних програм.

*Ухвалена на XXVII Науковій (Шевченківській) сесії
Наукового товариства ім. Шевченка в Україні
26 березня 2016 р., м. Львів*

ВІДОЗВА XXVII НАУКОВОЇ СЕСІЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА ЩОДО СТАНУ НАУКИ В УКРАЇНІ

Ми, члени Наукового товариства ім. Шевченка — громадської організації, яка об'єднує вчених багатьох наукових установ та навчальних закладів України, з тривогою констатуємо наявність великої загрози науковій сфері в нашій державі. Триваюче упродовж багатьох років нехтування державними органами найнеобхіднішими потребами науковців поставило їх на межу виживання — це при тому, що під сучасну пору уряди багатьох інших країн, інтелектуальний потенціал яких значно поступається нашому, докладають значних зусиль для здійснення наукового поступу: забезпечують належну оплату праці, оновлення матеріально-технічної бази дослідних установ, всіляко підтримують участь науковців у міжнародних конференціях, створюють умови для запрошення провідних учених з усього світу для читання лекцій, стимулюють молодих дослідників. У нас же науковці змушені проводити дослідження без необхідного фінансування, наукові потреби (відрядження, експедиції тощо) оплачують з власної кишені, паритетні наукові контакти із зарубіжними вченими неможливі. На державному рівні украї обмежене фінансування призводить до падіння престижу наукової праці, різкого скорочення чисельности наукових кадрів, еміграції талановитої української молоді, а, отже, істотного зниження інтелектуального й економічного потенціалу нашої держави. Це пряма загроза національним інтересам України.

Завдяки наполегливим зусиллям наукової громадськості Верховна Рада України 26 листопада 2015 року прийняла прогресивний Закон України „Про наукову та науково-технічну діяльність“. Закликаємо Кабінет Міністрів України неухильно дотримуватися вимог цього закону під час коректування Державного бюджету на 2016 рік і укладання проекту бюджету на наступний рік. Критичну ситуацію з наукою в Україні треба виправляти негайно.

*Прийнята на XXVII Науковій (Шевченківській) сесії
Наукового товариства ім. Шевченка в Україні
26 березня 2016 р., м. Львів*

УКРАЇНА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ МОСКОВСЬКОГО
ОКУПАНТА В ЄВРОПУ: ОСНОВНІ ЗАСАДИ
ВІЙСЬКОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Росія наразі не обстрілює Європу „Градами“, але її політика спрямована проти Євросоюзу. Вона прагне його розхитати, розколоти, і це їй вже вдається. Захланний кремлівський клан уже в Європі. Він просувається все далі, захоплюючи щоразу нові сфери й галузі в економіці, підкуповуючи політиків і навіть партії. Росія нав'язує Європі свої погляди, поведки й правила, попри те, що європейські в Росії, напевно, не приживуться ніколи.

В цих умовах Європі, насамперед її східній частині, було б доцільно вибудувати і зміцнювати Балтійсько-Чорноморську вісь — Швеція — Норвегія — Фінляндія — Литва — Латвія — Естонія, Польща — Болгарія, Україна, а у перспективі й Білорусь, ініціювати взаємовигідні умови між вказаними країнами від торговельної до оборонної політики.

До речі, Польща має підстави для формування такого оборонного союзу з сусідами регіону. Варто лише згадати 1939 рік, коли Гітлер і Сталін намагалися розірвати, знищити Польщу. А окупація цієї країни з 1945 по 1989 р. Де тоді були країни Заходу? А сьогодні німці і французи рахують гроші від партнерства з російським „Газпромом“ і не дуже хочуть бачити в особі Росії (Московії) агресора. Але ж для Польщі, Литви недопущення російських агресорів до своїх кордонів — це першочергове завдання.

Отож сьогодні спільні інтереси країн Балтики і регіону Чорного моря дають можливість сформувати новий Політикозахідний союз на теренах Східної Європи. В цьому зацікавлені також Швеція, Фінляндія як позаблокові країни. До такого Союзу може долучитися і Туреччина, яка підтримує своїх одновітців — кримських татар. Адже вони на своїй тимчасово окупованій території зазнають знущань, національних і соціальних утисків від московського окупанта. Разом це був би могутній Союз — значно сильніший в економічному і військовому плані, ніж московський агресор.

У такому Союзі Україна, зважаючи на розміри території, природні ресурси та географічне положення, має шанс відіграти основну роль як в оборонному, так і в економічному аспектах.

А поки що, до створення і функціонування такого Союзу у всіх країнах, які межують з Росією, треба збільшити присутність і готовність реагування військ НАТО. Це міг би бути підрозділ швидкого реагування, в якому мали б бути сконцентровані ті знання і підготовка, які належать до планів оборони.

В умовах, коли починається спроба розпаду ЄС, якого підтримує морально і матеріально російський агресор, зміцнення союзу країн Міжмор'я (Адріатика, Балтика, Чорне море) — це й основа недопущення прямих контактів, подальших підкупів

московським агресором країн — головних членів ЄС — Німеччини, Франції та ін. Звичайно, Союзні вказаних країн досягти відповідної міцності не під силу, але створити бар'єр подальшого просування російського окупанта на Захід за підтримки насамперед США, Канади реально і своєчасно.

Наразі Захід залишив Україну сам на сам з агресором, із міжнародним тероризмом. Катастрофа малайзійського „Боїнга-777“, знищеного російською зброєю з російським екіпажем із території окупованої Росією України, засвідчила, що війна в Україні — це головна точка на геополітичній карті. Після цього Захід почав інакше мислити і допомагати Україні в боротьбі з окупантами, щоб не допустити їх на свої терени. І все ж Захід закликає Україну до миру. Але ж для миру потрібна насамперед переможна війна над ворогом, російським тероризмом. Війна з Росією вже вийшла за межі України і захопила весь глобалізований світ.

Анексія Криму, російська агресія на Донбасі раніше не мали б такого резонансу, як тепер у глобалізованому світі. Як наслідок, система європейської та глобальної безпеки виявилася багато в чому безпорадною й неефективною, поставивши під сумнів можливість подальшого сталого розвитку на континенті. Тому підтримкою України і стимулом для її приєднання до Альянсу виступають дії НАТО із забезпечення власної військової присутності у країнах Східної Європи, які свідчать про рішучість і практичне наповнення солідарності проти російської загрози. У цьому контексті Україні конче потрібно розвивати військову співпрацю з цими країнами, особливо із сусідніми членами НАТО й ЄС, а також із Туреччиною.

Швидкість змін, що нині відбуваються у світі, така висока, що їхній ефект виявляється набагато раніше, ніж це було зовсім недавно. У подальшій глобалізації економічні і політичні відносини між країнами будуть усе швидше розвиватися у ще гострішій конкурентній боротьбі аж до її умовного завершення. На повне завершення світової глобалізації слід чекати сотні років.

Навіть ЄС як поки що найбільш повно зінтегрована організація серед інших відомих світових об'єднань груп країн у цьому аспекті буде вдосконалюватися, щоб зберегти згуртовану гармонізовану організацію, з якої, на жаль, вирішила вийти Великобританія (звичайно, не без допомоги й консультацій Кремля). Водночас слід зазначити, що нині ЄС є, власне, механічним об'єднанням різних держав, які відрізняються мовою, історією, політикою, культурою і не можуть розробити загальної політики, насамперед у сфері зовнішньої політики. Про це свідчать хоча б задуми цієї ж Великобританії і деяких інших країн від'єднатися від цього співтовариства.

Сучасну Європу об'єднує єдина валюта. Але євро — валюта, яка перебуває під диктатурою Європейського банку і Німеччини, найпотужнішої держави в Європі, яка може нав'язувати свою політику іншим країнам. Ця Європа дедалі дужче стає організацією, яка покликана обслуговувати інтереси певної фінансово-грошової еліти.

Проте Європа все ж прямує в бік Об'єднаних Штатів Європи. І якщо це відбудеться, тоді Європа може зробити щось і для простого народу, не лише для еліти, й ефективніше впливати на приборкання агресії на континенті. А поки що Європа — ліберальна і консервативна. Її країни — політично ожирілі.

Оскільки найближчий сусід України — Польща, яка є членом НАТО, то співпрацю з цією країною у військовій сфері можна розглядати як співробітництво зі структурами НАТО. Тим паче, в умовах російської агресії доцільно зняти всі перепони в українсько-польських економічних відносинах. Ідеться про створення спільних банків, спільних підприємств, спільної транспортної інфраструктури і прикордонних зон вільної торгівлі, систем співпраці на рівні муніципалітетів, оборони тощо.

Завдяки патріотам, насамперед Євромайдану, який вже став відомим у світі, Україні вдалося позбутися диктаторської влади, яка до того ж заохочувала Московію до експансії, до захоплення АР Крим, свідомо знищуючи військову могутність держави.

Згаданий теракт Московії — знищення пасажирського літака Боїнг-777, в якому загинуло десь 300 громадян десятих країн світу, а перед тим — Смоленськ, Грузія, Крим, — все це свідчить про російську агресію, яка, оточивши Україну своїми військами, скеровує вістря в бік Європи, світу.

Водночас слід визнати, що військова агресія Росії на Донбасі — погане виправдання українських політиків у браку реформ у нашій державі. Більше того, реформи є неодмінною умовою перемоги України в цій війні. І в проведенні реформ у таких умовах нема нічого незвичного і неможливого. Це все підтверджує досвід Ізраїлю. Кілька десятиків років тому економіка і державні фінанси цієї країни були в такому самому стані, як нині в Україні. Сьогодні Ізраїль — одна з найрозвинутіших країн світу.

Ізраїльський стабілізаційний план 1985 р. охоплював низку жорстких фіскальних і монетарних заходів, скоординованих між собою¹. Так, з фіскального боку, головною метою плану було скорочення дефіциту бюджету, що мало зупинити ріст державного боргу і видатків на його обслуговування. Ізраїлю це вдалося: бюджет на 1985 рік був майже збалансованим, хоча попередніми роками дефіцит був виражений двозначним числом. Одночасно було підвищено податки і скорочено видатки. Головним джерелом економії коштів були субсидії підприємствам. А також проведено масове скорочення державних службовців, чиновників органів місцевого самоврядування та інших бюджетників. Враховуючи вихідні виплати, скорочення не надто

впливало на розмір дефіциту в поточному році. Однак ці кроки продемонстрували ізраїльтянам і всьому світові готовність влади до реформ та змін².

Щоправда, державні органи Ізраїлю, яким врізали бюджет, і підприємства, в яких забрали субсидії, дуже активно лобювали свої інтереси. І все-таки в цих умовах ізраїльська влада вистояла проти їхніх нападок. Строге дотримання плану дало можливість за лічені місяці стабілізувати ситуацію в країні і створити умови для подальшого проведення ринкових трансформацій, які і перетворили Ізраїль на високорозвинуту країну з величезним економічним потенціалом.

Все це підтверджує досвід про те, що війна — це потужний цивілізований, масштабний фактор економічної історії, потужний цивілізований масштабний фактор економічного розвитку на засадах, насамперед централізованої керівної ролі держави.

Слід також відзначити досвід інших країн, які перебували в екстремальних умовах. Так, Німеччині вдалося відновити свою територіальну цілісність, хоча частину земель вона безповоротно, принаймні на сьогодні, втратила внаслідок поразки в Другій світовій війні. Корея не відомо коли й не відомо як відновить свою цілісність. Франція впродовж десятиків років готувала повернення території, втрачених унаслідок Франко-Прусської війни, плакаючи ідею реваншу й досягши його завдяки перемозі в Першій світовій війні. Японія прагне повернути контроль над Курилами, хоча їй навряд чи вдасться досягти цього найближчим часом. Хорватія стрімко й рішуче повернула втрачені території, натомість Сербія позбулася частини історичних земель. Отже, в історії міжнародних відносин є чимало і успішних, і невдалих спроб відновити територіальну цілісність.

До речі, з потребою відновлення територій, економіка та інфраструктура яких зруйновані внаслідок збройних конфліктів, зіткнулися багато держав. Тільки в ХХ ст. у такій ситуації опинилися країни Європи, СРСР, Японія, Ліван (Бейрут), В'єтнам, Іран, а нині — Російська Федерація (Чечня), Грузія, Азербайджан, Балканські країни, Афганістан та Ірак³.

На особливу увагу заслуговує досвід країн Центрально-Східної Європи та Балтики, які одразу після розпаду московської імперії (СРСР) остаточно визначилися з напрямками своєї зовнішньої та внутрішньої політики і, отримавши величезну економічну та політичну підтримку, розпочали активний рух до європейських та євроатлантичних структур. З їхньою матеріальною та структурною допомогою було проведено внутрішні політичні та економічні реформи. Натомість нові незалежні країни, що утворилися на теренах колишньої московської імперії — країни СНД у Східній Європі, на Кавказі та в Центральній Азії — на два десятиріччя опинилися в зоні політичної невизначеності, зазнаючи постійного тиску від Росії або перебуваючи в безпосередній залежності від неї⁴.

Доля Європи вирішується сьогодні в Україні. Тому Україна має не лише забезпечити власну без-

¹ Шибалкіна Ю. Реформи во время войны: израильский урок для Украины // ЛІГАБізнесІнформ.— Електронний ресурс.— Режим доступу: <http://biz.liga.fnet/ekonomika/all/stati/2950566-reformy-vo-vremya-voyny-izrail'skiy-urok-dlya-ukrainy.htm>.

² Fischer S. The Israeli economy / S. Fischer // Bank of international settlements.— Електронний ресурс.— Режим доступу: <http://www.bis.org/review/r060620c.pdf>.

³ Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / За заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко.— К., 2015.— С. 131.

⁴ Там само.— С. 39.

пеку, а й зробити посильний внесок у формування простору безпеки на Європейському континенті. Звичайно, курс на Європейську інтеграцію та євроатлантичну співпрацю пов'язаний з ризиками, усунення яких потребує вжиття відповідних заходів. Задекларований курс України на інтеграцію в Європейський політичний і безпековий простір — невід'ємний складник Євроатлантичного простору, який має спиратися на принципово нову модель суспільно-політичного розвитку, відповідну стратегію внутрішніх перетворень та послідовні зусилля, спрямовані на зміну геополітичної ситуації, її вплив на економіку держави. Все це потребує від України посилити державне регулювання економіки в бік зміцнення військово-промислового комплексу (ВПК) й одночасного дерегулювання бізнесу підприємств, зокрема й оборонної промисловості.

Сьогодні в умовах війни економіка України значною мірою тримається на самовідданій праці мільйонів українців та їхній волонтерській допомозі. Це підвищує відповідальність держави за оперативне розв'язання проблем економічної безпеки. Вагому підтримку від міжнародних фінансових організацій та окремих держав Україна вже дістала. Проте цієї допомоги, з огляду на масштабність викликів і загроз, які Україна стримує заради збереження міжнародної безпеки, вкрай недостатньо. Кредити міжнародних інституцій, зумовлені стандартними вимогами скорочення державних витрат, у тому числі на соціальні потреби, не враховують українських реалій. Критично низький рівень життя більшості населення України, зумовлений, зокрема, воєнною агресією Московії (Росії), сьогодні не можливо знижувати і з гуманітарних, і з моральних міркувань.

Відкритий конфлікт із Росією буде найбільшим викликом для національної безпеки України ще впродовж тривалого часу, і слід покладатися на не-стандартні інструменти міжнародної політики, які дадуть можливість їй стати справді незалежною демократичною Європейською державою на противагу її авторитарному оточенню на сході.

Витрати на національну безпеку та оборону України сягають майже 90 млрд. гривень, що становить майже 20 відсотків доходу державного бюджету. Проте складні обставини у країні не виключають здійснення позитивних змін у соціально-економічній системі. Однією з нагальних є розробка національної політики вирівнювання доходів громадян у межах доступних ресурсів, що може стати головним засобом для зняття соціальної напруженості. Загальний механізм розв'язання цієї проблеми можна запозичити з досвіду розвинутих країн, про що вже мовилося.

Виходячи з досвіду Ізраїлю, до проблем економічної безпеки країни під час воєнних конфліктів слід віднести насамперед ефективність управління державою, яке реалізується через суспільні функції і політичні чинники — забезпечення цілісності суспільства, а також соціальні, економічні, зовнішні.

Цільність суспільства водночас не заперечує надання всім регіонам України однакових можливостей та не допустити ситуації, коли окремі з них мають більше прав. Україна ж в умовах війни з московськими окупантами має залишатися унітарною державою, в якій питання національної без-

пеки та оборони, основи зовнішньої, гуманітарної та економічної політики визначають лише Президент, центральний уряд та національний парламент. Сьогодні пропонують розробити та відкрито артикулювати національну політику щодо створення на контрольованих Україною територіях Донбасу нових областей України. Вони мають стати повноцінними адміністративно-територіальними одиницями, здатними проводити регіональну політику соціальних та економічних реформ. Для цього започатковано програму Ради Європи „Децентралізація і територіальна консолідація в Україні“⁵. В „Програмі“ в умовах глобалізації запропоновано підтримати децентралізацію, зокрема через започаткування мережі регіональних офісів реформ, і сприяти територіальній реформі, що здійснюється шляхом об'єднання громад.

У „Стратегії-2020“ розвитку України слід, як вважають вчені-економісти⁶, доцільно передбачити перспективу визначення, пропагування та захисту цінностей української національної ідеї, довготермінової програму втілення їх в життя усіма будівничими Нової України, передбачивши всебічний розвиток творчої особистості, вдосконалення систем вітчизняної освіти, науки, постінформаційної економіки, впровадження інновацій, нанотехнологій, підвищення громадської активності. Формування нової української національної еліти, яка стала б для народу, особливо молоді, прикладом для наслідування, збереження ідентичності, ментальності народу, його історичної пам'яті, генофонду тощо. Визначення засад української національної ідеї диктує внесення відповідних змін не лише у царині міжнародних відносин, а і в нормативно-правову базу України, у стратегію національної безпеки України.

В боротьбі з агресором у ракурсі соборності нового значення набуває реінтеграція тимчасово окупованих територій, їх рекультрегіоналізація і адаптація сторін, що воюють. Україна сьогодні не є соборною територіально, але соборною духовно в боротьбі з агресором. Це свідчить про те, що тест на соборність є випробуванням на цілісність території на сформованість нації. І можна лише пошкодувати, що регіональна політика держави не була своєчасно введена в стратегію соборності ні на науковому, ні на урядовому рівнях⁶.

Інтеграційний індикатор, доленосний для суверенного розвитку народу — обороноздатність країни, оскільки відображає здатність громади бути націєтворчим середовищем не лише в економічному, технологічному, екологічному, а й в духовно-інтелектуальному, мовно-інформаційному, етнічно-культурному, демографічно-ментальному, політично-патріотичному, військово-захисному аспектах відтворення людини, її сім'ї, системи освіти, науки, релігії, історичної пам'яті.

Війна з російським агресором в нинішніх глобальних умовах, загострення протистояння наочно продемонстрували зацікавлення подальшим розвитком, що зачіпають інтереси Білоруси, Казахстану, Китаю. Таке зацікавлення розвитком українсько-російських відносин представників „третьої сторони“ і їхнє прагнення досягти своїх геополітичних і геоекономічних цілей потужно впливає на розвиток цих відносин, оскільки змушує їх коригувати свою геополітичну та геоекономічну стратегію і тактику.

⁵ Вовканич С. Й. Ідеологічні засади державотворення в системі стратегізації регіональної політики, національної економіки та безпеки України // Регіональна економіка.— 2014.— № 4.— С. 18.

⁶ Там само.— С. 14.

Нині виокремлюється напрям, на який мала бути пріоритетно зорієнтована нова стратегія соціально-економічного розвитку, що зумовлено агресією Росії в Криму і на Сході України. Йдеться про військово-промисловий комплекс, а саме — про розробку, вдосконалення і виробництво надсучасних видів зброї, яка спроможна забезпечити успішне протистояння за ведення бойових дій в умовах гібридної війни з Росією. За таких умов ідеться й про збільшення кількості наукових і науково-технічних розробок у сфері військово-промислового комплексу в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Для інших галузей економіки зумовлено потребу у здійсненні політики політвекторності. Вона має передбачати, по-перше, фундаментальні дослідження, орієнтовані в перспективі на світове лідерство в певних сферах; по-друге, інноваційні заходи щодо виробництва зброї, якої потребує українська армія в умовах війни; по-третє, в найкоротший строк адаптацію наукових і науково-технічних досягнень ВПК у галузях, які виготовляють продукцію загальнопромислового й особистого споживання; по-четверте, нарощування вітчизняного експорту зброї та військової техніки на світовому ринку і створення на основі цього спеціальних фондів фінансування наукових ініціатив⁷.

Основою розвитку економіки нового тисячоліття є насамперед система корпоративно-економічного глобалізму, глобального менеджменту, поява глобальних корпорацій, які матимуть ознаки суверенних держав: екстериторіальність і передусім власні збройні сили. Адже держава в сучасних умовах стає менш придатною виконувати свої функції. У подальшій перспективі держава буде заміщена владою глобальних корпорацій. Сьогодні в глобальних масштабах відбувається підпорядкування держави і влади могутнім корпораціям та їхнім власникам. А економічна безпека країни суперечить вимогам до національних урядів запроваджувати дерегуляцію ринків. Це означає не що інше, як вимогу передати реальну економічну владу в державах глобальному капіталу. В цьому суть ідеології, стратегії і політики сучасних прихильників тотальної глобалізації. Деретуляція відкриває кожну національну економіку міжнародному суперництву і глобальній конкуренції, ідентифікує її функціонування, значно послаблює і державну владу, і саму економіку, яка стає некерованою з внутрішнього центру. Національна економіка перестає бути самодостатньою з погляду інтересів розвитку. На думку деяких вчених, об'єктивно діє глобальний закон внутрішньої компресії економіки, за яким: чим сильніший зовнішній вплив на національну економіку, тим вищим має бути рівень її інтеграції, більшою сила внутрішніх взаємозв'язків, сильнішим опір негативному зовнішньому впливу і загрозам. Відкритість національної економіки завжди повинна бути порівняно мінімальною, зокрема в екстремальній ситуації (війни з РФ).

Від фінансової та техніко-технологічної безпеки залежить військово-економічна безпека, яка зумовлена рівнем розвитку військово-промислового комплексу, що повинен задовольняти потреби армії на рівні раціональної оборонної достатності і забезпечити експорт продукції військового призначення в інші країни світу, які входять до списку ООН як

благонадійні. І, звичайно, продовольча безпека, яка передбачає забезпечення населення країни високоякісними продуктами харчування, гарантоване достатнє харчування у разі стихійного лиха, війни, блокади з боку інших держав.

Отже, державне забезпечення економічної безпеки країни в екстремальних умовах, тим паче, — в умовах війни, залежить від дії внутрішніх і зовнішніх чинників та сил, зацікавлених у зміні державного політичного або соціального ладу. Завдання економічної безпеки складні, часто набувають статусу національної проблеми. Йдеться про збереження економічного суверенітету держави, тобто її повної незалежності від інших держав у внутрішніх справах і зовнішніх відносинах. Справжній суверенітет держави можливий лише на засадах ефективної та конкурентоспроможної соціально орієнтованої економіки. В підсумку саме рівнем ефективності національної економіки визначене місце країни у нинішній світовій глобальній системі.

В екстремальних умовах, у яких перебуває Україна, зміцнення обороноздатності слід здійснювати насамперед шляхом модернізації підприємств ВПК, наближення до стандартів НАТО.

Після окупації Криму Московією західні держави почали запроваджувати економічні санкції проти РФ. Утім, найпотужніші санкції було запроваджено через російське військове втручання на Донбасі. Зокрема, США оголосила про набуття чинності нових санкцій проти російських компаній. ЄС ввів санкції проти Сбербанку, ВТБ, Газпромбанку, ВЗБ, і Россельхозбанку. До економічних санкцій проти Росії у той чи інший спосіб уже приєдналися Японія, Норвегія та інші країни.

Нас все ж підтримує й Захід всіма можливими засобами, в т. ч. й санкціями проти РФ. Ці санкції б'ють і по економіці західних країн, але не настільки, щоб ризикувати глобальною безпекою. Тому Захід підтримуватиме Україну й далі, хіба що за винятком Великобританії як острівної країни. Хоча у нинішній війні водні та інші перешкоди для агресора — не проблема.

Своєю чергою, в умовах війни регулювання національної економіки України на макрорівні має відбуватися більш централізовано аж до економічної диктатури⁸, не применшуючи при цьому дерегулювання на мікрорівні, дерегулювання бізнесу підприємств, зокрема оборонної промисловості.

Адже війна, протистояння із сусідом-агресором — Московією буде ще довго тліти. У всякому разі доти, доки ця „імперія зла“ не розпадеться, а на теренах її європейської частини сформується, дай Боже, нова демократична держава. Можливо, з такою державою ми й зможемо спілкуватися, торгувати. Проте пролиту нині кров за Україну наші нащадки навіть при їхньому великому бажанні не пробачать.

В нинішніх екстремальних умовах Україна повинна виступати як єдине ціле і вивести свою економіку на рівень провідних країн світу, в якнайкоротшому часі стати членом НАТО. Огульна критика влади, загроза „третього Майдану“ і таке інше лише на користь агресорові.

Наше суспільство завжди ненавиділо чужу владу, владу колонізаторів, а тому, за традицією, не

⁷ Савельєв Є. В., Куриляк В. С. Пріоритети у реформуванні української економіки // Економіка України.— 2015.— № 5.— С. 86.

⁸ Михасюк І., Чаус В. Регулювання національної економіки в екстремальних умовах (в умовах війни): монографія.— Львів, 2016.— С. 161.

любить і ненавидить власну владу, яку саме обирає. Якби нині на посаду Президента чи Прем'єра ми обрали найсвятішого зі Святіших, то назавтра фальшиві ультрапатріоти охрестили б його зрадником, злодієм, агентом Путіна, як це бездоказово вони роблять із сучасною українською владою.

Важливим завданням Української держави в умовах війни з Московією є формування інформаційної стратегії, забезпечення її інформаційної присутності на окупованих територіях Донеччини, Луганщини та АР Крим. Тут слід пам'ятати, що люди на Донбасі і Луганщині ніколи не мали повноцінної української ідентичності. Різні регіони України перебували свого часу в складі різних держав (Росія, Польща, Австрія).

Все це використав московський агресор, захопивши за допомогою частини зорієнтованих на Росію мешканців Донбасу низку його східних регіонів. Там і спрацювала ця „хохляцька“ (читай — холуйська) ідентична невизначеність, яку формувала сотнями років Московія. Попри те, більшість українців виступила єдиним фронтом проти агресора. Навіть корінні росіяни, російськомовне населення як істинні патріоти України сьогодні є учасниками АТО.

Водночас нам слід пам'ятати: жодного примусу у вивченні української мови. Це має бути свідомий вибір — довгий шлях, який може тривати роками.

Наші українські російськомовні солдати-патріоти захищають Україну на Сході. Вони завжди спілкувалися російською мовою і ніхто з нас немає права засуджувати їх чи докоряти їм. Вони захищають Батьківщину.

Вже стало очевидним, що конфлікт із московськими загарбниками врегулювати політичними

заходами неможливо. Тому розв'язання проблеми — лише військове. Наші воїни готові до нього, попри те, що озброєння московського агресора переважає і додатково введено на територію Донбасу максимальну кількість особового складу своїх регулярників (а їх там більше, ніж наших) і це може завдати значних втрат серед наших військово-службовців. Проте ми знищимо більшу частину наступальної російської (московської) армії. Адже ми не наступаємо, а обороняємось. Тому перевага на нашому боці, на боці оборонців України — наших доблесних воїнів.

Україна повинна готуватися до такого сценарію. Адже московська загроза буде зберігатися впродовж багатьох років. Безпеку держави, кожного її громадянина може гарантувати тільки сильна держава з міцними демократичними інститутами. А безпека України — це гарантія добробуту — прав людини. Проте цю омріяну сотнями років безпеку українського народу у ХХІ ст. (як не парадоксально) наша держава може досягти лише у членстві в НАТО.

А поки що Москва досягла успіху у грі на суперечностях між великими європейськими державами, а водночас і фактичну неучасть США в європейському переговорному процесі з урегулювання російсько-української війни. Це привідкриває шлях Московії до подальшої окупаційної політики і повинно стати усвідомленням цієї загрози як життєвоважливим елементом не тільки для України як держави, а й для кожного її громадянина особисто. До того ж слід пам'ятати, що Україна стоїть на шляху московського окупанта в Європу.

Іван МИХАСЮК

„НА ЦВИНТАРІ РОЗСТРІЛЯНИХ ІЛЮЗІЙ УЖЕ НЕМАЄ МІСЦЯ ДЛЯ МОГИЛ”

Чи усвідомлять „русскоязычніє“ свою вину за війну Росії проти України?! Впродовж кількох місяців ставлю це запитання співбесідникам. Яка реакція? Заперечення: „Не усвідомлять!“ Обурення: „Як Ви смієте ображати російськомовних патріотів України?“ Роздратування: „Хіба не знаєте, що російськомовні українці та й окремі росіяни воюють за незалежність України?!“ Розгубленість: „З Вами розмовляю українською. А вдома російською. Мої батьки, чоловік — за Україну. То хіба ми винні, що російські солдати загарбали частину одвічних українських земель?!“ Присуд: „Ви оголтелий українській буржуазний націоналіст. Русській язик для українців — такої же родної, як українській. Ім разгаварівал Ленін!“ Здивування: „Надто складно відповісти на це запитання... А чи треба в ньому копиратися? Головне, щоби Україна була соборною, вільною, в якій щасливо, мирно повинні жити люди різних національностей. Якою мовою говорять — не так важливо“. Психологічний вибух: „Хіба може єврейська нація розвиватися без івриту, японська — без японської, французька — без французької, польська — без польської, чеська — без чеської мови? Що ж це за Українська Держава без Української Мови? Це якийсь парадоксальний парадокс! Українська мова в Україні має функціонувати в усіх сферах життя!“

Отже, реакція на запитання різна. Всупереч наполяганням деяких політиків, що, мовляв, не на часі розбурхувати мовне питання, адже триває потужна інформаційно-психологічна і військова агресія Російської Федерації проти України, таки привертасмо увагу до цієї надважливої проблеми. Безперечно, згуртувати суспільство на національних засадах, сконцентрувати сили для відсічі агресору потрібно. Зовнішній ворог, тим паче такий, як Росія, вельми небезпечний, підступний, жорстокий. Він боїться тільки сили, його можна зупинити, розгромити всенародною могутністю. Але той же імперський фашизм, точніше рашизм, засобами маніпулятивної пропаганди століттями проникає в усі клітини українського життєвого середовища, отруює його всередині. „Московська блекота“ (Т. Шевченко) особливо небезпечна, бо роз'їдає морально-психологічну, національно-громадянську ідентичність, основою якої є українська мова.

Для українців, як для будь-якої іншої нації, мова є домом життєдайного буття, духовним, світоглядним, націєтворчим коренем. Теза, яку цілеспрямовано нав'язують, мовляв, „какая разница на каком языке гаварить — бил би хороший человек“, в умовах України цинічно фальшива, є формою нинішнього повзучого, так званого м'якого росій-

щення, яке підступно висмоктує з українців національну сутність, культивує російську імперську свідомість, створює передумови нефункціональності української мови. За ігноруванням комунікативної функції мови приховано знищення не менш важливих інших функцій: ідентифікаційної, експресивної, гносеологічної, мислетворчої, естетичної, культуроносною, номінативної тощо. Тобто питання всебічного функціонування української мови в усіх державних і суспільних інституціях є питанням життя або смерті української нації, національної держави, української України. Адже однією з основних мотиваційних передумов війни Росії проти України, як заявив В. Путін, є захист „русскоязычного населення”. Ще у 2000 році Людмила Пугіна на всеросійській конференції заявила, що російська мова об'єднує людей в російський світ. Тому треба утверджувати, обороняти і розширювати мовні кордони російського світу, які проходять коридорами вживання російської мови.

Отже, кордони „русского міра” проходять в сесійній залі Верховної Ради України, коридорами, кабінетами різних владних інституцій, телевізійних і радіоорганізацій. Звідси розповзається по всій Україні нігілістичне, зневажливе ставлення до української мови, яке підживлює українофобів, паралізує зросійщених українців, які на психологічному роздоріжжі: вириватися з чужого „русского міра”, формувати внутрішню потребу спілкуватися українською мовою, створювати українськомовне інтелектуально-життєве середовище, чи за інерцією залишатися російськомовним і чужим шляхом вести своїх дітей, онуків, правнуків, збільшуючи у такий спосіб кількість російського населення, що призводить до ослаблення української національної потуги.

Відомо, що Президент України говорить про „вільний розвиток і вживання в Україні інших мов, насамперед російської і англійської, і згадує про свій „Указ” щодо „пріоритетного вивчення” цих мов. Мабуть, жоден із читачів не буде заперечувати, що треба знати англійську, російську, німецьку, французьку чи інші мови, що розширює інтелектуальний світ людини. Але без ґрунтовного знання рідної мови, національної культури, правдивої історії людина підсвідомо стає морально-духовним інвалідом, нерідко ненависником родового національного джерела, перетворюється на погній для чужої культури. Тому в Україні потрібно утверджувати українську мову в кожній клітині державного і суспільного організму як основи національно-громадянської ідентичності українців та формування української політичної нації і за змістом, і за формою. Відмова голови Верховної Ради, а згодом Президента України підписувати рішення депутатів про скасування закону К/К — Ківалова-Колесніченка відкрила „нової політичеської общности” — росіянам і російськомовним українцям — шлях до повної, неподільної влади в Україні й форсованого будівництва „государства Україна”.

Уродженець Сумщини, випускник Воронежського університету (Російська Федерація), історик, фіноугрознавець, журналіст Ростислав Мартинюк, роздумуючи про нинішні процеси будівництва „государства Україна”, тобто нової форми російщення в Україні, слушно зазначає, що „російськомовні українці” у хвилини екзальтації іменуються навіть „російськомовними бандерівцями”. Президент Петро Порошенко говорить, що „60 відсотків українських героїв-воїнів АТО — російськомовні”, хоча волонтери називають цифру і 70 відсотків, і навіть 80 відсотків. Хвала і вічна Слава і російськомовним, і українськомовним захисникам України від

найлютішого московсько-путінського агресора, бо „на цвинтарі розстріляних ілюзій уже немає місця для могил” (Василь Симоненко).

Тому не заколисуйтесь, не заспокоюйтесь, дивіться історичній життєвій правді у вічі, опановуймо її, всебічно аналізуймо, щоби збагнути і правильно оцінити глибинні морально-психологічні процеси нищення українства і перетворення українців на іншомовних ізгоїв, а одвічно українську землю у територію для збагачення.

Так, ніхто нині не плодить петровських регламентів (1720, 1721), катерининських маніфестів (1775), валуєвських циркулярів (1863), емських указів (1876), офіційно не забороняє друкувати книжки українською мовою для дітей (1895), не зобов'язує цілком таємними постановами ЦК КПРС „дальше вдосконалювати вивчення і викладання російської мови в союзних республіках” (1978), вживати „додаткових заходів щодо поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік” (1983), не збільшує на 15 відсотків оплату праці вчителям за викладання російської мови і літератури. Зафіксовано 480 різних циркулярів, указів, постанов, резолюцій, ухвал, спрямованих на отруєння української ментальності, знищення української України, а українців — як етносу.

За 25 років відновленої незалежності України не зроблено цілеспрямованих, морально і психологічно зумовлених кроків до створення потрібних умов для повнокровного функціонування українського національного життєвого середовища. Ба більше, справедливо підкреслює Ростислав Мартинюк, нав'язано гібридну самоназву, псевдоетнонім „русскоязычние українці”. Мовляв, це для України є природним явищем. Під гаслами так званої природної російсько-української двомовності (насправді мовної шизофренії) триває російщення в Україні, насамперед засобів масової інформації, спорту, силових структур, армії, молодіжних субкультур тощо. Унікальність нинішнього російщення полягає в тому, що цей процес є двоїстим: антипутінським і антиукраїнським. Чимало етнічних росіян і російськомовних українців не хочуть, щоби їх захищав Путін, бо російській мові та їм як носіям ніщо не загрожує. Російськомовні господарюють у всіх сферах. У піку Путіну, який хоче створити Новоросію, вони намагаються реалізувати проект „Русская Україна”. Але він не менш небезпечний, бо спрямований у саме серце українців, проти національно-громадянської ідентичності. Парадокс полягає і в тому, що російськомовні патріоти України, мабуть, підсвідомо підтримують українофобів — п'яту колону з етнічних росіян та малоросів, хохлуїв, манкуртів, яничар з етнічних українців. Саме тому викликають надзвичайну тривогу у стратегічно мислячих українців результати соціологічних досліджень і спостережень. Наприклад, за даними аналітичного огляду „Становище української мови в Україні у 2013 році” кількість газет українською мовою знизилася тоді від 35 до 30,2 відсотка. У прайм-таймі восьми найрейтинговіших телеканалів частка російської мови перевищила 50 відсотків, а української становила 31,8. Моніторинг шести найпопулярніших радіостанцій показав, що українські пісні становлять лише 2,2 відсотка (!) ефіру. Проведені в 29 містах обстеження кафе і ресторанів зафіксували українську вівіску в 46 відсотків. Меню українською — в 49 і лише в 36 відсотків — обслуговування українськомовних клієнтів українською мовою. Щоправда, державною мовою було надруковано 50 відсотків книжок, але більшість з них — підручники.

У листопаді 2015 р. громадський рух „Відсіч“ у рамках кампанії „Бойкот російського кіно“ промоніторив 10 найбільших загальноукраїнських комерційних телеканалів. Результати приголомшливі: якщо на початку червня 2015 р. частка української мови на телебаченні становила близько 28 відсотків, то у листопаді 2015 р.— 23. За п'ять місяців, якщо висловлюватися толерантно, частка українськомовного продукту зменшилася на 5 відсотків. Насправді космополіти-українофоби безцеремонно, безнаказано перегороджували шлях українській мові в телеефір. Промоніторено також 5 найпопулярніших радіостанцій у проміжку від 16 до 20 год. у будні. З'ясувалося, що з 1200 ефірних хвилин лише 271 хв. звучали українські пісні та програми, 364 хв.— двомовні, 311 хв.— програми і пісні лише російською мовою. Окремо дослідили мовне співвідношення пісень, що звучали в аналізований час. Із сумарної кількості 184 пісень на п'яти радіостанціях українською мовою звучало лише 9, російською — 74, іншими мовами — 101.

Духовно-естетичний світ українців опинився між чужими культурами — нав'язливо російською попсою та музичним продуктом англосаксів. Їхні бізнесові мегаквазікультури на емоційно психологічному рівні позбавляють українців національної сутності, намагаються нав'язати космополітичний спосіб життя. Це якраз видно також у боротьбі україноненавистників проти збільшення квоти української пісні в радіоефірі. В телерадіоефірі України „російською мандрують, російською готують, російською сміються, російською висміюють українську мову,— слухно наголошує заслужений журналіст України Світлана Кабачинська.— Українською в телевізорі спілкуються хіба що дегенерати вітальки, дурнувати хохли з-під Полтави та ще „западенці“. І кілька ведучих — принципово. Більшість надає перевагу російській, переходячи на українську хіба, щоб показати, що вмють і „на державній“.

Отруйні зовнішні та внутрішні українофобські струмки створюють повноводну антиукраїнську ріку, течія якої спрямована на те, щоби не допустити всебічного формування і утвердження української національно-громадянської ідентичності, яка є найпотужнішим морально-психологічним підґрунтям, фундаментом розвитку соборної української України. Елементи спілкування і „на державній“ часто-густо використовують багато службовців різних рангів, депутати, політики, громадські діячі, журналісти для того, щоби про людське око виправдати свою належність до громадянства України. Навіть міністр внутрішніх справ А. Аваков у Львові два—три речення вимовляє українською, але щоби уже два роки спілкуватися лише російською мовою в Україні — такої зневаги не стерпіли би у жодній державі. Скандальне відео пересварки Авакова, Яценюка із Саакашвілі цікаве насамперед не матюками і жбурлянням склянки з водою, а тим, що Президент П. Порошенко всі свої репліки, зокрема, що не треба матюкатися, кидає російською мовою. Можливо тому, що це серйозна розмова з прем'єром, міністрами, і вдавана українська мова тут ні до чого, не потрібна. Уже відомо, що під час закритих нарад без працівників ЗМІ на найвищому державному рівні господарює не українська, а російська мова. З кабінетів законодавчої, виконавчої і судової влад російська мова („руський мір“) перекочує у засоби масової інформації, інші інституції. Її носії показують приклад ігнорування десятої статті Конституції України. Якщо ведучий інформаційної програми „Подобиці тижня“ на „Інтері“ Дмитро Анопченко „принципово“ бесідує

із першим заступником міністра юстиції Наталією Севостьяною російською мовою, то чому вона як державний службовець вищого рангу відповідає на запитання іноземною мовою, а не державною українською. Чому у ведучого програми „Стосується кожного“ теж на „Інтері“ Андрія Данилевича лише інколи прориваються вислови українською мовою? Він спонукає присутніх говорити російською. На каналі UA:Перший також культивують мовну шизофренію. Гість у студії розмовляє українською державною, а журналіст — російською, або навпаки. Чи таку ситуацію схвалює генеральний директор НТКУ Зураб Аласанія? Якщо — ні, то чому UA:Перший втрачає українське національне обличчя? На жаль, в телеефірі чимало приватних каналів проповідують модель України без українців. Філософ Петро Кралюк зазначає, що дійства „95-го кварталу“, „Ліги сміху“ доносять своїм глядачам ідеї, що „Українська держава — це несерйозно (подивіться, хто править нею!), несерйозною є й державна мова, а української культури взагалі немає — натомість є „блискачу“ російська культура (насправді — російська попса)“.

Олігархів — власників каналів та їхніх вірних слуг телеменеджерів лякає українськість, вона їм чужа. А „Єдина країна — Єдина страна“ Україна для них лише територія для збагачення. Про це свідчить уся логіка мовно-культурної, морально-духовної політики. Мовляв, навіщо для „Русской України“ створювати новий українськомовний теле- і радіопродукт. З благословення „руско-язичних“ депутатів та урядовців (наприклад, таких як Б. Ложник), які за своїм менталітетом українофобні, керівники теле- і радіоканалів, журналісти-перекиньчики відкидають навіть те українське, що вже було напрацьовано. „З допомогою телебачення намагаються змінити наш національний код з українського на російський,— наголошує професор Лариса Масенко.— Щоб запобігти цьому, слід розвести українську і російську мови на телебаченні. Вважаю, що треба залишити лише один російськомовний канал. Усі інші мають бути повністю українськомовними“, без мовної шизофренії. Адже шизофренія — це роздвоєння свідомості, а лінгвошизофренія — це руйнування української мови зсередини, створення умов для зміщування української і російської мов, уподібнення української до російської, щоби за законами психіки, самі українці „добровільно“ від неї відмовилися. Мовляв, „какая разніца“, по-російськи „какось якоесь льогшее“.

Слушну думку професора Лариси Масенко з приводу створення одного російськомовного каналу вважаємо за потрібне уточнити, поглибити. На одному каналі (телевізійному чи радійному) мають бути програми мовами усіх національних меншин, які живуть в Україні: білоруською, болгарською, гагаузькою, грецькою, караїмською, кримчацькою, молдавською, ромською, російською, румунською, угорською та іншими мовами. Може бути дещо інший варіант. На всіх теле- і радіоканалах кількість програм має відповідати у відсотковому порівнянні кількості населення національних груп. Якщо українців в Україні 78 відсотків загальної кількості населення, то стільки відсотків має бути українськомовних теле- і радіопрограм, видаватися газет, журналів, книжок тощо.

Внести зміни до статей 3 і 4 Закону України „Про Суспільне телебачення і радіомовлення України“: чітко визначити у принципах, функціях і програмній політиці механізми функціонування української мови і культури в теле- і радіоефірі — не менше 75 відсотків. У зв'язку з тим, що у більшій частині приватних телевізійних і FM-

радіоканалів переважає російськомовний продукт, потрібно ухвалити Закон України про комерційні телерадіоканали, який би зобов'язував власників мовити українською, працювати на засадах україноцентризму. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення має принципово вимагати від керівників теле- і радіоканалів дотримуватися виконання ліцензій на мовлення, російську мову, як будь-яку іноземну, дублювати українським перекладом, як це робить, наприклад, „Голос Америки“.

Верховна Рада України покликана ухвалити закон про те, що всі депутати, службовці різних рангів, працівники усіх державних і громадських інституцій зобов'язані послугоуватися на службі державною українською мовою. Хто не знає української мови, то за власний рахунок хай наймає перекладача. Це буде надійною перепорою „мовній шизофренії“, яка перетворюється на російськомовне панування, що спонукає В. Путіна збройно захищати „русскоязычное население України“, винищувати українських патріотів, не шкодувати російських солдатів та запаморочених московською маніпулятивною пропагандою сепаратистів. Невже „русскоязычные украинцы“ досі не усвідомили своєї вини з приводу війни Російської Федерації проти України, адже то їх, „русскоязычных“

захищає російський імперський режим від фашистської, нацистської, бандерівської хунти, яка, мовляв, засіла в Києві, та українськомовних патріотів, які нібито переслідують, загрожують життю російськомовних?! Для зрячих, а не засліплених маніпулятивною московською пропагандою очевидно, що Україну від російських агресорів захищають українськомовні та російськомовні патріоти. Мовиться про те, щоби діти, онуки, правнуки російськомовних патріотів виростили, виховувалися в українськомовному інформаційно-гуманітарному середовищі, формувалися як українськомовні громадяни і патріоти України, щоби ніколи таким, як Путін, не було підстав заявляти про якийсь захист російськомовних.

Відчуваю обурення декого з читачів. Мовляв, В. Путін „обґрунтував“ би іншу причину щодо війни проти України. Так, і не одну. Але здійснимо експеримент, природність якого не викликає сумніву: нехай українська мова, культура, духовність, мораль, звичаї, традиції, національна гідність запанують у кожній клітині суспільного і державного організму, то побачимо, відчujemo, як розквітне Україна і жоден ворог, навіть москвити (росіяни) не наслідяться порушити кордони добросовісної, творчої, працелюбної української України.

Василь ЛИЗАНЧУК

ЧОМУ НАМ БРАКУЄ МИЛОСЕРДЯ?

„Біженці для Європи — це шанс змінитися на краще“ — так, пам'ятаю, називалася одна з безрезневих статей у газеті „День“. Тоді ще подумав: не лише для Європи — для України також. У нас вистачає і біженців, і „переміщених“, а при правильному ставленні до цієї проблеми суспільство може мобілізуватися і стати значно кращим. Інакше воно може деградувати і вже точно — збідніє. Формула успіху загалом проста: всяке добро має бути підтримане і винагороджене, а всяке зло — покаране. Тоді прогрес гарантований. Звісно, і до „переміщених“ осіб слід ставитися адекватно. У нас колись масово ширилися чутки: мовляв, санаторії Прикарпаття переповнені біженцями з Донбасу. І що цікаво: нові малолітні мешканці хваляться тим, що їхні татуси залишилися на Донбасі, щоби убивати „укропів“. Проте жодного разу не чув про конструктивне вирішення подібних конфліктів. Ледачі ми в подібних випадках, панове... А от створювати „жахалки“ любимо.

КРИМЧАНИН ВОЮЄ В АТО, А ЙОГО ДРУЖИНУ З ДІТЬМИ ВИСЕЛЯЮТЬ З КВАРТИРИ...

Якось мені зателефонував із Києва знайомий кримчанин і попросив допомогти у скрутній ситуації його землякам. Розповів, що глава сім'ї воює в зоні АТО, а в цей час його дружину з двома неповнолітніми синами виселяють з орендованої у Львові квартири. Виявляється, хазяйка знайшла вигіднішого клієнта, ніж кримчани. Приїхала з двома поліціантами, трьома нацгвардійцями, ще з якимись „тітушками“... Кричала так, щоби усі сусіди чули, — мовляв, хоче виселити з квартири сепаратистів. Ну хто ж у Львові заступиться за сепаратистів? Молода мама спочатку захищалася, а потім не витримала тиску і попросила три дні на пошук нової квартири. На тому й розійшлися. Виявилось, що львів'янка зовсім не мала рації, бо був договір,

згідно з яким про перегляд орендної плати треба попереджати заздалегідь. Як довідався, ці кримчани свого часу вистояли в Сімферополі довгу чергу, щоби відмовитись від російського громадянства. У Львів приїхали (розглядався і варіант Одеси), бо були певні: „русскій мір“ сюди ніколи не прийде. „Русській“ не прийшов, але й український виявився не набагато кращим. Інша важлива деталь: і мама, і двоє гарненьких синочків гарно розмовляють українською. За що ж їх звинувачувати у сепаратизмі? Ветерани АТО, дізнавшись про цю історію, дорікали жінці: чому не повідомила їх? Приїхали б у військовій формі з бойовими нагородами і пояснили б нацгвардійцям і поліцейським ситуацію. Але не настільки у нас ще розвинуте громадянське суспільство, щоби люди в потрібний момент знали телефони тих, до кого можна звернутися у важку хвилину.

СИБІРЯК НА МІТИНГУ ЗАЯВИВ, ЩО КРИМ — УКРАЇНСЬКИЙ

Свого часу Олексій Дячков симпатизував відомому артисту і „народному губернатору“ Алтай Михайлові Євдокимову. Це був не лише талановитий актор, але такий собі алтайський „Вацлав Гавел“ — чесна, порядна людина, яка думала про людей і перспективи краю, а не про власне збагачення. Зрозуміло, що навколо нього гуртувалися найпередовіші мешканці Алтайського краю. Олексій продовжував боротися за правду і після смерті Євдокимова, яку більшість друзів покійного губернатора вважає не випадковою. Багатьом чиновникам і можновладцям дорого перейшов... Навіть проявив своє правдолюбство на мітингу в Рубцовську, який відбувся 14 березня 2014 року — за два дні до відомого псевдореферендуму в Криму. Олексій Дячков, чийого прадіда депортували в Сибір із Західної України в 1939 році, сказав, що Крим — це

українська територія, і нема чого Росії туди лізти. Для місцевих силовиків це вже було занадто... Через кілька днів знайомі попередили про запланований арешт Олексія. Наступного ранку разом зі своєю цивільною дружиною і трьома дітьми опозиціонер вилетів у Москву. Ввечері всі п'ятеро приземлилися у Львові.

НАТАЛЯ — З ДРУЖИН-„ДЕКАБРИСТОК“

Схоже, що Олексій і Наталя дуже підходять одне одному. Він добре ставиться до Іллі (сина Наталі від першого шлюбу), Наталя любить Ярослава і Мілану. Труднощі лише зміцнили союз двох молодих людей. Наталя нещодавно народила хлопчика. Це праправнук того самого репресованого у 1939 році галичанина. Навіть ім'я для новонародженого „консенсусом“ погодили — Богдан. Ось ця взаємна любов і тримає біженців з Росії „на плаву“. Найгірше те, що за два з лишком роки сибіряки так і не змогли отримати статусу біженців. Вважають, що є негласна вказівка — всіма способами обмежувати потік біженців із Росії.

А ЩО, КОЛИ ЦЕ СПЕЦОПЕРАЦІЯ?

Коли розповідав друзям про Олексія Дячкова і його молодіжну „бригаду“, дехто ділився сумнівами, мовляв, росіяни засилають сюди своїх людей сотнями, а за певних обставин неодмінно використають їх проти України. Ну тоді сам Бог велів оточити цю родину увагою спецслужб. Хай би майбутні розвідники і контррозвідники проявили милосердя, ходили по хліб і молоко, купували підгузки, забирали дітей зі школи, а заодно повчилися б у потенційного російського „резидента“ жертовної любові до своєї Батьківщини. Це ж яким першокласним агентом треба бути, як треба любити фах розвідника, щоб місяцями працювати без вихідних,

вала біженців з Росії нам справді загрожуватиме, але не тепер! Найприкріше те, що в Галичині не так вже й багато прикладів діяльного християнського милосердя.

Родина в повному складі

* * *

Саме час поговорити про роль українських церков. Вони останнім часом підготували чимало священиків. Тобто кількісно, організаційно церкви відновилися після більшовицьких репресій. Але було б добре, якби кожен зі священиків намагався поширювати християнські цінності і знав, як це робиться. У християнському суспільстві не було б тих проблем, які нині підточують підвалини нашої держави. Згадаймо „бурштинову“ лихоманку на Волині та Рівненщині. Мабуть, світова історія не знає іншого випадку, коли заповідь „не кради“ порушувалася б так брутально і безсоромно. Розбазарюємо надра, крадемо чудові соснові ліси у дітей, крадемо у внуків, крадемо у планети... Щось не чув я про конференції, скликані церквою з цього приводу. А милосердя? Воно також у дефіциті. Звичайно, грошей на всіх біженців не настачиш... Українці тепер істотно збідніли; тут, дай Боже, хоч Збройним Силам допомогти. Родинам убитих, покалічених... Але ж річ не у грошах, а у повазі до людини. Лише за цих умов може розквітнути Україна. Доречно навести слова посла Канади в Україні Романа Ващука: „Переживання і Майдану, і окупації, і переселення, і війни, і волонтерства створили набагато більше внутрішніх зв'язків, ніж люди їх мали раніше. Зараз ви маєте кращий кровообіг...“ Посол має рацію, але ж і зони „застою“, де кровообігу майже немає, у нас також є. Гріх спокійно спостерігати, як втрачають віру у суспільство ті, хто міг би стати його опорою! Олексій Дячков і сам готовий підставити своє плече знедоленим. Але ж треба спочатку на ноги стати, хоч якось узаконити своє перебування в Україні. Інакше родину не прогодуєш і взагалі постійно почуватимешся в „підвішеному“ стані. Щоб позбутися суб'єктивної оцінки, організував кілька зустрічей Олексія з поважними львів'янами. Громадські діячі, кандидати наук, професори... Не полінувався поїхати в Київ до отця Макарія (УПЦ КП), який особисто знає Олексія. На всіх людей російський опозиціонер справив добре враження: розумний, щирий... А ось вплинути позитивно на його долю вони чомусь і всі разом не можуть. Щось не так із нашим суспільством? Невже ми даремно стояли на Майдані?

Сергій ЛАЩЕНКО

Олексій Дячков з українським націоналістом, професором Романом Кісем

жити надголодь, зуміти знаходити час для українських бюрократичних інстанцій, водночас бути люблячим батьком (я був у них і переконався, що діти також люблять Олексія) і взагалі витримати два роки нелегких випробувань... А якщо він усе-таки справжній опозиціонер? Якщо він любить Україну, і в ньому проявилися волелюбні гени репресованого прадіда? Хіба нам не потрібні проукраїнські освічені люди, які добре знають Росію? Олексій і Наталя мають економічну освіту, не вживають алкоголю, мріють поставити на ноги чотирьох дітей, а якщо дасть Бог, то й більше... Хочуть виховати їх справжніми патріотами України. В родині, до речі, намагаються спілкуватися українською. У дітей це виходить добре, у дорослих трохи гірше, але ж не все дається одразу... Головне — бажання. Може, на-

З ПОТОЧНОГО ЖИТТЯ НТШ

XXVII НАУКОВА БЕРЕЗНЕВА (ШЕВЧЕНКІВСЬКА) СЕСІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ

(26 березня 2016 року)

26 березня 2016 р. відбулося Пленарне засідання Наукової сесії Наукового товариства імені Шевченка, яку ще називають Шевченківською. Цього року її присвячено 150-річчю від народження Івана Франка. Це засідання підсумувало роботу всієї наукової сесії, яка почалася у секціях, комісіях, осередках у різних містах України 4 лютого і тривала до 25 березня 2016 року.

Михайло
Гнатюк

Олександр
Боронь

Роксолана
Зорівчак

Перше засідання вступним словом відкрив голова НТШ в Україні Роман Кушнір, у якому зазначив, що попри складну ситуацію у країні, неоголошену війну, анексію Криму, окупацію значної частини Донецької та Луганської областей, а у зв'язку з цим практичне припинення діяльності осередків НТШ на цій території (Донецького відділення та Кримського і Слобожанського осередків), вони продовжують працювати у нашому Товаристві. Зокрема, про це свідчать підготовлений черговий 42 том „Донецького вісника НТШ“, журналу „Схід“ (№ 1 за 2016 р.) та завершення впорядкування „Донецької Шевченкіани у датах і подіях: 1851—2014 рр.“ Голова НТШ згадав про першу Сесію у 1990 р. і внесок провідних науковців у відновлення НТШ.

На порядку денному першого засідання було заслухано шість доповідей: Михайла Гнатюка „Коди Шевченкової творчості: інтерпретація Івана Франка“, Олександра Бороня „Повість „Княгиня“ у творчій еволюції Шевченка-прозаїка“, Роксолани Зорівчак „Сприйняття творчості Івана Франка як символу інтелектуальної України в англомовному світі“, Ігора Скочиляса „Київська християнська традиція та „русский

православний мир“: історія, ідеологія і політика“, Володимира Панасюка „Львівська наукова школа механіків-матеріялознавців: історія та здобутки“, Володимира Білецького „Українська терміносистема в гірництві: здобутки і перспективи“.

М. Гнатюк у своїй доповіді наголосив на особливому значенні Івана Франка в історії НТШ, адже письменник зумів побачити коди найсокровенніших прагнень українського народу. Зокрема, зауважив, що національний код раннього Шевченка найвиразніше виступає у його баладі „Тополя“, а чи не найглибше розкодування творчості Т. Шевченка спостерігаємо у трактаті І. Франка „Із секретів поетичної творчості“. Доповідач розповів про шевченкознавчі студії І. Франка, які й дотепер залишаються зразками найглибшого прочитання творчості Тараса Шевченка. За словами М. Гнатюка, Іван Франко першим звернув увагу на таку важливу проблему, як Шевченко і Біблія та віднайшов сліди Святого Письма у творах Кобзаря.

Олександр Боронь розповів про повість „Княгиня“, яка посідає особливе місце у становленні повістярської манери письменника — сполучної ланки від ранніх спроб до більш вправних прозових творів на оригінальний сюжет, який не має аналогу в поетичній спадщині. У своєму дослідженні О. Боронь наголосив на таких реперних точках у дослідженні повісті: літературних джерелах, естетичних факторах, що мали вплив на написання повісти; композиційних особливостях; порівнянні повісти „Княгиня“ із поемою „Княжна“; образ автора; романтичне начало у природі конфлікту та

Ігор
Скочиляс

Володимир
Панасюк

Володимир
Білецький

інші. Доповідач зауважив, що ця повість, певною мірою перебуваючи у силовому полі романтичного стильового напрямку, засвідчила часткову переорієнтацію Шевченка на життєподібне відтворення реалій, перехід від одновимірності персонажів до детальнішого моделювання колоритних постатей із народу. „Княгиня“ завершує опертий на власну поезію етап творчості прозаїка.

Доповідь Роксолани Зорівчак викликала цікаву дискусію, яка продовжилася на другому засіданні. Дискутували Володимир Панасюк та Михайло Гнатюк.

Ігор Скочиляс поділився тезами, що таке „руський православний мір“. Володимир Панасюк розповів про розвиток та здобутки львівської наукової школи механіків-матеріалознавців, відзначив роль НТШ у вивченні цієї проблеми та подарував свою книжку бібліотеці НТШ. Володимир Білецький розповів про джерела гірничої термінології та нові досягнення у цій галузі.

Під час другого засідання, окрім цікавих дискусій, підбили підсумки Березневої сесії. Михай-

У залі засідань

провела два засідання і одне на честь академіка Ярослава Ісаєвича. До Історичної комісії долучилися й представники не історичних спеціальностей. Від Правничої комісії виступив Тарас Андрусак і звернув увагу на проблеми розвитку правової системи в Україні. Валентина Собо-

ль, представник Польського осередку НТШ, поклонилася від українців у Варшаві і подарувала літературу в бібліотеку НТШ. Ірина Кочан підсумувала роботу Березневої сесії у Мовознавчій секції НТШ, яка об'єднує науковців різних закладів Львова (цьогоріч прибули з Університету „Львівська політехніка“, Інституту українознавства імені І. Крип'якевича та Львівського національного університету імені Івана Франка).

Роман Кушнір підняв питання про актуальні проблеми української освіти. Роман Пляцко виступив із відозвою щодо стану науки в Україні.

Всі одногосно ухвалили відозву. Степан Гелей зачитав проект звернення, який теж прийняли за основу і одногосно підтримали.

На завершення другого засідання Роман Кушнір подякував Роману Гладисевському, виголосив подяку Ірині Касьяненко за плідну працю на посаді секретаря-референта голови НТШ та відрекомендував нового секретаря-референта — Марію Мазепу.

Приємним підсумком Пленарного засідання став концерт фортепіанної музики Анатолія Кос-Анатольського у виконанні дійсного члена НТШ Олександра Козаренка.

Редакція

Голова Товариства Роман Кушнір відкриває Пленарне засідання XXVII Наукової сесії Наукового товариства ім. Шевченка

ло Андрейчин від імені Тернопільського осередка доповів про те, що у них працює вісім комісій та зростає кількість членів НТШ. Важливим здобутком стало те, що члени НТШ взяли участь у праці „Тернопільщина: історія міст і сіл“. Микола Литвин відзвітував про роботу Історичної комісії:

У залі засідань

„КРУГЛИЙ СТІЛ” — „СУВОРІ УРОКИ ЧОРНОБИЛЯ”

26 квітня 2016 р. відбувся „круглий стіл” „Суворі уроки Чорнобиля”, який організували кафедра історії і політології Львівського торговельно-економічного університету та Наукове товариство ім. Шевченка.

У Президії засідання зліва направо: Ярослав Тарас, Петро Шкраб'юк, Степан Гелей (відкриває засідання), Борис Білінський, Степан Рутар

Зі вступним словом до присутніх звернувся проректор університету професор Степан Гелей, який пригадав головні історичні відомості про Чорнобильську катастрофу. Присутні вшанували загиблих хвилиною мовчання.

З доповіддю-спогадом про побачене, зафіксоване на слайдах, виступив старший науковий співробітник, зав. відділу етнології сучасності Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Лауреат державної премії в галузі архітектури Ярослав Тарас. Учений 10 років у складі колективної історико-етнографічної експедиції вивчав гуманітарні наслідки Чорнобильської катастрофи у зоні відчуження. Він зазначив, що у зоні відчуження природне середовище потроху поглинає сліди життя та діяльності людей. У селах ще стоять старі зрубні хати, але все довкола і навіть асфальтовані дороги потроху руйнуються, зарос-

таючи травою та чагарниками. Тут можна зустріти людей — чоловіків, жінок і дітей, які гостинно приймають подорожніх. Тут навіть виник новий етнографічний фольклор.

З доповіддю виступив відомий онколог, автор низки досліджень про наслідки Чорнобильської аварії, професор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького Борис Білінський. Вчений розповів вплив Чорнобильської аварії на здоров'я людини.

Своїм баченням про Чорнобильську трагедію поділився із присутніми провідний спеціаліст Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, член Спілки письменників України поет Петро Шкраб'юк, який, підсумовуючи, наголосив, що Чорнобиль розбудив Україну і через 5 років вона виборола незалежність. Тому всі ми, особливо молоді, повинні знати і пам'ятати історію, берегти Україну, народ, свою родину.

Під час „круглого столу”

Завершив „круглий стіл” своєю доповіддю доц. кафедри історії і політології Львівського торговельно-економічного університету Степан Рутар, який зосередив увагу на соціально-політичному та моральному аспекті Чорнобиля.

Галина ВУСИК

ШЕВЧЕНКІАНА МЕДИКА-2016

14 травня 2016 р. в залі для урочистостей Музею етнології та художнього промислу відбулося спільне засідання Лікарської і Музикознавчої комісії НТШ та Президії Товариства. Гостем засідання був класик української музики, Герой України, лауреат премії ім. Т. Г. Шевченка Мирослав Скорик. Урочистість, присвячена відзначенню 160-річчя від народження І. Франка, відбулася у рамках проекту „Шевченкіана медика-2016”.

Зустріч проходила у форматі відповідей на запитання, попередньо зареєстрованих на сайті НТШ. Учасники мали змогу насолодитись прекрасною музикою народного артиста України у виконанні лауреата 2-ї премії Першого всеукраїнського відкритого музичного конкурсу ім. М. Скорика, студентки Львівської національної музичної

академії імені М. Лисенка Діани Чубак.

Зі словами вдячності виступили голова НТШ Роман Кушнір, голова Лікарської комісії Оксана Заячківська, член-кор. проф. Степан Павлюх і Олег Шаблій.

Вітали Маестро численні гості урочистості, члени інших комісій НТШ. Вразив присутніх виступ завідувача кафедри радіології та променевої терапії ФПДН, професора Юрія Іваніва про внесок музики Мирослава Скорика у успішну реалізацію міжнародної співпраці у проекті кардіохірургічної допомоги дітям нашого регіону з вродженими вадами серця, що був започаткований у 90-х роках лікарями місії Люксембурського Червоного Хреста. Адже завдяки саме музиці Скорика вдалось продовжити проект співпраці, і життя понад 300 дітей

було збережено. Водночас завідувач кафедри пропедевтики внутрішньої медицини № 1, професор Роман Дутка наголосив, що музика Маестро лікує душі, тоді як лікарі можуть лікувати лише тіло, і тільки разом ми творимо „Медицину“.

Найбільше запитань стосувалося дитинства митця, адже рідною сестрою бабусі Мирослава Скорика була Соломія Крушельницька. Композитор розповів про нелегке життя його сім'ї, оскільки народився він на зорі кривавої війни (1939). Його родина була змушена переховуватися в маєтку, збудованому Крушельницькими, куди часто приїжджали відомі композитори і співаки того часу, шукаючи прихистку від воєнного лихоліття. Пережив Скорик і заслання до Сибіру, і злидні. До Львова повернувся сімнадцятирічним юнаком. Батько представив його знаменитій родичці (прихильній, але досить суворій, талант співачка ставила понад усе). С. Крушельницька, відзначивши абсолютний слух талановитого хлопця, порадила батькові влаштувати його в музичну школу, і саме там з'являються перші твори майбутнього генія.

Також присутніх цікавило, що спонукало маестро поставити знамениту оперу „Мойсей“ за мотивами твору Івана Франка. Загалом, зі слів самого композитора, хоч заняття музикою йому імпонували, все-таки, як і кожному парубку, йому хотілося пограти у футбол та погуляти з друзями. Можливо, на цьому би все і закінчилось, якби не його батько. Михайло Скорик, історик за фахом, заохочував сина до читання, приносив хорошу літературу і після прочитання безсмертної поеми Франка обмовився, як було б чудово, якби Мирослав написав музику на основі геніяльного твору. Ця думка глибоко засіла у душі юнака, заохотивши повернутись до навчання, але стала реальністю лише через багато років. Навіть після відміни прискіпливої радянської цензури у процесі написання опери Скорик зіштовхнувся з новими проблемами, вже фінансовими. І тоді, порадившись з Тадеєм Едером, директором Львівського національного театру опери та балету, Маестро ухвалив нестандартне, і, напевне, нечуване досі рішення — попросити фінансової допомоги у Ватикану! Папа Іван-Павло II підтримав ідею проєкту, і опера змогла побачити світ! Коли згодом Понтифік відвідав Львів, він, на жаль, не зміг бути присутнім на виставі, проте зустрівся з композитором, директором театру та солістом опери,

полагословивши їх і подарувавши пам'ятні медалі з власним зображенням у власному папомобілі.

Відомо, що у композиціях автора звукового супроводу безсмертного фільму Сергія Параджанова „Тіні забутих предків“ є елементи різних стилів, від джазу до коломийок, трапляється багато нестандартних переходів та поєднань. Як розповідає композитор, творця надихає його оточення. З огляду на творчу діяльність, Скорик зустрічався з видатними композиторами і режисерами, музикантами і політиками, фольклористами та релігійними діячами (саме музика знаменитої „Мелодії“ Мирослава Михайловича надихнула Блаженнішого Святослава Шевчука повернутися на Батьківщину з Італії, бо, як зізнався сам Владика, це твори, прослухавши які, можеш зрозуміти душу України). Часто буваючи в Карпатах, Маестро присвятив частину своїх творів саме бойківським мотивам. А вперше почутий в 1960-х джаз, його ритми, звучання (і фактор ризику — за прослуховування чужоземної музики можна було потрапити на заслання до Сибіру), надихнули зробити естрадну музику більш „сучасною“.

Чарівні музичні спогади, що полонили аудиторію, викликали цілком закономірне запитання: а чим же є насправді професія композитора? Очікуванням божественного натхнення чи повсякденною рутинною працею? На думку Мирослава Скорика, одне не відділимо від другого. Не можливо створити шедевр без натхнення, без своєрідного „поштовху“, але передувати йому має важка кропітка праця. Адже, як казав знаменитий композитор П. Чайковський, „натхнення не приходиться до ледачих“. І, звичайно, на творчість надихає Рідна Земля, де народився, де вперше відчув музику. Кожна країна має свою, неповторну ауру, і, опиняючись в іншому місці, треба прожити там досить довго, щоб відчутти з нею зв'язок і мати змогу писати. Музика — надзвичайно тонка матерія, зі слів самого автора, ніколи не знаєш, яка мелодія стане популярною. Адже емоції, які з'являються, прослухавши ту чи іншу композицію, — на перший погляд, дуже узагальнені, і лише пізніше додається відчуття болю чи радості, страждання чи надії, смутку чи захоплення... Надто коли це музика композитора Мирослава Скорика.

Наприкінці зустрічі прозвучало „Многая літа“ для Мирослава Скорика у виконанні членів Лікарської комісії та гостей засідання.

Оксана ЗАЯЧКІВСЬКА

Учасники зустрічі, присвяченої 160-річчю від народження Івана Франка. Музей етнографії та художнього промислу. 14 травня 2016 р.

УРОЧИСТЕ ЗАСІДАННЯ ВІДДІЛЕННЯ ФІЗИКО-ТЕХНІЧНИХ І МАТЕМАТИЧНИХ НАУК ЗНЦ НАН УКРАЇНИ І МОН УКРАЇНИ, ПРИСВЯЧЕНЕ ВШАНУВАННЮ СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТИ ІВАНА ФРАНКА

(1 червня 2016 року)

1 червня 2016 р. в актовій залі Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України відбулося урочисте засідання Відділення фізико-технічних і математичних наук Західнонаукового центру НАН України і МОН України, присвячене вшануванню Світлої пам'яті Івана Франка (до 100-річчя смерті).

Відкриває урочисте засідання Богдан Пташник

У заході також взяли участь Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України, Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, Фізико-механічний інститут ім. Г. В. Карпенка НАН України, Інститут фізики конденсованих систем НАН України, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького, Наукове товариство ім. Шевченка.

Відкрив засідання чл.-кор. НАН України, керівник Відділення фізико-технічних і математичних наук ЗНЦ НАН України і МОН України Богдан Пташник. Із доповіддю „Іван Франко та європейський цивілізаційний вибір України“ виступив професор Львівського національного університету ім. Івана Франка Михайло Гнатюк. поезії Івана Франка читали: учениці 4-го класу спец. СШ № 2 м. Львова Олександра та Євгенія Франкевич; провідний науковий співробітник ІППММ ім. Я. С. Підстригача НАН України Христина Кучмінська; співробітник ФМІ ім. Г. В. Карпенка НАН України Уляна Андрушакевич; науковий співробітник ЗНЦ НАН України і МОН України Галина Котерлин; старший науковий співробітник, зав. ла-

бораторії ІГТГК НАН України Роман Паньків. Власний вірш „Іван Франко“ прочитав керівник прес-центру наукової журналістики ЗНЦ НАН України і МОН України Богдан Залізняка. Особливо зворушливо прозвучали пісні на слова Івана Франка у виконанні ансамблю „Горгани“ (керівник — Ольга Павлик) та ансамблю бандуристів „Калинонька“ (керівник — Софія Ільчишин) Центру дитячої творчості „Веселка“ (художній керівник — Ольга Когут).

Теплими оплесками підтисли присутні пісні Франкового краю у виконанні тріо автентичної пісні „Родовід“ у складі Лесі Редько (ІГТГК НАН України) та Іванни Шевчук і Оксани Остапівської (ЛНУ ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького), а також пісні на слова Івана Франка, які прозвучали акапельно у виконанні молодшого наукового співробітника Інституту фізики конденсованих систем НАН України Юрія Дублевича.

В актовій залі Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України

Зі словами вдячності за проведення такого емоційного заходу зі вшанування Світлої пам'яті генія українського народу Івана Франка виступили голова ЗНЦ НАН України і МОН України, академік НАН України Зиновій Назарчук, директор ІППММ ім. Я. С. Підстригача НАН України, голова НТШ, член-кореспондент НАН України Роман Кушнір та Заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка Олександра Сербенська.

Богдан ПТАШНИК

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В АМЕРИЦІ*

(14 травня 2016 року)

14 травня 2016 р. відбулися річні Збори НТШ А. Управа Товариства, яку обрано у 2015 р., поінформувала членів Товариства про підсумки праці протягом року. Присутні вшанували хвилиною мовчання членів Товариства, котрі за цей період відійшли у вічність.

Президент Григорій Грабович, зосередившись на науковій праці НТШ А і викликах української гуманітарної науки, зазначив: „Усі розуміємо, що Україна, яка є в центрі нашої уваги, тепер переживає особливе випробування для свого існування як нації і держави. У свою чергу, в обставинах гібридної війни і суспільної напруги українська гуманітарна наука переживає не менші випробування. Загальновідомо, що в Українській академії наук відбуваються різкі і далекосяжні переміни, суворе

ства у віртуальному просторі — створення нового веб-сайту, працю над узгодженням проекту завершено. Оновлення потребувала й бібліотека НТШ А, оскільки протягом тривалого часу не зовсім чітко було визначено її функцію та перспективи щодо вимог сучасного бібліотекарства (поновлення каталогу, оцифрування „Записок НТШ“, рідкісних книг тощо). Президент розповів про діяльність наукових секцій, які передовсім формують обличчя Товариства. Г. Грабович вважає, що поживавлення діяльності секцій — одне із пріоритетних завдань дирекції секцій. Товариство провело збір коштів (23,000 дол. США) для українського студентства, яке опинилося у важкій матеріальній скруті у зв'язку із АТО та окупацією частини Донецької, Луганської областей і Республіки Крим. Президент

також зупинився на питаннях співпраці з УВАН, програми тижневих заходів, на різноманітних господарських питаннях.

У Звіті віце-президента і скарбника Наталії Гончаренко було подано фінансовий стан Товариства за 2015/2016 р. Детально проаналізувавши усі статті видатків та доходів, скарбник показала збалансований підхід до ведення фінансів Товариства.

З усіма звітами виступили голови

комісії: Василь Махно (Видавнича), Мирон Стахів (Стипендійна), Євген Сорока (Комп'ютерна), Олександр Лужницький (Осередків), Василь Лопух (Членства); від секцій — Анна Процик (Секція історичних, суспільних і правничих наук), від ЕУД — Орест Попович, від адміністрації — В. Лопух.

В. Махно проінформував учасників зборів про призначені видавничі гранти, відзначивши, що Видавнича комісія головно зосереджується на підтримці наукових монографій українською та англійською мовами. Також разом із Архівом було запроваджено мемуарну серію з архівних фондів Товариства. Голова Стипендійної комісії М. Стахів озвучив річну діяльність комісії, додавши, що подань від аплікантів завжди більше, ніж бюджет, яким диспонує комісія. Праця осередків та їхня співпраця з централею в Нью-Йорку, на думку Олександра Лужницького, мусить поживавитися. Протягом року було прийнято 16 нових членів

Президія Загальних зборів НТШ А.

Зліва направо: Наталія Гончаренко, Григорій Грабович, Галина Гринь, Христина Карпевич

скорочення коштів; водночас вперше від часів незалежності помітно рух щодо реформування як адміністрації Академії наук, так і широкого спектру гуманітарних дисциплін. У цих обставинах ми не можемо бути незаангажованими, байдужими. Як ніколи раніше, перед нами відкривається можливість саме в науковому ключі, своїми проектами і підходами, якістю своєї праці, суттєво впливати на розвиток нашої спільної справи“. Продовжуючи тему діяльності НТШ А, Г. Грабович виокремив кілька важливих завдань, котрі треба вирішити найближчим часом. Це насамперед, згідно з резолюціями Загальних зборів Товариства 2015 р., зосередження і поширення наукових досліджень та видань, присвячених Тарасові Шевченкові, Пантелеймонові Кулішеві та мемуарній серії, котру Товариство має намір започаткувати цього року „Спогадами“ Миколи Величківського. Важливим моментом, який поживавить присутність Товари-

* Інформацію взято із „Бюлетеня НТШ А“ (2016.— Ч. 41).

НТШ, про що повідомив голова Комісії членства Василь Лопух, який також зауважив, що у секціях мляво проводиться підвищення до ступеня дійсних членів-кореспондентів тих, хто заслуговує на таке відзначення. Євген Сорока, голова Комп'ютерної комісії, представив висліди праці комісії щодо підготовки нового веб-сайту Товариства. Він відзначив плідну співпрацю членів комісії і висловив упевненість, що найближчим часом буде підписано контракт із фірмою-виконавцем.

На Зборах виступила директор Секції історичних, суспільних і правничих наук, віце-президент та делегат до Світової ради НТШ Анна Процик. Вона наголосила на важливості секцій як наукових клітин Товариства, поінформувала про діяльність своєї секції, проголосивши, що її секція приступає до підготовки наукової конференції з нагоди 100-річчя української революції 1917 р. А. Процик торкнулася питання співпраці НТШ А зі Світовою радою НТШ, а також наукових взаємозв'язків із НТШ в Україні. Головний редак-

тор Енциклопедії української діаспори О. Попович розповів, що праця над 3-м томом продовжується, на сьогодні підготовлено і відредаговано статті на літери „У“ і „Ф“, зроблено попередній макет, слід ще відредагувати гасла на літери від „Х“ до „Я“.

Після доповіді президента, членів Президії та членів управи відбулася дискусія. Погоджуючись з окресленим станом справ щодо викликів у сучасній українській гуманітаристиці та місією НТШ А як репрезентанта української науки на американському континенті, свої міркування і погляди висловили Тарас Гунчак, Володимир Петришин, Анна Процик, Григорій Грабович, Галина Гриць, Євген Сорока, Сергій Панько, Лев Чабан.

Збори ствердили, що діяльність НТШ А протягом року охоплювала участь у конференціях, видавничі проекти, збори коштів для підтримки українських студентів, тижневі програми, усе, що становить завдання НТШ.

Під час Загальних зборів НТШ А.
Зліва направо: Микола Галів, Леонід Рудницький,
Леонід Грабовський, Андрій Легкий (позаду)

НОВІ ЧЛЕНИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В АМЕРИЦІ

БРАНДАФІ Наталія (Natalia Brandafi) — філолог, перекладач. Диплом перекладача здобула на факультеті романо-германської філології Чернівецького національного університету (1993). MBA здобула в Seton Hall University, West Orange, NJ (2011). З 1996 працює у компанії „Meest-America“, з 1998 обіймає посаду директора компанії „Міст“ (США). Активна учасниця міжнародної ініціативної групи Path to Freedom неурядової і неприбуткової організації, що репрезентує Україну через культурні проекти у світі, активний член Союзу українок Америки.

ВАСИЛЬКІВСЬКА-ОСГУД Євгенія (Женя Васильківська, Eugenia Vassylkivsky Osgood) — Ph.D., філолог, докторат здобула у Колумбійському університеті. Викладала французьку, еспанську, російську мови та літератури в різних коледжах. Працювала політичним консультантом для американського уряду. Публікувалася у збірниках „Нові поезії“ Нью-Йоркської групи у 1961 та 1962 рр. Видала збірку поезій „Короткі віддалі“ (1959), а також публікувала переклади переважно французьких авторів (поезії Жака Превера, „Антигона“ Жана Ануя тощо).

ГУГЛЕВИЧ-ВОРОХ Хризанна Анізія (Chrysanna Anizia Huhlewych Woroch) — M.D., асистент хірурга. Навчалася в Marymount Manhattan College (біолог), Київському національному медичному інституті (лікар-хірург) та продовжувала навчання в NYU Hospital Center. Працює в NYU Langone Medical Center асистентом хірурга.

ДЮК Надія (Nadia Diuk) — Ph.D., політолог. Докторат здобула в Оксфордському університеті (Великобританія). Віце-президент National Endowment for Democracy (NED), координатор програм для Європи, Євразії, Африки, Латинської Америки. Головний редактор видання „Soviet Nationality Survey“. Співавтор видань „The Hidden Nations: and Change (Rowman & Littlefield, 2012)“. Окрім того, Надія Дюк брала участь в теле- та радіопередачах на провідних телевізійних та радіоканалах (BBC, CNN, Al-Jazeera, Voice of America, Radio Liberty та ін.).

МАСЮК Андрій (Andriy Masiuk) — почесний доктор Тернопільського педагогічного університету, магістр. Закінчив Wharton Business School (Пенсільванія). Консультант із питань розвитку бізнесу. Читав лекції з економіки та бізнесу в різних інститутах та університетах України. Фахівець з питань ведення бізнесу між Україною та Заходом.

МОРОЗОВИЧ Марко-Мирон (Mark — Rev.Dr. (SEOD), професор, священник. The Catholic University of America; The School of Theology and Religious Studies. Докторат з теології здобув у Pontifical Oriental Institute. Редактор „SAINTS, SANCTITY, LITURGY“ For Robert Francis Taft, S.J., at Seventy, January 9, 2002./ Symposium Papers and Memorabilia. Virginia ECP, 2006. Автор 18 статей та п'яти рецензій. Бере участь у наукових конференціях та виступає з лекціями.

МОТИЛЬ Марія-Роксолана (Marya Roksolana Motyl) — Ph.D., мікробіолог. Докторат здобула в Корнельському університеті. Старший науковий дослідник Науково-дослідної лабораторії Merck, Sharp and Dohme Inc., Kenilworth, NJ. Опублікувала 50 наукових праць. Член кількох професійних товариств.

МОТИЛЬ-МУДРЕЦЬКА Ірена (Irena Motyl Mudretska) — ступінь магістра здобула у Каліфорнійському університеті (Санта-Барбара) (1997). Професор, заслужений викладач німецької мови в Барнард Коледжі при Колумбійському університеті. Директор Програми з вивчення німецької мови. Автор п'яти книжок і кількох десятків наукових статей.

ЧЕБОТАРЬОВА Анастасія (Anastasiya Chebotarova) — доцент. Закінчила Полтавський національний університет ім. В. Г. Короленка (2006). Докторат здобула в Тавридському національному університеті в Сімферополі (2010). Викладає українську мову та літературу, читає низку курсів з історії зарубіжної літератури у ICA Language Services. Опублікувала кілька десятків наукових статей у наукових збірниках.

ЯРИЧКІВСЬКА Оля (Olya Yarys — магістр (M. Ph. D.), генетик. Докторат здобуває у Колумбійському університеті. Репетитор у Менор коледжі (2006—2007), асистувала викладання молекулярної генетики для аспірантів у Колумбійському університеті (2012), керівник науково-дослідної програми для студентів у лабораторії Д-ра Бестора в Колумбійському університеті (2014, 2016). Співавтор наукових праць: „Mechanistic insights into the acetylation coupled DNMT1 ubiquitination“, „Architecture of full-length retroviral integrase monomer and dimer, revealed by small angle X-ray Scattering and chemical crosslinking“ (2011). Отримала 7 грантів та нагород. Одна із лідерів та співзасновників організації „Разом“.

Прес-служба НТШ А

ВІД ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ — ДО РОБІТНІ ПОЛЬСЬКО- УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН

Упродовж 2013—2016 рр. на факультеті Прикладної лінгвістики Варшавського університету діє Експериментальна літературознавча лабораторія, яку створено 16 квітня 2013 р. завдяки підтримці тогочасного декана факультету прикладної лінгвістики Варшавського університету проф. К. Хейвовського та заступника декана від науки і співпраці із закордоном проф. Д. Урбанек.

На творчих зібраннях заслухано доповіді відомих дослідників: Л. Вірпші (Шаруги), М. Дроздовського, І. Набитовича, Т. Хинчевської-Геннелі, М. Нагельського, А. Коженівської-Бігун, С. Козака, П. Кролля, Д. Сосновської. Змістовну і гостру дискусію викликала доповідь та аудіовізуальна презентація гостя зібрання — засновника Нью-Йоркської школи Марка Царинника. Професор Т. Хинчевська-Геннелі не раз розповідала про свої наукові пошуки в бібліотеках Кембриджа і Рима, а ще раніше — в американських, французьких, українських та польських архівах. Властиво, її подвижницьку працю висвітлено і високо оцінено в ювілейній книжці „Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą“, в якій зібрано розвідки учених із Польщі,

України, Америки, Канади, Франції, Італії, Росії. У червні 2016 р. Т. Хинчевська-Геннелі виголоси-

Під час презентації випуску „Польсько-українські студії“. Зліва направо: магістрант Д. Бзорець, проф. М. Нагельський, проф. Д. Сосновська, д-р П. Кролля, проф. Т. Хинчевська-Геннелі, проф. В. Соболев, д-р М. Дроздовський, д-р К. Кучара, магістри (випускники Варшавської українистики) — К. Кухарська, А. Труш, М. Рошковський

ла в Римі доповідь італійською мовою „Polska — Ukraina w XVII wieku w Accademia Polacca delle Scienze“. Головним дискусантом на цьому науковому засіданні була проф. Дж. Броджі-Беркофф.

2015—2016 роки були також насиченими й результативними в царині бібліотечних пошуків, які успішно реалізовані у Ватиканській бібліотеці й архівах (Т. Хинчевська-Геннель, Дж. Броджі-Беркофф), в архівах Вінніпега (В. Соболю), в архівах Греції (К. Кучара), в архівах Стокгольма, Санкт-Петербурга, Вільнюса, Мінська, Львова і Києва (М. Нагельський, М. Дроздовський, П. Кроль).

За час функціонування Експериментальної літературознавчої лабораторії було обговорено габілітаційне дослідження д-ра М. Дроздовського „My o nas i o innych. Szlachta Rzeczypospolitej wobec Kozaczyzny Zaporoskiej w latach 1648—1659“, монографію В. Соболю „Українське бароко. Тексти і контексти“ (Варшава, 2015), а також найголовніші здобутки докторської дисертації Анни Коженювської-Вігун про сучасну українську драму (промотор В. Соболю), захист якої відбувся у Варшавському університеті 14 червня 2016 р.

Подією 2015 р. стала участь учених, членів лабораторії, у Міжнародній науковій конференції в Києво-Могилянській академії, присвяченій 400-річчю Києво-Могилянської академії (12—14 жовтня 2015 р.).

2016 р. Т. Хинчевська-Геннель і Ян Страдомський (організатор) взяли активну участь у конференції: „Ośrodki kultury dawnej Słowiańszczyzny i ich znaczenie dziejowe“ (27—29 червня 2016 р. у Новому Сончі); Т. Хинчевська-Геннель, М. Нагельський, П. Кроль — у „Między obowiązkami, przywilejami a prawem w Rzeczypospolitej XVII—XVIII w.“ (27—28 вересня в Устрою); В. Соболю — у Міжнародному конгресі у Львові „Іван Франко: я єсть пролог...“, присвяченому 160-річчю від народження І. Франка (22—24 вересня 2016 р.); С. Козак, В. Назарук, В. Соболю — у Міжнародній конференції „Франко і польська література“ в Києві (13—14 жовтня 2016 р.).

На творчих зібраннях лабораторії було обговорено видання наукової серії „Польсько-українські студії“ за редакцією В. Соболю. Вийшло три випуски (2014, 2015, 2016) видання, у яких опубліковані розвідки Л. Рудницького, А. Володзько-Буткевич, С. Козака, М. Жулинського, М. Дроздовського, М. Сулими, Г. Ковальського, Л. Вахніної, Л. Мушкетик, В. Білецького, Т. Хинчевської-Геннель, Л. Савчинської-Шевченко, М. Кашуби, Є. Сохацької, Д. Дроздовського, Л. Тарнашинської, Р. Мовчан, Д. Бзорка, Л. та М. Трофимуків та ін.

Цікавими були зустрічі та виступи гостей з України — письменників Марії Матіос, Анатолія Крима, Володимира Яворівського та поета Юрія Рибчинського.

Окремо варто відзначити результативне й цікаве творче зібрання в Римі у травні 2016 р. з участю Дж. Б. Беркофф (Римський університет), Т. Хинчевської-Геннель (Вілостоцький університет), В. Дреліхажа (Ягеллонський університет), М. Вальчака (Ягеллонський університет), історика мистецтва Д. Хожелі (Краківська академія мистецтв), Я. Страдомського (Ягеллонський університет), В. Соболю (Варшавський університет).

Упродовж 2016 р. тривала підготовча робота з організації Робітні польсько-українських літературних взаємин (Pracowni Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich). 19 квітня 2016 р. рішенням ученої ради факультету прикладної лінгвістики Варшавського університету така робітня постала, а розпочала діяльність 1 червня 2016 р. Завдання робітні — налагодження тісних контактів із науковими осередками України і світу, а також періодичне видання серії „Польсько-українські студії“.

Було заплановано — обговорення розділу габілітаційної праці П. Кролля про постать Юрія Хмельницького, а також нещодавно виданої габілітаційної монографії М. Дроздовського „My o nas i o innych. Szlachta Rzeczypospolitej wobec Kozaczyzny Zaporoskiej w latach 1648—1659“. У найближчій перспективі — заслухання та обговорення виступів молодих дослідників з України, які готують до захисту свої докторські дослідження. 15 листопада нашими гостями були молоді вчені, які готують до захисту свої дисертації. Це учасник програми Artes Liberales М. Малинка, який вивчає проблему „Хронограф в контексті європейської хронікарської традиції“, та докторант філософського факультету Варшавського університету Д. Кайдалов із повідомленням „Внесок Д. Чижевського у розвиток сучасного гегелезнавства“.

У зібраннях робітні беруть участь вчені, автори нових досліджень в царині літературознавства, історії та філософії. Відрадно, що активними учасниками наукових зібрань є докторанти і студенти. З-поміж них магістрант Д. Бзорек, який очолює науково-літературне коло „Синій корабель“, що діє у Варшавському університеті від 2000 р. з ініціативи Амбасадора України в Польщі Дмитра Павличка, тодішнього керівника кафедри україністики С. Козака та В. Соболю, бере участь і в наукових справах, і у відзначенні знаменних подій, видатних дат української культури, науки, літератури. Учасники наукового літературно-театрального кола брали участь в урочистостях з нагоди 202-ї річниці від народження Т. Шевченка 9 березня 2016 р. біля пам'ятника Шевченка і в Посольстві України у Польщі, а також у заходах з нагоди 200-річчя Варшавського університету 19 листопада 2016 р.

Валентина СОБОЛЬ

Учасники Міжнародної конференції „Іван Франко і польська література“. Зліва направо: В. Назарук, Р. Радишевський, Б. Павличко, В. Соболю, Л. Ромащенко, Д. Павличко, І. Розлуцький. Київ, 13 жовтня 2016 р.

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ПОВІСТЬ „КНЯГИНЯ” У ТВОРЧІЙ ЕВОЛЮЦІЇ ШЕВЧЕНКА-ПРОЗАЙКА

Повість „Княгиня” (у чистовому автографі датована 1853 р.) належить до трьох викінчених прозових творів, які Шевченко не раз намагався опублікувати, докладаючи до того чимало зусиль. Як і повісті „Наймичка”, і „Варнак”, вона має віршований відповідник — ліро-епічну поему „Княжна”, у порівнянні з якою її переважно розглядають¹. Повість була об'єктом комплексного аналізу², проте розглянуто ще не всі риси поетики.

У становленні повістярської манери письменника „Княгиня” посідає особливе місце — сполучної ланки від ранніх спроб до більш вправних прозових творів на оригінальний сюжет, який не має аналогу в поетичній спадщині. За загальним визнанням літературознавців, прототипом князя в поемі „Княжна” і князя Мордатова у повісті „Княгиня” був чернігівський поміщик Микола Кейкуатов, а в образах княгині в поемі і Катрусі у повісті відбилися риси передчасно померлої його другої дружини Катерини, у дівоцтві Бутович (1827—1848). Шевченко трохі знав домашній побут Кейкуатових, адже мешкаючи в Лизогубів у Седневі, у другій половині березня — на початку квітня 1847 р. на запрошення князя відвідував його родину в сусідньому Бігачі³. Саме тоді митець виконав груповий олівецевий портрет трьох дітей князя від його першої дружини Софії⁴ й олійний портрет Катерини⁵ — останнє, що він устиг намалювати перед арештом 5 квітня. Очевидно, відповідні враження трансформувалися у написаній вже на засланні (орієнтовно кінець червня — грудень 1847 р.) поемі „Княжна”, у якій немовби передбачено смерть Катерини Кейкуатової.

Можна припустити, що одним із літературних джерел поеми була легендарна історія про Беатриче Ченчі (1577—1599). Дівчину намагався згвалтувати її батько — Франческо (архівні джерела не підтверджують версії про сексуальне насильство). Беатриче було страчено разом із мачухою і братом за організацію вбивства батька. Цей переказ ліг в основу багатьох літературних творів, зокрема трагедії П. Б. Шеллі „Ченчі” (1819). Не випадково ліричний розповідач поеми в кульмінаційному епізоді згвалтування вигукує: „Схопись, / Убий гадюку, покусас! / Убий, і Бог не покарас! / Як тая Ченчіо колись / Убила батька кардинала / І Саваофа не злякалась”⁶. Порівняння з Ченчіо (357—359) з'явилося вже 1858 р., коли між 21 і 24 лютого Шевченко зі значними виправленнями і доповненнями переписав твір із „Малої книжки” до „Більшої книжки”⁷. Шевченко знав про портрет Б. Ченчі, який у його час вважали належним пензлю Гвідо Рені*. У повісті „Капітанша” розповідач зауважує: „[...] я бы на полотне передал прелести Варочки отдаленному потомству, подобно как Рафаэль обессмертил свою Форнарину или как Гвидо Рени целомудренную Беатриче Ченчию”⁸. Цей портрет зберігається нині в Національній галереї старовинного мистецтва в Римі, яка міститься у двох історичних будівлях, одна з них — це палацо Варберіні. Тут експонується і „Форнаріна” Рафаеля.

Вірогідно, Шевченко бачив в Ермітажі портрет, який пов'язували зі згаданим полотном Гвідо Рені. У каталогах із 1863 по 1900 р. ермітажне полотно називали „копією з портрета Беатриче Ченчі роботи

¹ Стещенко І. Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка // Український науковий збірник / Видання Українського наукового товариства у Києві.— М., 1916.— Вип. II.— С. 73—76; Марковський М. Російські і українські твори Шевченка в їх порівнянні // Україна. Науковий трьохмісячник українознавства.— 1918.— № 1/2.— С. 41—43; Навроцький Б. Т. Шевченко як прозаїк (порівнюючий розгляд прозової і ліро-епічної композиційної техніки творчості Шевченка) // Червоний шлях.— 1925.— № 10.— С. 173—179; Кодацька Л. Ф. Однойменні твори Т. Г. Шевченка (Порівняльний аналіз поем і повістей „Наймичка”, „Варнак”, „Княжна” — „Княгиня”).— К., 1968.— С. 125—147; Антоновська М. Наративна структура Шевченкової поеми „Княжна” та повісті „Княгиня” // Збірник праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції.— Черкаси, 2011.— С. 397—402.

² Чижевський Д. „Княгиня” — оповідання Шевченка (1853) // Шевченко.— Нью-Йорк, 1953.— Річн. 2.— С. 13—18; Дмуховский С. Э. Повесть Т. Г. Шевченко „Княгиня” // Научные записки Днепропетровского ун-та.— 1961.— Т. 74.— Вип. 18: Вопросы метода, стиля и языка художественной литературы.— С. 159—176; Калинин А. Повесть Шевченка „Княгиня”: спроба комплексного аналізу // Шевченкознавство: ретроспективи і перспективи: 36. праць Всеукр. 36-ї наук. шевченків. конф.— Черкаси, 2007.— С. 328—342; Сверстюк Є. Шевченкова „Княгиня” // Літературна Україна.— 2013.— 14 берез.

³ Див. докладніше: Жур П. Дума про Огонь: З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка.— К., 1985.— С. 340—351.

⁴ Шевченко Т. Г. Повне збір. тв.: У 12 т.— К., 2013.— Т. 8: Мистецька спадщина. Живопис і графіка: 1843—1847.— № 199, див. також зарисовку: № 200.

⁵ Там само.— 2001.— Т. 2: Поезія 1847—1861.— Рядки 354—359.

⁶ Там само.— С. 574.

⁷ Там само.— С. 571.

* Нині лише припускають, що зображено саме Б. Ченчі. Портрет, імовірно, виконала художниця з кола Рені — Елізабетта Сірані. Сучасне датування — близько 1662 р.

⁸ Шевченко Т. Г. Повне збір. тв.: У 12 т.— К., 2003.— Т. 3: Драматичні твори. Повісті.— С. 326.

Гвідо Рені“, попри істотні композиційні відмінності зі вказаним портретом. У каталогах 1901—1912 рр. картина розглядалася як оригінал Гвідо Рені. Нині портрет „Дівчина в тюрбані“ приписують Марку Антоніо Франческіні (зі знаком запитання)⁹. Цю інформацію допоміг знайти завідувач відділу західноєвропейського образотворчого мистецтва Державного Ермітажу Сергій Андросов, який 28 грудня 2015 р. відповів на письмовий запит, висловивши думку, що полотно могло експонуватися в залах Ермітажу в середині XIX ст.

Можливо, поет також читав один з описів уславленої картини у журнальній періодиці, приміром, фрагмент із нарисів „Картини Італії“ Ч. Діккенса, друківаних в „Отечественных записках“ у 1846—1847 рр.: „Портрет Беатриче ди Ченчи, в палаццо Барбарини, така картина, что ее невозможно забыть. Сквозь дивную прелесть и кротость лица проглядывает что-то сверхъестественное. Голова ее драпирована белым покрывалом, из-под которого выпадают светлые волосы. Она как будто вдруг обратилась к вам; в глазах ее, чрезвычайно нежных и кротких, видно выражение, как будто она сейчас только превозмогла дикость внезапного ужаса и отчаяния, а чувствует только небесную надежду, прекрасную горесть и полную безнадежность на всякую помощь“¹⁰. Далі Діккенс переповідає перекази про обставини створення картини. З огляду на дату цензурного дозволу (28 лютого) Шевченко міг ознайомитися з відповідним числом журналу ще до арешту. Є достовірна інформація і про те, що на засланні поет мав окремі числа „Отечественных записок“ за 1846 р., — скажімо, № 5 (у повісті „Художник“ згадано опублікований тут подорожній нарис Миколи Герсеванова).

Утім, у повісті „Княгиня“ епізоду з інцестом немає. На відміну від романтичної поеми, він був недоречний в орієнтованій на життєподібність епічній формі. Загалом, за точним визначенням Ніни Чамати, у повісті „використано окремі сю-

жетні мотиви й епізоди“ поеми¹¹. Простежується закономірна лінія: повість „Наймичка“ написано 1852—1853 рр. на сюжет однойменної поеми 1845 р., наступну, судячи з усього, повість „Варнак“ створено на основі відповідної поеми, написаної вже у солдатчині, 1848 р. Частково на повісті позначилися враження від реалій заслання. „Княжна“ теж постала в неволі, але у ній описано суто українське село. Водночас залежна від цієї поеми повість „Княгиня“ змістом і архітектонікою найбільше віддалилася від свого прообразу.

Для адекватного розуміння генетичних зв'язків між „Княжною“ і „Княгиною“ слід брати до уваги не остаточний текст поеми 1858 р., до якого переважно звертаються сучасні дослідники, а принаймні попередню редакцію з „Малої книжки“¹², текст якої митець опрацював 1849 р. (не раніше 1 листопада) або на початку 1850 р. (не пізніше дня арешту 23 квітня)¹³, переписавши з чорнового автографа¹⁴. Первісний текст із пізнішими редакціями та варіантами порівняв Федір Ващук¹⁵, раніше Євген Ненадкевич зосередився на зіставленні текстів „Малої книжки“ і „Більшої книжки“¹⁶. Обом дослідникам вадить наперед сформульована настанова: „[...] пізніші тексти поеми дають цінні свідчення про неухильне підвищення мистецького рівня“¹⁷ — ледь не на початку статті проголошує Ващук і наприкінці узагальнює: „Порівняльний аналіз трьох редакцій поеми „Княжна“ засвідчує неухильне ідейне і мистецьке зростання Шевченка“, яке виявилось у всіх компонентах твору¹⁸. Нині творчо-редакційна робота Шевченка над своїми текстами не уявляється такою одномірною-лінійною, адже поет не раз скреслює вартісні самі по собі рядки, не завжди його рішення одно-значно поліпшують текст тощо¹⁹, хоч загалом, слід визнати, аналіз Ф. Ващука доволі проникливий і точний.

Подекуди тенденційне порівняння „Княжни“ і „Княгини“ зумовлене не в останню чергу упередженістю до російськомовності повісти, не за-

Ілюстрація до повісті „Княгиня“. М. Деревус. Папір, вугілля, акварель. 1957 р.

⁹ Всеволожская С. Н. Государственный Эрмитаж. Итальянская живопись XVII века. Каталог коллекции.— СПб., 2013.— С. 295—297.— № 277.

¹⁰ Диккинс Ч. Картины из Италии // Отечественные записки.— 1847.— Т. LI.— № 3.— Отд. VIII.— С. 33.

¹¹ Шевченко Т. Г. Повне збір. тв.— Т. 3.— С. 501.

¹² Цілісно з цим текстом можна ознайомитися за виданням: Шевченко Т. Г. Мала книжка („захальвна“) / Упоряд., післямова і примітки С. А. Гальченка, розшифровка факсимільного відтворення Н. І. Лисенко.— К., 2014.— С. 451—472.

¹³ Шевченко Т. Г. Повне збір. тв.— Т. 2.— С. 571.

¹⁴ Істотні відмінності у ньому порівняно з остаточним текстом див.: Там само.— С. 387—393.

¹⁵ Ващук Ф. Т. Поема Т. Г. Шевченка „Княжна“ в редакціях і варіантах // Українське літературознавство.— 1974.— Вип. 21.— С. 59—65; передрук: його ж. Шевченкознавчі праці / Упоряд. і передм. О. В. Бороня.— К., 2011.— С. 121—130.

¹⁶ Ненадкевич Є. О. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка. Редакційна робота над творами 1847—1858 рр.— К., 1959.— С. 20—35.

¹⁷ Ващук Ф. Шевченкознавчі праці.— С. 123.

¹⁸ Там само.— С. 130.

¹⁹ Див. про це: Грабович Г. Між словом і схемою (У пошуках Шевченкового тексту) // Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо: З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета. Вид. 2-ге, випр. і доп.— К., 2014.— С. 145—195.

безпечувало, зрозуміло, коректних висновків. Наприклад, Іван Стешенко невисоко оцінював прозові твори Шевченка, однойменні (чи майже однойменні) з ліро-епічними, зокрема і „Княгиню“, вбачаючи у них ознаки слабкості повістярського таланту митця. Дослідник ніби й не зауважував загальновідомої повторюваності сюжетів у поета, „колообігу образів“, за висловом Михайлини Коцюбинської, а тому „психологічно і логічно“ поява „Княгини“ для нього „була зовсім зайва. Нащо, справді, повторювати по-російському той самий сюжет, що, здається, забрав уже з душі поета для себе всі сили?“²⁰ Стешенко схематично викладає композицію твору, вказуючи на численні її хиби, і так узагальнює свої спостереження: „Одержується вражіння великої словесної води, — що виключає мистецьку вартість твору“²¹. Пояснення художньої невдачі письменника тим, що „при писанні російського твору не горів у душі поета вогонь натхнення“²², і тому подібними метафоричними резонами, звичайно, нині нікого не задовольнить. „Коли в душі горить вогонь натхнення, — наполягає Стешенко, — тоді він переливається в потрібні форми: музика віршу, чари рідного слова — були прекрасною формою, що тримала в собі той вогонь. Не стало її, малий до того був вогонь, — і замість гарячого поетичного утвору, одержався холодний твір, що примушує нудьгувати за колишнім огнистим сонцем“²³. Ясна річ, порівняння „Княгини“ з „Княжною“ у мистецькому плані завжди буде не на користь першого твору. В цьому зіставленні криється головна помилка дослідників Шевченкової повісти, для яких довершеність поеми заступала невібагливу художню своєрідність повісти на схожий сюжет. Вихід полягає у тому, що вивчення однойменних творів слід розділити на два етапи: 1) розгляд генези, 2) аналіз твору як автономної цілості з умовним абстрагуванням від поетичного передтексту.

Невеликий за обсягом прозовий твір має доволі складну композицію, у порівняльному аспекті розглянуту в кількох названих працях, зокрема на високому професійному рівні — у статті Бориса Навроцького²⁴. Таку побудову зумовлено проблемно-тематичним наповненням повісти. У центрі твору опинилася відразлива постать Мордатова, що через свої садистські нахили морально мордує дружину, жорстоко визискує селян, прирікаючи їх на голод під час неврожаю, тощо. На відміну від поеми, у „Княгині“ Катруся виходить заміж за князя з примусу, під тиском матері. Микитівна у своїй розповіді повторює, що мати, Катерина Лук'янівна, яка тільки й мріяла про князя або генерала для своєї доньки, і була єдиною першопрчиною подальших нещастя родини.

Шевченко недвозначно наголошує, що Мордатов — росіянин, саме тому князь так брутально поводить, зневажливо ставиться не тільки до нижчих за соціальним становищем, зокрема, зрозуміло, кріпаків, але й до українців загалом, у тому числі до дружини та її рідні. Микитівна, приміром, згадує, як „он (и это не один раз) приедет в полночь из Козельца пьяный, да привезет с собою жида с цымбалами, всех подымет. „Танцуйте! — кричит, — хохлацкие души! Танцуйте! А не то всех вас передешу!“²⁵ Коли висох ліс, який з голоду обідрали селяни, князь, за словами оповідачки, „запретил его на дрова рубить. „Кто, — говорит, — хоть веточку срубит, того, — говорит, — в гроб вгоню. Лес славный, сухой, летом примуся, — говорит, — палаты себе строить. Я люблю простор, мне нужен дворец, а не лачуга хохлацкая, в которой я теперь гнезджуся, как медведь в берлоге!“²⁶ Микитівна цілком усвідомлює різючу національну окремішність Мордатова, коли, приміром, евфемістично згадує, як він вилаявся: „Он выругался за дверью по-своему, по-московскому, и оставил нас в покое“²⁷. Павло Зайцев спостережливо зауважив: „[...] в „Княгини“ тип несамовитого поміщика-дикуну репрезентує москаль (може, зросійщений грузин-рєнегат). Одначе не можна в цьому додати якоїсь тенденційности, — навпаки: Шевченко якраз хоче підкреслити, до яких дикунських вибриків міг дійти власне рабовласник-чужинець, нічим не зв'язаний з краєм [...]“²⁸. Справді, так поводить, як Мордатов, могла тільки далека від місцевих звичаїв людина, що не має поруч жодної рідні. Не остерігаючись громадського осуду, він порушує не тільки станові, а й загальнолюдські моральні норми.

Розвиток внутрішнього сюжету оповіді Микитівни сповільнює репліка Степановича, що стисло переказує християнську легенду, за словами Станіслава Росовецького, відому в слов'янській фольклористиці як „легенда про двох великих грішників“, а у власне українській версії — „легенда про панцину“²⁹. Спершу Степанович, перебуваючи Микитівну, що саме описувала численні знущання Мордатова, висловив подив, чому вони не удавили його п'яного. У відповідь оповідачка наполягає, що це було б гріхом, і резюмує: „Бог ему и суд, и кара, а не мы, грешные!“³⁰ Степанович, замість прямолінійно заперечувати, позірно погоджується, але повідомляє зміст згаданої легенди, цілком невідповідний канонам християнської віри, адже жоден гріх, тим більше, убивство, не може слугувати прощенням будь-яким попереднім гріхам. Водночас селянин тут нагадує, що людина іноді виступає знаряддям Божої волі. Крім того, легенда втілює народне переконання у величезній гріхов-

²⁰ Стешенко І. Російсько-українські паралелі... — С. 74.

²¹ Там само. — С. 76.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Навроцький Б. Т. Шевченко як прозаїк... — С. 175—178. Спостереження над побудовою повісти, а також деякі полемічні зауваги з приводу міркувань Навроцького див.: Боронь О. Поет і його проза: генеза, семантика і рецепція Шевченкової творчості. — К., 2015. — С. 86—88.

²⁵ Шевченко Т. Г. Повне збір. тв. — Т. 3. — С. 168.

²⁶ Там само. — С. 171.

²⁷ Там само. — С. 175.

²⁸ Зайцев П. Оповідання „Княгиня“ // Шевченко Т. Повне вид. тв.: [У 14 т.] / За ред. П. Зайцева. 2-ге, доп. вид. — Чикаго, 1959. — Т. VII: Повісті й оповідання. — С. 312.

²⁹ Росовецький С. Шевченко і фольклор. 2-ге вид., випр. і доп. — К., 2015. — С. 283—284.

³⁰ Шевченко Т. Г. Повне збір. тв. — Т. 3. — С. 168.

ности прокльонів невдячного сина на адресу матері, особливо нещодавно померлої. Богобоязливість Микитівни слугує правдоподібним поясненням її та Катрусиному терпінню щодо злочинств князя. Інший варіант цієї легенди, непрямо пов'язаний зі змістом повісти „Несчастный”, Шевченко наводить у листі до Миколи Осипова від 20 травня 1856 р.³¹ Вдаючись до такого типу ретардацій, письменник насправді збагачував зміст твору, майстерно стилізував виклад під народну оповідь, екстенсивно розширюючи межі повісти.

Образ автора безпосередньо виявляється в автобіографічному вступі твору. Далі авторська свідомість перевтілюється в постать розповідача, що виступає одним із службових персонажів твору поряд зі Степановичем і Микитівною, які продовжують Шевченкову галерею на позір малоосвічених, проте глибокопорядних, чуйних селян, наділених найкращими людськими рисами. Їхню генезу обґрунтовано частково пов'язують із героями повістей Григорія Квітки (Основ'яненка)³².

У самій природі конфлікту повісти закладено романтичне начало — контраст ідеалізованої Катруси і неймовірно нищого та розпусного Мордатови. У руслі романтичної традиції виникає і мотив божевілья головної героїні, характерний для кількох поем Шевченка („Слепая“, „Відьма“, „Марина“). Дмитро Чижевський зауважив у творі елементи стилю „натуральної школи“, зокрема притаман-

не їй „сполучення життєвої прози з глибокою та навіть перебільшеною, безмежною та безнадійною трагедією“³³. Певну відповідність поетиці „натуральної школи“ можна вбачати і в буквально узятому з реальності описі страшного голоду в селі, очевидцем якого, ймовірно, був Шевченко. Найбільше читача вражає епізод відвідин однієї з хат, де Катруся і Микитівна побачили збожеволілу від голоду мати і двох її дітей — одного мертвого, а другого — напівживого³⁴.

Повість „Княгиня“, певною мірою перебуваючи у силовому полі романтичного стильового напрямку, засвідчила часткову переорієнтацію Шевченка на життєподібне відтворення реалій, перехід від одновимірності персонажів до детальнішого моделювання колоритних постатей із народу. „Княгиня“ фактично завершує опертий на власну поезію етап творчості прозаїка, що вже в наступній повісти — „Музикант“ — розробляє оригінальний сюжет, використовуючи життєвий досвід і реальні враження. Вправнішою, без штучної ускладненості, стає розповідна композиція, істотно обмежується коло службових персонажів тощо. Цей досвід побудови прозового твору Шевченко набув у трьох попередніх повістях, головню „Княгине“, у якій зробив вдалу спробу радикально трансформувати фабулу поеми „Княжна“, внаслідок чого з'явилася морально-етична повість.

Олександр БОРОНЬ

КОДИ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТІ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІВАНА ФРАНКА

У творчості найвидатніших митців світової культури закладено коди національних, соціальних, моральних, етичних прагнень народу. Повну гармонію „ґрунтовної сили, втілення з холодною силою розумового обмірковування показується у найбільших велетнів людського слова, таких, як Гомер, Софокл, Данте, Шекспір, Гете і небагато інших“¹.

До категорії „небагато інших“ І. Франко відносив і генія українського слова Тараса Шевченка. У творчості поета І. Франко зумів побачити коди найсокровенніших прагнень українського народу у той час, коли, здавалося, покладено під сумнів саме існування української нації.

Термін „код“ (франц.— зведення законів) сьогоденне літературознавство запозичило зі семіотики. Це поняття допомагає з'ясувати основні механізми народження смислу комунікації для вираження текстувальних і культурних посилань, вміщених у художньому тексті. Зрозуміло, що термін „код“ І. Франко не вживає, але під час ха-

рактеристики механізму народження смислу комунікації у творчості Т. Шевченка український літератор вперше у нашому літературознавстві глибоко збагнув закладені у ній смисли.

Для розуміння ролі І. Франка у декодуванні творчості Т. Шевченка звернемо увагу на досягнення тогочасного шевченкознавства. Серед цих напрацювань назовемо дослідження О. Партицького „Провідні думки у письмах Т. Шевченка“ (1879), розвідку О. Огоновського „Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка“ (1879), студію М. Драгоманова „Шевченко, українофіли і соціалізм“ (1879), статтю Ф. Вовка „Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя“ (1879).

Кожен зі згаданих літературознавців намагався знайти свій аспект аналізу творів геніяльного поета, який базувався на його світоглядних позиціях та естетичному чутті дослідника.

Уже у перших своїх працях І. Франко бачив вузькість „кута зору“ галицьких дослідників, які були переважно гімназіяльними та універси-

³¹ Шевченко Т. Г. Повне збір. тв.: У 12 т.— К., 2003.— Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю.— С. 107.

³² Див. докладніше: Боронь О. Поет і його проза.— С. 107—109.

³³ Чижевський Д. „Княгиня“...— С. 17.

³⁴ Шевченко Т. Г. Повне збір. тв.— Т. 3.— С. 170. Докладніше про вірогідний вплив естетики „натуральної школи“ на прозу Шевченка див.: Михед П. В. Проза Шевченка і натуральна школа у російській літературі (зауваги до проблеми) // Література в контексті культури: Зб. наук. праць.— К., 2014.— Вип. 25.— С. 118—125.

¹ Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1981.— Т. 31.— С. 65.

тетськими професорами (О. Партицький, О. Огоновський). Їхні розвідки базовані на ідеології галицького народоства. О. Партицький, наприклад, аналізував творчість Т. Шевченка як статичний акт без урахування її еволюції. Праця О. Огоновського, як вважають сучасні дослідники, і мовною фактурою, і стилем була намаганням приручити Шевченка до галицького роаялізму, трактувати її як поєднання бунтарства з клерикальним роаялізмом (Г. Грабович).

Орієнтиром для І. Франка-дослідника творчості Т. Шевченка рубежа 70—80-х рр. XIX ст. була вже згадана праця М. Драгоманова „Шевченко, українофіли і соціалізм“, у якій автор намагався використати ім'я Т. Шевченка для пропаганди соціалістичних ідей. Таке трактування мало вплив на прочитання І. Франком поезій Т. Шевченка у 70-х — на початку 80-х рр. XIX ст.

Під час такого аналізу важливо зрозуміти, що глибина проникнення І. Франка у художню тканину мистецького твору йшла від планіметричного розуміння літератури (про це письменник детально написав у оповіданні „Борис Граб“ — „при читанні всякої книжки від планіметричного способу бачення доходить до стереометричного“²).

Із цією еволюцією І. Франко пов'язував те, що він сам як дослідник не боявся відходити від своїх попередніх оцінок, у деяких з них він іноді неточно, чи навіть однобоко трактував ту чи іншу поезію Т. Шевченка.

Коли, скажімо, у ранніх працях „Причинки до оцінення поезій Т. Шевченка“, „Темне царство“ І. Франко, вслід за М. Драгомановим, розправився із Шевченковим „Посланням...“, то у відчиті 1903 р. у Стрию, як згадував С. Єфремов, цілком по-іншому трактував згаданий твір: „Тонкий аналіз громадського звучання Шевченкового твору з дотепними екскурсами в сферу поетики, і ні тіні колишньої загоності. Зовсім інше, навіть навпаки... По відчиті кажу Франкові про своє враження, як про гарну після тієї статті несподіванку.

— А, то пуста річ,— якось сором'язливо перебив мені мову.— Молоді ми тоді, вважайте були дуже, зелені, чужими все очима на речі дивилися. Драгоманов не любив „Послання...“,— ну, то за ним вже і ми всі. Я умисне оце вибрав таку тему, щоб той давній свій блуд публічно виправити“³.

Серед сучасних теорій дослідження літературного твору: психоаналітичної, феноменологічної, генетичної критики, рецептивної естетики шевченкознавчі студії І. Франка досі є зразками чи не найглибшого прочитання художнього твору.

Якщо до аналізу творчості Т. Шевченка підходити з позицій рецептивної естетики, то звернемо увагу: у доробку І. Франка маємо популярні есеї, глибокі теоретичні студії, статті, зумовлені потре-

бою вивчення та засвоєння творчості Т. Шевченка у школі вищій та середній. Якщо драгоманівське трактування Шевченкової творчості у 1870—1880-х рр., як уже зазначалось, для І. Франка було чи не основним зразком, то у 1890-х рр. Каменяр відійшов від драгоманівських позицій.

Соціальний код для І. Франка у згаданих статтях був чи не основним. Наприклад, у статті „Темне царство“, яка навіть своїм титулом свідчила про вплив російського критика М. Добролюбова і була другою частиною цього дискурсу, а до того свідчила про публіцистично-„ідеологічний підхід до аналізу твору“ (Ю. Бойко).

Але не тільки слабкість позиції І. Франка у прихильності до ідей „реальної критики“. У статтях „Причинки до оцінення поезій Т. Шевченка“, як і в „Темному царстві“, молододу дослідникові іноді бракує аргументації, а окремі спостереження, які стосуються розкодування поетичних образів Т. Шевченка, надто суб'єктивні.

Згадувані дві статті І. Франка стали підсумковими у шевченкознавчому дискурсі 70-х рр. XIX ст. (праці О. Партицького, О. Огоновського, М. Драгоманова, Ф. Вовка). Водночас І. Франко почав новий етап у літературознавчому осмисленні Шевченкової поезії.

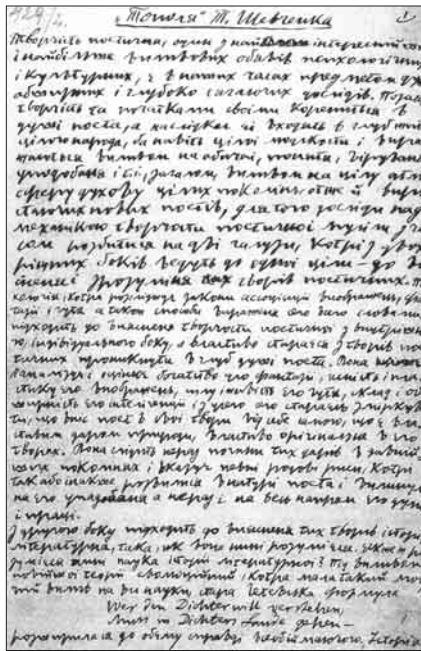
На відміну від свого вчителя М. Драгоманова І. Франко у статтях, друкваних на сторінках „Світу“, відійшов від запропонованої М. Драгомановим періодизації, яку останній пов'язував із суспільним розвитком у Росії. Відхід Т. Шевченка від „раннього націоналізму“, який пізніше чітко окреслив І. Франко, було проведено ще недостатньо яскраво, а іноді суперечливо.

У статті „Хуторна поезія П. Куліша“ (1882) І. Франко вслід за літературним учителем М. Драгомановим уважав неточним Шевченкове кредо „В своїй хаті своя правда, і сила, і воля“, оскільки воля, як стверджував критик, може настати рівночасно для всіх слов'янських, зрештою, для всіх європейських народів.

Національний код Шевченкової творчості у 1880-х рр. проступив у художніх творах І. Франка, присвячених Т. Шевченкові. У цьому сенсі він побачив у Шевченковій музі прометеївські мотиви, які через десятиліття реалізувалися у вступі до поеми „Мойсей“:

Слабі ми, батьку! По Кавказ від Сяну
Слабі, розбиті на атомів дріб!
І кожний в серці люту носить рану,
Склада надії нерозв'язлі в гріб.
І хто розбудить нашу „Правду п'яну“?
І хто голодним дасть поживи хліб?
Тарасе, Батьку, наш замучений пророче —
Чи скоро буде світ по тій страшній ночі?

Як відомо, І. Франко продовжував традиції поезії Т. Шевченка. О. Білецький вважав, що Шевчен-

Перша сторінка автографа І. Франка „Тополя“ Т. Шевченка

² Франко І. Борис Граб // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1979.— Т. 18.— С. 185.

³ Єфремов С. Зі спогадів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка.— Львів, 2011.— С. 305.

кова поезія — емоційний спалах народної стихії, натомість — поезія І. Франка — це глибокодумна, наснажена книжною мудрістю лірика.

Доба „раннього націоналізму“ у Т. Шевченка, як її трактував І. Франко, цілком заперечує думку відомого польського професора М. Здоховського (літературний псевдонім Урсин), що у Шевченка виявилася (зокрема, у поемі „Гайдамаки“) сліпа ненависть до інших народів, хоч, з другого боку, І. Франко не вважав цей твір за найвизначніший або хоч би визначний твір Т. Шевченка, оскільки поет не зміг опанувати предмет зображення.

Кінець 80-х рр. XIX ст. у шевченкознавчому дискурсі І. Франка пов'язаний із порівняльним студюванням Шевченкових творів, зокрема його невеликої поеми „Перебендя“, в якій „перехрещувалися і зливалися найрізніші впливи і як геніальна натура нашого поета уміла впливи ті щасливо перетопити в одну органічну і глибоко поетичну цілість“⁴.

Акцентуючи увагу на утилітарній функції літератури, І. Франко розкрив національний код у Шевченка у його „Перебенді“, творі, в якому критик побачив „сердечну щирість, простоту і zarazом пластичність вислову, чудово чисту мову, увесь той, так сказати, сік українських пісень народних з меланхолійною основою і відтінками делікатного гумору, перетворений в кипучу кров самого Шевченка, закрашений сильно його індивідуальністю...“⁵

Національний код раннього Шевченка глибоко проступає, на думку І. Франка, під час порівняння з європейською, врешті, світовою традицією у розробці цієї теми у найталановитішій баладі „Тополя“. Тема туги дівчини за милим доводить її до смерті, що традиційно для багатьох творів літератури. Починаючи від індійської поеми, мотив цей трапляється у литовській, моравській, польській та сербській традиціях. Українські корені цієї теми — у греко-римській традиції, хоча доповнена українською народною піснею про льон, у якій свекруха закликає невістку, щоб та перетворилася на тополь. Шевченко ж, на думку дослідника, має збудити співчуття до бідної, покинутої дівчини. Саме тому твір набув м'якого, сентиментального колориту, наповненого образами рідної України з її степами, вербами та солов'ями.

Національний код Шевченкової творчості І. Франко мав намір з'ясувати у запропонованій на кінець 80-х рр. XIX ст. дисертації „Політична поезія Тараса Шевченка“. На жаль, авторові довелося відмовитися від цієї ідеї через незгоду професора О. Огоновського прийняти на розгляд роботу. Професор не хотів мати до діла з політичною поезією.

Як відомо, уже після смерті О. Огоновського І. Франко робив спробу зайняти місце викладача

у Львівському університеті. Габілітаційним викладом І. Франко запропонував „Наймичку“ Т. Шевченка (поему та повість). Відповідно до задуму лекції, у поемі Т. Шевченко — лірик, у повісті виявився неадекватно реалістичної епічної оповіді. На основі порівняльного аналізу з іншими творами поета, як і з шедеврами світової літератури на задану тему, І. Франко визначив пріоритет українського поета. Закодована в аналізованих творах Т. Шевченка морально-етична проблематика (підкидання незаконнонародженої дитини до багатих бездітних батьків) закорінена в українському національному ґрунті. Проте, як про це І. Франко писав у статті „Націоналізм та інтернаціоналізм у сучасних літературах“, сила Шевченкового генія (а таким автор вважав „Наймичку“) — у вмінні поєднати національне із загальнолюдським.

Чи не найглибше розкодування Шевченкової творчості спостерігаємо у трактаті „Із секретів поетичної творчості“, в якому І. Франко, використовуючи досягнення німецької експериментальної психології, висвітлює незвичайну майстерність автора у творенні українського національного характеру. Описуючи специфіку використання різних видів мистецтва своїх сугестивних прийомів, І. Франко базував власні спостереження над поезією трьома психологічними законами, проголошеними тогочасними німецькими експериментальними психологами (вчення В. Вундта про підсвідоме, законами асоціації Г. Штайнтала та теорією Дессуара про подвійну свідомість).

На прикладі хрестоматійної поезії „Садок вишневий коло хати“ І. Франко показав, як

перший рядок „торкає змісл зору, другий слуху, третій — зору і дотику, четвертий — зору і слуху, а п'ятий — знову зору і дотику, спеціальні кольористичні акцентів нема зовсім, а проте цілість — український весняний вечір — встає перед нашою уявою з усіма своїми кольорами, контурами і гучками, як жива“⁶. І все це дає ефект, якого не міг би досягнути маляр. Поет такими засобами також аналізує психічний настрій людей.

Зіставляючи різні види мистецтва, І. Франко надав перевагу словесному, адже саме в ньому за допомогою слова можна перекодувати елементи однієї системи в іншу, створюючи то „кольоровий звук“, то „зоровий тон“, „мелодійні лінії“ чи „поетичну пластику“. Таким чином, І. Франко у трактаті „Із секретів...“ одним із перших у літературознавстві використав принцип дослідження синестезії у мистецтві, що дало йому підстави найглибше збагнути національний код Шевченкової творчості.

Окрема сторінка дослідження І. Франком Шевченкових творів — праця над текстами поета.

Першодрук статті І. Франка „Поетичні твори Шевченка“ (*Kurjer Lwowski*, 1891, 18 kwietnia, N107)

⁴ Франко І. Передне слово [до видання Шевченко Т. Г., „Перебендя“, Львів, 1889] // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1980.— Т. 27.— С. 288.

⁵ Там само.— С. 289.

⁶ Франко І. Із секретів поетичної творчості // Там само.— 1981.— Т. 31.— С. 101.

Намір членів редакційного комітету, який створили члени Наукового товариства ім. Шевченка (О. Огоновський, О. Барвінський, В. Коцовський), видати „обкросного” Шевченка, призвів до того, що І. Франко вийшов із його складу.

Видання творів Т. Шевченка, як вважав І. Франко, мало сприяти глибині проникнення у суть його творчості. Як відомо, Франкове видання „Кобзаря” Т. Шевченка збіглося з підготовкою до друку „Кобзаря” Василем Доманицьким. У листі до нього І. Франко писав: „Щодо вашого проекту ювілейного видання Шевченка, то я, розуміється, не маю нічого против, щоби ми оба колегіально постаралися вяснити суперечності і непевні місця в „Кобзарі”⁷. Йдеться про те, що у текстологічній роботі І. Франко мав намір звирити все написане поетом з автографами, „не минаючи ніже титли, ніже тії коми”.

В радянський час тема Шевченка і Біблія залишалася на маргінесі літературознавства, а то й тенденційно перекручувалася. І. Франко був першим, хто звернув увагу на цю надзвичайно важливу тему: „А врешті, Шевченко-біблісець може представляти для деякого також індивідуальний інтерес. Признаюсь одверто, що такий індивідуальний інтерес він представляє для мене. Вольно богохульно дошукуватись в Шевченковій поезії богохульств, раціоналістам — раціоналізму, а всяким іншим спеціалістам — знову чого іншого, так чому мені не вольно було глядати в тій поезії того, що в ній найперше знайти можна — слідів Святого Письма”⁸.

Код Шевченкової релігійності І. Франко розшифрував чітко і ясно: „Отож, „сказати правду” і „молитву діяти” — то дві задачі, які Шевченко не лиш собі поклав, але й кождому народному поетові, вважаючи його становище високим достоїнством народного священнослужителя [Курсив автора]. Народний поет повинен бути посередником між людьми і Богом, бо лиш в Бога є та правда, яку він має сказати, і лиш Богові належить молитва. Лиш до такого поета-священнослужителя дадуться примінити слова Шевченка:

*Жива
Душа поетова, святая,
Жива в святих своїх речах;
І ми читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах”⁹.*

І. Франко передав своїм сучасникам і нащадкам надзвичайно відповідальне ставлення до поста-ті Т. Шевченка. Він не сприймав „бісер риторики”, який, на жаль, і сьогодні звучить на шевченківських вечорах і академіях. Іноді це призводить до помилкових тверджень. Так сталося на одній святошній академії з доповіддю про Т. Шевченка, яку виголосив Василь Щурат. Ставлячи поруч такі імена, як Ісайя і Байрон, як Єзикііл і Данте, як Єремія і Шевченко, доповідач припустився помилки. Порівняння Т. Шевченка з Єремією кульгаве: „Адже справді, що таке Єремія? Се відгук важкого конання юдейської держави. Одна з найтрагічніших фігур, які знає людська історія, чоловік, що гаряче любить свій народ, не менше гаряче ненавидить Вавілон, а все таки всю свою проповідь, усю свою

агітаційну діяльність концентрує в тім, щоб голосити своєму народові *конечність* — підлягати, коритися найбільшому ворогові — Вавилонові [...] І сей гарячий патріот до кінця життя грає сю незавидну роль ворона, що накрякує рідному народові нещастя і руїну. Яке ж тут порівняння з Шевченком, віщом і діячем народного відродження і братолюбія?”¹⁰

Для І. Франка-шевченкознавця важливою була проблема декодування геніяльного поета перед європейськими народами (поляками, чехами, росіянами, німцями, австрійцями та ін.). З цією метою він використовував і переклади творів на ці мови. Особливий успіх мали Франкові переклади німецькою мовою.

Сам добрий перекладач, І. Франко розумів небезпеку, яка підстерігає кожного перекладача творів Т. Шевченка чужими мовами: „Незвичайна простота Шевченкового вислову, його мальовничість і натуральність ваблять перекладача, але разом доводять його до розпуки, коли він хоче своїм перекладом передати не лише механічно значення українських віршів, але хоч приблизно українську мелодійність, враження, яке робить оригінал”¹¹.

І. Франко зробив чимало для популяризації творчості Т. Шевченка польською, російською, чеською, німецькою, угорською та іншими мовами. Крім досконалих перекладів поезій, передусім німецькою, як літературознавець І. Франко надрукував приблизно десять статей про українську літературу та Т. Шевченка на сторінках австрійських видань. Сьогодні готується до друку збірка „З австрійської бібліотеки Івана Франка”, у якій будуть перевидані німецькомовні переклади творів Т. Шевченка і літературознавчих студій про нього. Сподіваємося, що Наукове товариство імені Шевченка долучиться до справи популяризації Т. Шевченка, як і І. Франка у науковому світі.

Декодування Шевченкової творчості в І. Франка відбувалося у двох напрямках: з одного боку, він намагався якнайширше представити глибини творчості поета для рідного народу, слов’ян, врешті — сім’ї європейських народів. У творах геніяльного поета дослідник шукав тих мотивів, які співзвучні з мотивами найяскравіших представників цих літератур. Другим крилом шевченкознавчій обрії І. Франка сягають найглибших „секретів творчості” Т. Шевченка. Найяскравішим зразком такого аналізу Шевченкової музи є трактат „Із секретів поетичної творчості” (1898).

І. Франко як поет і митець зазнав значного впливу художнього мислення Т. Шевченка, „секретів” його естетики. А основне, що дослідник аналізував Шевченкове слово у зв’язку з глибинами народної творчості. Використавши найновіші досягнення тогочасної експериментальної психології (праці Г. Гауптмана, В. Вундта, Г. Штайнталя, М. Дессуара), вчений найглибше розшифрував національні, суспільні, релігійні, моральні та етичні коди художнього світосприйняття поета, неповторності його версифікаційної системи. І. Франко заклав основи науково-текстологічного аналізу творів Т. Шевченка, до засобів і методів якого дослухається сучасне літературознавство.

Михайло ГНАТЮК

⁷ Франко І. Лист до В. Доманицького від 1. IV. 1908 // Парадигма. Збірник наукових праць Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича.— Львів, 1998.— С. 187.

⁸ Франко І. Шевченко і критики // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1982.— Т. 35.— С. 246.

⁹ Там само.— С. 243.

¹⁰ Франко І. Шевченко і Єремія // Там само.— С. 186.

¹¹ Франко І. Шевченко в німецькій одязі // Там само.— С. 189.

ОЛЕКСАНДР БАРВІНСЬКИЙ І ФРАНКОВА СПРОБА ОБІЙНЯТИ ПОСАДУ ПРИВАТ-ДОЦЕНТА ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

(До 100-річчя пам'яті Івана Франка
та 90-річчя пам'яті Олександра Барвінського)*

18 березня 1895 р. Іван Франко успішно відбув габілітаційний колоковіум з історії української літератури та етнографії на засіданні колегії професорів філософського факультету Львівського університету, більшість із яких були поляками¹, а 22 березня у присутності професорів та численних слухачів, переважно молоді, прочитав габілітаційну лекцію „Наймичка“ Т. Шевченка“, після якої колегія одногосно ухвалила пропозицію проф. Антонія Каліни „габілітаційну лекцію д-ра Франка визнати цілком відповідною і представити габілітацію на доцента української літератури і етнографії на затвердження ц[ісарсько-]к[оролівського] міністерства“². За повідомленням газети „Діло“, „збір професорський признав відчит д-ра Франка за цілком відповідний“³. Однак Міністерство віросповідань і освіти у Відні не затвердило І. Франка в пошукуваному вченому званні приват-доцента (позаштатного викладача університету). Вину за цю свою невдачу Франко покладав, зокрема, на свого впливового політичного опонента Олександра Барвінського, який нібито використав свої посольські впливи, щоб не допустити його до університетської кафедри.

Ще за чотири місяці до виборів доцента української літератури та етнографії Львівського університету Франко гадав, що „на кафедру по Огоновському університет думає запросити Житецького [П. Житецького.— Є. Н.] або Дашкевича. Впрочім,— застерігався він у листі до Михайла Драгоманова від 10 листопада 1894 р.,— не знаю докладно, чи се думка університету, чи також Барвінського“⁴ [т. 49, с. 524]. За спогадами Дениса Лукіяновича, після вечора пам'яті Омеляна Огоновського, що його влаштувало студентське това-

риство „Ватра“ першої половини листопада 1894 р., голова „Академічного Братства“ запитав Франка, „що буде з кафедрою української філології і чи Франко добивається доцентури. У відповідь на це Франко спростував чутку, начебто сенат вирішив запросити з Києва професора Ржепецького або Дашкевича. Це інтрига Ол. Барвінського, який хотів би одним пострілом убити двох зайців. Коли за допомогою Антоновича вдалося йому взяти до Львова молодого М. Грушевського, то забажав Барвінський мати при собі ще й таку особу, як Ржепецький. Так зв'язав би Барвінський праві наддніпрянські кола з австрійським цісарем. Другий заць — не допустити Франка до кафедри“⁵.

Насправді йшлося не про Ржепецького, а про того-таки Павла Житецького, якого перетворив на Ржепецького або 82-річний мемуарист Лукіянович, пишучи ці спогади 1955 р., або їх публікатори Олексій Дей та його дружина Неллі Корнієнко⁶, які могли неточно відчитати прізвище (місце зберігання рукопису не зазначено). Звідси,

за коментарем упорядників, тим запрошуваним був „Ржепецький Антін — пізніше — реакційний буржуазний прибічник Скоропадського [...]“⁷. Ту саму примітку, якої, певно, не спростував Д. Лукіянович, повторено в іншому виданні спогадів⁸. У найновішому перевиданні спогадів при згадці про Ржепецького мовиться у примітці упорядника, вслід за попередніми коментаторами, також про Антона Ржепецького (1868—1932), але вже без негативних характеристик: як нащадка шляхетського роду, до революції 1917 р.— директора банку й радного Київської міської думи, згодом міністра фінансів за гетьманату Скоропадського (травень—

Іван Франко
(1856—1916)

* Автор висловлює щире подяку завідувачеві відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі — ІЛ НАН України) Галіні Бурлаці за надання електронних копій архівних матеріалів.

¹ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856—1965 / Упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький.— К., 1966.— С. 185—186.

² Протокол: Там само.— С. 187.

³ Габілітаційний відчит д-ра Івана Франка // Діло (Львів).— 1895.— 13/25 берез.— Ч. 58.— С. 3.

⁴ Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1976—1986. Тут і далі, покликаючись на це видання, вказуємо том і сторінку.

⁵ Лукіянович Д. „Політично ненадійний“ // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вст. ст., прим. М. І. Гнатюка. Вид. 2-ге, доп., переробл.— Львів, 2011.— С. 451.

⁶ Іван Франко у спогадах сучасників / Упоряд. О. І. Дей та Н. П. Корнієнко.— Львів, 1956.— С. 246.

⁷ Там само.— С. 574.

⁸ Спогади про Івана Франка / Упоряд., вст. ст., прим. О. І. Дей.— К., 1981.— С. 393.

грудень 1918 р.)⁹. Варто уточнити, що фінансист Антон Карлович Ржепецький походив із польської київської шляхти, але був православний, людиною польсько-української культури, масон. Зрозуміло, що такий 26-річний претендент, який не мав відповідної освіти (у власноруч написаних свідченнях у протоколі допиту від 16 січня 1919 р., що його провадив слідчий УНР, А. Ржепецький зазначив: „Освіту одержав середню“¹⁰) та й жодного стосунку до української філології, аж ніяк не міг розглядатися як кандидат на посаду доцента кафедри української літератури та етнографії. За подібним (суголосним) прізвиськом цим кандидатом міг бути хіба що тодішній авторитетний український філолог Павло Житецький.

У листі від 14 лютого 1895 р. Михайло Павлик інформував М. Драгоманова про основного Франкового конкурента — Олександра Колессу, який „габілітувався в Чернівцях із української мови і літератури і, очевидно, хоче дістатися на львівську катедру“. Павлик висловив незадоволення „новими подвигами радикалів“ (І. Франко та О. Колеса належали до Русько-української радикальної партії (РУРП), а саме запобіганням перед Барвінським, аби посісти місце у Львівському університеті: „У Барвінського була просити за Франка его жінка, та й сам Колеса (як признався мені) просив Барвінського підпирати его (Колесу). Питав про мою думку про це. Я сказав, що воно по крайній мірі безтактно, та він каже: „Що ж мені було робити? Барвінський всемогучий і міг би мені пошкодити!“ О Руеніе! Яка з тебе опозиція?! Всі щодо одного підуть у Барвінські“¹¹. Колеса скаржився Павликові, що „кандидатів на катедру маса — і добиваються вони її самими свинствами“¹². Таке вразливе сприйняття конкурентної ситуації, певна річ, було емоційним перебільшенням.

У листі до М. Драгоманова від 18 травня 1895 р. І. Франко теж бідкався: „З мою доцентурою діло не витанцюється, та, мабуть, і зовсім не виграє. І Вахнянин, і Барвінський, і Колеса пускають проти мене всякі способи агітації, звісно, не речової, а особистої, щоб мені підтяти ноги“ [т. 50, с. 44]. Коли питання було вирішено не на користь Франка, він у листі до Агатангела Кримського від 30 липня 1895 р. нарікав: „Моєї габілітації на доцента руської літератури міністерство не затвердило на внесок намісництва [тобто за поданням галицького намісництва.— *С. Н.*]. Маю се завдячити, без сумніву, нашим новоерцям, головнож Барвінському та Вахнянинові, котрі чорнили мене всіма можливими і неможливими способами, щоб тільки не допустити мене на кафедру, а злагодити місце для свого Студинського“ [т. 50, с. 49—50] (Кирило Студинський був зятем Анатолія Вахнянина).

Олександр Барвінський
(1847—1926)

Москвофільська газета „Галичанин“ у статті „Туда стежка в горох!“ (1896, № 287, 25.XII) звинуватила Франка в тому, буцімто він, аби добитися кафедри у Львівському університеті, звертався за протекцією до Барвінського, і начебто „дійствительно удалось п. Барвинскому помѣстити д-ра Франка в пропозиції на ту посаду“, але за умови, що той змінить свою дотеперішню політику й „поклонится в св. Юрѣ“ (тобто піде на згоду з греко-католицькою верхівкою в особі митрополита Сильвестра Сембратовича). Унаслідок цього, мовляв, Франко виступив на „Народній Раді“ народовців проти будь-якої угоди з москвофілами і намагався втягнути в союз із Барвінським радикалів, зваблюючи їх можливістю стати урядовими кандидатами в послі австрійської Державної Ради. Навівши „в цілості сей незрівнянний документ кацапської безличности і шаленої злости“¹³, Франко надіслав до редакції „Галичанина“ спростування від 7 січня 1897 р., яке було надруковане в № 2 за 1897 р. „в жаргоновім перекладі“, як зауважив Франко, і яке

він в оригіналі сам опублікував у тексті своєї статті „Як я став „казенним радикалом“. У спростуванні Франко заперечував, що в справі про приватну доцентуру в університеті „чи в якій-небудь іншій цілі тепер чи коли-небудь обертався до п. Барвінського за протекцією чи то сам особисто, чи посередно“, і додав: „З п. Барвінським ніколи не сходжуся, окрім раз чи два рази на засіданнях виділу Тов[ариства] Шевченка, з ним не розмовляю, не кореспондую, ані нікого ніколи не уповажнював у него за мною вставлятися“. „Прямо ідіотичною видумкою“ назвав Франко „те, немов то п. Барвінському удалось помістити“ його „в пропозиції на ту посаду, бо [...] вплив Барвінського не може сягати так далеко, щоби він міг обсаджувати посади професорів університетських,

де пропозиція в першій лінії виходить від сенату університетського“. Також заперечував Франко, „немовби п. Барвінський чи хто-небудь інший“ ставив йому умови змінити його „дотеперішню політику, поклонитися в св. Юрі і т. д.“ і немовби він, Франко, „рішився словом і ділом рятувати партію Барвінського і Вахнянина“, бо „проти всеї партії і її проводирів“ виступає в часописах „Kurjer Lwow-ski“, „Жите і Слово“ та „Громадський Голос“. Заперечував Франко і спробу укладання союзу з „партією Барвінського“: „Ні з ким із моїх товаришів у радикальній партії, ані взагалі ні з ким у світі я ніколи ні поважно, ані жартом не говорив навіть про можливість якого-небудь союзу між радикалами а партією Барвінського, і треба бути цілковитим недорікою в справах партійного життя, щоби подумати, що навіть коли би я хотів піти на дорогу якихсь компромісів з барвінщучаками, хто-небудь із радикальної партії пішов би за мною на сю дорогу“¹⁴.

⁹ Спогади про Івана Франка. Вид. 2-ге, доп., переробл.— С. 451.

¹⁰ Див.: Андрієвська Л. Деякі джерела до останнього періоду життя і діяльності А. К. Ржепецького, міністра фінансів Української Держави // Пам'ятки: Археогр. щорічник.— К., 2006.— Т. 6.— С. 123.

¹¹ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895) / Зладив М. Павлик.— Чернівці, 1911.— Т. 8: (1894—1895).— С. 196.

¹² Там само.— С. 197.

¹³ Див.: Франко І. Як я став „казенним радикалом“ // Жите і Слово.— 1896.— Т. 5, кн. 6.— С. 495—496.

¹⁴ Там само.— С. 497.

Проте згодом у спогаді „Історія моєї габілітації“ (Діло, 1912, ч. 251, 11.XI/24.X; ч. 252, 7.XI/25.X), написаному в стані ремісії після гострої фази психічної недуги, Франко переповідав таку чутку: „О. Барвінський, тоді найвпливовіший руський депутат і головний діяч так званої польсько-руської угоди, мав сказати: „Скоріше на моїй долоні виросте волосся, як Франко буде доцентом“ [т. 39, с. 47]. З цього приводу син О. Барвінського Богдан із жалем згадував: „З уст мого батька знав я, як знаменитим був цей виклад [Франкова лекція.— *Є. Н.*], як колеги професорів філософського факультету одногосно вставила Франка у пропозицію на призначення йому доцентури, однак австрійське Міністерство освіти не дало свого дозволу на „veniamdocendi“ [право викладати (лат.).— *Є. Н.*]. Тим прикріше відчув я це, коли Франко приписував цю свою невдачу в досягненні доцентури мому батькові Олександрові, а навіть у передмові до випущених у 1897 р. в польській мові „Галицьких образків“ п. н. „Дещо про себе самого“ [...] вложив у батькові уста такі слова: „Бійтеся Бога, як можна цього чоловіка пустити на університет! Придивіться тільки, в якому подертому сурдуді він ходить“. При цьому вказував Франко недвозначно на мого батька [...]“. У цій своїй дещо іронічній згадці Франко не називав прізвища Барвінського, але натіякав на нього словами „брат“ (тобто один із братів Барвінських) і „праця для добра Русі й Австрії“ (О. Барвінський був посланцем до Державної Ради у Відні та до Галицького крайового сейму): „Об'єднаній коаліції урядових сфер з інкармерованими українцями вдалося врятувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, було б моє викладання. „Бійтеся Бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуді він ходить!“ Так кваліфікував мою кандидатуру брат русин [у польському оригіналі: „brat Rusin“; в укр. перекл. у „Зібранні творів“ слово „русин“ пропущено.— *Є. Н.*] — той самий, який за свою патріотичну працю для добра Русі й Австрії одержує шість чи сім платень. Очевидно, перед таким аргументом моя кандидатура на приват-доцента мусила впасти, а мотив „Politisches Vorleben“ (політичне минуле) тільки чемніше прикривав справжню причину...“ [т. 31, с. 30]. Богдан Барвінський зазначив далі у спогадах: „Мій покійний батько неодноразово пояснював мені, а у своїх не видрукованих ще в цілості „Споминах з мого життя“ підкреслює з повною рішучістю, що подібних слів про Франка ніколи не сказав і взагалі проти його кандидатури на доцента ніколи не виступав“¹⁵.

Насправді Франка не затвердили на посаді приватного доцента української літератури та етнографії Львівського університету виїмково через категоричну позицію намісника Галичини Казимира Фелікса Бадені, який на запит Міністерства віросповідань і освіти щодо його „думки про політичну і моральну поведінку претендента“ надіслав пояснення від 3 липня 1895 р., у якому застерігав, що Франко разом із Павликом „є організатором Української радикальної партії, яка має соціалістичні тенденції на національному ґрунті, вороже виступає проти держави, церкви, заможних класів і намагається викликати загрозливий економічний

і політичний рух серед селян“. Зашкодила Франкові й співпраця з польською газетою лівого спрямування „Kurjer Lwowski“: „Протягом цілого ряду років Франко був співробітником редакції львівської скандальної газети „Kurjer Lwowski“, яка вихваляла крайне радикальний напрямок в кожній галузі“, дарма що, як визнавав Бадені, „при цьому піднімала національно-польський патріотизм“. Насамкінець Бадені висловив сумнів „у тому, чи д-ру Франкові можна доручати лекції в університеті, навіть при його блискучих здібностях і красномовстві“, адже „цим самим йому дали б можливість заманювати університетську молодь в радикальний або соціал-демократичний табір“, а тому пропонував „відхилити прохання колеги професорів філософського факультету“¹⁶. Фактично, аргументи Бадені проти Франкової кандидатури мали не національне, а соціально-політичне підґрунтя.

Подібні аргументи Бадені раніше висловив самому Франкові під час аудієнції, що відбулася 24 березня 1895 р. (Франко прийшов прохати *venia legendi* — права викладати в університеті): „[...] як же я можу допустити, аби із співробітника „Kurjer-a Lwowsk-ogo“ раптом робився університетський професор?“ Навівши ці слова у спогаді „Історія моєї габілітації“, Франко пояснював, що демократична газета „Kurjer Lwowski“ „не раз гостро виступала проти корупційної та деприваційної системи, протегованої графом Бадені, і йому особисто була дуже немила“ [т. 39, с. 46]. Хоча, з другого боку, Франкова робота в редакції газети „Kurjer Lwowski“, а також його публікації в багатьох інших польських часописах („Ateneum“, „Głos“, „Kraj“, „Kurjer Warszawski“, „Kwartalnik Historyczny“, „Lud“, „Myśl“, „Prawda“, „Przegląd Literacki“, „Przegląd Społeczny“, „Przegląd Tygodniowy“, „Przyjacieł Ludu“, „Ruch“, „Wisła“) сприяли тому, що польські професори Львівського університету одностайно підтримали Франкову кандидатуру на приват-доцента, вважаючи його не лише українським, а й польським літератором і журналістом.

Не зрозуміло, щоправда, чому Франко, за його спогадом, підтвердив під час аудієнції клерикальний закид Бадені: „П[ан] намісник: „У вас четверо дітей, і вони досі не хрещені“. Я: „Так, ексцеленціє““ [т. 39, с. 47], — хіба що мав на увазі, що їх не хрещено у греко-католицькій церкві, адже старші сини Андрій і Тарас були охрещені за православним обрядом ще 15/27 жовтня 1889 р. (Анна і Петро таки пізніше — 3/15 листопада 1896 р.).

25 березня 1895 р. М. Павлик обнадійливо сповіщав М. Драгоманова: „Вчера Франко був у намісника, та я ще з ним не бачився; казали мені тільки, що багато его випитувався і остаточно обіцяв підперти [підтримати.— *Є. Н.*] его“¹⁷. За Франковими ж спогадами, з аудієнції в нього склалося протилежне враження: „Тепер я знав досить напевно, що моя справа програє“ [т. 39, с. 47].

Про те, що Бадені відіграв вирішальну роль у відхиленні Франкової доцентури, свідчив і невідомий адресант у листі до Костянтина Лучаковського від 20 листопада 1894 р. (Франко оприлюднив його в „Ділі“: 1912, ч. 268, 28/15.XI): за переказом цього адресанта, Мікадо (Бадені), викликавши до себе греко-католицького митрополита Сильвестра

¹⁵ Барвінський Б. О. Мої спомини про д-ра Івана Франка (1890—1915) // ІЛ НАН України, ф. 3, спр. 4890, арк. 3—4.

¹⁶ Іван Франко: Документи і матеріали.— С. 189—190.

¹⁷ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом.— Т. 8.— С. 219.

Сембратовича, попрохав його знайти відповідного кандидата на кафедрі „руської“ (української) мови та літератури і прямо заявив: „щодо Франка, то я не допущу його ні під якою умовою“ [т. 39, с. 626]. Намісника підтримував у цьому тодішній віце-президент галицької Крайової шкільної ради, польський історик Міхал Бобжинський, який одверто сказав Франкові під час аудієнції: „Політичного агітатора на кафедрі не можемо терпіти“ („Історія моєї габілітації“) [т. 39, с. 48].

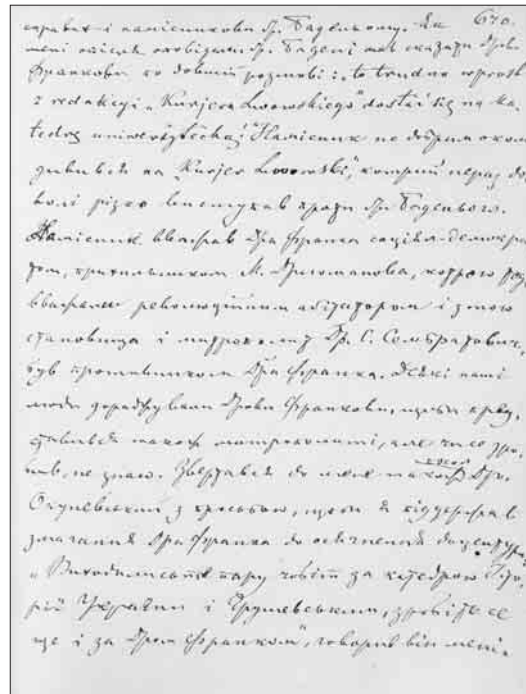
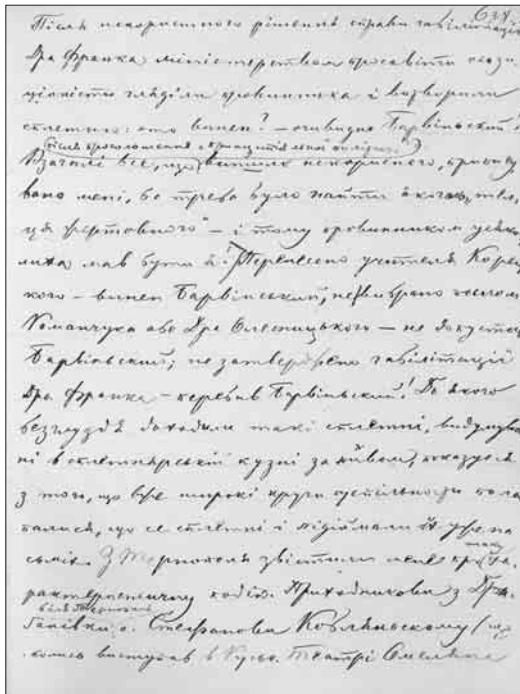
На підставі клопотання Бадені міністр віросповідань і освіти Едвард Рітнер (1845—1899), колишній професор церковного права і ректор Львівського університету, 18 липня 1895 р. листовно повідомив намісника про своє незатвердження „рішення колегії професорів філософського факультету Львівського університету про призначення д-ра Івана Франка приватним доцентом української літератури та етнографії цього факультету“¹⁸. Доцентом Львівського університету став натомість О. Колесса, який того самого року габілітувався у Чернівецькому університеті і був затверджений Міністерством віросповідань і освіти. Цісарська влада Галичини спільними зусиллями з верхівкою греко-католицької церкви не допустили Франка до викладання у Львівському університеті, вважаючи його за соціаліста, соціал-демократа, радикала й атеїста.

Щоб визначитися щодо Франкової габілітації, з О. Барвінським консультувався Михайло Грушевський, якого просили за І. Франка радикали. 13/25 жовтня 1894 р. він писав до Барвінського (зі Львова до Відня): „[...] я хотів як скоріше Вашу думку знати щодо Франка“¹⁹. У листі з початку листопада 1894 р. Грушевський скаржився, що його вибрали до „Франкової комісії“ і Бобжинський радить вра-

хувати й громадський бік справи та „побалакати з самим Франком“²⁰. У листі від 10/22 листопада 1894 р., після подорожі до Чернівців та Коломиї, де мав „довгу суперечку“ з радикалом Северином Даниловичем, М. Грушевський переказував з тамтешніх новин: „Також просили мене — просити, щоб Ви Франку з габілітацією допомогли“. Барвінський на це зауважив у мемуарах: „Радикали старалися всіми способами добитися габілітації д-ра Франка, хоч би навіть з підмогою напастованих [агресивно критикованих (полонізм).— С. Н.] ними „новоеристів“ [...], і не тільки д-р С. Данилович, але й д-р Окуневський просив мене [...]“²¹.

У рукописних „Споминах з мого життя“ Барвінський спеціально зупинився на докладному і правдивому висвітленні своєї позиції щодо Франкової габілітації:

„Після некорисного рішення справи габілітації д-ра Франка Міністерством просвіти опозиціоністи гляділи [шукали.— С. Н.] провинника і витворили сплетню: хто винен? — Очевидно Барвінський! [...] Д-р Франко найшов на філосо[фічному] виділі Львівського університету між польськими професорами прихильників, котрі після відчитання кандидатом габілітаційної розвідки про Шевченкову „Наймичку“ піддержали змагання д-ра Франка до осягнення доцентури, і виділ філософічний подав до Міністерства просвіти внесення на затвердження. Д-р Франко робив усякі заходи з свого боку, щоби добитися доцентури, представився д-рові Бобжинському, котрий звичайно писав від намісництва реферати в університетських справах, і намісникові гр. Баденьому. Як мені опісля оповідали, гр. Бадені мав сказати д-рові Франкові про довшій розмові: „to trudno wprost z redakcji „Kurjera Lwowskiego“

Сторінки рукопису „Спомини з мого життя“ Олександра Барвінського

¹⁸ Іван Франко: Документи і матеріали.— С. 191.

¹⁹ Барвінський Ол. Спомини з мого життя: Часть V / Підготовка тексту, коментар А. Шацької // Спадщина. Літературне джерелознавство. Текстологія.— К., 2011.— Т. 6.— С. 171.

²⁰ Там само.— С. 172—173.

²¹ Там само.— С. 173.

dostać się nakatedrę uniwersytecką!“ [„важко просто з редакції „Kurjera Lwowskiego“ потрапити на університетську кафедру!“— *Є. Н.*] Намісник недобрим оком дивився на „Kurjer Lwowski“, котрий не раз доволі різко виступав проти гр. Баденього. Намісник вважав д-ра Франка соціал-демократом, прихильником М. Драгоманова, котрого тоді вважали революційним агітатором, і з того становища і митрополит д-р С. Сембратович був противником д-ра Франка. Деякі наші люди дораджували д-ві Франкові, щоб представився також митрополиті, але чи се зробив, не знаю. Звертався до мене також посол д-р Окуневський з проською, щоби я піддержав змагання д-ра Франка до досягнення доцентури: „Виходили-сьте пару чобіт за кафедрою історії України і Грушевським, зробіть се ще і за д-ром Франком“,— говорив він мені. Я на се відповів д-рові Окуневському, що зовсім не буду ставати д-рові Франкові в дорозі до габілітації, одначе годі від мене вимагати, щоби я і за ним „пару чобіт виходив“. Нехай вже за ним походять сі люди, що говорять, що досягнені моїми заходами [успіхи.— Слово, вписане олівцем.— *Є. Н.*] мали би значіння в інших обставинах, але тепер не мають сеї ваги, бо нібито дані „з ласки“, а не „виборені“. Я, отже, зовсім не вдавався в сю справу, полишаючи єї полагаюди иншим, але зате д-р Окуневський в кілька місяців накинувся на мене мокрим рядном [...]“²².

Згадував О. Барвінський і свою розмову з Франком з приводу його доцентури: „Д-р Франко їздив опісля до Відня, щоби і в Міністерстві просвіти походити за своєю справою. Був у секційного шефа д-ра Рітнера і у міністра просвіти Мадейського, і сам мені про се оповідав, коли я [його.— Слово, вписане олівцем.— *Є. Н.*] случайно зустрінув на двірці північної залізниці і спитав его, що він тут поробляє. „Ось приїхав поклонитися панам в міністерстві“ — й оповідав про свої візити. Я тоді подумав собі, яка то у нашого некритичного громадянства подвійна мірка. Коли я, як опісля признавав мені М. Павлик, „ходив по міністерствах за справами народними, для народу“, то се називано на вічах і в „Ділі“, „Народі“ і т. п. сервілізмом, а навіть М. Драгоманів називав се „забіганням в табір історичної Польщі“, а коли чоловік, хоч би так спосібний, як д-р Франко, ходив „за собою“, то се не тільки нікого не вражало, але, навпаки, вважали се чимсь зовсім потрібним і природним“²³. Раніше у спогадах Барвінський з образою зауважив, що, коли вимагали громадські справи, він „не відказувався та ходив — як радикали глумливо висловлювалися, „антишамбрував“ [чекав у передпокої, оббивав порогів.— *Є. Н.*] — по міністерствах і робив усе по своїм силам, а не тільки „говорив“, як злосливо перед мою дружиною сказала п. Франкова“²⁴.

Про свою тодішню обізнаність із ситуацією довкола виборів Ол. Барвінський зазначив у мемуарах: „В ту пору робив заходи в справі доцентури з укр. літератури д-р Олександр Колесса, а також д-р Кирило Студинський, і з того виходили всякі неприємні сплетні і коромоли [крамоли.— *Є. Н.*],

про котрі і до мене доходили слухи. Про сі поговори ріжнородні звіщала мене також моя дружина, а на се відписав я 21/3 1895: „І Грушевський пише мені про габілітацію, а се перевів факультет, а від міністра залежить затвердження, і він уже заявив, що зробить в порозумінню з намісником, а сей виразно і рішучо сказав: „tosprawaskończona“ [то справа вирішена (польс.)— *Є. Н.*] — очевидно, не потвердить [...]“²⁵. Барвінський же, за його словами, дотримувався позиції невтручання: „Я не вдавався, отже, в сю справу [...]. Очевидно, опісля, хоч я не ставав у дорозі д-рові Франкові, коли справа була неприхильно рішена, накинулися на мене знов як на провинника, а також д-р Окуневський [...] написав мені 1(13) жовтня 1895 р. вельми напасливий лист [...]“²⁶.

У цьому листі, що його О. Барвінський опублікував у газеті „Руслан“ разом зі своєю відповіддю, Теофіль Окуневський, український адвокат у Городенці, зауважив: „[...] коли я знов просив Вас, щоби-сте ужили свого впливу, коли уже судьба дозволила Вам коло високого олтаря стояти, та допомогли Франкові досягнути катедру літератури руської, Ви, від котрого можна було чей надіятися, що дорожачи будучностей свого народу, своєї молодіжи, взнесетея понад всякі партійности, дрібниці та личности,— Ви не відчули, видко, навіть сего, що увесь наш нарід дивився тогди на Франка, як на кращу будучність свою, бо-сте тільки і написали в „Правді“ своєї, що як радикалам треба кого з них „в люди вивести“, то они уміють кланятися Вам!“²⁷

На цього листа Барвінський відписав із Відня 14 листопада 1895 р.: „[...] мушу [...] рішучо заперечити, начебто я кермувався чи то в життю приватнім, чи прилюднім *личними ненавистями* [...] Я вихований змалку релігійно [...] і вже з християнського становища се в мене неможливе [...] я до нікого в світі *ненависти* не чую [...]“²⁸. Зазначивши, що він „побиває змагання“ радикальної партії, бо ці змагання, на його погляд, „незгідні з потребами нашого народу, позаяк се теорії західні, вироблені серед инших обставин і потреб життєвих“, О. Барвінський наполягав: „Однак і тут *ненависти* [...] мені таки не докажете“²⁹.

Стосовно докору Т. Олесницького, що він „не вволив“ його „домаганню, щоби допомогти Франкові досягнути катедру літератури“, попри те, що, на його (Олесницького) думку, на Франка „увесь наш нарід дивився як на кращу будучність“, О. Барвінський зауважив: „Насамперед, *весь* нарід не знає і не уміє ще оцінити Франка, як і значіння катедри літератури, хіба маєте тут на думці руську інтелігенцію, але і та не вся таку має думку про Франка, як Ви кажете. Навіть коли взяти всіх світських [Навіть п. Романчук, котрий в політичних поглядах не в однім ріжнився від мене, в розмовах, які ми з собою не раз вели про Франка і его твори, висловлював рішучо погляд, що „ми его перецінюємо“.— *Прим. Б.*], то й між тими поглядами були ріжні, а я знаю, що й на Україні не так на сю справу дивилися, як Ви і партія радикальна. Що я за Франком,

²² Барвінський О. Спомини з мого життя // ІЛ НАН України, ф. 135, спр. 26, с. 638—641.

²³ Там само.— С. 641—642.

²⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя: Часть V.— С. 174.

²⁵ Барвінський О. Спомини з мого життя // ІЛ НАН України, ф. 135, спр. 26, с. 642—643.

²⁶ Там само.— С. 643.

²⁷ Копія О. Барвінського: Там само.— С. 646—647.

²⁸ Копія Б. Барвінського: Там само.— Арк. 653—653 зв.

²⁹ Там само.— Арк. 655—655 зв.

як я Вам заявив, не хочу „виходити не одної пари чобіт“, як Ви сего вимагали, на те зовсім не впливали особисті мої відносини до Франка, котрий все і всюди, де міг, мене паплюжив“, — ображено виправдовувався О. Барвінський і переконував колегу: „Я вже доволі давав доказів, що умію взнестися понад такі особисті згляди. Я цінив і ціню талант Франка, хоч і не такий ним засліплений, щоби не бачив слабих сторін его, але, на мій погляд, до таланту на становище професора руської літератури треба ще чогось більше, треба характеру. А сего у Франка нема! [Се виявилось наглядно в передмові его до польського перекладу его „Галицьких новел“, як і під час та після ювілею М. Павлика в статті, напечатаній Франком в „Літ. наук. Вістнику“ (1905); пор. також книжечку д-ра Пулюя. — Пізніша прим. О. Барвінського]. Я з ним близько так не стикався, щоби ближче пізнати, однак що мені свого часу розказував з пожиття з ним Белей і іншого приятелі, впевнило мене, що у него „viel Talenta aber wenig Character“ [„великий талант, однак мало характеру“ (нім.)]. — *Є. Н.*”³⁰.

З цих слів видно, що О. Барвінський, попри свої запевнення, кермувався усе-таки суб’єктивним ставленням до гострого на слово Франка, і це ставлення визначалося власними незагоєними кривдами, не надто приємними враженнями інших осіб (передусім народоців) від спілкування з письменником, а також їхніми уразами. Врешті, Барвінський прямо визнав: „З тих причин я не міг попірати [підтримувати (полонізм)]. — *Є. Н.*” Франка, а мав на думці і заходився перевести відповідного кандидата з України, і на се згоджувалися намісник і інші компетентні люди. Що се не сталося, се не моя вина“. До цих слів О. Барвінський згодом додав примітку: „Правительство було за покликанням проф. Дашкевича з Києва, однак сей

з родинних зглядів відказався”³¹. Микола Дашкевич спершу, було, погодився переїхати до Львова, але роздумав через те, що вагався, як бути з двома синами, які вчилися у вищих класах у Києві російською мовою за іншою навчальною системою³². Отже, О. Барвінський не зовсім стояв осторонь тодішніх виборів доцента чи професора української літератури Львівського університету, а пробував запросити наддніпрянського професора, як перед тим спровадив на кафедру історії М. Грушевського.

Усе ж безпосередньо О. Барвінський не протидіяв Франковій спробі посісти посаду доцента Львівського університету. Проте й не сприяв цьому. Та й не з руки було О. Барвінському, християнському демократові, підтримувати Франкову доцентуру, адже він ніколи не поділяв його радикальних, соціалістичних поглядів, ставлення до релігії та церкви, тому й не хотів, щоб університетська кафедра стала трибуною чужої йому пропаганди. На противагу РУРП О. Барвінський 1896 р. заснував та очолив першу українську консервативну партію — Католицький русько-народний союз, перетворений 1911 р. на Християнсько-суспільний союз (упродовж 1897—1914 рр. їхнім органом була львівська газета „Руслан“). Визначав себе і свою партію як „руські християнські суспільники”³³. До того ж Барвінський знав тверду позицію Бадені, налаштованого проти Франка, і, навіть якби хотів, не міг би на неї вплинути. Але й не хотів, бо, крім ідеологічних, мав також свої претензії до Франка як особистости.

Попри всілякі полемічні випадки та конфлікти 1890-х рр. (здаймо й „нову еру“), О. Барвінський зумів публічно показати, що шанує І. Франка як письменника, бо прийшов на ювілейний вечір із нагоди 25-річчя його літературної діяльності, що відбувся 30 жовтня 1898 р. в залі поштового клубу у Львові³⁴.

Євген НАХЛІК

ЛАУРЕАТ ФРАНКОВОЇ ПРЕМІЇ

(До 80-річчя від народження британської перекладачки Віри Річ)

Віра (насправді Faith Elizabeth Joan) Річ народилася і виховувалася в англійській родині. Хист до віршування прокинувся в неї рано: з десятирічного віку писала вірші, а з п’ятнадцятирічного — публікувала їх. Україніяну Віри Річ започатковано шістьдесят років тому. 24 квітня 1956 р. вона — студентка Оксфордського університету (коледж св. Гільди, спеціальність — „давньоанглійська та давньоісландська мови“) — святкувала своє 20-річчя. У цей день дівчина була приголомшена дивною пропозицією: перекладати англійською мовою українську поезію. Висловив її аспірант-українець Володимир Микула, якого зустрічала часто в студентському клубі „Звільніть Європу!“ В. Микула працював тоді над новаторською для англомовного світу темою —

про радянську політику з національного питання в Україні. Згодом протягом чотирьох років (1971—1974) у лондонському кварталнику „The Ukrainian Review“ („Український огляд“) він публікуватиме свої дослідження на цю тему, детально розглядаючи діяльність М. Скрипника, Миколи Хвильового, В. Задонського та ін. Віра ж про Україну тоді ще майже нічого не знала. Поталанило В. Микулі переконати молоденьку англійку (у молодості все видається легким, молодь — беручка), що зможе швидко опанувати українську мову та ознайомитися з українською історією та культурою. Так розпочалася її перекладацька діяльність. Переклала навіть своє ім’я — і увійшла в літературу як Віра Річ. Зокрема любила звертання *Віро Юрійвно!*

³⁰ ІЛ НАН України, ф. 135, спр. 26, арк. 658 зв.—659.

³¹ Там само.— Арк. 659 зв.

³² Возняк М. Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті // Іван Франко: Статті і матеріали.— Львів, 1948.— Збірник 1.— С. 60.

³³ Барвінський О. В обороні правди і чести.— Львів, 1911.— С. 84.

³⁴ Мочульський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896—1916) // Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади / Післям. Н. Ощипок.— Львів, 2005.— С. 27.

Тонка художня особистість, вона зуміла відчути велич художнього слова України і збагнула, яку виняткову відповідальність бере на себе, намагаючись представити англomовному світові духовне ество українського народу. Віра Річ віддалася перекладацькій творчості вповні. З часом охопило її незбориме бажання перекладати твори, зокрема Т. Шевченка, І. Франка та Лесі Українки, бо усвідомила, що ці поети належать не тільки Україні, а й всьому людству, хоча кожне їхнє слово — про Україну. Розкошуючи українським словом, намагалася проникнути в художній світ невизнаної світом нації і відтворити бодай частково цей світ засобами рідної англійської мови для читача зовсім іншої історії, зовсім іншого побуту, зовсім іншої ментальності. В Інституті славистики Лондонського університету (Віра продовжувала там навчання) — цьому науковому осередкові українистики — мала повний доступ до українознавчої літератури. Чимало допоміг перекладачці Віктор Свобода (справжнє ім'я та прізвище — Віталій Тканов), родом зі Степової України, який працював в Інституті славистики викладачем передусім російської мови, але чий науковий інтерес був українським. Поліпшенню якості перекладів неабияк сприяв П. Зайцев, котрий уважно вчитувався в чорнові варіанти та робив свої конструктивні зауваження.

Першим твором, який переклала Віра, був „Пролог“ до Франкової поеми „Мойсей“, другим — сонет М. Зерова „У травні“. Обидва переклади опубліковано в 1-му випуску „The Ukrainian Review“ 1957 р.

На початку 1960-х рр. у Великобританії, як і в усьому світі (передусім там, де химерна доля закинула українців), готувалися до Шевченкових ювілеїв 1961 та 1964 рр. Утворений 1960 р. Шевченківський ювілейний комітет Великобританії накреслив грандіозне завдання (зокрема враховуючи нечисленність українського населення у Великобританії, незначну кількість українознавців там) — опублікувати всі твори Т. Шевченка англійською мовою в нових перекладах. Том перший (у кількох книгах) мав би охопити всю віршовану спадщину поета, том другий — прозу, том третій — драматичні твори, щоденник, листування. Незабаром переклади Шевченкових творів, що вийшли з-під пера Віри Річ, з'явилися в британській періодиці. Першим опубліковано переклад поеми „Кавказ“ — у весняному випуску „The Ukrainian Review“ за 1959 р. Поряд подано розвідку Віри Річ про цей вічний твір. Протягом 1959—1969 рр. Віра Річ опублікувала переклади 51 твору Т. Шевченка (у т. ч. — дев'яти поем) та уривка з поеми „Княжна“. Шістнадцять творів — „Причинна“, „Неофіти“, „Холодний яр“, „Чигрине, Чигрине..“, „Малень-

кій Мар'яні“ та ін. — перекладено вперше. Більшу частину перекладів (38) уміщено в збірці „Song out of Darkness“ („Пісня з темряви“), опублікованої у Лондоні 1961 р.¹ Сам заголовок „Song out of Darkness“ запропонувала мати Віри Річ — пані Магдалена Річ, яка кохалась у поезії Джона Мейсфілда. Його поезія, як і поезія Т. Шевченка, часто описувала життя найбідніших верств суспільства. „Song out of Darkness“ — це своєрідна перифраза рядка із драми Дж. Мейсфілда „Good Friday“: „In the dark night, the untroubled soul sings clearly“. Друге джерело — це рядки Івана Франка із його блискучої статті „Темне царство“, присвяченій поемам „Сон“ і „Кавказ“: „Бо й справді в тих двох поемах списав поет картину великого царства російського, того царства тьми, що давить Україну, що абсолютизмом і самоволею царства та чиновників

давить і путає не тільки діла, але навіть думки й змагання кожної вільної одиниці“². Чимало перекладів з'явилося в періодиці Великобританії, зокрема в „The Ukrainian Review“, де опубліковано цикл „В казематі“ (1965), поезії „Сон“ („На панцині..“, 1964), „На вічну пам'ять Котляревському“ (1969, 1998), „До Основ'яненка“ (1993), „Лічу в неволі дні і ночі..“ (перша редакція), „Подражаніє 11 псалму“, „Я не нездужаю, нівроку..“ (1994). На пам'ятнику Т. Шевченка в Вашингтоні (відкрито 27 червня 1964 р.) викарбувано в перекладі Віри Річ уривок поеми „Кавказ“.

2007 р. видавництво „Мистецтво“ опублікувало вибрані поезії Т. Шевченка в оригіналі та в перекладах Віри Річ³. У книжці вміщено репродукції найкращих зразків живопису та графіки, що вдало розкривають різнобічність таланту Т. Шевченка — поета і художника, його універсалізм. У книжці — 92 віршові твори Т. Шевченка, з них 39 нових перекладів, зокрема, балад „Русалка“ і „Тополя“, віршів „Нащо мені чорні брови..“, „Коло гаю в чистім полі..“, „Доля“, „Муза“ та ін. Вірш „Думка“ („Тяжко-важко в світі жити..“) загалом англійською мовою перекладено вперше. У раніше зроблені переклади Віра Річ внесла чимало удосконалень, зокрема, творів: „Думка“ („Тече вода в синє море..“), „Тарасова ніч“, „Розрита могила“, „Чигрине, Чигрине..“ Вона також переклала передмову академіка НАН України І. Дзюби до цього видання. На переклад передмови Віра Річ мала всього тиждень. До того ж тиждень після дуже складної операції. Треба було уточнити децю в бібліотеці (а розташована вона далеченько від Віриного дому, авто у перекладачки ніколи не було), переглянути різні словники. Отож сон довелося скоротити до чотирьох годин на добу. Дуже мало людей здатні на таке подвижництво. 2013 р. видавництво „Мистецтво“ видало англomовну збірку всіх перекладів

Віра Річ

¹ Shevchenko T. Song out of darkness / Transl. from Ukrainian by Vera Rich; ed. by Victor Swoboda; preface by P. Selver, a Critical essay by W. K. Matthews, Introduction by Victor Swoboda.— London, 1961.— Vol. 1. Poetry. Part 1.— XXXII, 128 p.

² Франко І. Темне царство // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1980.— Т. 26.— С. 137.

³ Шевченко Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка — Shevchenko T. Selected poems. Paintings. Graphic works / Пер. Віри Річ.— К., 2007.— 608 с.

Шевченкової поезії, які здійснила Віра Річ — загально перекладено 155 Шевченкових творів⁴.

Багато працювала Віра Річ над перекладами творів І. Франка. 1973 р. заходами Наукового товариства ім. Шевченка опубліковано в Нью-Йорку поему „Мойсей“ у її перекладі разом із деякими перекладами Франкових творів, які здійснив П. Канді. У кварталнику „The Ukrainian Review“ опубліковано ще деякі Франкові твори в перекладі Віри Річ, а саме: „Жіноче серце, чи ти лід студений...“ (1961, ч. 3), „Дидія“ (1966, ч. 3), „Великдень! Боже мій великий“ (18-й розділ поеми „Панські жарти“ — 1966, ч. 3), „Тюремні сонети“ (I—IX, 1967, ч. 2), „Вічний революціонер“ (1968, ч. 1), вірш „Не пора, не пора...“ (цикл „Україна“ — 1992, ч. 4), „Каменярі“ (1992, ч. 4), частину циклу „Веснянки“ (1993, ч. 2). Франкіяна Віри Річ включає також легенду „Смерть Каїна“ (The Ukrainian Review, 1998, N 2) та твір „Великі роковини“ (Там само, 1998, N 4). На жаль, у рукописах уже давно лежать цикл „Поет“, значна частина циклу „Excelsior!“ поема „Іван Вишенський“. Протягом останніх років життя Віра готувала до перевидання свій переклад Франкового „Мойсея“. Планувалася білінгва з ілюстраціями заслуженого художника України Є. Безніска. Отож Віра Річ задумувалася над кожним словом і висловом оригіналу, прискіпливо перечитувала свій переклад, вносячи до нього зміни. Випрацювала Віра Річ також детальні коментарі до поеми для англomовного читача. Та, на жаль, нового видання „Мойсея“ їй уже не поталанить побачити.

Віра Річ переклала також кілька більших за обсягом творів Лесі Українки: драматичні поеми „Кассандра“, „Оргія“, драму „Камінний господар“, поему „Роберт Брюс, король шотландський“, а також ліричні перлини: цикл „Сім струн“, „Contra spem spero!“, „І ти колись боролась, мов Ізраїль...“, „Епілог“. Переклади вийшли окремою збіркою під заголовком „Selected works“ („Вибрані твори“) 1968 р. у Торонто з вичерпним Лесезнавчим нарисом професора Оттавського університету К. Біди⁵. Віра Річ переклала також драматичні поеми „Бояриня“, „Вавилонський полон“ та драму-феєрію „Лісова пісня“. Усі три переклади опубліковано в „The Ukrainian Review“ у 1992—1994 рр.

Загалом Віра Річ перекладала поезії 50 українських авторів. У її перекладацькому доробку — твори українських поетів XVII—XVIII ст. (серед них Мазепин вірш „Ой горе тій чайці, чайці небозі...“), вірші М. Шашкевича, новітня українська поезія — твори Є. Плужника, П. Филиповича, Л. Костенко, Є. Гуцала, М. Ореста, А. Содомори та ін.

Писала Віра Річ і власні вірші. В 1962—1969 рр. видавала присвячений поезії журнал „Manifold“ („Розмаїття“), поновила це видання 1998 р. і видавала його до кінця свого життя. Віра Річ — автор поетичних збірок „Ескізи“ (1960), „Передвісники й образи“ (1963), „Спадщина мрій“ (1964).

Під впливом серпневих подій 1991 р., натхненна щастям українського та білоруського народів, Віра Річ написала вірш „Prologue“ („Be swift, my friends, be swift“) [„Пролог“ („Не баріться, друзі мої“)]. Помаранчева революція надихнула її на створення мультимедійного дійства „Україна: від Мазепи до Майдану“ — стислої історії багатовікової боротьби українського народу за волю, як її представлено в українській поезії.

Як же донесла Віра Річ українське художнє слово до своїх земляків? Аналіз перекладів та зіставлення їх з оригіналами засвідчують, що вона добре почувалася в ролі перекладачки-інтелектуаліста з її, так би мовити, фаховим двомовним та двокультурним статусом. Вона ніколи не дозволяла собі будь-якої поспішності чи недбалості, поверхневого ковзання по матеріялу. У її перекладах майже немає випадків креолізації (надмірного впливу культури-рецептора) чи, навпаки, екзотизму (засилля культури оригіналу). Її перекладам властива дисципліна вірша, відточеність слова, висока поетична культура, ерудиція, досконала техніка віршування.

Дуже позитивне у перекладах Віри Річ — послідовно реалізований принцип фонетичної транскрипції як єдино доречний під час передавання звучання українських географічних назв, імен та прізвищ англійськими графемами (у межах звуково-графемних можливостей англійської мови).

Віра Річ завжди мала переконання, що найсвятіший обов'язок перекладача — передавати засобами цільової мови не тільки повний зміст оригіналу, а й його поетичні своєрідності — риму, ритм, алітерацію та ін. Усупереч панівним тенденціям, вона намагалася відтворювати в перекладах просодичні властивості оригінальних текстів, що оцінюється дуже позитивно. Адже не можливо, щоб англomовний читач зовсім не сприймав римованої і ритмічної поезії і відчував лише вільний вірш, який часто позбавляє поезії поетичності.

У перекладі балади „Причинна“ блискуче відтворено моторошні вигуки русалки, по суті, слова народної пісні: „Ух! Ух! Солом'яний дух, дух“ — „Whisht! Whisht! Will o'the wisp!“

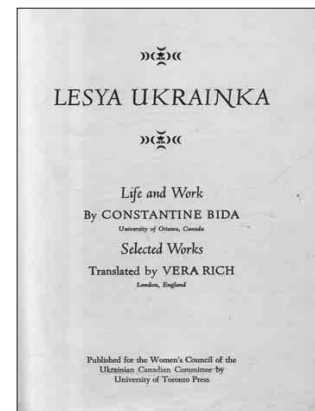
Семантично та емоційно місткі Шевченкові рядки:

*Нам тільки плакать, плакать, плакать
І хліб насущний замість
Крoвавим потом і сльoзами —*

Віра Річ передає вдало ось якими рядками:

*For us there is but weeping, weeping,
For us our daily bread to knead
Well-mixed with blood and sweat and tears.*

Тут, очевидно, допомогла перекладачці інтертекстуальність — слова відомого британського державного та політичного діяча і водночас блискучого промовця В. Черчилля: „I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat“ („Я не можу запропонувати нічого, крім крові, важкої праці, сліз і поту“). Він сказав їх у Палаті громад 13 травня 1940 р., коли його обрали Прем'єр-міністром Великобританії. Незабаром ці слова набули великої популярності і стали крилатими не тільки в англomовному світі.

Титульна сторінка збірки „Lesya Ukrainka. Selected works“ у перекладі Віри Річ

⁴ Shevchenko T. Kobzar / Transl. by Vera Rich; introduced & compiled by R. Zorivchak.— K., 2013.— 335 p.

⁵ Lesya Ukrainka. Selected works / Transl. by Vera Rich. Life and Works by C. Bida.— Toronto, 1968.— 259 p.

Ось ще один дуже вдалий зразок інтертекстуальності в перекладах Віри Річ. Ідеться про відтворення англійською мовою Шевченкової епітетної конструкції із „Заповіту” — „лани широкополі”:

*Щоб лани широкополі,
і Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.*

З усіх 23 відомих нам англомовних перекладів цього твору найадекватніший, мабуть, — переклад Віри Річ:

*Whence one may see wide-skirted wheatland,
Dnipro's steep-cliffed shore,
There whence one may hear the blustering
River wildly roar.*

Як гадувала Віра Річ, спершу вона вважала, що складний прикметник „широкополій” походить від іменника „поле”, але Віктор Свобода пояснив їй, що йдеться про іменник „пола”. Тоді їй нагадалися Шекспірові рядки з трагедії „Король Лір” — звернення короля до доньки Регани⁶:

*Of all these bounds, even from this line to this,
With shadowy forests and with champains rich'd,
With plenteous rivers and wide-skirted meads,
We make thee lady...*

У перекладі Шевченкового вірша „Не молилася за мене...” Віра Річ знайшла дуже вдалий відповідник для епітета „золотополі” — gold-skirted:

*Та безталанну мою,
Мою Оксаночку; щоб з нею
Удвох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри,
Та на лани золотополі,
Та на високій могилі... —*

*With my misfortunate darling ever,
With my Oksana, that together
From the hill we could look down, seeing
Ravines, and the broad Dnipro gleaming,
Gold-skirted wheat-fields spread before us,
And the grave-mounds lofty soaring.*

Перекладаючи „Пролог” до Франкової поеми „Мойсей”, Віра Річ наткнулася на труднощі з рядком „Тобі офіруючи душу й тіло”⁷. Адже для українців — тут алюзія до Національного гімну України („душу й тіло ми положим за нашу свободу”). Заради правильного відтворення вона вжила в перекладі прикметник undaunted („The love that makes undaunted the final sacrifice”) з поширеного серед британців патріотичного гімну (зокрема любила його Діана, Принцеса Уельська) „I vow to thee my country...” — „Клянусь Тобі, моя країно...”⁸, пор.:

*Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?*

*Or it was all in vain that hearts uncoun-
ted
Burned for you with loves' holiest oblation,
Their souls and bodies sacrificing undaunted?**

З того часу, як Віра Річ ознайомилася з „Конкорданцією” Шевченкової поезії⁸, перекладачка почала задумуватися над тим, що окремі образи та вислови повторюються в творах Т. Шевченка, отже, у процесі відтворення їх англійською мовою доречно використовувати (очевидно, якщо на це дає можливість контекст) одні й ті самі вислови чи фрази. Приміром, у творах Т. Шевченка часто трапляється образ *сокири* як символ бунту, повстання. Мабуть, доречно передавати цей образ одним і тим самим англійським словом. Тим часом у перекладі вірша „Я не нездужаю, нівроку...” читаємо *axe-shaft*, а в перекладі вірша „Бували війни й військовій свари...” — *a cleaver*. У листі Р. Зорівчак від 10 червня 2007 р. Віра Річ писала про те, що її не задовольняє власний переклад фрази „серце мліє” з поеми „Гамалія” („Пливають собі, співаючи, / Море вітер чує. / Попереду Гамалія / Байдаком керує. / Гамалію, серце мліє: / Сказилося море, / Не злякає! І сховались / За хвилі — за гори”). Щоб зберегти внутрішню риму, перекладачка вжила фразу *valour's fleeing* („мужність зникає”), однак вона відчувала, що когерентність тексту цією фразою порушено. Завдяки „Конкорданції” вона знайшла ту саму фразу в поезії „Іван Підкова” („Кругом хвилі, як ті гори: / Ні землі, ні неба / Серце мліє, а козакам / Тільки того й треба”), де внутрішньої рими немає, отже, вислів *valour's fleeing* недоречний. Однак знайти відповідну фразу не таланило. „Учора, — пише Віра Річ, — наводячи лад із книжками, я натрапила на книжку про історію страшної пожежі в Лондоні 1666 р. В ній був рядок з поезії Дж. Крауча „Feels neither head, nor heart, nor spirit reel”. Віра Річ одразу відчула, що потрібне слово знайдено — *the heart's reeling*. Цей вислів фігурує в обох перекладах: „Thus they sang while sailing on; / The sea the wild wind hears, / Hamaliya in the prow / Directs them how to steer. / „Hamaliya! The heart's reeling! / The sea has grown enraged! / „It shall not scare us! / And they hid / Beyond the mountain waves“ і „The waves are capped with spume. / The heart's reeling. But to Cossacks / This is how things must be“.

У доробку Віри Річ — вартісні літературознавчі статті з україністики. Крім уже згадуваних статей, вона — автор розвідок про І. Франка та англійських поетів⁹, про Т. Шевченка та В. Шекспіра¹⁰, про „Бояриню” Лесі Українки, про одруження доньки Ярослава Мудрого — Єлизавети з норвезьким королем Гарольдом та про висвітлення цієї події в скандинавських джерелах. Ці статті цікаві тим, що їхній автор — глибокий знавець рідної англійської літератури і, отже, розглядає явища нашої літератури у контексті англійської культури. Розглядає всебічно, широко використовуючи праці дослідників з України. Так, у статті про І. Франка й англійських поетів вона висловлює думку про відмінність між Байроновою містерією „Каїн” і Франковою легендою „Смерть Каїна”: „Твір Джорджа Байрона сповнений драматизму, в ньому розгортається хвилюючий сюжет. Франкова легенда — глибша: це глибший пошук людської душі із темою страждан-

⁶ Shakespeare W. King Lear // Shakespeare W. The Unabridged / Ed. by W. G. Clark and W. A. Wright.— Philadelphia; London, 1997.— P. 1054.

⁷ Франко І. Мойсей // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1976.— Т. 5.— С. 212.

* Переклад зберігається в архіві Віри Річ.

⁸ A concordance to the poetic works of Taras Shevchenko — Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка: in 4 vols. / Ed. and comp. O. S. Ilnytskij, G. Hawrysch.— New York, 2001.

⁹ Rich Vera. Ivan Franko and the English poets // The Ukrainian Quarterly.— 1966.— N 1.— P. 122—128.

¹⁰ Річ Віра. Шевченко і Шекспір // Українська думка.— 1964.— 21 трав.

ня, справедливості, покути й примирення¹¹. Віра Річ — перший британський критик українського перекладу „Гамлета” В. Шекспіра, який здійснив Г. Кочур. У статті на цю тему вона дає дуже високу оцінку перекладу і чимало цікавої інформації про постановку „Гамлета” в Лондоні¹².

Віра Річ перекладала також польську поезію, зокрема твори Ц. Норвіда, давньоанглійський та давньоскандинавський епоси. За дорученням ЮНЕСКО вона упорядкувала новітню антологію білоруської поезії від 1828 р., переклала її англійською мовою, написала до неї передмову й коментарі. Антологія під заголовком „Like water, like fire” („Наче вода, наче вогонь”) вийшла друком у Лондоні 1971 р. У 1984 р. Віра Річ опублікувала цікаву монографію „Образ єврея в постсталінській радянській білоруській літературі” (у співавторстві з Я. Блюмом).

В. Річ переклала також поезію М. Богдановича, Змітрока Бядулі й Алеся Гаруна (опубліковано в Лондоні 1982 р.) та сонети Янки Купали для багатомовного видання (Мінськ, 2002). 2004 р. вийшла в її перекладі білінгвальна збірка віршів білоруських поетів про Волю¹³. У ній — вірші 122 сучасних білоруських поетів.

Віра Річ — член Пен-клубу (з 1961 р.) та Королівського інституту міжнародних відносин (з 1978 р.), дописувач до провідних англійських періодичних видань, зокрема про стан освіти та науки в колишньому Радянському Союзі та загалом у Східній та Центральній Європі. Протягом двадцяти років (1969—1989) вона постійно подавала статті до британського наукового тижневика „Nature” („Природа”). Її матеріяли часто друкували тижневики „The Economist” („Економіст”), „The Times Higher Education Supplement” („Таймз: Додаток про вищу освіту”), „The Sunday Times” („Недільний Таймз”), „Physics World” („Світ фізики”), „The Tablet” („Записник”), „The World Today” („Світ сьогодні”), „Index on Censorship” („Індекс цензури”). У 1993—1999 рр. Віра Річ була заступником редактора кварталника „The Ukrainian Review”.

На жаль, перекладачка, що понад п’ятдесят років життя віддала перекладові творів української літератури, донедавна не могла похвалитися належною увагою українських науковців і літераторів, зокрема діяспори, хоча реальне поцінування перекладів, конструктивна критика їй, як і кожному перекладачеві, — необхідна. Під час тоталітарного режиму Віра Річ досить швидко потрапила в списки заборонених перекладачів в Україні, як тільки з’явилися її перші переклади. Перша позитивна звістка про неї в „Літературній Україні” датується 14 березня 1991 р. У людей, необізнаних із системою „тоталітарної пильності”, може виникнути запитання: чому ж Віра Річ стала „неблагонадійною”? На це спрацювало чимало чинників. Підозру викликало навіть її приборане ім’я. Але головний чинник полягає у тому, що тоталітарний режим загалом не був зацікавлений у популяризації української літератури в світі. До того ж Віра Річ друкувала свої переклади та статті в кварталнику „The Ukrainian Review” — виразно антитоталітарного спрямуван-

ня, протягом багатьох років працювала в редакції цього журналу. Під впливом праць Ж. А. Медведєва (які перекладала англійською мовою) посвятилася боротьбі за права людини, зокрема в державах тоталітарного режиму.

В незалежній Україні намагаються надолужити втрачене і всебічно дослідити творчість Віри Річ, цієї творчої особистості „абсолютного літературного смаку”. Намагаємося віддати належне перекладачці, яка ціною самовідданої праці впродовж понад п’яти десятиріч гідно репрезентувала Україну в світі. Висунення кандидатури Віри Річ на Перекладацьку премію імені Івана Франка Спілки письменників України зініціювала 1996 р. Львівська організація НСПУ. Віра Річ стала лауреатом цієї премії 1997 р., яку Національна спілка письменників України надає за переклади та популяризацію української літератури за кордоном. Цю премію засновано 1991 р. Коли у травні 1998 р. приїхала до Києва на запрошення НСПУ, мала змогу уперше в житті поклонитися Канівській Святині. Ось як описала Віра Річ цю подію:

*A path as steep as Calvary
Straddling a tree-clad hill,
An obelisk whence one can see
Broad Dnipro rolling still.*

*Crowds, music, banners, native kin
Surge in a rising tide,
Like a confused yet holy hymn
Their voice floats far and wide.*

*Full forty years and two I dreamed
To come...those griefs are past.
And now, high over Dnipro's gleam,
Here I can kneel at last.*

*I place upon the grey stone shelf
These wildflowers of Ukraine,
And softly draw around myself
The silence of your pain.*

Подаємо український переклад цього зворушливого вірша, який виконала студентка третього курсу відділу Англо-український переклад Франкового університету Оля Довбуш під час конкурсу, присвяченого 80-річчю від народження Віри Річ:

Канів

*Здіймається, як хресний шлях,
Стежина між дерев
До обеліску, звідкіля
Дніпра ледь чути рев.*

*Знамена, музика, народ
В один потік злились,
Як гімн святий, над плесом вод
Їх гомін лине ввись.*

*Я ж сорок років мріяла
Про це... Мій жаль минувсь.
Тепер над сьйвом хвиля Дніпра
Навколишки схилюсь.*

*Поставлю польові квітки
На кам'яну плиту
І тихо загорнусь в думки,
В його печаль святу.*

¹¹ Rich Vera. Ivan Franko and the English poets.— P. 127.

¹² Rich Vera. Accuracy and artistry in Hryhoriy Kochur's translation of „Hamlet” // Творчість Григорія Кочура у контексті української культури XXI віку: до 100-річчя від дня народження Майстра: матеріали IV Міжнар. наук. конф. (Львів, 15—17 листоп. 2008 р.)— Львів, 2009.— С. 228—246.

¹³ Poems on liberty: Reflection for Belarus / Transl. by Vera Rich (Liberty library. XXI Century). Radio Free Europe, 2004.— 312 p.

24 серпня 2006 р. Указом Президента України Віктора Ющенка Віру Річ нагороджено орденом Княгині Ольги III ступеня. У жовтні 2007 р. Національна спілка письменників України вручила Вірі Річ „Почесну відзнаку“.

Від 1998 р. Віра Річ була частим і дуже бажаним гостем у Франковому університеті у Львові. У грудні 2005 р. перекладачка перебувала у Львові на запрошення ректорату Львівського національного університету імені Івана Франка. Мала зустрічі з ректором університету — проф. І. Вакарчуком, з викладачами й студентами. 12 грудня 2005 р. брала активну участь в розширеному засіданні кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура цього ж університету, на якому обговорювано і рекомендовано до захисту кандидатську дисертацію Ганни Косів на тему „Перекладацький метод Віри Річ як інтерпретатора української літератури“. Завдяки участі Віри Річ це обговорення було вельми цікаве й корисне — і не лише для дисертантки. У 2006 р. Г. Косів захистила першу (і дотепер єдину в Україні) перекладознавчу дисертацію, присвячену творчості Віри Річ¹⁴. Свій ювілей у квітні 2006 р. Віра Річ відзначала в Україні — у Львові та в Києві. Тоді ж уперше побувала в с. Нагуєвичах, була захоплена Франковими святинями там.

У листопаді 2008 р. Віра Річ взяла участь у Міжнародній конференції у Львові, присвяченій 100-річчю від народження Григорія Кочура. На цій конференції вона виступила з доповіддю про переклад Шекспірового „Гамлета“, який здійснив Г. Кочур. У лютому 2009 р. Віра Річ востаннє побувала у Львові, відвідала майстерню Є. Безніска та Літературно-меморіальний музей Івана Франка, послухала в Львівському театрі опери та балету ім. С. Крушельницької оперу „Мойсей“ М. Скорика, прочитала кілька перекладознавчих лекцій кочурівцям — студентам кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики Франкового університету.

У вересні 2009 р. Віра Річ збиралася приїхати до Києва та взяти участь у Міжнародній науково-мистецькій конференції „Вплив магії Миколи Гоголя на світовий та український літературні процеси“, приуроченій до 200-річчя від народження письменника. На жаль, за станом здоров'я приїхати не змогла, але у перший день конференції її доповідь про вірш Т. Шевченка „Гоголю“ зачитав професор Кінгстоунського університету в Лондоні, фахівець з ядрової фізики і близький друг пані Віри — доктор Алан Флаверс. Як повідомив нам відомий український літературознавець і культуролог Д. Дроздовський, після доповіді доктор А. Флаверс налагодив зі свого мобільного телефону прямий зв'язок з Вірою Річ у Лондоні. Перекладачка перепросила, що не змогла приїхати на конференцію і почула у

відповідь шквал оплесків і слова глибокої подяки. Бо хто ж іще був би таким жертвовним?!

З великим пієтетом ставилася завжди Віра Річ до Наукового товариства імені Шевченка, стежила за всіма його публікаціями та конференціями. Враховуючи заслуги Віри Річ перед нашою культурою, Президія НТШ запросила її до Львова на Міжнародний конгрес, присвячений 125-річчю НТШ, у жовтні 1998 р. Комісія всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша Товариства присвятила два засідання творчості Віри Річ: на одному обговорювали її оригінальну поезію, друге засідання було присвячене обговоренню її перекладу Франкової легенди „Смерть Каїна“. У жовтні 2005 р. члени комісії висунули кандидатуру Віри Річ на обрання її дійсним членом НТШ, що й відбулося 17 грудня 2005 р. на Загальних зборах Товариства.

Коли я повернулася додому із Загальних зборів НТШ 28 листопада 2009 р., прочитала електронне послання Віри Річ — прохання зачитати на Загальних зборах її вітання. Вважаю своїм моральним обов'язком хоча б тепер оприлюднити його: „Керівництву та (я пишаюся, що маю право написати) усім колегам — членам НТШ.— Бажаю Вам успішно провести традиційні Загальні збори. Я б прагнула бути з Вами в цей святковий день. На жаль, через стан мого здоров'я (чи, радше, нездоров'я) не можу тепер подорожувати... Одначе сподіваюся, що це тільки тимчасова перешкода. У всякому разі, зичу Вам успіху на зборах і всього найкращого в майбутньому! Floreat in aeternum Societas Shevchenkiana!“ За 22 дні Віри Річ не стало...

Попри виснажливу хворобу, працювала Віра Річ до останніх днів свого подвижницького життя. 13 грудня 2009 р. датується її останній лист електронною поштою до мене, у якому вона повідомляє про працю над власним франкознавчим нарисом до білінгви „Мойсей“, а також просить надіслати їй для перекладу вірші українських авторів про Різдво. 20 грудня 2009 р. Віра Річ відійшла у засвіти.

Смерть Віри Річ — трагедія для англомовної українки. Зворушливо, що некролог Віри Річ у газеті „The Times“ від 25 січня 2010 р. автор Ю. Бендер закінчив останньою строфою Шевченкового „Заповіту“ в її перекладі: „Then in that great family / A family new and free, / Do not forget, with good intent / Speak quietly of me“.

Згідно з заповітом Віри Річ, частина її тлінних останків зберігається в Білоруському греко-католицькому соборі в Лондоні, а друга частина (від 15 квітня 2011 р.) похована в гробниці на Козачій горі поряд з Чернечою горою в Каневі. На могильній плиті викарбувано уривок вірша „Мені однаково...“ в оригіналі та в англійському перекладі Віри Річ.

Роксолана ЗОРІВЧАК

Віра Річ під час святкування свого 70-річчя у с. Нагуєвичах

¹⁴ Косів Г. М. Перекладацький метод Віри Річ як інтерпретатора української художньої літератури / Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 16 „Перекладознавство“.— К., 2006.— 21 с.

ФРАНКОВІ ЗАПОВІТИ В ЦАРИНІ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ

Іван Франко був великим письменником та громадсько-політичним діячем. Саме таким його знає увесь цивілізований світ. Проте одне з центральних місць у творчості письменника займають також проблеми економіки — проблеми розвитку українського господарства, українського суспільства. „Я переконаний, що економічний стан народу — се головна підстава цілого його життя, розвою, поступу,— писав І. Франко в листі до О. Рошкевич 20 вересня 1878 р.— Коли стан економічний плохий, то говорити про поступ, науку — пуста балаканина”¹.

У статті „Поза межами можливого”, яка була вперше надрукована 1990 р. в „Літературно-науковому вістнику”, письменник тісно пов’язує проблеми економіки зі справою політичної незалежності будь-якого народу: „Економічне питання таке важне, таке основне, що й при справі політичної самостійності всякого народу не то що поминути його не можна, але треба класти його як вихідну точку”². В іншому випадку народ чекає перспектива „економічного невільництва, занидіння, павперизації, культурного застою і упадку”³.

Основою економічного достатку І. Франко вважав „власну працю, запопадливість, підприємливість і ощадність кожного поодинокого чоловіка”. Без цього „ніякий закон, ніяка державна постановка поля не зоре, не засіє і хліба не спече, чобіт не вшиє, хати не збудує”. Кожна людина до всього мусить докласти зусиль, а „де одному затягнуто, там треба лучитися в товариства, в спілки та компанії — чи то хліборобські, ремісничі, торговельні, банкові і т. д.”⁴ Слабка економіка, за словами вченого, породила бідність у селах і містечках, з якої важко вибратися. Про одну з причин цього І. Франко писав так: „Ми замало дбаємо, замало віримо в свої сили, замало вміємо лучитися до купи, замало маємо твердої волі, щоб витривати в добрій постанові і в тяжкій праці, ми замало точні і замало підприємчиві”⁵.

Відзначаючи позитивний бік економічних поглядів своїх попередників, письменник окреслив власний шлях суспільної еволюції, головна роль у якій належала кооперативній ідеї. На його думку, саме в добу упадку і жорстокого гніту зародився новий рух, який вивів галицьких українців „на нові стежки”.

Пропаганду ідеї громади, асоціації й кооперації в українському суспільстві Галичини І. Франко розпочав наприкінці 70-х — на початку 80-х рр. XIX ст. В асоціації і кооперації він вбачав могутній засіб культурного, політичного й економічного піднесення українського народу. „Тільки кооперативна

боротьба за існування могла запевнити чоловікові перевагу над прочими живими і неживими творами природи”⁶, — писав він 1881 р. у статті „Мислі о еволюції в історії людскости”.

Аналізуючи суспільно-економічний стан робітництва та нелюдські методи його експлуатації, письменник також пропонував використати кооперативну форму співпраці для боротьби з цим злом: „Спільна праця по фабриках та при машинах, спільна нужда та боротьба за щоденний хліб зводить їх до купи, єднає разом, злучає в товариства і спілки. Товариство заступає робітникові місце родини і школи,— там він і забавляється, і образується, там находити потіху по перебутій горі і скріплення та надію на будущу кращу долю”⁷.

Будівництво залізниць і поява на галицькому ринку товарів західних країн дуже підірвали ремісничє виробництво, а те, яке ще залишилося, було піддано неймовірній експлуатації торговельних посередників. На думку І. Витановича, ніде в тогочасній Європі не було так поширене нездорове, дрібне посередництво „при низькій продуктивності праці краю і нужденній економіці”. Тільки створивши кооперативні спілки, можна було б нейтралізувати негативну роль посередника. Інакше селянство опинилося в ситуації, яку популярно змалював І. Франко: „Вашу пшеничку купує у вас дрібний перекупень, сей продає її гуртовому ліверантові, той мельникові; муку з млина знов купує гуртівник, від того беруть її дрібні склепарі, від тих пекарі; хліб від пекарів знов купують склепарі, а тільки від них — властиві консументи. Так ось скільки рук перейде те твоє збіжжя, поки назад опиниться в твоїх руках, бідний чоловіче! А звісно, що кожда рука до себе крива, до кожної мусить прилипнути. От тим-то й не диво, що селянин продає корець пшениці за 8 ринських, а ті, що їдять хліб, платять за ту пшеницю, перероблену на хліб, булки і т. і., 20 або й 30 ринських. І треба знати, що найліпша часть того приросту в ціні лишається в руках не тих, що роблять чи то в млині, чи в пекарні, а в тих, що, не роблячи нічого, від одного продуцента беруть, а другому дають. Отсе й є ті непотрібні посередники, без котрих при добрім порядку можна би зовсім обійтися”⁸.

І. Франко добре розумів, що програма перебування селянського господарювання — нелегка справа. Для втілення її в життя в селі треба провести велику організаційну роботу. І починати її слід від того, щоб „довести всюди до ладу насамперед ті організації, які вже були: каси позичкові, зсипи збіжжя, склепи громадські і позаводити нові, котрі

¹ Франко І. [Лист] до О. М. Рошкевич.— Львів, 20 вересня 1878 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 48.— С. 111—112.

² Франко І. Поза межами можливого // Там само.— Т. 45.— С. 279.

³ Там само.— С. 280.

⁴ Франко І. Народна програма // Там само.— 1985.— Т. 44, кн. 2.— С. 531.

⁵ Там само.— С. 532.

⁶ Франко І. Мислі о еволюції в історії людскости // Там само.— Т. 45.— С. 95.

⁷ Там само.— С. 131.

⁸ Франко І. Народна програма.— С. 544—545.

би держали в своїх руках продаж виробів селянських (збіжжя, яєць, прядива, молока і омасти) і користі з неї повертали для громад⁹.

Для контролю за діяльністю кооперативів І. Франко вперше запропонував створити центральний ревізійний крайовий орган у Львові та Кракові. Зазначимо, що думка про створення такого контролюючого і координувального органу українських кооперативів тоді ще нікому не спадала на думку. Крайовий союз ревізійний (далі — КСР), згодом Ревізійний союз українських кооперативів, було створено лише 1904 р. Згідно зі статутом, КСР повинен був дбати про розвиток кооперативних спілок і окремих товариств, які входили до цього Союзу, перевіряти їхній фінансовий стан та діловодство, збирати та публікувати статистичні дані про їхню діяльність і провадити видавничу справу.

І. Франко наголошував, що широкі можливості кооперативних організацій жодною мірою не зводяться лише до розв'язання повсякденних економічних проблем. Не менш важливим було культурно-просвітницьке завдання, ознайомлення широких верств населення із соціально-економічними питаннями. Про важливість такої діяльності свідчив той факт, що він сам викладав політичну економію в робітничих гуртках і спеціально для цього написав популярний підручник „Основи суспільної економії“. Письменник бачив, що працююче населення здебільшого складається із „темних, неосвічених та прибитих недолею“ людей, які не здатні самотужки знайти вихід зі скрути, забезпечити нормальне функціонування громадських господарств. „Наша приповідка каже: громада великий чоловік, і ми хвалимося тим, що наш народ уже з давен-давна зрозумів силу громади,— писав він.— Але ми при тому забуваємо одну дуже важну річ, що великий чоловік ще не мусить бути ані найліпший, ані наймудріший. Друга, також розумна приповідка, каже: великий кінь турецький, та дурний, а громада, зложена з тисячі людей темних, неосвічених та прибитих недолею, є так само темна і немічна, як і кождий з тих людей одинцем“¹⁰.

Саме тому, на думку І. Франка, спілчанська діяльність охоплювала просвітницькі заходи, поширення „сфери освіти на наукові (головне — соціально-економічні) й політичні справи“, які повинен знати кожен громадянин. У спілках і товариствах мали б створюватися бібліотеки, читальні, організуватися навчання і бесіди. Така діяльність, поза сумнівом, спричинилася б до „розбудження і оживлення думок робітного люду“, усвідомлення ним свого становища, розуміння шляхів боротьби за рішення соціально-економічного становища. Народ навчився б краще розуміти свої права і відстоювати власні інтереси, став би сприйнятливим на „нові думки про цілковиту перемену теперішнього ладу і докладну поправу життя всіх робочих людей...“

Велику надію у справі просвітництва і суспільного перевлаштування І. Франко покладав на інтелігенцію. Вона мала стати подвижником „панського руху“. Її завдання у цій справі полягало в тому,

щоб давати почин до закладання таких спілок, а надалі очолити їх, постачаючи управлінцями, діловодами, бухгалтерами тощо. Вона повинна не тільки „просвіщати темнішого брата“, а й пояснювати, яким шляхом має відбуватися ця праця. „Не досить вчити селянина способу закладання гноївок, парення січки,— зазначав він,— треба також вчити його механізму й духу справ у громаді, повіті, краї і у державі, треба посвятити його у все те, чим займається інтелігенція, тим більш, що й сам він, без інтелігенції, намагається також виробити собі погляд на ці справи...“¹¹

У статті „Ще декілька слів про рільничі спілки в Галичині“, яка була надрукована польською мовою в газеті „Kraj“ 20 жовтня 1885 р. під назвою „Jeszcze słow kilka o Kolkachrolniczych w Galicji“, І. Франко виступив рішучим противником політизації кооперативного руху: „Ми в Галичині стільки говоримо і так голосно стогнемо, а так мало робимо, що кожду працю, без огляду на те, чи її ініціатива виходить з консервативного чи з прогресивного табору, ми повинні вітати як запоруку кращого майбутнього. Справді, я стократ волю, аби селянин під керівництвом ксьондза чи шляхтича вчився поліпшувати своє матеріальне існування, аніж, щоб під проводом якогось псевдодемократа (справжніх у нас досі ще нема) декламував заявлені і давно застарілі фрази, а при цьому байдикував і матеріально занепадав. Чим менше в спілках буде мови про політику, тим більшою буде їхня заслуга перед загалом...“¹²

Соціально-економічна проблематика у творчості письменника посідала друге місце після зацікавленість літературою і мистецтвом. Вона була також філософською основою його літературно-мистецької творчості. „Популяризація соціально-економічних ідей за допомогою мистецького живого слова І. Франка,— зазначав І. Витанович,— мала великий вплив на розбудження свідомості широких мас народу, вона вкладалася в програми громадської праці й змагань його провідного активу“¹³. Так, в оповіданні „Хома з серцем і Хома без серця“ письменник розповідав про двох інтелігентів, з яких один був крикливим і „гарячим революціонером“, але кепським працівником, а інший, хоча також у серці палав вогнем любові до власного народу, закотивши руки, організував культурно-освітню та політичну роботу на селі, оздоровив громадську раду, заснував кооперативну касу і довів справу до того, що пан змушений був покинути фільварок, який купили селяни. Робота першого призводила до деморалізації і хаосу в селі; результатом роботи другого було квітуче село¹⁴.

В оповіданні „Чума“ І. Франко змалював тип старенького сільського священика, який не дуже розумівся на тонкощах церковної догматики, зате зробив все для того, щоб у селі не було жодного неписьменного, щоб була там сильна спілкова каса, яка лише з одних доходів платила за всіх своїх членів податки, а село мало кращий вигляд, ніж будь-яка чеська громада¹⁵.

⁹ Франко І. Спілки рільничі // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1985.— Т. 44, кн. 2.— С. 244.

¹⁰ Франко І. Як би нам в біді рятуватися // Там само.— С. 165.

¹¹ Франко І. Рільничі гуртки та сейм // Там само.— Кн. 1.— С. 540.

¹² Франко І. Ще декілька слів про рільничі спілки в Галичині // Там само.— С. 420.

¹³ Витанович І. Соціально-економічні ідеї в змаганнях галицьких українців на переломі XIX—XX вв.— Мюнхен, 1970.— С. 13.

¹⁴ Франко І. Хома з серцем і Хома без серця // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1979.— Т. 22.— С. 7—29.

¹⁵ Франко І. Чума // Там само.— 1978.— Т. 16.— С. 300—334.

Економічна думка І. Франка проявилася не тільки в наукових трактатах, літературних творах, а й в економічних програмах, публіцистиці тощо. Так, у березні—квітні 1900 р. в тижневику „Свобода“, що виходив у Львові з 1897 по 1916 р., він опублікував статтю „Народна програма“, що була складником програми, створеної 1899 р. Націонал-демократичної партії Східної Галичини.

Письменник не був прихильником політичного і соціального спокою, „при якому б без перешкоди могла функціонувати та драбина, по якій одні йдуть угору, а другі в долину“, в умовах якого „збагачення одиниць стоїть звичайно в простій пропорції до зубожіння народної маси...“ Такий спокій, — на його думку, — це найкраща гарантія для п'явок висисати кров їхніх жертв. Ті, хто хоче „спокійно сидіти на своїх посадах і добиватися маєтків“, виражають „класовий і хатній егоїзм“, який „не повинен бути густою хмарою, що закриває сонце“¹⁶.

Програма була спрямована на те, щоб народ звільнився від експлуатації іншими народами, щоб мав у своїх руках потрібні засоби виробництва, передовсім землю, щоб розвинув у себе власний промисел, торгівлю та кредит. „Мусимо стояти на тім, що чужим розумом не будемо мудрі, а чужою працею не будемо ситі, — писав І. Франко. — Хочемо самі працювати на себе, самі користати з тої землі, що на ній живемо, а не хочемо, щоби з нашої землі і з нашої праці користали інші, чужі, нероби та дармоїди“¹⁷. „Народ, котрий хоче стояти в ряді з іншими, мусить мати свою торгівлю“¹⁸.

У науковій спадщині І. Франка широко відображено також проблеми бюджету, фінансів і фіскальної політики держави. Зрозуміло, зацікавлення цими проблемами з'явилося у зв'язку з потребами з'ясувати економічне становище Галицького краю в системі Габсбурзької монархії, розкрити механізм пограбування населення за допомогою фінансово-кредитних важелів.

Об'єктивний процес розвитку товарно-грошових відносин у Галичині потребував створення фінансових інституцій, у тому числі на кооперативних засадах. Завдяки цьому І. Франко мав змогу спостерігати банківську діяльність на стадії становлення, а отже, й належно оцінити її соціально-економічні наслідки. Він не раз звертався до „банківської тематики“ у своїх соціально-економічних спостереженнях, окремі з яких були ґрунтовними економічними дослідженнями. Це, зокрема, стаття „Банк крайовий“ (Діло, 1883, травень—червень), в якій вчений історію рільничих банків назвав мартирологією галицького селянства. У процесі закладання таких інституцій завжди висловлювалося багато оптимістичних надій, проте згодом ці надії не справджувалися. Банк завжди орієнтувався на отримання належного зиску і мало дбав про інтереси селянства. Критикуючи діяльність таких банків, І. Франко все ж надавав перевагу їхнім кредитам порівняно з лихварськими¹⁹. Майже кожна його стаття на „банківську“ тематику закінчувалася закликом до українців приєднуватися до банківської діяльності, вчитися банківської

запопадливості у поляків, євреїв, інших народів. „Дрімати не пора“, — закликав письменник.

У статті „Сумна історія Крилошанського банку...“, надрукованій польською мовою 1886 р. в газеті „Краї“, І. Франко з'ясував причини краху Крилошанського банку: „Банк перетворився на вулик, до якого зносили мед бджоли з провінції: священики, міщани, заможні селяни тощо, і який, разом з тим, утримував, щоправда, нечисленну, але добірну громадку трутнів. Дві найвидатніші і найвпливовіші особи в складі дирекції були представниками двох паразитичних груп: Михалко — єврейської групи, а д-р Добрянський — групи „твердих“ українців. Що перший з цих груп, діяльний і хитрий, не йшлося про благо інституції, це ясна річ; не менш очевидно й те, що вона найбільше вплинула на розорення банку, доказом чого є недавній процес її провідників: Михалка, Кіндлера і Хувеса. Для нас, однак, далеко цікавішою є ця друга група, що перебувала під керівництвом доктора Добрянського і яка була, так би мовити, тією вивіскою, яка надавала всій інституції політичного забарвлення“²⁰.

Важливим засобом в економічному поступі суспільства І. Франко вважав створення кредитних спілок, адже кредит у господарському житті відіграє таку саму роль, як обіг крові в організмі людини. „Знаєте, що кров кількадесят раз на мінуту випливає з серця, розбігається по всім тілі, відживлює його і збігається назад до серця, — звертався І. Франко до земляків. — Так само й гріш вибігає раз у раз із кредитових інституцій на весь край, оживлює рільництво, ремесло, промисел і торгівлю; вертає назад до тих інституцій, щоб зараз почати свій обіг наново... Народ без свого власного кредиту — то так, як тіло без серця“²¹.

Правда, кредит у Галичині був переважно в приватних руках і перетворився на лихварство, а торгівля в тих самих руках була шахрайською. Саме тому І. Франко закликав об'єднати свої сили, де можна створювати спілки, свої банки, організувати власну торгівлю. Бо, на його думку, „народ, котрий би нині відкинув думку про спільність, про згуртування сил не тільки в політиці, але і в господарстві, мусив би зречтися всієї цивілізації, мусив би швидше чи пізніше дійти до здичіння або назад до невольництва“²².

І. Франко схвально ставився до споживчої кооперації, вбачаючи в ній одну з ланок процесу єднання народу. Під його впливом В. Нагірний, що повернувся влітку 1882 р. зі Швейцарії до Львова, опублікував у часописі „Діло“ статтю „Як собі люди в нужді помагають“. Тут він не тільки проаналізував досвід споживчої кооперації у Швейцарії, а й охарактеризував стан української торгівлі в Галичині, звернувши увагу на брак у бідних на капітал крамницях власної гуртівні. Це перешкоджало їм розвиватися економічно, крім того, крамниці ставали знаряддям експлуатації українців чужоземними гуртовиками. А тому, робив висновок В. Нагірний, створення гуртівні — „головного магазину для сільських крамниць — цілком на часі і доконче потрібне“.

¹⁶ Франко І. Поза межами можливого. — 281.

¹⁷ Франко І. Народна програма. — С. 524.

¹⁸ Там само. — С. 525.

¹⁹ Франко І. Банк Крайовий // Франко І. Збір. творів: У 50 т. — К., 1984. — Т. 44, кн. 1. — С. 163—180.

²⁰ Франко І. Сумна історія Крилошанського банку і його так званої санації // Там само. — С. 432—433.

²¹ Там само.

²² Там само. — С. 528.

В червні 1883 р. В. Нагірний виступив із доповіддю з економічної тематики на II всенародному віче, яке було скликане у Львові. Доповідь підготував І. Франко. „Бесіда Василя Нагірного, виголошена на другім всенароднім вічі у Львові, була моєю роботою”, — зауважив письменник.

Щоб забрати торгівлю з чужих рук, треба було самим її провадити і для цього створити товариство під назвою „Народна торгівля”. І. Франко розумів, що спільнота ще не звикла до самостійного підприємництва, що у питаннях ведення господарства вона не виходила „на широке поле промислу”, а тому створення торговельного товариства сприймала як утопію. Проте досвід інших народів свідчив про те, що немає нічого неможливого, слід тільки більше вірити у власні сили: „Засновуймо свої каси позичкові і держім в наших руках, заводім зсипи збіжжя на лиху годину, підпираймо наші економічні і наукові товариства, не даймо і одної п'яді землиці нашої видерти собі з рук, учім наших дітей всього, а особливо праці, помагаймо друг другові всюди і маймо око бачне на все, що около нас діється, — от наша програма, наша чинність! В единстві наша сила, в праці наша будучність!”²³

Велика організаційно-просвітницька робота, яку під безпосереднім впливом І. Франка проводили В. Нагірний і Д. Нечай, дала свої результати. На засіданні „Крамничного комітету” москвофільського Товариства ім. М. Качковського В. Нагірний запропонував вилучити торговельну справу з-поміж функцій цієї культурницької організації і створити для її виконання спеціальне товариство на паях. Комітет підтримав ініціативу В. Нагірного, доручив йому укласти статут товариства, яке отримало назву „Народна торгівля”.

Статут „Народної торгівлі”, який газета „Діло” назвала „першою кооперативною програмою Галицької волості”, був зареєстрований 21 липня 1883 р., а 8 грудня „Народна торгівля” уже відкрила на вул. Вірменській у Львові свою першу гуртвню.

Таким чином, можемо стверджувати, що важливий етап у розвитку українського кооперативного руху в Галичині був пов'язаний з іменем І. Франка. Він пильно стежив за суспільно-економічними процесами в країні, зокрема виділяв найхарактерніші прояви в розвитку кооперації. Десятки статей, опублікованих в українських і польських часописах, стали серйозною теоретичною базою для розвитку української економічної думки. Критика економічної політики уряду, податкової системи, що містилася в працях письменника, поряд із працями відомого галицького економіста і статистика В. Навроцького²⁴ та польського дослідника С. Щепановського²⁵ була найгрунтовнішою.

Ще за життя І. Франко дочекався значного піднесення кооперативного руху в Галицькій землі.

Напередодні Першої світової війни Крайовий союз ревізійний об'єднав 567 кооперативів, членами яких були 180 тис. осіб. Пайовий капітал цих товариств становив 6 328 тис. крон, резервний фонд — 1 480 тис. крон, заощадження на рахунках — 28 387 764 крон, надані позички — 40 418 948 крон, торговельний оборот — понад 20 млн крон. Спілка видавала кооперативний журнал „Економіст” (1904) та газету „Самопоміч” (1908), численні брошури кооперативного та загальноекономічного змісту²⁶.

Оцінюючи працю І. Франка на ниві української економічної думки, український кооперативний діяч першої половини ХХ ст. К. Коберський зазначав, що І. Франко „був політиком, економістом, філософом, моралістом, соціологом — кидався на всі боки, де лише побачив прогалину в будівлі нашого відродження!”

Франко — це просто якесь майже неукраїнське, несамовите в наших відносинах явище. Людини з такою невсипучою енергією і з таким величезним теоретичним та практичним розумом перед ним Галичина не видала, а з наддніпрянців йому дорівнює під цим оглядом один лиш Михайло Драгоманов... І тому Франка мусимо числити ми, кооператори, між своїх дорогих і найбільших духових провідників. Він вірив в силу праці і гарував просто як народній віл²⁷.

Високо оцінив внесок І. Франка в економічну науку І. Витанович, який не вважав письменника „економістом”, теоретиком політичної економії чи економічної політики. І. Франко і сам себе таким не вважав. Не було в нього для цього ні часу, ні спеціальної підготовки. „Писання ці, як і колись для В. Навроцького, — зазначав І. Витанович, — мали для І. Франка „дидактичне значення”. Пильно студіював він соціально-економічну літературу, орієнтувався в ній та знав її глибше з поважніших тогочасних наукових творів, порівнював їх докладніше, як „не один із його інтелігентних сучасників. Палений вогнем служби своїйому народові, близький до його життя, потреб, недоліків і змагань, шукав розв'язки всюди, — в глибших місцях теорій і в найкращих представників практичної соціальної акції”²⁸.

У січні 1933 р. „Господарсько-кооперативний часопис” присвятив І. Франкові спеціальне число, помістивши статтю про нього як економіста та реформатора господарського життя²⁹.

Отже, своєю титанічною працею в царині економічної науки і практики І. Франко створив чітку програму перебудови суспільства, основне місце в якій належало кооперативній ідеї. Усе своє життя він прагнув допомогти українському народу позбутися злиднів, соціального і політичного гноблення. Саме це спонукало геніяльного письменника стати економістом, розвивати теорію кооперації, шукати й окреслювати дороговказ у майбутнє.

Степан ГЕЛЕЙ

²³ Франко І. Бесіда Василя Нагірного, виголошена на другім народнім вічі русинів дня 17(29) червня 1883 для умотивування першої резолюції о економічних справах краю // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 44, кн. 1.— С. 202.

²⁴ Йдеться про такі праці В. Навроцького, як „Реформа домового податку”, „Шляхетні захитники народу”, „Клясові інтереси й інтереси народу”, „Подвійна кредка”, „Руська народність в школах галицьких”, „Піянство і пропанація в Галичині”.

²⁵ Szczepanowski S. A. Nędza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego.— Lwów, 1888.— 218 s.

²⁶ Гелей С., Пастушенко Р. Теорія та історія кооперації.— К., 2006.— С. 257.

²⁷ Коберський К. Іван Франко як провідник органічної праці // Господарсько-кооперативний часопис.— Львів, 1933.— 28 трав.— Ч. 29.— С. 2—3.

²⁸ Витанович І. Соціально-економічні ідеї...— С. 15.

²⁹ Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооператив за час від 1. 07. 1932 до 1. 07. 1933 // Господарсько-кооперативний часопис.— Львів, 1933.— Ч. 48—49.— С. 11.

СИНИ ІВАНА ФРАНКА — ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ФАХІВЦІ З РУХАНКИ ТА ЗМАГУ

Життя та творчість Івана Франка і його родини нині добре вивчені. Однак неочікуваним і доволі несподіваним для шанувальників Франка й навіть франкознавців може виявитися те, що його сини були палкими прихильниками фізичної культури і належали до когорти перших українських фахівців, практиків і теоретиків, які у перші десятиліття ХХ ст. започатковували цю, ще малознану серед української спільноти нашого краю, справу.

Звичні для нас сьогодні урочні форми фізичного виховання, як і сама галузь діяльності під назвою „фізична культура, спорт і здоров'я людини“, виникли порівняно недавно. Вони сформувалися у ХІХ ст. в країнах Європи на основі національних систем гімнастики: німецької, шведської, французької, англійської (спортивно-ігрової) та сокільської. Ці європейські гімнастичні практики упродовж короткого часу переростають у соціальні національно-культурні рухи (німецький турнерський рух, англійський рух арнольдизму, сокільський рух), які, крім залучення до занять гімнастикою широких верств міського населення і виникнення перших організованих форм фізичного виховання, мали потужний вплив на процес формування модерних націй.

Осередки національних гімнастичних товариств при навчальних закладах того часу спопуляризували гімнастику серед гімназійної та університетської молоді настільки, що привернули увагу керівників освітніх установ та урядовців європейських держав на це явище. Зокрема, у 1897 р. Міністерство віровизнань і освіти Австро-Угорщини прийняло спеціальну постанову, яка сприяла більш системному запровадженню занять фізичними вправами під загальноєвропейською назвою „гімнастика“ (відштовхуючись від давньогрецької традиції) у навчальні заклади імперії як „надобов'язковий“ (за вибором) предмет. Гуртки для занять гімнастикою у позанавчальний час зазвичай вели учителі навчальних закладів — члени національних гімнастичних товариств — „турнери“, „соколи“ тощо. Так на основі

національних гімнастичних систем зароджувалася нова сфера професійної діяльності — фізичне виховання.

В українському середовищі Галичини ці європейські культурні тенденції „проросли“ в останньому десятиріччі ХІХ — на початку ХХ ст. Завдяки діяльності таких діячів галицької інтелігенції, як Василь Нагірний, Володимир Лаврівський, Кирило Трильовський та ін. 1894 р. створено українське гімнастичне товариство „Сокіл“; а 1900 р.

товариство гімнастичне і сторожі огневої „Січ“. До Першої світової війни ці дві організації найбільше спричинилися до популяризації гімнастики (руханки), а згодом і спорту (змагу) серед українців та постання українського сокільсько-січового руху.

Як і в різних країнах Європи, в Галичині суттєвим чинником становлення організованих форм фізичного виховання, окрім діяльності національних гімнастичних організацій, стало запровадження занять гімнастикою (за вибором, надурочно) для учнів гімназій.

Нові віяння з обережністю, а часом і недовірою сприймало українське суспільство „на окраїнах“ імперії.

Це було зумовлено високим рівнем неосвіченості і навіть неписьменності українського середовища Галичини. В національні гімнастичні організації вступала зазвичай міська молодь, — учні чи студенти гімназій і університетів, які як представники української інтелігенції були більш освічені і національно свідомі. Серед них виявилися і трое синів Івана Франка.

Особливої динамічності впровадження і поширення гімнастики в освітніх закладах Галичини з українською мовою викладання набуло з приїздом до Львова після закінчення своїх студій в університетах Львова і Граца Івана Боберського¹ — германіста і дипломованого фахівця з гімнастики. Він влаштовується на роботу в Академічну гімназію у Львові (спочатку як учитель, а з 1905 р. — професор), елітний для українців краю навчальний заклад, та вступає у жовтні 1901 р. до українського товариства „Сокіл“ у Львові, в якому швидко стає авторитетним провідником,

Перша дружина (команда) копаного м'яча Українського спортивного кружка при Академічній гімназії у Львові.
Зліва направо: 1-й ряд: Василь Косаревич, Анатоль Лукашевич, Гриць Лучаківський; 2-й ряд: Василь Остапчук, Ананія Степанів, Антін Зелений; 3-й ряд: В'ячеслав Льомоз (тренер УСК), Петро Франко, Степан Цимбала, Михайло Заворотюк, Степан Кизима, професор Іван Боберський, Степан Гайдучок. Львів, „Площа циклістів“, 26 вересня 1909 р. Світлив (фотографував) проф. Академічної гімназії О. Сушко

¹ Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський: біля джерел української тіловиховної і спортової традиції // Вісник НТШ. — Львів, 2016. — Ч. 55. — С. 61—64.

а з 1908 р.— головою². Тут Боберський як вчитель гімнастики надає їй українського національного оформлення (гімнастична термінологія була німецькою, шведською, англійською, польською тощо), укладає перші методичні праці з руханки (український відповідник гімнастики), сприяє створенню перших руханкових та змагових (спортивних) осередків серед гімназійної і студентської молоді — Українського спортивного кружка (УСК, 1906); спортивного товариства студентів вищих шкіл „Україна“ (СТ „Україна“, 1911), створює перший інструкторський гурток для навчання ведення гімнастики випускників учительських семінарій³. Учнями і вихованцями Боберського в Академічній гімназії у Львові стали Тарас і Петро Франки, а згодом як член „Сокола“ і їхній старший брат Андрій.

Відомо, що в Академічній гімназії у Львові заняття з гімнастики „надобов'язково“ вів лише І. Боберський. До руханки зголосилися і брати Франки. Невдовзі вони разом із такими вихованцями Боберського, як Олександр Тисовський і Степан Гайдучок, стануть його найкращими учнями і послідовниками у справі популяризації тіловиховання (фізичного виховання).

Особливе зацікавлення й успіхи на заняттях із гімнастики серед синів Франка виявив, навчаючись в Академічній гімназії (1901—1910) передусім наймолодший син Франка — Петро (1890—1941). У гімназійних звітах за 1904—1910 навчальні роки, які з-поміж іншого зафіксували результати складання іспитів з гімнастики стосовно нього у різні роки незмінно зазначено: „дуже добрий“, „відзначаючий“, „відзначаючий з замилюванням до предмету“⁴. Оцінки завірено власноручним підписом проф. І. Боберського.

У 1906 р. стараннями Боберського його вихованці, серед яких і Петро Франко, засновують в Академічній гімназії один із перших у нашому краї в українськомовних гімназіях спортивний осередок — Український спортивний кружок (УСК). Члени гуртка обирають Петра Франка головою УСК.

У секціях УСК були різні види руханки і змагу. Одним із перших і найпопулярніших — футбол

(копаний м'яч). При УСК створюється одна, а згодом кілька дружин (команд) з однойменною назвою (УСК-1, УСК-2, УСК-3 і т. д.). Петро Франко був гравцем першої дружини копаного м'яча УСК. Збереглося кілька світлих, які зафіксували його у складі цієї дружини⁵.

По закінченню Академічної гімназії Тарас (з 23 жовтня 1907 р.⁶) а згодом і Петро (з 22 червня 1910 р.⁷) Франки вступають до українського „Сокола-Батька“. Деяко пізніше до них долучається і їхній старший брат Андрій (з 31 грудня 1912 р.⁸). Прихід братів Франків у сокільське товариство припав на час, коли його очолив І. Боберський. Те, що професор руханки Боберський керував організацією, сприяло поєднанню можливостей Академічної гімназії та „Сокола“.

Оскільки в гімназії брати Франки вже пройшли руханковий вишкіл під орудою І. Боберського, то у гімнастичному товаристві „Сокол-Батько“ вони відразу стали активними діячами. Маючи чималий досвід, Тарас і Петро стають членами „учительського кружка“ — спеціального осередку, організованого при „Соколі“ для ознайомлення і проходження курсу гімнастики випускниками українських учительських семінарій. Це означало, що вони є викладачами чи, як сказати сьогодні, інструкторами гімнастичного курсу для учителів інших предметів, які забажали освоїти додатково курс занять гімнастикою.

Окрім роботи з вчителями, „учительський кружок“ на чолі з професором Боберським

провадив підготовку „соколів“ й інших „руханків“ до складання спеціального іспиту з гімнастики у Львівському університеті, який давав право викладати цей предмет в освітніх закладах Австро-Угорщини. Зокрема, Петро і Тарас Франки після закінчення Академічної гімназії у грудні 1910 р. склали іспит з тіловиховання при Львівському університеті⁹ (зауважимо, що тоді в екзамнаційній комісії було чимало поляків, які дуже прискіпливо та неприхильно ставилися до здобувачів-українців!).

Попри непрості відносини Івана Франка з представниками і польської, і української галицької

Уроцистість з нагоди відзначення 40-річчя творчої праці Івана Франка в рухівні „Сокола-Батька“. Зліва направо: Павло Зимак (виконує справу на коні), Анатоль Лукашевич, Роман Волощук, Петро Франко, ..., Омелян Гузар. Львів, 7 грудня 1913 р.

² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 366, оп. 1, спр. 12, арк. 81.

³ [Боберський І.]. Двадцять літ „Сокола-Батька“ // Календар „Вістий з Запорожжя“ на 1914 рік.— Львів, 1913.— С. 200; його ж. Українське сокільство 1894—1939.— Львів, 1939.— 16 с. („Сокільська бібліотека“, ч. 7).

⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 640, оп. 1, спр. 2, арк. 7—14.

⁵ Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 312, оп. 1, спр. 154, арк. 47.

⁷ Там само.— Арк. 47 зв.

⁸ Там само.— Арк. 48.

⁹ Там само.— Ф. 640, оп. 1, спр. 1, арк. 1; Боберський І., Гузар О., Кушпиренко Б., Пшепюрський Н., Винників С., Сушко З. Звіт „Сокола-Батька“ у Львові за рік 1910 // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових і пожарних товариств.— Львів, 1911.— 30 марта.— Ч. 54—55.— С. 8.

інтелігенції, можемо з певністю засвідчити позитивне ставлення і повагу до нього старшини українського „Сокола“. Про це свідчить їхня ініціатива у справі відзначення 40-річного ювілею творчої праці Каменяра.

30 травня 1913 р. у сокільському часописі „Вісти з Запорожжя“ було опубліковано заклик до осередків товариства в краї, у якому зазначалося: „Всі наші філії, „Січи“ і „Соколи“ мають сего року 1913-го уладити здвиги, руханкові вечери, відчити, концерти в честь 40-літньої праці нашого письменника Д-ра Івана Франка. Одну п'яту часть чистого доходу належить переслати на народний дар Франка на адресу „Дністер“ книжочка 8000, Львів, улица Руська 20, а одну п'яту часть прислати на „Український Город“ у Львові, на адресу: „Сокіл-Батько“ Львів, ул. Руська ч. 20. Решту доходу затримати на свої цілі“¹⁰. Основна сокільсько-січова урочистість відбулася у Львові 7 грудня 1913 р. На ній був присутнім сам Іван Франко з синами Тарасом і Петром та донькою Ганною (він прибув автомобілем, який винайняв І. Боберський). В домівці, а водночас і рухівні (гімнастичній залі) товариства „Сокіл-Батько“ було організовано святковий вечір із показовими виступами гімнастів-руховиків. Петро, як один із найкращих гімнастів, брав участь у показових руханкових вправах.

На знак особливої пошани на „Вечері в честь Др. І. Франка“ від сокільських і січових осередків „Сокола-Батька“ ювілярів було вручено лавровий вінок, виконаний у сріблі з написом: „ВПоважаному Дрови І. Франкови „Сокіл Батько“ 1874 — 1913.7/XII“.

З огляду на те, що не всі охочі змогли потрапити на цю урочистість, її з участю Івана Франка було проведено ще раз 14 грудня.

Схоже, що Іван Франко мав дружні взаємини з головою „Сокола-Батька“ — І. Боберським, оскільки після святкового вечора він запросив його з дружиною Йосифиною на гостину у своє помешкання на вул. Понінського, 4 (тепер — вул. Івана Франка).

Найстарший зі синів Івана Франка і його найближчий помічник Андрій (1887—1913), на жаль, лише рік брав участь в українському сокільському русі (він несподівано помер у віці 26 років за два місяці до завершення університетських студій. Незважаючи на короткий час перебування в організації, у його похороні взяла участь чота „соколів“ на чолі з головою товариства І. Боберським, який виголосив промову)¹¹. А для його молодших братів Тараса і Петра руханка стала справою, якій

вони присвятили значну частину свого професійного життя.

До Першої світової війни найуспішнішим у цій ще малознаній, „модерній“ для українців Галичини справі був Петро Франко. Взагалі руханка стає першим свідомим професійним вибором Петра: після успішного складання іспиту з гімнастики у Львівському університеті він з 1 вересня 1911 р. по 30 червня 1914 р. працював викладачем руханки дівочої учительської семінарії Українського педагогічного товариства у Львові. Протягом чотирьох передвоєнних років Петро Франко брав участь в організації низки масштабних сокільських заходів (I та II Красві здвиги (1911, 1914), став співзасновником (поряд з Іваном Чмолою та Олександром Тисовським) української скаутської організації „Пласт“ (1911), українського „Змагового Союзу“ (1912). Як член „Сокола“ та змагун „Змагового Союзу“ займався різними видами спорту і особисто брав участь у низці показових виступів та змагань.

Нагорода (медаль) Тараса та Петра Франків за 2-ге місце в змаганнях із ситківки (тенісу) у парі двійками (в парі)

Як вже згадувалося, Петро Франко був гравцем футбольної команди УСК-І. Особливо відзначився як гравець УСК у змаганнях із копаного м'яча в іграх 1909—1910 рр. Крім того, упродовж 1911—1914 рр. не раз брав участь у футбольних зустрічах як суддя. Так, 15 жовтня 1911 р. був суддею матчу з копаного м'яча між командами УСК та СТ „Україна“¹². Не випадково, чи не перша його стаття була присвячена саме футболу („Судія в Союзняку“, опублікована у сокільському часописі „Вісти з Запорожжя“ (виходив як додаток до газети „Народне Слово“) 3 листопада 1910 р.)¹³.

Петро Франко захоплювався ситківкою (тенісом), у якій демонстрував значні успіхи. 24 вересня 1912 р. Петро та Тарас взяли участь у перших ситківкових змаганнях, які проводило товариство „Сокіл-Батько“ у Львові¹⁴. 1914 р. на II Запорозьких ігрищах, що відбувалися під час Шевченківського здвигу 29 червня 1914 р. у Львові, Петро у парі зі своїм братом Тарасом здобув 2-ге місце на змаганнях із ситківки¹⁵.

Також одним із улюблених видів спорту для Петра Франка стало лецетарство. Для популяризації цього виду Петро Франко вклід за своїм учителем І. Боберським 1910 р. об'їхав на лецетах навколо Львова. Відомо, що в СТ „Україна“ він виконував обов'язки інструктора з лецетарства у 1911—1912 рр.¹⁶

Петро Франко безпосередньо причетний до формулювання українського скаутського руху і

¹⁰ „Сокіл-Батько“. Всі наші філії „Січи“ і „Соколи“ // Вісти з Запорожжя. Часопис руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств.— Львів, 1913.— 30 мая.— Ч. 81—82.— С. 1.

¹¹ Мельник Я. І остання часть дороги... Іван Франко: 1908—1916.— Дрогобич, 2006.— С. 72—74.

¹² Дружина „Україна“ (15. X. 1911) на площі „Сокола-Батька“ // Вісти з Запорожжя. Часопис руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств.— Львів, 1912.— 30 січ.— Ч. 65.— С. 4.

¹³ Франко П. Судія в „Союзняку“ // Там само.— Львів, 1910.— 3 падолиста.— Ч. 44; Народне Слово. Ілюстрована, популярно-просвітна, політична й літературна часопись.— Львів, 1910.— 3 падолиста.— Ч. 435.— С. 13.

¹⁴ Франко П. Перші ситківкові змагання у Львові // Вісти з Запорожжя. Часопис руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств.— Львів, 1912.— 30 січ.— Ч. 65.— С. 7—8.

¹⁵ Вислід з здвигових змагань // Вісти з Запорожжя. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво.— Львів, 1914.— 30 лип.— Ч. 95—96.— С. 10.

¹⁶ Зелений А. „Україна“ // Вісти з Запорожжя. Часопис руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств.— Львів, 1912.— 30 січ.— Ч. 65.— С. 4.

багатьох його атрибутів¹⁷. Зокрема, він — один із творців його української самоназви. У своїй статті „Пластуни“ (Діло, 1911, 2 груд.) він вперше застосує і обгрунтовує це слово як власну назву українських скаутів. Також спільно з І. Боберським 1912 р. розробив пластову виказку (посвідчення пластуна), що містила дев'ятнадцять обов'язкових для виконання пунктів із різних ділянок фізичної вправності, зокрема скок вгору (стрибок у висоту); скок у даль (стрибок у довжину); плавання; веслування; їзда верхи; їзда на совгах (на ковзанах); їзда на лежачих (лижах); рухливі ігри та інші — і була розрахована на сім років пластування. Відомо також, що саме Петро Франко займався організацією пластових осередків на філії Академічної гімназії у Львові (розміщувалася в Народному домі). У цій справі йому допомагав з-поміж інших його брат Андрій¹⁸.

Петро Франко був засновником, діяльним членом та заступником голови українського „Змагального Союзу“ (заснований 1912 р.). Однокласник і близький приятель Петра Франка, а у майбутньому професор руханки Степан Гайдучок згадував про це: „Петро Франко чомусь не став основником ні членом студентської „України“, а разом з Альфредом Будзиновським, колишнім головою львівського „Сокола“ українського, заложив Український Змагальний Союз. Членів Союз мав обмаль і не виявив організаційного хисту обняти більшу скількість людей в члени, ні не проявив помітної діяльності. За це відновлений по 1922 році членами „Сокола-Батька“, в 1923 р. зразу пиняво розвивався, але вже з р. 1925 став проявляти більшу діяльність, а по 1930 році ширше повели в ньому діяльність студенти і діячі крайнього націоналістичного напрямку поки чи не в 1937 році польська влада не розв'язала Союзу“¹⁹.

Маючи за вірець приклад свого учителя Івана Боберського, Петро Франко пише низку статей і окремих праць про руханку і спорт: „На лежачих довкола Львова“ (1910), „Лещетний спорт у Львові“ (1911), „Хідлі“ (1911), „Кид каменем і кулею“ (1911), „Примінна руханка“ (1911), „Списа до мету“ (1911), „Скок в далечінь“ (1911), „Пер Генрик Лінг і його руханка (Шведська руханка)“ (1912), „Лещетні шляхи коло Львова“ (1912), „Прогулька в наші гори“ (1912), „Каблуківка (Крокет)“ (1913), „Підбиранка“ (1913), „Пластові гри і забави“ (1913) та ін.

Згодом у міжвоєнний період Петро опанував фах хеміка і географа й став викладачем цих предметів у навчальних закладах Львова, Коломиї, Харкова (певний час працював в УРСР).

Однак руханка залишатиметься улюбленою професійною справою Петра Франка і надалі. Так, з 11 вересня 1922 р. по 25 липня 1930 р. він — учитель руханки і географії Коломийської державної чоловічої гімназії з українською мовою викладання²⁰. Тут відновлює і активізує діяльність гімназійних осередків організацій „Пласт“ і „Сокіл“. Організовує і особисто веде спортивні секції з легкоатлетики, баскетболу, футболу, шахів, великого тенісу тощо. За власні кошти закуповує спортивне приладдя для їхнього забезпечення. Зусиллями Петра Франка у Коломиї з'являється і набуває поширення ситківка (теніс). Учні коломийської гімназії споруджують корти для ситківки і набувають відповідного інвентарю. Сам Петро Франко знову підтверджує свою майстерність у цій грі: здобуває 2-ге місце у змаганнях з тенісу серед спортовців м. Коломиї, які відбулися 21 липня 1927 р.²¹

Відомо також, що пластуни 19-го пластового полку ім. Максима Залізняка в Коломиї, які були під опікою Петра Франка, закуповували, попри матеріальні нестатки, спортивний інвентар²². Так, згідно зі звітом від червня 1923 р., вони мали дерев'яні ворота, човен, два весла, три м'ячі.

Цікаво, що П. Франко звертає увагу на проблему особливостей і специфіки завдань фізичного виховання для мешканців села на відміну від міського населення. У 1930 р. з'являється його публікація „Фізичне виховання на селі“ у львівському журналі „Життя і знання“.

У 1936 р. після повернення в Галичину з Харкова П. Франко вчителює у приватній гімназії Яворова, а згодом у Львові, зокрема і як учитель руханки.

Відомо, що у 1939—1941 рр. Петро Франко залучався до різних спортивних заходів у м. Львові. Наприклад, 31 лютого 1940 р. в приміщенні Львівського обласного комітету в справах фізкультури та спорту на вул. Пекарській проводилися змагання з гімнастики. Петро Франко здійснював суддівство змагань²³.

Натомість Тарас Франко (1889—1971) найбільші особисті осяги у руханковій справі здобув дещо пізніше молодшого брата Петра, а саме у міжвоєнний період. Оскільки у шкільні роки був успішним у студіях греки і латини (навчався в українській народній школі при учительській семінарії у Львові, згодом в Академічній гімназії у Львові), то невдовзі став гімназійним учителем та викладачем філології у Львівському університеті саме за цим фахом (перекладав із грецької, писав вірші тощо).

Вписова картка (посвідчення) члена Українського спортивного клубу Гриця Лучаківського з підписом голови УСК Петра Франка. Львів, 1909

¹⁷ Сова А. Внесок Івана Боберського у становлення організації „Пласт“ // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць.— Львів, 2014.— Вип. 15.— С. 85—95.

¹⁸ Фізичне виховане молодіжці // Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1912/1913.— Львів, 1913.— С. 50—53.

¹⁹ Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 640, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 3, арк. 80.

²¹ Там само.— Спр. 3, арк. 70.

²² Там само.— Ф. 389, оп. 1, спр. 254 а, арк. 1—66.

²³ Там само.— Ф. 640, оп. 1, спр. 3, арк. 76.

Захоплювався Тарас, як і його брат Петро ситківкою. Зокрема, 1908 р. він брав участь в облаштуванні першого ситківкового току (тенісного корту) перед Академічним домом на вул. Супінського (тепер — вул. М. Коцюбинського) у Львові. Будували його з почину І. Боберського гімназисти — мешканці Академічного дому, а також його учні Петро і Тарас Франки, Степан Кизима, Степан Гайдучок, Анатоль Лукашевич²⁴. У вже згадуваних змаганнях — II Запорозьких ігрищах — Тарас Франко відзначився у ситківкових змаганнях: виступаючи за „Змаговий союз“, двічі виборов 2-ге місце — і у розряді „гра одинцем“, і у розряді „двійками“ (в парі) разом зі своїм братом Петром²⁵.

1921 р. Т. Франко вступив у спортове товариство „Україна“ (член організації до 1926 р.). З березня — по кінець 1923 р. був головою товариства (СТ „Україна“ в другій половині 20—30-х рр. XX ст. було дуже популярне серед української інтелігенції)²⁶. У міжвоєнний період Тарас Франко був діяльним у товаристві „Сокил-Батько“ у Львові, зокрема у 1920-х рр. деякий час був писарем організації.

Про Т. Франка у той час залишив спомин уславлений український футболіст спортивного товариства „Україна“, а згодом президент ФК „Карпати“ Карло Мікльош, який на початку 90-х років XX ст. згадував: „У нашому замилюванні копанним м'ячем велика заслуга нашого професора руханки Тараса Франка, який сам також був спортсменом. До мене він мав особливу симпатію, навіть запрошував пограти з ним у теніс. Давав він мені і теоретичні настанови, як стати добрим гравцем. Постійно звертав мою увагу на техніку і гру головою. Але йому завдячуючи не лише любов'ю до копаного м'яча. Саме він допоміг нам стати не тільки членами СТ „Україна“, а й справжніми українцями. Тарас Франко, син Великого Каменяра, виховав у нас щирі людські почуття відданості і патріотизму“²⁷. Тарас Франко часто казав молодому гімназистові Карлу Мікльошу: „Ти — українець і повинен бути взірцем для нашої молоді. Справжнім українцем може називатися тільки чесна, працююча і віддана своєму народові людина“²⁸.

На початку 20-х років XX ст. Тарас Франко виступає як теоретик фізичного виховання (відомо лише про кілька його статей, виданих до Першої світової війни: „Змаганя“ (1911), „Руханка у греків“ (1913), „Значінє руханки і рухових забав“ (1914). У 1923 р. виходить його монографія „Історія і теорія руханки“. Вже у другій половині 1920-х рр. Тарас

Франко стає одним із фундаторів національного фізичного виховання. Одна за одною з'являються його праці: „Історія і теорія руханки“ (1923); „Розвій руханки серед українців“ (1925); „Українська ситківка“ (1926); „Про спорт“ (1928); „Спорт на селі“ (1928); „Нове в шкільній руханці“ (1933); „Футбальний тренінг і тактика“ (1933); „Початки українського спорту“ (1936) та ін. Тоді він працює над проблемами національного виховання та шкільної фізичної культури, продовжує справу запровадження національної термінології у сферу тіловиховання і спорту.

З огляду на потребу і великий попит у 1923 р., Тарас Франко готує і перевидає посібник І. Боберського „Рухові забави і гри“ (наклад 5 тис.), який було розповсюджено по школах та руханкових товариствах²⁹.

Тарас прожив довше, ніж його брат Петро. У 1941 р. Петро Франко під час примусової спроби його евакуації радянськими спецслужбами як неблагонадійного зник безвісти (за деякими даними, загинув). З приходом радянської влади на західноукраїнські землі він переїхав до Києва. Однак діяльність Т. Франка як практика і теоретика руханки у 40—60-х рр. XX ст. не спостерігається.

Таким чином, опинившись (як учні Академічної гімназії у Львові, а згодом і як члени українського товариства „Сокил“) під педагогічним впливом „Батька українського тіловиховання“, проф. І. Боберського, Петро і Тарас Франки стали першими в українському середовищі фахівцями з гімнастики (руханки) й фундаторами її поширення в українських освітніх установах та молодіжних організаціях нашого краю.

У міжвоєнний період, коли засновник українського тіловиховання Іван Боберський перебував в еміграції, його найближчі колеги, послідовники й учні — Олександр Тисовський, Степан Гайдучок, Оксана Суховерська, брати Петро і Тарас Франки й інші продовжували справу розвитку українських національних форм фізичної культури.

Активна діяльність братів Франків до Першої світової війни та у міжвоєнний період, вагомий практичний та теоретичний доробок дають підстави вважати Петра і Тараса визначними діячами української національної фізичної культури першої половини XX ст.

Франкові „соколи“ — Петро і Тарас — співтворці (спільно з Іваном Боберським та його найближчими соратниками і послідовниками) української тіловиховної і спортової традиції!

Андрій СОВА, Ярослав ТИМЧАК

Учасники змагань із ситківки (тенісу) у Львові перед Академічним домом. Четвертий зліва Тарас Франко. Львів, вул. Супінського (тепер — вул. М. Коцюбинського), 1924 р.

²⁴ Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

²⁵ Вислід з здвигових змагань.— С. 10.

²⁶ Виказ голов С. Т. „Україна“ // СТ Україна. Львів. 25 ліття 1911—1936.— Львів, 1936.— С. 113.

²⁷ Мікльош К. Як я став змагуном СТ „Україна“ // Спортове Товариство „Україна“ (Львів). До 80-річчя заснування: альманах / Ред. кол. Й. Лось та ін.— Львів, 1991.— С. 14.

²⁸ Мікльош К. Спогади // Приватний архів Олександра Паука (м. Львів).

²⁹ Боберський І. Рухові забави і гри. 4-те вид.— Львів, 1923.— 56 с.

СВОЄЧАСНИЙ СУЧАСНИКАМ МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ: ПОТЕНЦІАЛ ЙОГО ТВОРЧОСТІ Й ІДЕЙ

Михайло Драгоманов був різнобічною особистістю і залишається, на жаль, одним із небагатьох вітчизняних мислителів, якими вповні може пишатися сучасна Україна. Проте його життя і творчість викликали і, напевне, будуть викликати різні оцінки та суперечки. Стосовно творчості М. Драгоманова і його внеску в українську національну історію й ідею одностайної думки не було, нема і, мабуть, не буде. Цього року минуло 175 років від народження вченого, однак цей ювілей проігнорували державні інституції та академічна спільнота. Цікаво відзначити, що періоди зростання наукового та суспільного інтересу до діяльності та спадщини М. Драгоманова регулярно змінювали часи суспільної апатії або й майже повного забуття на Батьківщині. І таке суперечливе ставлення до цього діяча не може не привертати уваги науковців й не викликати питань. Схоже, що своїми ідеями та програмними думками Драгоманов був „несвоєчасним“ не лише для своїх сучасників, що не складно пояснити, але й досі є таким для багатьох із тих українців, хто ухвалює важливі політичні та науково-організаційні рішення.

У цій статті висловимо деякі власні міркування щодо того, ким був М. Драгоманов і які його ідеї вважаємо такими, що й донині заслуговують на нашу увагу та розуміння. Зауважимо, що, як і кожний дослідник, котрий сумлінно вивчає певну особистість та її доробок, документи та літературу, які з ним пов'язані, має завжди суб'єктивний погляд на предмет свої наукових пошуків. Діапазон наукових поглядів та оцінних суджень щодо Драгоманова доволі широкий, а часом базується на протилежних оцінках. Наприклад, дослідники Надія Дюк¹, Раїса Іванченко² та багато інших вбачають

у драгоманівській спадщині чимало позитивів і далеко неповністю розкритий творчий потенціал. З другого боку, Дмитро Донцов та його послідовники заперечують позитивне значення Драгоманова для України. Деякі дослідники вважають, що саме Драгоманов заклав ту нищівну лінію саморуїнації, яку продовжили, на думку Донцова, його послідовники М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та ін.³ Попри те, були і достойні прихильники М. Драгоманова в українському русі, у тому числі Михайло Павлик, Михайло Грушевський та Богдан Кістяківський.

Спершу варто висловити деякі загальні зауваги про М. Драгоманова як особистість, життя і творчість якого тісно переплетені⁴. Вчений пройшов не надто тривалий, але насичений подіями життєвий шлях (1841—1895). Народився у м. Гадячі, здобув там початкову освіту, а пізніше навчався в гімназії у Полтаві, яку, до речі, закінчив досить скандально: публічно й гостро заступився за свого однокласника. Через цей вчинок М. Драгоманова мали відрахувати з гімназії напередодні її закінчення, незважаючи на попередні успіхи в навчанні⁵, саме за неприйнятну, за тогочасними правилами, учнівську поведінку⁶. Тільки завдяки втручанню відомого хірурга М. Пірогова, котрий тоді був попечителем освітнього округу, Драгоманов отримав документ, з яким мав право вступити до Київського університету св. Володимира (нині — Київський національний університет ім. Т. Шевченка). В університеті навчався успішно і продемонстрував здібності до наукової роботи. Тому М. Драгоманову запропонували залишитися на кафедрі всесвітньої історії, щоби вивчати стародавню історію⁷.

Михайло Драгоманов
(1841—1895)

¹ Diuk N. M. M. P. Drahomanov and the evolution of Ukrainian cultural and political theory / Diss. University of Oxford.— 1986.

² Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України: II половина XIX ст.— К., 1971.— 235 с.

³ Цікаві спроби порівняти погляди М. Драгоманова та Д. Донцова див., напр.: Томенко М. Політичні погляди Михайла Драгоманова та Дмитра Донцова в контексті формування сучасної української державності // Слово.— 1991.— Груд.— Ч. 21 (43)— С. 4, 6; Лісовий В. С. Драгоманов і Донцов // Філософська і соціологічна думка.— 1991.— № 9.— С. 83—101; Ковальчук І. В. Михайло Драгоманов і Дмитро Донцов — антиподи української політичної думки // Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії: зб. наук. статей учасників Третіх Всеукраїнських драгоманівських чит. молодих істориків, Київ, 12 березня 2010 р. / [Відп. ред. О. В. Потильчак].— К., 2010.— С. 86—95.

⁴ Круглашов А. М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова.— Чернівці, 2000.— 482 с.

⁵ Рева Л. До біографії Михайла Петровича Драгоманова (1841—1895): за архівами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр.— Луцьк, 2010.— Т. 6.— С. 379.

⁶ Драгоманов М. Два учителі. Спомини.— Львів, 1902.— 79 с.

⁷ Детальніше про М. Драгоманова як історика див.: Слесаренко О. О. Формування світогляду М. П. Драгоманова як історика (1850-ті — середина 1870-х рр.) // Вісник аграрної історії.— 2014.— № 5.— С. 243—250.

Спершу М. Драгоманов захистив дисертацію для „*pro venia legendi*“ (право читати лекції), пізніше — магістерську дисертацію і його державним коштом Російська імперія відправила на стажування на Захід на 2 роки. За кордон М. Драгоманов поїхав разом із дружиною Людмилою Кульчицькою⁸, яка була його вірною подругою до кінця життя. У Західній Європі вчений захопився вивченням історії та культури і міністерство освіти імперії продовжило термін його перебування ще на рік. Згодом повернувся до Києва і обійняв посаду доцента Університету св. Володимира. Відтоді, особливо з 1860-х рр., активно залучається в громадське життя⁹. Бере участь у київській „Громаді“ (згодом — „Стара київська громада“). Серед членів цієї „Громади“ були такі діячі освіти, науки та культури України, як Микола Лисенко, Михайло Старицький, Микола Зібер. Наставником, а пізніше ідейним опонентом М. Драгоманова був член „Старої Громади“, проф. Володимир Антонович.

До того ж М. Драгоманов активно дописував у київські та Санкт-Петербурзькі видання і деякі його статті привертати значну суспільну увагу. Зокрема, мовиться про „Київській телеграф“, який завдяки П. Галагану став на нетривалий час неформальним друкованим органом київської „Громади“. Згодом Драгоманов став дописувачем і кореспондентом на той час ліберальної газети „Санкт-Петербурзькі вестимої“, де полемізує з позиціями консерваторів й противників українофілів, які ті висловлювали на шпальтах „Московских вестимої“. Пізніше він став одним із співтворців Південно-Західного відділення Російського імператорського географічного товариства, яке зробило великий внесок у справу інституціоналізації української науки, сприяючи її перетворенню з провінційної „малоросійської“ й регіональної на справді національну¹⁰. Так, важливим доробком М. Драгоманова у співавторстві з В. Антоновичем стала фундаментальна праця „Исторические песни малорусского народа“, яку відзначено Уваровською премією Російської імператорської академії наук¹¹.

Водночас унаслідок бурхливої й різнобічної діяльності Драгоманова, його публічності, активності і часом гострого слова у нього з'являється багато ворогів. З початку 1870-х рр. до Міністерства освіти і внутрішніх справ надходять доноси про небезпечного лідера українофілів, українського сепаратиста Михайла Драгоманова. Всі ці „сигнали з місць“ акумулюються в те, що починається тривога, котру очолила умовна партія „общеруссов“ на чолі з Михайлом Юзефовичем, які заявляють на вищому рівні про те, що в Києві утворилася група українофілів, діяльність яких нібито зосереджується на дослідженні старовини, етнографії, історії, а насправді рано чи пізно мати-

ме надзвичайно негативні наслідки для Російської імперії. Адже якщо мовити про окремішність „малоросійського народу“ і його „наречія“ від великоруського і російського, то рано чи пізно це може призвести до загрози українського сепаратизму, тобто відокремлення Малоросії від Росії. Такий зміст відомої записки М. Юзефовича.

Таким чином, на такий серйозний сигнал починає реагувати імперський уряд, сам імператор Олександр II¹². Тим паче, що досвід нещодавно придушеного польського повстання 1863 року змушував імперську владу бути напоготові нових заворушень. Тому в контексті „сепаратистської загрози“ влада негативно оцінює діяльність Південно-Західного товариства, київської „Громади“, газети „Київській телеграф“ і самого Драгоманова разом із його товаришем по „Громаді“ П. Чубинським. Відтак з'являється сумнозвісний Емський указ, який значно посилює заборону української мови і культури, введenu 1863 р. Валуєвським циркуляром. І саме діяльність Драгоманова, до певної міри, також стала причиною появи цього указу, оскільки громадська, освітня й наукова діяльність його та його товаришів викликали крайні занепокоєння не лише у місцевої влади Києва, але й в столичному Петербурзі. Заслужує на увагу така символічна деталь. Поліцейська справа, яка була заведена на М. Драгоманова і Павла Чубинського і яка зберігається в Державному архіві Російської Федерації, називалась „О малороссийском сепаратизме доцентов Драгоманова и Чубинского“. За іронією долі, у захисників „Отечества и трона“ виявилось набагато більше прогностичних здібностей в узагальнювальних оцінках далекосяжних наслідків діяльності М. Драгоманова, ніж у його поодиноких наступників й опонентів за його життя і після його смерті.

Коли ж М. Драгоманова було звільнено за статтею з Київського університету, саме за особистою вказівкою імператора, оскільки він категорично відмовився йти у відставку добровільно, сама київська „Громада“ в особі так званого комітету 12 вирішує, що Драгоманову не варто залишатися на Батьківщині. Оскільки над ним нависає загроза арешту, а за таких умов публічна діяльність неможлива, то товариство вирішило, що йому треба якомога швидше виїжджати з Російської імперії, найвірогідніше, в Австрію і там засновувати закордонний центр українського руху. Так починається, за влучним виразом М. Грушевського, закордонна місія Драгоманова¹³. Вчений погодився на доручення „Громади“, яка обіцяла: а) давати Драгоманову стипендію на утримання його родини; б) кошти на видання українського журналу; в) регулярно надсилати йому кореспонденцію, щоби він міг наповнювати свої видання інформацією з України. Як не дивно, але царська влада

⁸ Двірна К. П. Людмила Михайлівна Кучинська — дружина та соратник М. П. Драгоманова // Теоретична спадщина Михайла Драгоманова в сучасних вимірах: Збірник статей викладачів кафедри історії України НПУ імені М. П. Драгоманова.— К., 2011.— С. 156—167.

⁹ Побірченко Н. До історії взаємин М. Драгоманова та Київської громади в контексті українського культурно-просвітницького руху (друга половина XIX ст.) // Історико-педагогічний альманах.— 2012.— № 1.— С. 18.

¹⁰ Тичина А. К., Хмарський В. М., Ткаченко О. В. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства і його роль в українському національному відродженні.— Одеса, 2005.

¹¹ Детальніше про внесок „громадівців“ в українську національну справу, див., напр.: Ємець Т. Внесок Київської старої громади в українське націєтворення // Наукові записки [Національного університету].— 2012.— № 10.— С. 132—141.

¹² Ємець Т. Михайло Драгоманов-очільник українського руху в еміграції // Українознавчий альманах.— 2014.— Вип. 17.— С. 228.

¹³ Грушевський М. Місія Драгоманова // Україна.— 1926.— Ч. 2—3.

видала вченому паспорт на виїзд за кордон, чи то вважаючи, що так буде краще для всіх, чи просто щось не спрацювало у її складному бюрократичному механізмі. Однак незабаром після виїзду Драгоманова за кордон було заарештовано і відправлено у заслання Павла Чубинського.

У той час Драгоманов проїжджав Галичиною і зустрічався із тамтешньою інтелігенцією. Він пробував з'ясувати, чи можливо у цьому краї розгорнути центр українства і дійшов песимістичного висновку. У своїх мемуарах Драгоманов пише, що галицька інтелігенція нічого не вміє робити, окрім того, що сидіти у кав'ярнях, шарудіти газетами і пити каву¹⁴. Можливо, це надто гостра оцінка тогочасних реалій. М. Драгоманов стосовно професійної та громадської праці був дуже вимогливим як до самого себе, так, відповідно, й до інших. Це зумовлено його життєвою позицією, оскільки він вважав, що життя людини надто коротке, щоби витратити його на такі комфортні посиденьки. Ю.-Й. Гординський-Федькович не раз зустрічався з М. Драгомановим¹⁵. Коли він навідався до нього в готель у Львові, щоб обговорити видання у Києві „10 повістей Федьковича“ з Переднім словом Драгоманова, то був ображений, як описував це О. Маковей, що Драгоманов пригостив його чаєм, печивом і цукерками, але не чимось міцнішим, як звук талановитий представник буковинської Гуцульщини. Ю. Федькович таким не надто гарячим, на його погляд, прийняттям був засмучений.

Але не лише своєрідні місцеві умови відштовхують Драгоманова від розміщення центру своєї діяльності на українських територіях Австро-Угорщини чи то в столиці імперії. Його вчасно попереджають, що і в Австрії над ним висить загроза арешту і видача Росії на її клопотання. Це було слушне і своєчасне попередження. Імперська поліція була стурбована появою на підконтрольних їй територіях одного з лідерів тогочасного українства, крім того, людини, котру небезпідставно підозрювали ще й у соціалістичній пропаганді, яка розглядалась тоді як особливо небезпечна. Тому влада Австро-Угорщини була рада позбутися такого „гостя“ якомога швидше. Внаслідок таких обставин він вирішує не зупинятися в Австро-Угорщині, як це передбачалося попередніми домовленостями в „Громаді“, а вирушає далі, до тогочасного центру політичної еміграції з усієї Європи — у Швейцарію. І вже там 1876 р. Драгоманов розгортає свою повноцінну громадсько-політичну та наукову діяльність¹⁶. Саме там учений видає альманах, а пізніше журнал „Громада“. Це був рупор ківської „Громади“. Під громадою малась на увазі вся українська родина, а не лише гурток однодумців у Києві чи в інших містах Батьківщини.

У женецькій „Громаді“ він видає свою першу вільну від цензурних обмежень працю, де заявляє про низку важливих пунктів своєї політичної програми. До сьогодні багато критиків вважає, що це анархо-прудонівська програма, інші, що у ній мало національного. Кожен при цьому концентрує власну увагу лише на окремих сюжетах „Переднього слова до Громади“. Попри правомір-

ність різних критичних зауваг, а пізніше і перегляд самим Драгомановим окремих своїх позицій, аж до радикальної відмови від деяких (наприклад, щодо ідеалу Слов'янського Союзу), слід відзначити і позитивний бік цього твору. Адже у праці Драгоманов наголошує, що історія України — це серія трагічних помилок і невдач на шляху українського народу до своєї свободи і волі. Для того, щоб відновити волю, народ повинен здобути політичну свободу. Останню він вважає справжньою метою національного руху.

Стаючи недосяжним для царату рупором громадівського руху, видання та загалом Вільна українська друкарня „Громада“ видає не лише публіцистичні твори, але й повідомляє про різні аспекти економічного, соціального, наукового, освітнього та культурного життя в Україні. Вона публікує гостросоціальні літературні твори, наприклад, роман Панаса Мирного „Хіба ревуть воли як ясла повні“. У ній надруковано ґрунтовний історичний огляд про стан народних шкіл на українських землях і низку фольклорних праць. Причому вперше у вивченні вітчизняного фольклору Драгоманов робить відверті й науково обґрунтовані політичні висновки. Зокрема, досліджуючи український фольклор, він зазначає, що український народ добре знає, чого він не хоче, але він не має того ідеалу, якого він хоче і до чого він прагне. І тоді М. Драгоманов формулює, що цей ідеал не може бути вироблений з середини так званого простого народу, тобто переважно селянства. Таким чином, він заперечує ключову тезу народництва, що народ сам собою є суб'єктом історичного процесу і готовий до усвідомленої боротьби за свою кращу долю. Він доводить, що цей ідеал майбутнього має бути розроблений та запропонований співвітчизникам українською інтелігенцією, якій самій належить сформуватися, організуватися і почати діяти. І Драгоманов закликає вітчизняну інтелігенцію „піти в народ“, але не так, як це закликав зробити Михайло Бакунін — задля нібито вже готової соціальною еволюцією, а піти в народ, щоби зрозуміти, чого він хоче і на що спроможний.

Цей період роботи над женецькою „Громадою“ був дуже особливий для Драгоманова, коли, втікаючи від арешту в Галичині, до нього приєднались Михайло Павлик і Сергій Подолинський — дуже цікава і трагічна особистість в історії українського руху, які увійшли до складу редакції „Громади“. Вони випускають другу програму редакції „Громади“, де заявляють про те, що це видання буде періодичним, однак цьому так і не вдалося здійснитися. І в новій програмі редакції видання вони неоднозначно заявляють, що політичним ідеалом українства має бути побудова вільної спілки спілок українських і неукраїнських громад в Україні. Тобто вперше у публічній формі проголошується ідея федеративної, ні від кого не залежної України.

Однак це принципово важливе для ідеології та програмних цілей українського руху звернення Драгоманова, Подолинського і Павлика залишилося без будь-якого відгуку — ні в газетах, ні в

¹⁴ Див.: Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867—1877) // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці.— К., 1970.— Т. 2.— С. 151—289.

¹⁵ Якимович Б. Іван Франко — видавець творів Юрія Осипа Федьковича // Вісник Львівського університету. Сер.: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології.— 2006.— Вип. 1.— С. 93—94.

¹⁶ Литвин І., Третьякова А. Женецький період життя і діяльності Михайла Петровича Драгоманова [Електронний ресурс].— http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/vapsv/2012_2/St_22.pdf

приватному листуванні. Принаймні, нам не вдалося знайти ні згоди, ні заперечення.

Після цього політичні погляди Драгоманова змінюються. На його переконання, без досягнення політичної та громадянської свободи в Росії і Україні про жодний поступ у національній справі не може мовитися. Виходячи з цього переконання, він переводить свою діяльність у всеросійську площину, звертаючи особливу увагу на діяльність опозиції в Росії, або на те, що називалось „всеросійський визвольний рух“, і там робить ставку не на соціалістів, які на той час були розколоти й перебували в стані перманентних чвар, а на лібералів — тих, які прагнули представляти інтереси тогочасного російського середнього класу.

Саме у той час Драгоманов погодився редагувати ліберальний часопис „Вольное слово“. Але згодом виявилось, що основну частину грошей на видання часопису надав Аркадій Мальшинський, представник таємної монархічної організації „Священна дружина“, яка хотіла використати Драгоманова у власних політичних цілях, скориставшись його авторитетом¹⁷. Судячи з доступних для аналізу фактів, вони думали за допомогою Драгоманова розколоти опозиційний рух у Росії, насамперед мінімізувати вплив прихильників революційного терору, в яких безспідставно вбачали загрозу не так чинному ладу, як імператорській родині і всій правлячій верхівці. Вивчені документи з цього питання дають можливість зробити висновки, що М. Драгоманов у жодну конспіративну змову з цими монархістами не вступав, про походження цих грошей і справжню роль А. Мальшинського не знав і, що найважливіше, — політику цієї організації він не проводив через цю газету. Це, врешті-решт, призвело до припинення підтримки Драгоманова цим таємничим спонсором.

Але цей період на початку 1880-х рр., коли Драгоманов намагається опертися на російський ліберальний рух і головню на його ентузіастів із середовища земських активістів, залишив більш плідний спадок. Хоча Драгоманов не прийняв пропозиції стати свого роду новим Герценом для Росії, він розробляє якісний проект конституції „Вільна спілка — Вольний союз“ 1882 р. Дуже важливо, що автор проекту чітко заявляє, що він пише програму насамперед для українського руху від імені українців і з українським баченням того, як треба перебудувати російську імперію. Якщо стисло оцінити її зміст, то цей проект конституції базувався на ідеї повноти свобод і прав громадянина, ліквідації абсолютизму, запровадження основ правової держави в Росії. Важливим положенням проекту було надання широких самоврядних повноважень регіонам, власне, наділення їх значним внутрішнім суверенітетом. Ці повноваження мали й потенціал набуття повноцінного суверенітету, адже в разі певних екстремальних обставин у Росії,

кожен із цих регіонів має право на самовизначення. Цей проект конституції можна визнати не лише одним із найбільш продуманих і цілісних, але також найбільш ліберальним та демократичним в Росії аж до кінця XIX ст. включно¹⁸.

Наприкінці 1880-х рр. змінюються на гірше особисті обставини життя Драгоманова. У Женеві вони стають нестерпними. Тому що київська „Громада“ ніколи не виконувала в повному обсязі взятих на себе зобов'язань, можливо й тому, що й не була в змозі це робити. Щоби утримувати свою родину і продовжувати видавничу діяльність, Драгоманов змушений був продати частину своєї спадщини на Полтавщині, заробляти різними додатковими літературними заробітками і життя його було очевидно важким і виснажливим. Отож під час 80-х рр. XIX ст. відбувається його фактичний розрив відносин із старою Громадою¹⁹. Він був чималою мірою викликаний його принциповими конфліктами з її тогочасним лідером В. Антоновичем. Ці протиріччя назрівали дуже довго як на особистісному рівні, так і щодо розуміння ними пріоритетів програми національного руху, на яких у них двох були дуже різні погляди і підходи. Якщо Антонович, наприклад, вважав, що тодішній розвиток українського руху перебував у кволомому стані і вважав за необхідне обмежитись виключно просвітницькою працею у культурному контексті, то Драгоманов вважав, що український рух має політизуватися і вести діалог із російською демократією, щоб мати змогу демонтувати імперську систему, оскільки самотужки йому це не вдасться зробити. Розійшовшись з Антоновичем, Драгоманов позбувся підтримки „Громади“.

Таким чином, для Драгоманова настали сумні часи. Але в той час його донька вийшла заміж за Івана Шишманова, який походив з роду старо-болгарського царя Шишмана і належав до болгарської аристократії²⁰, а тоді навчався у Швейцарії. Він клопотав, щоби болгарський уряд на чолі з великим князем запросили Драгоманова у шойно створену Софійську вищу школу. Вчений прийняв це запрошення і прибув туди для праці як професор всесвітньої історії на доволі гарних умовах. Після двох років викладання курсів російською мовою перейшов на болгарську мову, що вважав своїм обов'язком. М. Драгоманову навіть було запропоновано стати ректором цієї школи, але він категорично відмовився, вважаючи, що першим ректором болгарського національного університету має бути болгарин, а не чужоземець.

У Софії для М. Драгоманова створилися найкращі за попередні часи умови роботи і тоді він довершує свою формулу ідеї України²¹. Під впливом ученого у Львові 1890 р. формується перша регулярна політична партія західноєвропейського зразка Русько-Українська радикальна партія (РУРП), яку створили його учні І. Франко,

¹⁷ Козирев О. С. Українське товариство „Вільна Спілка“ в оцінках російських революціонерів // Чорноморський літопис. — 2014. — Вип. 9. — С. 22—23.

¹⁸ Детальніше див.: Андрусак Т. Михайло Драгоманов та його конституційний проект (Історія написання та поширення „Вольного Союзу“ — „Вільної Спілки“) Драгоманівський збірник „Вільна спілка“ та сучасний український конституціоналізм / [За ред. Т. Г. Андрусак]. — Львів, 1996.

¹⁹ Козуб Л. Стосунки Михайла Драгоманова з київською громадою в еміграційний період // Етнічна історія народів Європи. — 2002. — Вип. 12. — С. 45—49.

²⁰ Бушко Г. О. Іван Шишманов у болгарсько-українських літературних взаєминах кінця XIX — першої чверті XX ст. / Дис. ... д-ра пед. наук. — Тернопіль, 2012.

²¹ Мазуренко Ю. В. Періоди наукової діяльності та творча спадщина М. П. Драгоманова (2012) [Електронний ресурс]. — http://ito.vspu.net/mater_conf/vidannya2012/files/333.pdf#page=314

М. Павлик, С. Данилович та ін. М. Драгоманов стає її „духовним батьком“, натхненником та провідним ідеологом, не вступаючи формально в партію. Він активно підтримує збір коштів на розгортання діяльності партії і наповнює своїми текстами ключові партійні часописи „Хлібороб“ і „Народ“²².

Отож Драгоманов значною мірою впливає на формування програми РУРП. Він наполягає, що український рух, щоб бути успішним, повинен не просто іти у ногу з часом, але й працювати на подальшу перспективу. М. Драгоманов категорично заперечував те, щоби зводити діяльність українського руху до етноцентричних завдань. На його думку, український національний рух має бути космополітичним за змістом і національним за формою²³.

Слід також звернути увагу на те, що М. Драгоманов був чи не першим систематичним прихильником європейського шляху розвитку України, шукаючи для цього доволі чітких політичних формулювань²⁴. Так, він висловлював переконання, що економічний та політичний розвиток країн Західної Європи призведе до їхньої неминучої інтеграції, яка, зокрема, виявиться у нівелюванні всіх кордонів. Учений писав, що українці не зможуть одразу увійти у цей Західноєвропейський союз, тому їм слід разом із іншими бездержавними народами (за його термінологією, — плебейськими націями), спершу створити Східноєвропейський союз, який у віддаленому майбутньому утворить разом із Західноєвропейським союзом Європейську конфедерацію.

Драгоманов пояснював, що через брак зовнішньої підтримки інших впливових держав, для України недосяжний варіант сепаратизму, а навпаки — потрібен шлях федералізації. Він був переконаний, що на той час українці не мають сил і спроможности одночасно повстати проти імперій Габсбургів і Романових, а отже, така спроба призведе до повного краху українства. Ці ідеї цілком відповідали реаліям того часу, в якому їх відстоював Драгоманов.

Учений дуже багато часу і сил витратив на те, щоби Галичину і Буковину зробити центром тієї можливої федералізації. Лише в тих умовах, коли у Росії і Австрії запанують демократії, вважав він, може постати позитивне вирішення українського питання.

Можна закидати Драгоманову, і напевно варто це робити, те, що він не висловлювався, як казав Донцов, щоби українці боролися тільки за самостійну Україну. Але робити цей закид те саме, що вимагати від будь-якої людини знання того, що буде турбувати, як будуть жити її, щонайменше, онуки. Це було би надмірно, якщо не абсурдно. Драгомановський проект майбутньої України був, без сумніву, адекватний його часу і скромному потенціалу українського руху в другій половині XIX ст. Але варто зазначити, що М. Драгоманов постійно

гостро виступав проти будь-якого монізму. Чи це однобічне розуміння процесів у соціально-економічній та політичній сфері, за що він критикував Маркса і Енгельса. Часом йому закидають синкретизм. На наш погляд, він намагався бути гнучким, прагматичним і синтезувати те, що можливо. Ось тому вважав, що політичний сепаратизм на рівні фрагментованої і далекої від консолідації нації — цей шлях до успіху не можливий. А агресивна фракційність, яка буде засновуватись на ідеологічному догматизмі, тобто взаємному поборюванні й відстоюванні тільки своєї правди, вона призведе до краху українського проекту. Виходячи з таких настанов, він намагався об'єднати різні українські сили, шукаючи також російських та європейських союзників задля кращих перспектив України²⁵.

За рік до смерті Драгоманова українська громада у Львові провела величезне святкове віче, присвячене 30-річчю його літературній та науковій діяльності. І, М. Драгоманов, у звичній йому іронії, тоді подякував землякам, що вшанували його, але відзначив, що це насправді була панакіда. Не пройшло і року, як його слова підтвердилися²⁶.

Відзначимо, що у М. Драгоманова було багато учнів. Зокрема, найцікавіші, з погляду історії, психології — це відносини І. Франка і М. Драгоманова. Франко залишив таку суперечливу палітру оцінок свого вчителя, в якій інколи не вдається збагнути, де він ширший сам зі собою і якими мотивами він керувався в ті чи інші моменти висловлювання в діапазоні від захоплено-компліментарних до гострокритичних суджень щодо Драгоманова. Вважаємо, що їхні прижиттєві взаємини і уявний діалог самого Франка з ним, який тривав і після смерті Драгоманова, ще потребують уважної аналітичної реконструкції, здійсненої не лише крізь призму особистих стосунків цих, без сумніву, яскравих особистостей. Потрібно глибше враховувати груповий тиск їхнього оточення, динамічні обставини часу, що зумовлювали еволюцію їхніх стосунків і взаємних оцінок.

Для нас Драгоманов важливий ще й тим, що він був людиною, яка постійно шукала шляхів розвитку свого народу. Таких людей не багато. У цьому сенсі він залишається, можливо, не надто популярним і сучасній, значною мірою розгублений щодо своєї історичної пам'яті та перспектив майбутності України. Але, попри власні суперечливості та дискусію навколо його ідей, Драгоманов досі актуальний як провідний інтелектуал, який не прагнув бути пророком на Вітчизні, а тим паче, для прийдешніх поколінь. Але він також не боявся бути незрозумілим як для своїх сучасників, так і для нащадків, працюючи для них, не замислюючись над ціною власною праці та можливою зневагою її значущости. А це вже рівень зрілої й творчої особистості, яка обіймає поважне місце в історії.

Анатолій КРУГЛАШОВ

²² Макарчук О. Впливи М. Драгоманова на формування західноукраїнської партійної преси кінця XIX ст. // Соціальні комунікації. — 2016. — Т. 2. — С. 93—96.

²³ Ці свої ідеї у систематизованій формі він виклав, наприклад, у праці: Драгоманів М. П. Чудацькі думки про українську національну справу. — Відень, 1915. — 121 с.

²⁴ Круглашов А. Європоцентризм Михайла Драгоманова // Політика і час. — 2001. — № 11. — С. 83—90.

²⁵ Круглашов А. У пошуках геополітичної ідентичності України: з теоретичної спадщини Михайла Драгоманова // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2000. — № 7. — С. 221—228.

²⁶ Див.: Драгоманов Михайло Петрович. Драгоманов 1841—1895. Сто юбілей, смерть, автобіографія і спис творів / [Зладив і видав М. Павлик]. — Львів, 1896.

ЛЬВІВСЬКА НАУКОВА ШКОЛА З ПРОБЛЕМ МЕХАНІКИ МАТЕРІАЛІВ І МАТЕРІАЛОЗНАВСТВА

Розвиток людської цивілізації — це наполеглива боротьба з холодом, голодом, хворобами та важкою фізичною працею!

Наука — знання законів природи та суспільства — становлять основу методології, стратегії та засобів цієї боротьби з метою здобуття перемоги у цій боротьбі та забезпечення поступу суспільства.

У певному, образному розумінні, наука — це книжки, що нагромаджують люди (науковці). Книжки Іван Франко називав морською глибиною і казав, що хто пірне у цю глибину аж до дна, то, хоч і труду матиме досить, але з відтам потрібні „перли“ виносить!

Наука має готувати фундаментальні праці, що наповнені новими знаннями про природу і суспільство, які можуть допомагати людям у цій вічній боротьбі людини за її побут і благополуччя.

Наука — це особливо важлива складова культури народу і незалежної держави. І народ, і держава мають ретельно дбати, щоб ці жертвовні трудівники у сфері наук і освіти, які напручують „перлини“ нових знань, мали належну підтримку. Якщо цього не буде, то в кошику здобутків світової цивілізації не буде здобутків-„перлин“ від даного народу. Такий народ, така держава перебуватимуть на маргінесі людської цивілізації.

Звичайно, національна наукова спільнота завжди має дбати і про те, щоб вона була потрібною народові, щоб вона була подібною до того літнього музиканта, який грає музику свою (українську), у тому числі і наукову, у рідній йому країні і для свого народу.

У кожного з нас є свій час і свій шлях працювати на добро людям і держави, а також робити певні підсумки зробленого. 2015 р. автор цієї статті опублікував книжку „Львівська наукова школа з проблем механіки матеріалів і матеріалознавства“, в якій проаналізував розвиток та утвердження цієї школи від початку ХХ ст. і до наших днів. У книжці міститься інформація про багатьох учених, які зробили вагомий внесок у розв’язання наукових і технічних проблем з питань руйнування та міцності матеріалів і елементів відповідальних інженерних конструкцій, утвердили високий науковий авторитет Львівської наукової школи із зазначених проблем і в Україні, і в світовій науковій спільноті. Цим ми можемо пишатися. Такі аналізи важливі, на нашу думку, для утвердження українського патріотизму наших людей, зокрема молодого покоління науковців й освітян. Такий екскурс у минуле є не тільки вшануванням пам’яті про людей, які зробили багато доброго для українського народу, але й зміцнює силу духа у праці на благо народу. Відомий будитель українства в Галичині Маркіян Шашкевич закликав: „Споминайте, споминайте, браття милі, може спомин сил додасть, щоб міцніше постояти за руську [українську.— Авт.] мову, руську владсть“.

Нині Наукове товариство ім. Шевченка приділяє цьому питанню велику увагу. І це треба продовжувати. Водночас турбує таке питання: нинішня мовна ситуація в Україні! Напередодні Міжнародного дня

рідної мови опубліковано повідомлення (Світ, 2016, лют., № 7—8) про те, що в НАН України за участі Міністерства культури України, Всеукраїнського товариства „Просвіта“, провідних навчальних закладів відбувся „круглий стіл“ на тему: „Мовна ситуація в Україні: оцінки стану та моделі змін“. Було звернення до учасників „круглого столу“ президента НАН України Б. Патона. Директор Інституту української мови НАН України Павло Грищенко запропонував провести у переддень 9 листопада, коли відзначатимемо День української писемності і мови, Всеукраїнський форум захисту мови з обов’язковим діалогом із Президентом України та іншими державними очільниками. Це важливе питання українського народу. Це питання і нашого Товариства. А воно на згаданому „круглому столі“ не фігурувало. Потрібно з’ясувати, які ухвали прийнято на цьому „круглому столі“, та відпрацювати позицію з цього питання нашого Товариства.

Але повернемося до теми доповіді. З давніх часів люди надавали великого значення питанням створення матеріалів для виготовлення різних інструментів, засобів та механізмів, з допомогою яких можна полегшити важку фізичну працю. Водночас нагромаджували інформацію про фізико-механічні властивості матеріалів, їхні зміни під час експлуатації та залежності від структури матеріалу, розробляли методи оцінювання цих властивостей і прогнозування роботоздатності матеріалів як елементів конструкцій різного призначення, враховуючи умови експлуатації. Цей процес спричинився до формування науки про властивості матеріалів — фізику, механіку та хемію матеріалів, зокрема науки про деформування матеріалів як твердих тіл, їхню міцність та руйнування з урахуванням реальних умов експлуатації (вид навантаження: розтягування, стискання, динамічне навантаження; вплив робочого середовища, тривалість навантаження тощо). Як наслідок уже на початку ХХ ст. створено основи науки про міцність, пластичність і руйнування матеріалів як елементів конструкцій, розроблено методи прогнозування надійності та довговічності матеріалів у заданих експлуатаційних умовах. Сформульовані на той час концепції і методи є фундаментом „класичної механіки матеріалів“ і відповідного матеріалознавства.

У середині ХХ ст. виникли нові проблеми в науці про працездатність конструкційних матеріалів. Наприклад, як оцінити міцність елемента конструкції, в якому є дефект — концентратор напружень у вигляді отвору, надрізу-тріщини, або якщо конструкція експлуатується у певному агресивному середовищі, або за змінної температури і треба врахувати їхню вплив на міцність і довговічність конструкції, або як оцінити вплив водню на зміну фізико-механічних характеристик металів, з яких сконструйовані емності для його зберігання, та інші проблеми матеріалознавства і механіки твердих деформованих тіл. Для цього були потрібні нові розрахункові моделі і методи розв’язування задач механіки та матеріалознавства, щоб прогнозувати працездатність матеріалу як елемента конструкції.

Над розв'язанням цих проблем у механіці матеріалів і матеріалознавстві працює тепер багато науковців та інженерів-практиків. З'являються нові науки напрями у цій галузі науки, зокрема механіка руйнування деформованих тіл з тріщинами, фізико-хемічна механіка руйнування матеріалів з урахуванням дії робочих середовищ, водневе матеріалознавство тощо.

У різних країнах світу сформувалися наукові центри та школи з цієї проблематики. В Україні також функціонують такі осередки-школи. Зокрема, у другій половині ХХ ст. утвердилась львівська наукова школа з проблем механіки матеріалів і матеріалознавства. Про це свідчить, зокрема, публікація професора Г. Черепанова в газеті „Правда“ (03. 09. 1984):

„В стране нет научно-исследовательских учреждений, специализирующихся по механике разрушения. Исследования ведутся разрозненно в некоторых вузах, академических и отраслевых институтах, что значительно снижает их эффективность. Наибольшее внимание этой дисциплине уделяется в Физико-механическом институте АН УССР (г. Львов), который по существу выступает главным по проблеме“.

Львівська наукова школа механіків-матеріалознавців — це сукупність наукових особистостей. Це, так би мовити, своєрідне наукове пасмо гір, де кожна гора має свою висоту, свого наукового лідера та свій науковий ландшафт здобутків. Але всіх лідерів і науковців пов'язують проблеми механіки та матеріалознавства щодо оцінювання фізико-механічних характеристик матеріалів, прогнозування їхньої міцності та довговічності як елементів машин і споруд у заданих експлуатаційних умовах.

У книжці подано коротку історію формування львівської наукової школи механіків-матеріалознавців, висвітлено основні її наукові та організаційні досягнення, а також доробки відомих учених школи.

Початком формування львівської наукової школи з проблем механіки матеріалів і матеріалознавства автор книжки вважає першу половину ХХ ст. І це пов'язано насамперед із такими відомими науковцями, як професор Львівського політехнічного інституту Максиміліян Губер та професор Іван Феценко-Чопівський.

У 1904 р. М. Губер надрукував статтю „Питома енергія деформації як міра міцності тіла“ у науковому журналі Політехнічного товариства у Львові „Технічному часописі“. Пізніше цей результат став важливим науковим досягненням науки про міцність матеріалів і спричинився до інтенсифікації досліджень з цієї проблематики у Львові, де сформувалася група науковців і педагогів у цій галузі науки у Львівській політехніці, а також групи науковців у інших містах Європи.

Можна вважати, що початок досліджень у галузі матеріалознавства у Львові заклав І. Феценко-Чопівський — автор понад 140 наукових праць, у тому числі тритомної монографії „Металознавство“¹. Навчався майбутній вчений у Київському політехнічному інституті (1903—1907) на хемічному факультеті. Після закінчення навчання працював на кафедрі факультету асистентом. Ще до Першої

світової війни був на стажуванні в галузі металознавства та металургії за кордоном у м. Бреслау (Німеччина). У роки війни та боротьби за формування Української незалежної держави (1917—1921) працював над розв'язанням економічних проблем України. Його талант науковця та інженера розкрився вже після відходу від політичної діяльності та еміграції у Польщу (1922), де був запрошений на педагогічну та наукову роботу до Кракова. Тут він розбудував кафедру та нові напрями технічного металознавства і металургії, отримав наукові результати. 1927 р. у Варшавській політехніці захистив докторську дисертацію. Згодом став провідним консультантом Польського промислового комплексу в галузі металургії. І. Феценко-Чопівський здобув високий науковий авторитет серед провідних металознавців у світі, очолював польські наукові та промислові делегації на зарубіжних наукових форумах (конгресах, нарадах), став членом міжнародних товариств.

Попри вимушену працю за межами України, І. Феценко-Чопівський підтримував постійні суспільні та наукові контакти з українським середовищем у Галичині. Зокрема, очолював Технічну секцію Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, був дійсним членом Товариства (з 1926 р.). Вчений публікував низку своїх праць українською мовою у Збірнику Математично-природопісно-лікарської секції НТШ. Крім того, друкував свої праці українською мовою в технічних журналах УРСР того часу, брав участь у діяльності Української таємної політехніки у Львові на посаді професора кафедри.

І. Феценко-Чопівський започаткував у Львові перші дослідження з проблем матеріалознавства, зокрема металознавства і металургії. У його науковому доробку із цієї проблематики 40 публікацій українською мовою та істотний внесок у становлення української наукової і технічної термінології².

Новою потужною хвилею формування львівської школи механіків стала діяльність члена-кореспондента АН УРСР Г. Савіна. Вчений прибув до Львова 1945 р. як уповноважений Президії АН УРСР для координації наукової діяльності підрозділів АН УРСР у Львові, які вже функціонували. Під керівництвом професора Г. Савіна у Львові впродовж 1945—1950 рр. сформувалася наукова група дослідників з проблем концентрації напружень біля отворів і надрізів, які виникають в їхньому околі під час навантаження елементів конструкцій. Такі отвори та надрізи з'являються в елементах конструкцій зазвичай через їхнє функціональне призначення. Дані про концентрацію напружень біля таких отворів і надрізів необхідні для встановлення міцності до довговічності конструкцій. Дослідження з цієї проблеми львівської школи професора Г. Савіна та школи професора О. Нойбера (м. Дрезден, Німеччина) у цей період визначали рівень світових досягнень у цій галузі науки.

Особливо важливе значення у формуванні львівської наукової школи мали львівські міські наукові семінари з механіки, які 1945 р. організував і керував ними до 1952 р. Г. Савін. 1949 р. професор створив кафедру теорії пружності у Львівському держуніверситеті ім. Івана Франка для підготовки молодих спеціалістів з проблем механіки деформів-

¹ Див.: Metaloznawstwo. T. I. Wstęp i podstawy obrybki termicznej.— Warszawa, 1930.— 420 s.; 1934.— T. II. Stale specjalne.— 358 s.; 1936.— T. III. Cementacja żelaza.— 348 s.

² Іван Феценко-Чопівський. Життєписно-бібліографічний нарис / Відп. ред. О. М. Романів.— Львів, 2000.— 296 с. („Видатні діячі НТШ“, ч. 8).

них твердих тіл, що мало і має важливе значення для розвитку львівської наукової школи, опублікував фундаментальні монографії.

У 1952 р., у зв'язку із обранням віце-президентом АН УРСР, Г. Савін переїхав на роботу до Києва, але зв'язки з науковцями Львова зберігав. Роль керівників наукових семінарів з проблем механіки матеріалів і матеріалознавства взяли на себе відомі науковці Львова Г. Карпенко (директор ФМІ з 1952 р.) і професор М. Леонов (керівник наукового відділу теорії пружності і прикладної математики того самого Інституту). Вони розширили тематику семінарів, сформулювали нові актуальні напрями досліджень у галузі механіки матеріалів і матеріалознавства, зокрема розроблення методів оцінювання довговічності інженерних конструкцій авіаційної, космічної, енергетичної та морської техніки, що експлуатуються в екстремальних умовах, а саме: за високих навантажень, різких змін температури і водночас під дією реальних робочих середовищ (корозійних, поверхнево-активних, окрихчувальних тощо), а також за наявних у матеріалах гострих концентраторів напружень (типу тріщин). Саме такий підхід спричинився до того, що були сформульовані нові актуальні наукові напрями досліджень, зокрема такі, як фізико-хімічна механіка матеріалів (урахування дії експлуатаційних середовищ), механіка руйнування тіл із тріщинами, захист металоконструкцій від корозійного руйнування, вплив розплавів легкоплавких металів на міцність високоплавких металів тощо. До наукової роботи з цих напрямів були залучені науковці Я. Бурак, П. Витвицький, Г. Кіт, Г. Максимович, В. Панасюк, Я. Підстригач, О. Романів, М. Чаєвський та інші. Ці вчені не тільки успішно розвивали зазначені наукові напрямки, але й одержали вагомі наукові результати.

Перший етап дослідження з нового наукового напрямку ФХММ завершився підготовкою та виданням двох монографій: Лихтман Л. И., Ребиндер П. А., Карпенко Г. В. „Влияние поверхностно-активной среды на процессы деформации металлов“ (1954) і Карпенко Г. В. „Влияние активных жидких сред на выносливость стали“ (1955). У передмові до монографії Г. Карпенка редактор книжки П. Ребиндер написав: „Галузь науки, якій присвячена ця монографія, виникла недавно і знаходиться ще на першій стадії розробки. Подальший її розвиток принесе, без сумніву, ряд нових і практично цінних результатів“. Так воно і сталося.

Важливим досягненням з цієї тематики відбулося заснування на базі ФМІ АН УРСР у 1965 р. з ініціатииви Г. Карпенка першого у західних областях України академічного науково-технічного журналу „Фізико-хімічна механіка матеріалів“ (гол. ред. Г. Карпенко). Журнал став об'єднувальним друкованим органом львівської наукової школи механіків і матеріалознавців.

1961 р. опубліковано першу монографію молодшої наукової генерації ФМІ Я. Підстригача і С. Яреми „Температурні напруження в оболонках“. 1968 р.— монографію В. Панасюка „Предельное равновесие хрупких тел с трещинами“ (1971 р. перевидана у США англійською мовою) — одну із перших, присвячених проблемі міцності твердих тіл із тріщинами у світовій науковій літературі. Цей науковий напрям у ФМІ започаткував професор М. Леонов. Він спрямував наукову діяльність своїх учнів (В. Панасюка, П. Витвицького, О. Романова, С. Яреми та ін.) на дослідження процесів деформування, руйнування

та міцності тіл із тріщинами. Після його від'їзду в Бішкек (Киргизія) у 1962 р. ці дослідження продовжили співробітники ФМІ В. Панасюк, О. Андрейків, Л. Бережницький, О. Дацишин, Г. Никифорчин, О. Осташ, О. Романів, М. Саврук. Вони одержали вагомі фундаментальні та прикладні результати, які дістали загальнонаукове визнання в Україні та за її межами. Це був другий важливий етап розвитку та утвердження львівської наукової школи у міжнародній науковій спільноті. Починаючи з 1990-х рр. підготовлено та надруковано 15 томів наукових праць-монографій з цієї тематики під назвою „Механіка руйнування та міцність матеріалів“.

Важливою подією в історії розвитку та утвердження львівської наукової школи стало створення 1973 р. на базі сектора механіки та математики, який функціонував у ФМІ АН України під керівництвом Я. Підстригача, Львівського філіалу математичної фізики Інституту математики АН УРСР. Цей філіал 1978 р. реорганізовано в Інститут прикладних проблем механіки і математики (ІППММ), його директорами були академік Я. Підстригач, 1990—2003 рр.— член-кореспондент НАН України Г. Кіт, а від 2003 р.— член-кореспондент НАН України Р. Кушнір. Створення та діяльність Інституту стало третім етапом розвитку львівської наукової школи. Про важливі наукові та прикладні досягнення цього наукового осередку засвідчує те, що низка його науковців, зокрема його директори Я. Підстригач, Г. Кіт, Р. Кушнір відзначені Державними преміями України, теперішній директор утвердив Інститут у міжнародній науковій спільноті шляхом участі співробітників Інституту у підготовці міжнародної енциклопедії з термонапружень.

Крім наукового осередку ІППММ, у Львові сформувався також науковий осередок у Національному лісотехнічному університеті України, де працював лауреат Державної премії України, професор А. Яцюк, а тепер працюють професори В. Голубець, С. Лютий, М. Стадник. Всі вони вихованці ФМІ.

Нині функціонує науковий осередок в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу, який очолює лауреат Державної премії України, ректор цього університету, академік С. Крижанівський. Він також пройшов шлях становлення науковця у ФМІ.

У Тернопільському національному технічному університеті ім. Івана Пулюя функціонує науковий осередок львівської школи, яку очолює лауреат Державної премії України, ректор Університету, професор П. Ясній. Цей осередок активно співпрацює з науковцями ФМІ.

Функціонує науковий осередок львівської школи і в Луцькому національному технічному університеті, який до 2014 р. очолював професор В. Божидарник. Цей науковий осередок співпрацює з кафедрою механіки Львівського національного університету ім. Івана Франка, а також із ФМІ.

Підкреслимо, що первинними науковими осередками львівської наукової школи були кафедри теорії пружності та механіки ЛДУ у 1947—1952 рр., коли ректором Університету був академік Г. Савін. Пізніше відбулися структурні зміни в Університеті, зокрема на фізико-математичному факультеті в галузі механіки матеріалів керували М. Шереметьєв, І. Прусов, Д. Гриліцький. Тепер цей осередок представляють працівники кафедри механіки О. Андрейків, Г. Сулим. Керівником ка-

федри є лауреат Державної премії України, професор Г. Сулим. Кафедра направила важливі наукові роботи, підручники, готує молодих спеціалістів для львівської наукової школи.

Успішно функціонує науковий осередок з проблематики львівської наукової школи механіків і матеріалознавців у Національному університеті „Львівська політехніка“. Цей осередок тепер ґрунтується переважно на діяльності кафедри опору (міцності) матеріалів, яку очолює професор С. Харченко та яка співпрацює з іншими спорідненими кафедрами НУ „Львівська політехніка“, а також із ФМІ та ІППММ. Вона має важливі досягнення в галузі наукової та педагогічної діяльності. Кафедра, якою у 1966—1971 рр. завідував професор С. Посацький, підготувала перший підручник з опору (міцності) матеріалів українською мовою (автор С. Посацький) як підручник для ВНЗ Міністерства освіти УРСР (1963, 1973).

Базовою організацією та головним науковим осередком львівської наукової школи з проблем механіки матеріалів і матеріалознавства з 1951 р. і дотепер є Фізико-механічний інститут ім. Г. В. Карпенка НАН України. Проблематика школи, властиво, є основними науковими напрямками діяльності Інституту. В цьому науковому осередку із зазначеної проблематики тепер працюють відомі українські науковці, зокрема академіки та члени-кореспонденти НАН України: З. Назарчук (директор Інституту), В. Панасюк,

І. Дмитрах, В. Похмурський, В. Скальський, В. Федірко, професори Я. Іваницький, Г. Никифорчин, І. Погрелюк, О. Осташ, М. Саврук та інші. Про них та інших відомих українських науковців мовиться у книжці „Львівська наукова школа...“ Вчених наукового осередку ФМІ львівської школи відзначено Державними преміями України в галузі науки і техніки у 1975, 1976, 1977, 1995, 2002, 2006 та 2011 рр.

Важливе досягнення львівської наукової школи, зокрема ФМІ та його наукового осередку, підготовка та проведення в Києві 1993 р. VIII Міжнародної (всесвітньої) конференції з проблем механіки руйнування та міцності конструкцій, які організує Міжнародний конгрес з цієї проблематики щочотири роки, починаючи з 1965 р. у різних країнах світу. На VIII конференції В. Панасюк очолював Національний комітет конференції та зробив почесну доповідь конференції „Деформаційні критерії в механіці руйнування матеріалів“, в якій ознайомлено світову наукову спільноту у цій галузі науки з досягненнями українських науковців. Ця конференція відкрила широкі можливості для наукової співпраці науковців львівської школи з проблем механіки матеріалів і міцності конструкцій із всесвітньою науковою спільнотою у зазначеній галузі науки.

Про все це детальніше написано в книжці, про яку йшлося.

Володимир ПАНАСЮК

СТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ В ГІРНИЦТВІ: „МОЖЛИВІСТЬ ДОВЕДЕНА ДІЛОМ”*

Стан термінологічної та енциклопедичної справи будь-якої країни значною мірою відображає рівень її освіти, науки й культури. Фундаментальні енциклопедичні праці є ознакою культурних досягнень народу, характеристикою розвиненості науки і техніки країни, важливим інтелектуальним підґрунтям освітніх процесів.

Українська мова має багатий енциклопедичний доробок у гуманітарних науках, але й до сьогодні замалий — у технічних. Це, зокрема, „Енциклопедія кібернетики“ (1973), „Гірничий енциклопедичний словник“ (2001—2004), „Мала гірнича енциклопедія“ (2004—2014), „Енциклопедія термометрії“ (2003).

Перші українські гірничі терміни спостерігаємо у назвах коштовних мінералів і каменів у „Руській Правді“ (XI—XII ст.). У „Лексиконі словенороско-му“ Памво Беринди (1627) трапляється багато термінів із наук про землю, які вживаються і сьогодні (наприклад, слатина, нафта та ін.). У подальшому істотний внесок у ці науки зробили діячі Києво-

Могилянської академії, зокрема, її ректори Інокентій Гізель та Феофан Прокопович (в працях останнього є окремий розділ „Про камені та геми...“).

1918 р. вийшов перший том „Матеріалів до української природничої термінології та номенклатури“. Тоді ж створено Термінологічну комісію Українського наукового товариства (1918) та Інституту наукової мови (1921), розпочалася підготовка Всеукраїнською академією наук (ВУАН) системи термінологічних словників з основних напрямів культури, науки й техніки. Гірничу й геологічну секції ВУАН опрацювали й зредагували тисячі термінів, які потрапили до „Словника геологічної термінології“ (укладач П. Тутковський, 1923); „Словника технічної термінології“ (укладачі Ю. Трихвиль та І. Зубков, 1930); „Словника гірничої термінології“, укладачі П. Василенко та І. Шелудько (1931)¹.

Але жорстока реальність радянської держави унеможливила поширення і розвиток фахової української мови. До числа української інтелігенції „розстріляного відродження“ потрапили українські

* Девіз, який виکارбуваний на гербі „Пальма Мерцалова“ східноукраїнської землі Донеччини — серцевини гірничого Донбасу.

¹ Див.: Словник геологічної термінології / Укл. П. Тутковський.— К., 1923.— 172 с.; Словник технічної термінології / Укл. Ю. Трихвиль, І. Зубков.— К.; Харків, 1930.— 168 с.; Словник гірничої термінології / Укл. П. Василенко, І. Шелудько.— Харків, 1931.— 160 с.

науковці та освітяни, зокрема творці української фахової термінології (в тому числі укладач „Словника гірничої термінології“ П. Василенко). Україномовна фахова література та термінологічні словники ВУАН були значною мірою вилучені з освітніх установ і бібліотек та знищені, влада звинувачувала їхніх творців у „намаганні штучно відірвати українську мову від російської“².

Сьогодні спостерігаємо певні паралелі. Сучасні творці гірничої термінології — з Донеччини і Луганщини у кращому разі — вигнанці, біженці в своїй країні з усіма наслідками. А це відомі в Україні і світі науковці, професори, академіки галузевих академій.

Велике значення для фахової гірничої термінології та дотичних наук мали Енциклопедія українознавства, створена під егідою Наукового товариства ім. Шевченка Європи за редакцією В. Кубійовича³, Українська радянська енциклопедія (1959—1965) за редакцією М. Бажана⁴, фундаментальний „Мінералогічний словник“ Є. Лазаренка та О. Винар (1975), „Українська географічна енциклопедія“ за редакцією О. Маринича (1989—1993).

У 1990-х рр. за наказами Міністерства освіти і Держстандарту на базі НУ „Львівська політехніка“ створено „Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології“, який працював для розвитку й розповсюдження української фахової термінології, проте гірничий напрямок не дістав необхідного просування.

У 1993 р. вітчизняна гірничо-термінологічна база була представлена лише „Коротким гірничим словником“ Дніпропетровського гірничого інституту — брошурним виданням, надрукованим на друкарській машинці і скопійованим на ротапринті⁵.

Водночас слід відзначити, що у 1990-х рр. було чимало ініціативних спроб розвитку української термінології окремих наук про землю — це серійні роботи Української нафтогазової академії (Харківська і Львівська авторські групи) та Української гірничої академії (випуск у Кривому Розі багатотомної „Бібліотеки гірничого інженера“ за редакцією В. Ф. Бизова). Значний внесок у створення національної гірничої терміносистеми у нафтогазовій справі зробили В. Бойко та Р. Яремійчук (Івано-Франківськ), у мінералогії — В. Павлишин (Київ). Окремо з цього ряду слід виділити роботи НДІ гірничої механіки імені М. М. Федорова (Донецьк), в якому під керівництвом і за авторства І. Манця

видано низку перекладних українсько-російських та російсько-українських словників.

Надалі створення терміносистеми в гірничій галузі набуває системного характеру і переважно відбувається в рамках одного проєкту „Гірничої енциклопедія“. Окремі роботи науковців і викладачів Національного гірничого університету, Івано-Франківського університету нафти і газу, Донецького національного технічного університету, Криворізького національного університету, НДІ гірничої механіки імені М. М. Федорова та ін. органічно поєднуються в „Тлумачному гірничому словнику“ (1998), „Гірничому енциклопедичному словнику“ (2001—2004)⁶ та „Малій гірничій енциклопедії“ (2004—2014) за ред. В. Білецького⁷.

Модернізація змісту вищої технічної освіти потребує сучасної термінологічної системи та оновленої інформаційної бази енциклопедичного рівня, яка охоплює широкий реєстр понять і термінів, що відображають гірництво й геологію як цілісний феномен, що розвивається. Особливо це актуально для гірництва, де „коло наук“ відрізняється надзвичайно великим розмахом і потребує акумуляції сучасних знань і досягнень.

Відповіддю на ці питання часу і став цикл праць „Гірничої енциклопедія“⁸: 6 книг на 3 832 стор. формату А4, обсягом 658 друкованих аркушів, які становлять два фундаментальні енциклопедичні видання.

Цикл „Гірничої енциклопедія“ — це комплексна міждисциплінарна праця, що систематизує знання у природничих науках про Землю, зокрема, у геології, мінералогії, петрографії, гідрогеології, геохімії, геофізиці, географії, екології; у прикладних технічних науках із видобування та первинної переробки твердих, рідинних і

газоподібних корисних копалин, шахтного та підземного будівництва, маркшейдерії та геодезії, а також показує сучасний стан та історію гірничо-геологічної науки й освіти в країнах світу. Крім того, тут розкрито актуальні питання геологічного та гірничого законодавства, охорони праці й охорони геологічного довкілля під час експлуатації надр. „Гірничої енциклопедія“ не має вітчизняних аналогів і випереджає за кількістю статей подібні видання слов'янськими мовами („Горная энциклопедия“ 1980-х років мала близько 8000 статей).

„Гірничий енциклопедичний словник“ (ГЕС) містить 12 700, а „Мала гірничої енциклопедія“ (МГЕ) — 17 350 термінологічних та номенклатурних одиниць, частину яких введено у мовний обіг вперше. Статті складаються зі слова-заголовка,

² Російсько-український гірничий словник / Укл. О. А. Ковшуля, М. З. Гармаш, М. С. Зільбан.— К., 1959.— 272 с.

³ Енциклопедія українознавства: В 11 т. / За ред. В. Кубійовича.— Львів, 1993—2001 (репринт. відтворення вид. 1955—1984).

⁴ Українська радянська енциклопедія: В 17 т. / За ред. М. П. Бажана.— К., 1959—1965.

⁵ Короткий гірничий словник.— Дніпропетровськ; К., 1993.— 212 с.

⁶ Гірничий енциклопедичний словник.— Донецьк, 2001.— Т. 1.— 512 с.; 2002.— Т. 2.— 632 с.; 2004.— Т. 3.— 752 с.

⁷ Мала гірничої енциклопедія / За ред. В. С. Білецького.— Донецьк, 2004.— Т. 1.— 640 с.; 2007.— Т. 2.— 652 с.; 2013.— Т. 3.— 644 с.

⁸ Цикл праць „Гірничої енциклопедія“ висунений Харківським національним університетом ім. В.Н. Каразіна на здобуття державної премії України в галузі освіти (Гірничий енциклопедичний словник.— Т. 1—3; Мала гірничої енциклопедія.— Т. 1—3).

після якого наводяться відповідники російською, англійською та німецькою мовами. Статті в стислій, зручній для користування формі вміщують найсучаснішу наукову й науково-технічну інформацію, висвітлюють різні аспекти геологічних наук, розвідки, видобування та первинної переробки корисних копалин, ознайомлюють з методами наукового пошуку й інженерного проектування, популяризують світові й українські досягнення в зазначених галузях. Тут вміщено понад 1,5 тис. ілюстрацій (рисуноків, схем, фотографій), що суттєво покращує якість матеріялу. Авторський і редакційний колектив — це понад 100 провідних науковців і практиків у галузі гірництва з понад 30 університетів, науково-дослідних інститутів, наукових спілок і організацій (в т. ч. НТШ) України, Польщі та інших країн.

Цикл праць „Гірничі енциклопедія” заклад основи термінологічної бази в гірництві. Крім того, т. 3 ГЕС містить додаткові матеріали енциклопедичного характеру про країни, басейни, родовища, гірничі підприємства, компанії, інститути, університети, наглядові та громадські гірничі організації, які не потрапили до МГЕ.

Під час роботи автори дотримувалися інтегральних принципів термінотворення, коли проблема номінування того чи іншого поняття вирішувалася індивідуально — з використанням потенціалу української мови або шляхом інтерпретації вже готового терміна з іншої мови, звідки поняття запозичалося і вводилося в національну терміносистему (через транскрибування, прямий переклад, калькування). При цьому також враховувалися традиції використання гірничих термінів в Україні, їхнє походження, а також ареал поширення гірничих термінів-синонімів в Україні та світі. У деяких випадках відбувався складний пошук компромісів між прихильниками різних українських термінологічних систем.

Слід зазначити, що подання термінів чотирма мовами значною мірою допомагає під час вибору синонімів чи усталених словосполучень українською мовою, дає змогу як прямо, так і через мову-посередника простежити появу багатьох запозичень, переконує користувача в слушності рекомендацій щодо вперше поданих чи уточнених термінів. У цьому значною мірою полягає лексикографічний здобуток, завдяки чому ГЕС і МГЕ сприятимуть семантично точному і стилістично доречному вибору термінів, граматично та стилістично правильній сполучуваності термінів з іншими словами в реченні, недопущенню змішування під час використання близьких за сферою вживання, але не цілком семантично тотожних слів, розумінню буквального значення запозичень, рідковживаних термінів.

Не менш важливим завданням Циклу праць було узагальнити сучасні надбання науки і виробництва. Редакційній колегії потрібно було об'єднати найкращих фахівців, щоб викласти основні фахові знання з гірництва в обсязі шести томів. Статті стосовно найбільш актуальних термінів подано у розгорнутому довідниково-енциклопедичному вигляді (опис, наукове обґрунтування, математичний

вираз, проектування, розрахунки, практичний досвід, фактичні результати).

В Україні видання аналогічного масштабу (за розміром, добром матеріялу, професійним рівнем) з'явилися вперше. Фаховий здобуток Циклу праць — сучасність, насиченість новітньою інформацією, науковими й технологічними досягненнями останніх років.

Цикл праць „Гірничі енциклопедія” сьогодні активно використовується в кількох освітніх процесах:

1. Безпосередньо як навчальне видання під час викладання кількох десятків дисциплін для бакалаврів, спеціалістів і магістрів гірничих і геологічних спеціальностей.

2. Як базисне універсальне видання для підготовки підручників, посібників, курсів лекцій, навчально-методичної літератури, під час написання монографій і фахових статей в гірництві та суміжних галузях і науках, зокрема, геології, мінералогії, петрографії, гідрогеології, геохімії, геофізиці, географії, екології, видобуванні та первинній переробці твердих, рідких і газоподібних корисних копалин, маркшейдерії та геодезії, шахтному та підземному будівництві, а також історії геологічної й гірничої науки та освіти.

3. Як розгалужена система сучасних знань для підвищення професійної кваліфікації викладачів гірничих, геологічних, екологічних та географічних дисциплін вищих навчальних закладів і як довідник для студентів.

4. Як ключ до англійської, німецької й російської термінологічних баз даних для покращення доступу до іноземних освітніх і наукових джерел, розвитку мобільності студентів і освітян у рамках Болонського процесу, уможливлення міжнародної уніфікації освітніх і наукових процесів у природничих і гірничотехнічних галузях.

Підготовка і випуск друком циклу праць „Гірничі енциклопедія” дали можливість створити нове покоління підручників і посібників українською мовою для студентів вищих навчальних закладів за напрямками підготовки „Геологія” та „Гірництво”, кількість яких вже сягає 100, причому процес залучення ГЕС і МГЕ до опрацювання навчальної та наукової літератури постійно розширюється.

В Україні ГЕС і МГЕ доступні на кількох інформаційних порталах, зокрема на престижному [experts.in.ua](http://www.experts.in.ua) (<http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/gorE.pdf>), де вже зафіксовано декілька тисяч звернень, а також на безкоштовних сайтах загальноукраїнських та університетських інтернет-бібліотек, науково-освітніх та аналітичних порталів, зокрема: <http://ruthenia.info/>, <http://ea.dgtu.donetsk.ua:8080/jspui/handle/123456789/879> та ін. Це дає можливість забезпечити інформаційну електронну базу для дистанційного навчання й активно використовувати електронний ресурс в освітніх процесах.

На сторінках українського сектора Вікіпедії виконано освітньо-інформаційний експеримент — виставлено понад 15 000 статей з циклу праць „Гірничі енциклопедія”, що завдяки їхній високій науковій якості, доступності, безкоштовності забез-

печило з усіх майже 300 мовних розділах Вікіпедії максимальне розкриття саме українською мовою тем: „Гірництво“, „Гірнична промисловість країн світу“, „Корисні копалини країн світу“, „Історія освоєння корисних копалин країн світу“, „Геологія і гідрогеологія країн світу“ та ін. Таким чином, завдяки імплантації статей „Гірничої енциклопедії“ до Вікіпедії значно підвищились можливості дистанційного навчання українського студента-гірника. І запитаність цих статей надзвичайно велика, про що свідчить статистика відвідувань — близько 1 млн за місяць читачів (користувачів) статей ГЕС і МГЕ, виставлених до Вікіпедії.

Проект „Гірнична енциклопедія“ — піонерська робота, яка передбачала підготовку і видання низки похідних видань (дочірні проекти), які пов'язані з основним проектом „Малої гірничої енциклопедії“ й розвивають окремі напрями гірничих знань, техніки і технологій. Авторський колектив у межах циклу „Гірнична енциклопедія“ на 2016 р. підготував та видав:

Підручники й навчальні посібники з грифом МОН України: Саранчук В. І., Ільяшов М. О., Ошовський В. В., Білецький В. С. Основи хімії і фізики горючих копалин: Підручник.— Донецьк, 2008.— 640 с.; Гайко Г. І., Білецький В. С. Історія гірництва: Підручник.— Київ; Алчевськ, 2013.— 542 с.; Смирнов В. О., Білецький В. С. Проектування збагачувальних фабрик: Навчальний посібник.— Донецьк, 2008.— 296 с.; Білецький В. С., Смирнов В. О. Технологія збагачення корисних копалин: Навчальний посібник.— Донецьк, 2004.— 272 с. (друге видання — 2009 р.); Суярко В. Г., Безрук К. О. Гідрогеохімія (геохімія підземних вод): Навчальний посібник.— Харків, 2010.— 112 с.; Суярко В. Г., Сердюкова О. О., Сухов В. В. Загальна та нафтогазова геологія: Навчальний посібник.— Харків, 2013.— 212 с.

Монографії: Білецький В. С., Смирнов В. О. Моделювання процесів збагачення корисних копалин: Монографія.— Донецьк, 2013.— 304 с.; Суярко В. Г., Загнітко В. М., Лисиченко Г. В. Структурно-геохімічні критерії прогнозування скупчень вуглеводнів.— К., 2010.— 84 с.; Сергєєв П. В., Білецький В. С. Селективна флокуляція вугільних шламів органічними реагентами: Монографія.— Донецьк, 2010.— 240 с.; Білецький В. С., Гайко Г. І. Хронологія гірництва в країнах світу.— Донецьк, 2006.— 224 с.; Гайко Г., Білецький В., Мікось Т., Хмура Я. Гірництво й підземні споруди в Україні та Польщі (нариси з історії): Монографія.— Донецьк, 2009.— 296 с.; Безрук К. О., Лисиченко Г. В., Суярко В. Г. Геохімія ртуті у підземних водах геологічних структур Донецької складчастої споруди: Монографія.— К., 2013.— 130 с.; Шпильовий Л. В. Технологічні основи автоматизації процесу згущення на збагачувальних фабриках (монографія).— Донецьк, 2011.— 184 с.

Словники: Словник-довідник з нафти і газу / Бойко В. С., Бойко Р. В. Тлумачно-термінологічний словник-довідник з нафти і газу.— К., 2004, 2006.— Т. 1—2.— 560 + 800 с.; Маценко Г., Білецький В., Шендрік Т. Короткий словник з петрографії вугілля.— Донецьк, 2011.— 74 с.; Російсько-український словник із техногенної безпеки та екології / І. Г. Манець, В. С. Білецький, Ю. П. Яценко.— Донецьк, 2004.— 576 с.; Манець І. Г., Кравченко В. М. Русско-украинский словарь по горному делу / Под

ред. д-ра тех. наук. Б. А. Грядущего.— Донецьк, 2006.— 870 с.; Словник найуживаніших термінів гірничої справи / Укл.: О. В. Колган.— Слов'янськ, 2007.— 323 с.; Дриженко А. Ю., Шустов О. О. Відкриті гірничі роботи: терміни та їх визначення: навч. посібник.— Дніпропетровськ, 2010.— 167 с.; Українсько-російський словник з гірничої справи / Упоряд. І. Г. Манець.— Донецьк, 2011.— Т. 1.— 420 с.

Цикл праць „Гірнична енциклопедія“ позитивно впливає на розвиток вітчизняної гірничої освіти й науки і утворює її високий авторитет у світі. Видання „Мала гірнична енциклопедія“ з'явилося на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за Програмою випуску соціально значущих видань.

Зокрема, створена нині національна терміносистема в гірництві дала можливість фахово перекласти українською першу в Європі енциклопедію гірництва та металургії авторства Георгія Агріколи „De Re Metallica“ 1556 р. У 2014 р. вийшла друком перша частина перекладу цієї книжки, що є загальноєвропейською культурною спадщиною⁹.

Основні виконавці проекту Цикл праць „Гірнична енциклопедія“:

— В. Білецький, д-р тех. н., автор ідеї, керівник проекту, голова редакційної колегії, завідувач кафедри обладнання нафтових і газових промислів Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (до вересня 2014 р.— професор Донецького національного технічного університету);

— В. Суярко, д-р г.-м. н., професор кафедри мінералогії, петрографії та природних ресурсів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

— В. Бойко, д-р тех. н., професор кафедри розробки та експлуатації нафтових і газових родовищ Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

— В. Гнєсущев, канд. тех. н., доц. кафедри охорони праці і безпеки життєдіяльності Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне);

— Г. Гайко, д-р тех. н., проф. кафедри геобудівництва та гірничих технологій;

Національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут“;

— В. Бондаренко, д-р тех. н., проф., завідувач кафедри підземної розробки родовищ Національного гірничого університету (м. Дніпропетровськ);

— А. Дриженко, д-р тех. н., проф. кафедри відкритих гірничих робіт Національного гірничого університету (м. Дніпропетровськ);

— В. Павлишин, д-р г.-м.н., проф. кафедри мінералогії, геохімії та петрографії КНУ імені Тараса Шевченка, почесний президент Українського мінералогічного товариства;

— О. Круть, д-р тех. н., головний науковий співробітник Інституту вугільних енерготехнологій НАН України.

Серед закордонних учасників Проекту слід відзначити Польську академію наук, Головний інститут гірничої справи в Катовіцах (Польща). „Малу гірничу енциклопедію“ було виставлено на польському гірничому порталі teberia.pl, який є одним з найбільш авторитетних гірничих сайтів Європейського Союзу.

⁹ Агрікола Г. Про гірничу справу в дванадцяти книгах (книги I—VI) / Пер. і ред. В. Білецького, Г. Гайка.— Донецьк, 2014.

Крім того, цикл праць „Гірнична енциклопедія” не раз репрезентовано, обговорювано на багатьох міжнародних конференціях, зокрема: XXI Всесвітньому гірничому конгресі (Краків, 2008); Польській „Школі експлуатації підземній” (Краків, 2005—2008); Українській „Школі підземної розробки” (Гаспра, Бердянськ, 2009—2014); Форумі гірників (Національний гірничий університет, Дніпропетровськ, 2013); VI Міжнародній науково-технічній конференції „Енергетика. Екологія. Людина” (НТУУ „Київський політехнічний інститут”, Київ, 2013); Міжнародній конференції „Нові технології підземного будівництва й розробки корисних копалин” (Донбаський державний технічний університет, Алчевськ, 2008). А також на зустрічах зі студентами й викладачами в Національному гірничому університеті (м. Дніпропетровськ), Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Донецькому національному

технічному університеті, Донбаському державному технічному університеті (м. Алчевськ), Криворізькому національному університеті (м. Кривий Ріг), Києво-Могилянській академії (м. Київ), Полтавському національному технічному університеті імені Юрія Кондратюка, Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу та в інших ВНЗ України.

На цикл робіт „Гірнична енциклопедія” з’явилася низка позитивних відгуків у науковій періодиці¹⁰. Але слід зауважити, що ця робота стала можливою тільки в незалежній Українській державі наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

У перспективних планах — випуск окремого тому „Гірничої енциклопедії”, присвяченого видатним українським гірникам-науковцям та інженерам-практикам.

Володимир БІЛЕЦЬКИЙ

СТАН КАРПАТСЬКИХ ЛІСІВ НА ЛЬВІВЩИНІ

Ліси Українських Карпат на Львівщині займають територію площею понад 275 тис. га. У постійному користуванні державних лісогосподарських підприємств гірської частини області на 01. 01. 2015 р. перебувають ліси на площі понад 156 тис. га, в тому числі вкритих лісовою рослинністю земель — 140,5 тис. га. Основними лісоутворювальними породами є ялина європейська — 45,5 тис. га, бук лісовий — 45,2 тис. га, ялиця біла — 36,7 тис. га, інші породи — 13,1 тис. га. Загальний запас деревостанів становить 45,5 млн м³. Середній вік насаджень — 67 років, у т. ч. ялинових — 57 років, букових — 87 років, ялицевих — 57 років. За віковою структурою переважають середньовікові деревостани — 59,8 тис. га (42,5 відсотка), молодняки — 31,1 тис. га (22,1 відсотка), пристигаючі — 25,2 тис. га (17,9 відсотка), стиглі і перестійні — 24,4 тис. га (17,5 відсотка).

Згідно з розподілом лісів за географічним районуванням, територія гірської частини Львівщини поділяється на область Передкарпаття (Прусанський, Сянсько-Дністровський, Верхньо-Дністровський та Дрогобицький райони), зовнішніх Карпат — підобласть Скибових Карпат (район Крайового низькогір’я та Верхньо-Дністровських Бескид) та Вододільно-Верховинську (район Стрийсько-Сянської Верховини).

Для Передкарпаття (ліси Стрийського, Самбірського, Старосамбірського та Дрогобицького лісгоспів на Львівщині) основними лісоутворювальними породами є дуб звичайний, бук лісовий, ялиця біла, як домішка ростуть граб, ясен, клен, липа, смерека.

Прусанський район (ДП „Старосамбірське ЛМГ”, ДП „Самбірське ЛГ”) займає північно-західну частину Передкарпаття у межиріччя р. Вишні і Завадівки, які належать до басейну р. Сян.

Сянсько-Дністровський район (ДП „Старосамбірське ЛМГ”, ДП „Самбірське ЛГ”) розташований

на північному заході Передкарпаття між долиною Дністра і правими притоками Сяну. Це плоско-хвиляста підвищеність з абсолютними висотами 300—330 м. Ландшафт складається із чітко вираженого чергування горбисто-увалистих і заплавних місцевостей.

Верхньо-Дністровський район (ДП „Самбірське ЛГ”, ДП „Старосамбірське ЛМГ”, ДП „Дрогобицьке ЛГ”) займає розширену частину долини р. Дністра від м. Самбора до гирла річок Верещиці та Тисмениці. Абсолютні висоти становлять від 260 до 280 м. Тут добре виражені два типи місцевості — заплави з болотами, торф’яниками і луками місцевості низьких терас.

Дрогобицький район (ДП „Дрогобицьке ЛГ”, ДП „Самбірське ЛГ”, ДП „Стрийське ЛГ”) розташований вздовж Бескид від Ст. Самбора до м. Борислава. Найбільш характерні для нього місцевості високих розчленованих терас і заплавної долини р. Стрия та Дністра. На заході обмежується долиною р. Колодницької. В районі поширені змішані ліси бука лісового, дуба звичайного та ялиці білої.

Область зовнішніх Карпат — ліси ДП „Дрогобицьке ЛГ”, ДП „Сколівське ЛГ”, НПП „Сколівські Бескиди”, ДП „Старосамбірське ЛМГ”, ДП „Турківське ЛГ”. Природні умови зумовили формування розмаїтих типів лісу. Нижні частини гір (на висотах 500—700 м н. р. м.) представлені головню вологими буковими яличниками, грабово-буковими яличниками та ялицевими бучинами; верхні частини — смереково-ялицевими бучинами і суббучинами, буковими яличниками і суяличниками.

Район Крайового низькогір’я (ДП „Дрогобицьке ЛГ”, ДП „Сколівське ЛГ”, НПП „Сколівські Бескиди”) охоплює низькогірсько-котловинну смугу північно-східного краю зовнішніх Карпат завширшки 4—10 км. Абсолютні висоти становлять 600—800 м н. р. м. У багатьох місцях крайове низькогір’я пред-

¹⁰ Практика створення української „Гірничої енциклопедії” // Проблеми української термінології: матеріали 6-ї міжнар. наук. конф. „СловоСвіт 2000”, Львів 19—21 верес. 2000 р.— Львів, 2000; Білецький В. С., Яценко Ю. П., Загнітко Ф. П., Манець І. Г. Українська гірнична термінологія: становлення, удосконалення і вживання // Уголь України.— 2003.— № 12.— С. 48—50; Фик І. М. „Гірнична енциклопедія” — вагомий внесок у гірничу науку // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.— 2013.— № 1098.— С. 149; Зуєвська Н. В. Мала гірнична енциклопедія — внесок в українську гірничу освіту, науку, термінологію // Матеріали VI міжнародної науково-технічної конференції „Енергетика. Екологія. Людина”. Секція „Перспективи розвитку гірничої справи та підземного будівництва”. Зб. наук. праць. Вип. 5.— К., 2014.— С. 137—139.

ставлене сильно хвилястою місцевістю з покатами схилами, куполоподібними горбами на лесах.

Район Верхньо-Дністровських Бескид (ДП „Старосамбірське ЛМГ”, ДП „Турківське ЛГ”) займає середньовисотну частину зовнішніх Карпат з моноклінальними хребтами з ялиново-широколистяними лісами. Висоти перевищують 1000 м н. р. м., а окремі вершини сягають 1300 м.

Вододільно-Верховинська область, район Стрийсько-Сянської Верховини (ДП „Старосамбірське ЛМГ”, ДП „Турківське ЛГ”, ДП „Боринське ЛГ”, ДП „Сколівське ЛГ”, ДП „Славське ЛГ”, НПП „Сколівські Бескиди”) розташований у басейнах річок верхнього Стрия і Сяна. Ландшафт характеризується чергуванням верховинських низько-гірнотувалистих місцевостей з ялиновими лісами і терасово-долинних лісолукових місцевостей.

Згідно з геоботанічним районуванням (З. Ю. Герушинський, 1996), ліси Львівської обл. віднесено до району буково-ялицевих верхньодністровських лісів (ДП „Дрогобицьке ЛГ” — 9885 га, ДП „Самбірське ЛГ” — 7791 га, ДП „Старосамбірське ЛМГ” — 23889 га і ДП „Турківське ЛГ” — 14523 га), район ялицево-букових передгірських лісів (ДП „Сколівське ЛГ” — 10849 га, НПП „Сколівські Бескиди” — 14229 га), район смереково-ялицево-букових і смереково-буково-ялицевих бескидських лісів (ДП „Боринське ЛГ” — 18409 га, ДП „Турківське ЛГ” — 4200 га, ДП „Сколівське ЛГ” — 12032, ДП „Славське ЛГ” — 24655 га та НПП „Сколівські Бескиди” — 10140 га).

Дослідження пралісів та порівняння карт сучасного і корінного лісового покриву¹ за останні 200—250 років показали істотні зміни площі та видового складу лісів Українських Карпат. Оскільки букові ліси у первинному лісовому покриві в державному лісовому фонді займали площу 680 тис. га, то до того часу їхня площа зменшилась на 272 тис. га або 40 відсотків, ялицевих лісів на 30 відсотків, а смерекових збільшилась від 393 до 691 тис. га. У післявоєнній роки, у зв'язку з розвитком лісокультурної справи, площа лісів збільшилась на 25 відсотків, переважно коштом садіння смереки, яка швидко росте, але нестійка до вітровалів та буреломів. Наслідком бездумного культивування монокультур смереки в Українських Карпатах були вітровали на значних площах у 1957, 1964, 1969, 1970, 1982, 1989, 1992 рр. Тільки буреломи 1989—1992 рр. пошкодили близько 1 млн кубометрів цінного Карпатського лісу. Культивування смереки на північно-східних макросхилах призвело до зменшення букових лісів у понад тричі, а площа смерекових лісів збільшилась майже вдвічі. Масове культивування смереки стало характерною рисою лісового господарства протягом останніх 200 років у всіх країнах Центральної та Східної Європи. В Українських Карпатах від XVIII ст.— до 60-х років XX ст. на місці букових і ялицевих лісів створювали штучні смерекові насадження. Унаслідок такого господарювання замість високопродуктивних мішаних ялицево-букових лісів ростуть недовговічні, уражені гнилями та хворобами, вітровальні й зріджені сухостоями смеречники.

Значної шкоди лісам завдало перетворення лісових площ на орні землі, що призвело до різкого скорочення площі лісів, збіднення їхнього породного складу. Значно зашкодили лісам надмірні вирубки

у повоєнний період. Тоді вирубували ліси в найбільш доступних місцях без врахування того, що в гірських районах в умовах пересічного рельєфу під час різкого перепаду атмосферного тиску зростає дія небезпечних вітрів, а наявність значної кількості опадів і вологих вітрів посилює небезпеку ерозійних процесів та вітровалів.

За останні двадцять років у Карпатах, а особливо на території Львівщини, спостерігається масове всихання смерекових лісів. Науковці та лісівники-практики однією з основних причин всихання смерекових лісів вважають зміну клімату на планеті, яка супроводжується підвищенням середньої температури повітря, зменшенням кількості опадів, порушенням гідрологічного балансу, що призвело до ослаблення кореневої системи насаджень. Ще одна причина — створення монокультур смереки на значних площах, які виявилися не стійкими до хвороб та шкідників.

За матеріалами обліку лісового фонду, на 2001 рік площа смерекових лісів Львівського обласного управління лісового господарства становила 58,3 тис. га або 13,5 відсотка вкритої лісовою рослинністю площі області. Із загальної площі смерекових насаджень 51 відсоток (29,7 тис. га) зростає у букових, ялицевих, дубових типах лісу (в букових типах лісу — 7,4 тис. га смеречників, в ялицевих типах лісу — 17,8 тис. га, дубових типах лісу — 2,2 тис. га, інших типах лісу — 2,4 тис. га).

З метою визначення реального стану всихання ялинових лісів на Львівщині, відповідно до резолюції науково-практичної конференції „Проблеми всихання смерекових деревостанів Українських Карпат” від 15. 09. 2000 року, з участю Держкомлісгоспу України, науковців УкрНДГірліс, Інституту екології Карпат НАН України та Українського державного лісотехнічного університету, за ініціатииви державних лісогосподарських підприємств, було проведено детальне обстеження ялинових деревостанів Львівською державною лісовпорядною експедицією „ВО Укрдержліспроект” та ДСЛП „Львівлісозахист” (2003). За результатами обстеження, площа пошкоджених смерекових насаджень кореневою губкою та опеньком осіннім на 2004 рік становила 19,4 тис. га. Під час встановлення причин пошкодження смерекових насаджень проведено аналіз розподілу пошкоджених лісів за повнотами та складом насаджень. Пошкодження кореневи гнилями виявлено на всіх повнотах насаджень, але у низькоповнотних та середньоповнотних насадженнях ступінь пошкодження насаджень значно більший, ніж у високоповнотних насадженнях. Водночас встановлено, що змішані насадження більш стійкі до корневих гнилей: чим більша домішка інших порід у складі смерекових насаджень, тим менша площа корневих гнилей і менший ступінь пошкодження.

12. 10. 2001 р. було організовано „круглий стіл” „Проблеми всихання смереки в Карпатах та перспективи використання сучасних засобів лісозахисту”, який відбувся з участю Держкомлісгоспу України, НАН України, УкрНДГірліс, УкрНДГірліс, Держуправління екології та природних ресурсів у Львівській області, УкрДЛТУ, Інституту лісових досліджень (Польща), підприємства „Хеміпан” (Польща), Львівського державного лісозахисного підприємства.

¹ Голубець М. А. Основи відновлення функціональної суті карпатських лісів.— Львів, 2016.— 144 с. Див. також: Герушинський З. Ю. Типологія лісів Українських Карпат.— Львів, 1996.— 208 с.; Генсірук С. А. Ліси України.— Львів, 2002.— 496 с.; електронний ресурс: [режим доступу:] <http://www.lvivlis.com.ua>

Розширена виїзна колегія Держкомлісгоспу України „Про стан ялиників Карпатського регіону та ведення в них господарської діяльності“ від 25. 10. 2005 р. з участю НАН України, Мінприроди України, Національного лісотехнічного університету України, Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької облдержадміністрацій відзначила інтенсивне всихання ялинових лісів у Карпатському регіоні, яке науковці та практики розглядають як стихійне лихо. Визначено потребу термінового здійснення комплексу заходів, направлених на оздоровлення та поліпшення якісного складу цих насаджень, поновлення їхніх захисних властивостей та підвищення продуктивності.

Національний лісотехнічний університет України у 2006 р. розробив „Проект ліквідації наслідків масового всихання лісів у заповідному урочищі місцевого значення „Маківка“ ДП „Славський лісгосп“. Хід виконання запропонованих заходів контролюють науковці Національного лісотехнічного університету України та інституту екології Карпат НАН України.

Питанням всихання ялинових лісів у Карпатах і забезпечення екологічно-збалансованого ведення лісового господарства було присвячено розширену виїзну колегію Держкомлісгоспу України „Про еколого-економічні напрямки ведення лісового господарства у Карпатському регіоні“ від 26. 08. 2010 р. за участі Кабінету Міністрів України, Мінприроди України, Держкомпідприємства, НАН України, Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької облдержадміністрацій, Національного лісотехнічного університету України, екологічних і громадських організацій.

З ініціативи Львівського ОУЛМГ 21. 07. 2011 р. було проведено виїзну прес-конференцію на базі ДП „Славський лісгосп“, присвячену проблемі всихання смерекових лісів та шляхів її розв'язання. Учасники прес-конференції підтримали лісівничі заходи, які здійснює державне підприємство „Славське лісове господарство“, пов'язані із заміною похідних смеречників на ялицеві.

Лісівники області понад десять років працюють над розв'язанням цієї проблеми, але і сьогодні площа ялинових насаджень, які всихаються, у гірській частині області становить близько 20 тис. га з загальним запасом 6,3 млн м³, з-поміж яких понад 3 млн м³ сухостійної деревини. Отже, площа всихання ялинових лісів упродовж 2003—2014 рр. є сталою, оскільки щорічна середня площа всихання приблизно відповідає площі щорічних санітарних рубань.

Вибіркові санітарні рубання в похідних ялиниках щорічно проводять на площі 200—300 га. Це дає тимчасовий ефект. У процесі вибіркового санітарного рубання відбувається зрідження намету та збільшується кількість світла, внаслідок чого дерева смереки більш інтенсивно використовують вологу. Водночас корені, у яких починається розвиток міцелію збудників кореневих гнилей, не можуть компенсувати дефіцит вологи, це прискорює відмирання дерев після вибіркового санітарного рубання. У таких насадженнях виникає потреба проведення вибіркового рубань і надалі, що призводить до зменшення повноти до критичної і призначення суцільного санітарного рубання. Суцільні санітарні рубання у смерекових насадженнях щороку здійснюють у середньому на площі 300×400 га з вибіркою 10×120 тис. м³ деревини. За останні 10 років суцільні санітарні рубки у ялинових насадженнях, що всихаються, проведені на площі 4512 га з вибір-

кою 1498 тис. м³ деревини. Суцільні санітарні рубки проводяться переважно в насадженнях з повнотою 0,3—0,5, коли деревостани перебувають на стадії розпаду і деревина значно мірою втрачає технічні якості. Після проведення суцільних рубань лісу на зрубках створюються змішані за складом лісові культури ялиці білої з домішкою бука лісового, клена явора і інших порід, а також враховується природне поновлення смереки, що відповідає корінному складу деревостану. Важливим етапом у формуванні корінного насадження є своєчасне здійснення доглядів у не зімкнутих культурах та молодняках, під час яких провадять рубання природного поновлення смереки та формування змішаного за складом деревостану.

З 2001 по 2014 р. унаслідок проведення лісгосподарських заходів із заміни похідних смерекових лісів на корінні ялицево-букові деревостани, площа смерекових лісів зменшилась на 11,2 тис. га або 19 відсотків, водночас площа ялицевих насаджень зросла на 4,1 тис. га або 11 відсотків та букових відповідно на 5,4 тис. га або 5 відсотків.

Для заміни похідних ялинових насаджень на корінні біологічно-стійкі ялицево-букові деревостани впродовж 5—10 років треба провести лісівничі заходи на площі понад 15 тис. га. Запропоновано Держлісагентству України внести проведення заходів із заміни похідних ялиників у Карпатах до проекту Державної програми „Ліси України на період 2017—2025 років“ з відповідним фінансовим забезпеченням. Опрацьовується питання прийняття спеціальної Державної програми щодо розв'язання цієї проблеми, складником якої є перехід на вибірковою систему лісгосподарювання на засадах наближеного до природи лісівництва, використання природозберігальних технологій заготівель та вивезення деревини, будівництво гірських лісових доріг, яке дасть можливість доступності до лісових масивів. Основними принципами ведення лісового господарства на засадах, наближених до природи лісівництва, є безперервне існування лісового покриву, формування складних за структурою природних різновікових деревостанів, збереження біологічного різноманіття, збереження водоохоронних, захисних, клімато-регулятивних, санітарногігієнічних, оздоровчих та інших корисних властивостей лісів. Переформування смерекових культур у корінні бучини та ялицеві бучини потрібне також у зв'язку із почастішанням повеней у Карпатах. Згідно з розрахунками водозбірної здатності лісів, виконаних після повеней на Передкарпатті у 2008 р., встановлено, що водозбірна здатність гірських лісів у хвойних деревостанах площею 98,2 тис. га, становить 78,5 млн т, листяних деревостанів площею 68,1 тис. га — 88,5 млн т. Таким чином, 1 га хвойних лісів може затримати 800 т. води, а листяних — 1300 т. відповідно.

Лісові дороги дадуть можливість розвинути економічну і туристичну структуру Карпатського регіону, в якому зосереджена значна частка природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну і рекреаційну цінності. Для цього треба розширити мережу лісових доріг до європейських норм (не менше 10 км доріг на 1000 га). Відзначимо, що у 2007—2015 рр. державні лісгосподарські підприємства в гірській частині області побудували 312 км лісових доріг.

Заповідність лісів гірської частини в лісах обласного управління становить 27 відсотків. Одним із напрямів діяльності є створення сприятливих умов для відпочинку, оздоровлення та активного туризму в природних умовах. У гірській частині області

прокладено та облаштовано понад 20 екологічних стежок та еколого-пізнавальних маршрутів загальною протяжністю 200 км. Маршрути пролягають лісовими масивами, гірськими хребтами, унікальними пам'ятками природи, історії та культури регіону.

Карпатський регіон у межах Дрогобицького, Сколівського, Турківського, Старосамбірського та Самбірського районів Львівської обл. найкраще пристосований для апробації „зеленої економіки“. Тут сконцентрована найбільша кількість природно-заповідних об'єктів, а саме: регіональний ландшафтний парк „Верхньодністровські Бескиди“ та Національний природний парк „Сколівські Бескиди“, регіональний ландшафтний парк „Надсянський“, ландшафтний заказник загальнодержавного значення „Пікуй“, мальовничі водоспади Кам'янка неподалік однойменного села і Гуркало біля села Корчин, одна з найдивовижніших пам'яток — залишки давньоруського наскельного оборонного комплексу „Тустань“ — все це є нашим природним і рекреаційним капіталом... Водночас тут майже нема промислових підприємств.

Окрім історичних пам'яток і об'єктів рекреації, тут збереглися традиційні народні промисли, пов'язані з деревообробкою, вівчарством, виробництвом екологічно чистої продукції харчування. Звичайно, сьогодні вони перебувають у занедбаному стані. Але ситуацію можна кардинально змінити, якщо об'єднати зусилля підприємців, простих людей, політиків, місцевої влади навколо спільної мети — просування переваг гірських районів і створення нових умов для розвитку.

Отже, шляхи покращення стану карпатських лісів такі:

— розв'язання проблеми всихання смерекових

лісів у Карпатах шляхом заміни їх на корінні, біологічно стійкі ялицево-букові деревостани;

— ухвалення Державної програми сталого розвитку Українських Карпат;

— впровадження інноваційних технологій у лісовідновленні, зокрема, реалізація проекту будівництва сучасного лісового розсадника контейнерного типу за проектом шведської компанії ВСС АВ, який дасть змогу вирощувати садивний матеріал із закритою кореневою системою ялиці, бука, клена, дуба та інших порід в обсягах 2,5 млн сіянців на рік;

— фінансове забезпечення робіт із будівництва лісових доріг у Карпатах. Для запровадження природозберігальних технологій заготівель, заміни похідних ялиників, які всихаються, на корінні деревостани потрібна оптимальна мережа лісових доріг (не менше 10 км доріг на 1000 га);

— вдосконалення нормативної бази, зокрема, прийняття нових Санітарних правил у лісах України, внесення змін до Правил рубок головного користування у лісах Карпат, у частині примикання лісосік для похідних ялиників;

— перехід на водозбірний принцип планування і ведення лісового господарства із використанням вибірково-поступової системи рубань лісу на засадах наближеного до природи лісівництва;

— формування змішаних за складом ялицевих і букових деревостанів, що відповідають корінним типам лісу;

— впровадження еколого-безпечних технологій лісозаготівель і транспорту лісу;

— збереження біологічного розмаїття у лісах, резервування найбільш цінних природних територій для розширення мережі природно-заповідного фонду.

Анатолій ДЕЙНЕКА, Ярослав ЦЕЛЕНЬ

І ПІСЛЯ 30 РОКІВ ЧОРНОБИЛЬ АКТУАЛЬНИЙ*

До світанку 26 квітня 1986 року світ був зачарований легендою про „мирний атом“, який в перспективі звільнить людство від енергетичної залежності. Атомна енергетика видавалася діалектичною протиположністю небезпеці ядерної

війни, яка відходила у страшні сторінки завдяки „мирним ініціативам“ супердержав. Академік А. Александров, президент АН СРСР і один з авторів проекту атомної енергетики, запевняв,

що готовий ночувати на розкладеному ліжку на даху Чорнобильського реактора. Народ готувався до традиційного святкування 1 травня, була прекрасна весняна погода. І тут поширилися чутки, що на Чорнобильській АЕС щось трапилося. Спочатку це були лише чутки, жодних офіційних повідомлень. В. Щербинський приймає на Хрещатику парад і „демонстрацію трудящих“, школи виводять на Хрещатик малолітніх школярів із традиційними гвоздиками. Організовується міжнародний велопробіг у Києві. Але одночасно іноземні консульства в Києві роздають своїм громадянам препарати йоду (для блокування щитоподібної залози), просочуються вістки, що „начальство“ відправляє свої сім'ї з Києва, вже невдовзі всі поїзди, що прямують на захід і південь — переповнені, квитків нема. Паніка... З'являються повідомлення у закордонному радіо і пресі — на півночі Скандинавського півострова виявлено підвищений рівень радіації, невдовзі подібні повідомлення надходять з Британії, Західної Європи і навіть із-за океану. Всі вказують на джерело — Чорнобиль. Розпочато евакуацію прилеглих територій, введено запізнілий йодний режим, у Чорнобиль скеровуються

* Доповідь виголошено на засіданні Президії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові 26 квітня 2016 р.

„ліквідатори“ — солдати, пожежники, які пізніше опиняться жертвами гострої променевої хвороби. 26 квітня 1986 року поділило сучасну історію на дочорнобильський і післячорнобильський періоди. Слово „Чорнобиль“ набуло символічного значення — почали говорити про мовний, економічний, екологічний, психологічний та інші „Чорнобілі“.

Чорнобиль став похоронним дзвоном по СРСР. Наслідки аварії на Чорнобильській АЕС спостерігаються і 30 років після катастрофи. За кожної нагоди ми підбиваємо підсумки, осмислюємо отриманий досвід і навіть ділимося ним з іншими (наприклад, щодо аварії на АЕС „Фукосіма“ в Японії). Наслідки чорнобильської трагедії треба розглядати в різних аспектах:

1) політичному, про що вже було згадано — це був початок кінця СРСР;

2) економічному — глобальне радіаційне забруднення;

3) популяційному — переселення великих контингентів людей. Хаос у документації;

4) фізичному і технічному, які стосуються конструкції і безпеки АЕС;

5) медичному, зокрема в онкологічному.

Всім відомий зв'язок ракових захворювань (злаякісних пухлин) із радіацією. Рак виникає внаслідок дії канцерогенів хемічної, фізичної і біологічної природи. Реалізується він на сприятливому чи несприятливому генетичному тлі. Все це детально описано в підручниках онкології і більшою чи меншою мірою відомо суспільству. В переліку етіологічних факторів радіація займає лише 3—4 відсотки, тобто значно поступається хемічним факторам. Як не дивно, суспільство значно спокійніше ставиться до куріння тютюну, яке відповідає за 70 відсотків випадків раку легенів, ніж до підвищеного радіаційного фону. Можливо, що проникаюча радіація — „наймолодший“ з відомих етіологічних факторів злаякісних пухлин. Він проявився ще на початку ХХ ст., забравши таких відомих вчених, як подружжя Кюри, Беккереля, плеяду піонерів рентгенології, яким споруджений пам'ятник у м. Гамбурзі. Мабуть, річ у тому, що атомна енергія увійшла в наше життя дуже гучно — вибухами атомних бомб у Гіросімі і Нагасакі, ставши потім предметом ядерного шантажу в період Холодної війни. Нам відомі масові поразення променевим фактором у Челябінську (1959), аварії реакторів на Трі-майл-Айленд (1979), Віндскейл (1957), опромінення рибалок на острові Бікіні (1954). Після Чорнобиля цілий світ схвилювала аварія на АЕС в Японії (Фукосіма), що знову привернуло увагу суспільства до проблеми радіації. Аварії на АЕС стали звичайною ситуацією. Як наслідок, нещодавно Green Peace проголошено, що в світі не проходить „ні дня без аварії“ (мається на увазі АЕС).

З усього сказаного стає ясно, що питання впливу ядерної енергії, зокрема аварії на АЕС, стало заполітизованим і заідеологізованим. Ще з часів 30-річної давности спостерігалися дві тенденції: комуністична — применшувати значення і наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, і демократична — перебільшувати їх.

Наведемо деякі наукові факти. У випадку Гіросімі і Нагасакі від атомних ударів американської авіації цивільне населення постраждало насамперед унаслідок механічних травм і теплового фактору, тобто людей вбила вибухова хвиля чи вони згоріли. Наслідки опромінення проявилися пізні-

ше — це гостра променева хвороба безпосередньо після масивного опромінення і променевої канцерогенез як наслідок дії слабких доз радіації протягом тривалого часу. Як онколог спинюся власне на останній можливості, хоч це не єдиний результат тривалої дії опромінення.

Розвиток ракового захворювання — це тривалий процес, який розтягується зазвичай на десятиріччя. Пригадую, що ми говорили про радіаційний канцерогенез. Починається з впливу на молекулярні структури клітини — ДНК, РНК, ферменти, що проводять сигнали, рецептори. Цей тривалий і повторювальний процес, має назву „ініціації“. Далі виникають структурні зміни в названих хемічних сполуках і органелах, клітини які можуть мати і зворотній характер. Це *промоція*. Вона завершується утворенням особливої клітини, яка за умови відповідних змін в інтегративних системах (переважно в імунологічній) дістає стимул до безудержного розмноження, агресивної поведінки супроти здорових клітин, появи апоптозу (феномену безсмертності клітини). Все це призводить до дисемінації (метастазування) і закінчується смертю організму. З клінічного погляду, розрізняємо індукцію (початкове опромінення), фазу *Ca in situ* (місцевий розвиток пухлини), що триває приблизно 3 роки, інвазію, яка відбувається упродовж 3—5 років, і дисемінацію, яка закінчується летально. Під час оцінки канцерогенної дії проникаючої радіації медицина натрапляє на певні труднощі. Це:

1. Тривалий латентний період, який визначається дозою, умовами опромінення і індивідуальними особливостями організму. Він може тривати 15—20 і більше років.

2. В реальних умовах аварії на АЕС не можливо визначити індивідуальної дози, навіть за наявності індивідуального лічильника, яких на ЧАЕС не було.

3. Реальність і частота виникнення раку залежить не тільки від радіаційного чинника, треба враховувати і дію інших канцерогенів, реальну спонтанну епідеміологічну ситуацію.

4. Є труднощі у врахуванні розподілу дози по організму, що залежить від положення тіла в момент опромінення.

5. Є труднощі у підборі контрольних груп, з якими треба порівнювати контингент опромінених, адже порівняння маси жителів Чорнобильського регіону з жителями Степової України чи Карпат не коректні.

Тому треба погодитися з тим, що індивідуальний прогноз в опромінених дуже умовний, і, можливо, тим пояснюється феномен існування груп населення, які повернулися після евакуації в свої краї і живуть в умовах підвищеної радіації, споживають забруднені продукти і почувуються нормально. Їх називають „самоселами“. До речі, цей особливий контингент людей слабо піддається диспансеризації і науковому вивченню. І все ж, наука диспонує фактами поширення злаякісних хвороб серед потерпілих від Чорнобильської аварії. Фактом є залежність ступеня ризику виникнення раку від колективної дози. Під цим терміном розуміємо добуток кількості опромінених осіб на середню дозу радіації, що спостерігалася в конкретному місці. Такі розрахунки провели компетентні міжнародні організації НКДАР при ООН, Міжнародна комісія радіаційного захисту, комітет із вивчення біологічних ефектів радіації при націо-

нальний АН США. Результат усіх цих досліджень однозначний — при колективній дозі 1000 людинозівертів у досліджуваній популяції виникає від 10 до 110 додаткових випадків раку, тобто на 106 людинозівертів спостерігаємо від 100 до 1100 додаткових злоякісних пухлин. Що стосується ризику для окремих органів, то при колективній дозі 1000 людино/Зв додатково виникає 10 випадків раку грудних залоз, 10 — раку щитоподібних залоз, 5 — раку легенів, інші локалізації з'являються рідше. Перші прогнози для Чорнобиля базувалися на порівнянні з ситуацією в Японії після Гіросіми і Нагасакі. При цьому слід зазначити суттєві відмінності в радіологічній ситуації. В Японії відбулося миттєве зовнішнє опромінення, переважно гама-променями і меншою мірою нейтронами обмеженої кількості людей в середніх (0,05—1 з 36) і високих (понад 136) індивідуальних дозах.

В Чорнобилі спостерігається тривале внутрішнє опромінення β -, γ -променями в низьких (до 0,05 Зв/рік) або середніх дозах, що охопило величезні маси населення. Практично постраждало все населення планети. Чорнобильська трагедія — це проблема низьких доз іонізуючої радіації, отриманої за рахунок внутрішнього поглинання нуклеотидів. Сьогодні зазвичай проблему Чорнобиля розглядають з таких позицій:

1. Індукція раку є безпороговим процесом, тобто навіть найменша доза радіації може викликати рак.

2. Залежність відношення „доза-ефект“ щодо індукованого раку підлягає простому лінійному співвідношенню у всьому діапазоні доз.

3. Визначено, що колективна доза 1000 людино/Зв. у найближчі десятиріччя викличе 20 додаткових випадків раку. Можливо і більше, але не менше.

Згідно з оцінкою колективної дози для європейської частини колишнього СРСР, вона становить 2 млн людино/Зв. Для порівняння вкажемо, що аварія на Віндскейллі в 1957 р. дала колективну дозу 1200 людино/Зв., а на Трі-майл-айленд 1979 р. близько 30 людино/Зв.

Наведемо деякі цифри. Із зони Чорнобиля евакуйовано 35 000 осіб. Їхня колективна доза опромінення — 16000 людино/Зв. Опромінення отримали 2,9 млн жителя України і Білоруси. Їхня колективна доза — 50000 людино/Зв. Це дає прогноз близько 29,5 тис. додаткових захворювань на рак. Наголосимо ще на деяких нюансах небезпеки аварій на атомних станціях. Насамперед це виділення великої кількості летючих радіоактивних ізотопів, зокрема йоду. Найбільша кількість серед 23 відомих ізотопів належить J^{131} (період піврозпаду вісім діб). J^{131} концентрується в молоці й зеленіні і так потрапляє в організм, він може при певних умовах вдихатися з повітрям і навіть проходити через шкіру. Особливо він небезпечний для дітей, в т. ч. в утробі матері.

В Народницькому р-ні Житомирської обл. було проведено обстеження 4558 дітей. Виявлено, що дозу до 0,3 Зв. отримали 1478 дітей, 0,3—0,75 Зв.— 1177 дітей, 0,75—2 Зв.— 862 дитини, 2—5 Зв.— 574, більше 5 Зв.— 467 дітей.

Латентний період розвитку раку щитоподібної залози порівняно великий — у дітей біля 10 років і в дорослих 25 років.

Рак щитоподібної залози, який до 1986 р. в нашому регіоні був порівняно рідкісним захворюванням, тепер збільшився втричі і сягає в окремих

регіонах рівня 20 осіб на 100000. Радіоактивного йоду в довкіллі нині майже немає, він розпався. Канцерогенний вплив інших ізотопів цезію 137 та стронцію 90 продовжується, бо період їхнього піврозпаду 30 років. Небезпека внутрішнього опромінення ізотопами набагато підступніша, ніж зовнішнього. Науково обґрунтований прогноз передбачає, що в перспективі 50 років населення Європейської частини колишнього СРСР отримає колективну дозу за рахунок зовнішнього опромінення 0,3 млн людино/Зв., тоді як за рахунок поглинання з харчами тільки цезію — 2 млн людино/Зв. за 70 років.

Варто говорити і про роль таких ізотопів, як плутоній (період піврозпаду — 28 тисяч років), який назавжди увійшов у наше життя і буде впливати на здоров'я і еволюцію далеких нащадків.

Сьогодні роботу АЕС зупинено, „укриття“ будують за величезні гроші. Згідно з розрахунками, воно коштуватиме понад 1,4 млрд євро і може бути завершено навесні 2017 р. Дебатуються можливості побудови централізованого сховища для радіаційних відходів саме в Чорнобильській зоні — неподалік 3-мільйонної столиці України, над притоками Дніпра, з якого п'є воду 70 відсотків населення України. Дискутується проблема регуляції потужності АЕС протягом доби, хоча подібний експеримент, мабуть, став причиною аварії в 1986 р. Пропонується заміна ядерного пального з російського (до якого пристосовані наші АЕС) на американське, про яке фахівці говорять як про додаткову техногенну небезпеку. Дебатуються потреба побудови нових АЕС чи модернізації старих (збудованих ще за радянськими проектами). Треба сказати, що наше суспільство, в тому числі наукове, слабопоінформоване, що діється в т. зв. зоні. Міністерство екології хоче організувати там заповідник. На закінчення згадаємо деякі дивні історії, пов'язані з Чорнобилем. Напр., слово „Чорнобиль“ означає українською полин (лат. „Vernum“ — дикоросла рослина).

Прочитуємо з Біблії (Апокаліпсис) уривок: „І третій ангел просурмив і впала з неба зоря велика, що палала, як смолоскип, і впала на третину річок і джерела води. Ім'я зорі мовиться полин, і стала третина вод полином, і багато людей померло від вод, бо погіркли“. Без коментарів — *no comment*.

Чорнобиль відомий ще з княжих часів. Перша згадка належить до 1193 р. (Іпатіївський літопис), до революції він був на 60 відсотків єврейським містечком, центром хасидизму. В ньому було чотири синагоги і лише одна церква. Хасиди дотепер вважають його святою місцем, де похоронено чимало „праведників“, яким їздять поклонятися, незважаючи на режимні умови.

З Чорнобилем пов'язана і містика. Залишилося багато запитань. Що з людьми — самоселами, що з лісами і їхньою рослинністю, що з тваринами? Як зреагує еволюція на низькі (стимулюючі) дози опромінення?

Потрібні компетентні дослідження і рішення, виконання яких затруднене первинними фальсифікаціями даних, які зробила доволі успішно комуністична влада ще у 1980 році.

Чорнобиль і через 30 років актуальний і нам не вдасться скоро списати його в історію.

Борис БІЛИНСЬКИЙ

З АХІВНОЇ ПОЛИЦІ

„НА ПАМ'ЯТНИК ІВАНОВІ ФРАНКОВІ”

(Забутий проект документа Гната Хоткевича)*

Вшановувати пам'ять Івана Франка почали з першої річниці його смерті у 1917 р. Незважаючи на всі воєнні завірюхи і пізніші негаразди у 1920-х роках, день 28 травня повсюдно відзначали українські громади великих і малих міст, містечок, а також сіл. У це вшанування особливо ангажувалось Товариство „Просвіта“. В колах інтелігенції неофіційно день смерті письменника названо „Франковим днем“. Вшанування відбуваються не лише на землях, де народився, жив і помер письменник, але й по всій Україні, водночас у цей день І. Франка славлять українці за кордоном — у Західній Європі (Відні, Грацу, Фрайштаті), Канаді, США, Аргентині. Вшановують І. Франка народними зібраннями, присвяченими його пам'яті, виступами та промовами, академічними доповідями, концертами, водночас і виставками народних мистецьких творів, висадженням дерев на честь письменника та ін.

Утім винятково врочисто і багатогранно увічнювалось 1926 р. 10-ліття від смерті І. Франка. У святкуванні брало участь багато українських інституцій по різних містах і селах, суспільно-громадських і освітньо-культурних організацій, у тому числі українських гімназій і народних шкіл. Активно діяли під тим оглядом у Галичині товариства. Крім згаданих форм відзначення пам'яті І. Франка, що часто супроводжувалось публічними лекціями (у Львові — В. Щурата, К. Студинського, у Дрогобичі — І. Свенціцького, у Рогатині — А. Крушельницького, в Ужгороді — І. Німчука, у Рівному — М. Черкавського та ін. Тут не згадуємо виступів і бесід учителів по селах у читальнях „Просвіти“, викладачів словесности у гімназіях), активно висвітлює ювілей письменника преса, виступають молодіжні організації „Луг“ і „Сокіл-Батько“.

На той час ім'я письменника увічнювалося скрізь. Громадськість бачила в І. Франкові насамперед „співця національної ідеї“, а також потребу втілення цієї ідеї у міжвоєнний період у життя українського народу і країни. У зв'язку з ювілеєм 10-ліття від смерті письменника В. Дорошенко писав: „Пам'ять цю мусимо увіковічнити двоюко: пам'ятником монументальним на могилі Великого Каменяра й пам'ятником нерукотворним у серцях наших [...] Культ Франка у нас — це буде культ

людини чину, культ чоловіка, що проводив тут, на цім окрайчику великої української землі, невмирущі ідеали Шевченка і Драгоманова“¹.

Варто також відзначити, що святкування 10-тої річниці від смерті І. Франка досить плідно було репрезентоване новими виданнями і перевиданнями творів письменника², водночас появою дослідницьких праць про нього, серед яких такі студії, як „За Івана Франка і за правду“, „Що Іван Франко говорить про свою працю“, і водночас прямих авторських розвідок, зокрема, О. Бабія, О. Бочковського, Л. Гранічки (Л. Луціва), С. Дольницького, С. Піонтека, К. Пушкара, М. Храпка та ін.³ Того ж року з'являються статті у закордонних часописах: „Slovanský Přehled“, „Berliner Tageblatt“, „Osteuropäische Zukunft“ та ін. Відгукується статтею про І. Франка „Archiv für slavische Philologie“. Про письменника вміщують гасла енциклопедичні видання: „Masarykův Slovník Naučný“ (Praha, 1926, díl II, s. 860), „Meyers Lexikon“. 7-e Auflage (Leipzig, 1926, Bd. 4, S. 1013) та ін.

З наближенням ювілейної дати 26 квітня 1926 р. у Львові відновлює свою діяльність „Комітет для вшанування Івана Франка“, що був створений ще 1921 р. до п'ятої річниці смерті письменника. Очолив оновлений Комітет М. Галуцинський, заступники — І. Огієнко та К. Студинський, секретар — В. Мудрий. Він поділявся на низку комісій, які репрезентували різні завдання. До складу Комісії, яка відповідала за проведення громадських відзначень І. Франка, ввійшли І. Огієнко, С. Людкевич, В. Барвінський, М. Драган, М. Рудницький та С. Гупало⁴. Тоді ж Комітет визначив час святкувань — від дня смерті поета (28 травня) до кінця вересня того року. Впродовж того часу Комітет рекомендував „цілком посвятити вшануванню пам'яті Франка — урядженням академій, концертів, викладів, присвячених його пам'яті святочних вистав, зборів“ тощо.

Напередодні і під час святкувань стало актуальним ще одне питання — увічнення І. Франка через спорудження йому пам'ятників і пам'ятних знаків у різних місцевостях України. Комітетові у Львові і, зокрема Науковому товариству ім. Шевченка, йшлося передусім про спорудження на-

* Ширший варіант статті див.: Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Філологічної секції.— Львів, 2016.— Т. ССLXIX.— С. 619—626.

¹ Діло (Львів).— 1926.— 2 трав.— Ч. 96.— С. 8.

² Твори / До друку підгот. І. Лизанівський, заг. ред. С. Пилипенка.— Харків, 1926.— Т. 5, 6 (Оповідання) та окремими книжками: До світла.— К., 1926; Сам собі винен.— К., 1926; Муляр.— К., 1926 (усі: Б-ка „Хата-читальня“); Пісня і праця. Вибір оповідань і поезій.— Львів, 1926 (накладом Ювілейного комітету).— (Вид-во „Громада“); Україдене щастя. Драма з сільського життя у 5 діях.— Львів, 1926.— (Вид-во Т-ва „Просвіта“. Ч. 700; Народна бібліотека. Ч. 35); Учитель. Комедія в трьох діях.— Львів, 1926.— (Вид-во НТШ. Ч. 24—25); Збірка оповідань і віршів. З нагоди 10-ої річниці смерті [Івана Франка].— Ужгород, 1926.— (Вид-во „Просвіта“ в Ужгороді. Ч. 67); пор.: Іван Франко. Бібліографія творів 1874—1964 / Склав М. О. Мороз.— К., 1966.— С. 389, 399—401 та ін.

³ Зарубіжне франкознавство. Бібліографічний покажчик / Упоряд. М. Мороз.— Львів, 1997.— С. 7, 23—24.

⁴ Свобода (Львів).— 1926.— 25 квіт.— Ч. 16.— С. 4.

гробного пам'ятника на Личаківському цвинтарі. З цього приводу Комітет і НТШ почали активно вести листування з адміністрацією міста та різними організаціями (ця акція почалась раніше), а на святкових зібраннях і вечорах розпочинається збір коштів на його будівництво. У планах було спорудження також інших пам'ятників письменникові у Львові та інших містах і селах Галичини. Це питання перед громадськістю ставилось однозначно і не підлягало жодним обговоренням. Свідченням цього є слова К. Студинського під час одного з інтерв'ю. Він сказав, що коли польська влада не дозволить ставити пам'ятник І. Франкові на прилюдному місці, НТШ передбачає його поставити „в подвір'ї Академії”⁵.

Тоді ж Товариство також звернулось з проханням до населення передавати до архіву НТШ пам'ятки, пов'язані з іменем І. Франка. НТШ вважає їх „національним добром”, котре повинно бути збережене не у приватних руках, а в українській культурній інституції⁶. Цій темі присвячує статтю „Обов'язок перед пам'яттю І. Франка” І. Німчук, який писав: „Доба Франка — це доба нашого національного відродження. Зібрання таких важних матеріалів, як матеріали до життя і творчості Франка, є не тільки нашим довгом для його пам'яті, але й приспоренням найважливіших джерел до пізнання цієї доби. Франко — не тільки поет, публіцист і учений, але й у повнім того слова значінні — історична особа. Його значіння і його роля великі не тільки в Галичині; вони розтягнулися на цілу Україну”⁷.

Ініціатива Товариства знайшла, як відомо, значний відгук у колах громадськості. Широко святкували Галичина, Буковина, Волинь 10-ліття від смерті І. Франка.

Одночасно з „Комітетом для вшанування Івана Франка” у Львові 27 квітня 1926 р. створено Комітет у столиці України — Харкові. Він називається: „Всеукраїнський громадський комітет по вшануванню пам'яті Івана Франка”. Таким чином, відзначення 10-ліття від смерті письменника набуло загальнонаціонального (і загальнодержавного) значення. Членами цього Комітету стали „академік] Д. Багалій, професори Д. Яворницький, О. Білецький, письменники П. Тичина, М. Вороний, Остап Вишня, О. Довженко, Гн. Хоткевич, також С. Пилипенко, М. Скрипник, О. Шумський, артисти Г. Юра, Лесь Курбас, М. Садовський, М. Литвиненко-Вольгемут та ін.”⁸ Приблизно у той же час у Києві засновується Комітет для вшанування І. Франка, до участі в якому запрошено М. Грушевського, А. Кримського, О. Дорошкевича та ін.⁹

Створення Комітету у Харкові не було лише даниною часу, а ґрунтувалось на широкій ранішій обізнаності з творчістю письменника у Великій

Україні ще у довоєнний час. Варто згадати взаємини І. Франка з Б. Грінченком, М. Коцюбинським, Косачами, Г. Хоткевичем та ін. Свідчать про це також вшанування пам'яті І. Франка у Чернігові 1919 р., відзначення у школах та інших закладах на Полтавщині 1921 р., того ж року у Харкові вишла поштівка, присвячена І. Франкові, Полтавське відділення РАТАУ готує і розсилає бюлетень, у якому вміщено біографію письменника й уривки його поезій. 1926 р. з ініціативи Інституту літератури у Харкові (з філією у Києві) розіслано прохання „надсилати до інституту рукописи Франка та інші матеріали, що пов'язані з його життям і творчістю”. 1920 р. Вінницькому державному театрові (нині — Київський державний академічний театр) першому в Україні надано ім'я Івана Франка. У той час і згодом, починаючи з 1917 р., у Києві, Харкові, Черкасах, Сквирі, Вінниці, Катеринославі, Одесі та інших містах друкуються твори І. Франка¹⁰.

Щодо заходів Комітету та його діяльності у Харкові 1926 р. сьогодні не володіємо багатьма відомостями про конкретні кроки його членів з їх реалізації у вшануванні І. Франка. До його складу, як видно з поданого переліку, ввійшли визначні особи. Припускаємо, що їхня діяльність у відзначенні 10-ліття від смерті письменника відповідала профілю їхніх щоденних занять у професій, хоча прямих фактів сьогодні не маємо*. Немає, проте, жодних сумнівів, що Лесь Курбас і інші режисери та актори концентрували свою увагу на драматургії І. Франка та її реалізації у формі постанов на сценах театрів. С. Пилипенко, очільник загальної редакції багатотомного видання творів письменника, забезпечував появу чергових томів творів І. Франка, що, починаючи з 1924 р., виходили у видавництві „Рух” у Харкові; популяризували творчість І. Франка через виступи та дрібні публікації й письменники¹¹.

До відзначення пам'яті І. Франка у Харкові і в Радянській Україні був причетний член „Всеукраїнського громадського комітету по вшануванню пам'яті Івана Франка” Гнат Хоткевич. Про його дієву участь як члена оргкомітету є конкретні факти. У переліку завдань (а треба думати, що їх було кілька), в які ангажувався Г. Хоткевич, достеменно відоме одне — він проектував увічнення пам'яті письменника у пам'ятниках. Свідченням цього є публікований текст документа.

Г. Хоткевич звертається до громадськості з окремим проектом у цій справі, який містить чотири пропозиції: „1. будова пам'ятника на могилі поета; 2. будова пам'ятника на одній з центральних площ Львова, як міста, де пройшла діяльність Франка; 3. будова пам'ятника у Харкові (або Києві); 4. доставлення можливості селянам і робітникам

⁵ Стець З. Живий у пам'яті народній. Відзначення перших річниць смерті Івана Франка (1917—1926 рр.) // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові.— Львів, 2007.— Вип. 7.— С. 340. На той час „Академією” або „Українською Академією” на західноукраїнських землях називали Наукове товариство ім. Шевченка.

⁶ Діло.— 1926.— 30 квіт.— Ч. 95.— С. 2.

⁷ Там само; докладніше про це див.: Сирота Л. Героїчне та після нього: Франкові роковини в суспільному житті Галичини 1920—1930 рр. // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові.— Львів, 2006.— Вип. 6.— С. 242—249 та ін.; Стець З. Живий у пам'яті народній...— С. 323—341.

⁸ Стець З. Живий у пам'яті народній...— С. 340.

⁹ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1892—1932 рр.) / Упоряд. Г. Сварник.— Львів; Нью-Йорк, 1998.— С. 188.— № 209.

¹⁰ Стець З. Живий у пам'яті народній...— С. 332.

* Очевидно, відповідного документа з інформацією про ці заходи не виявлено (принаймні у формі звіту про вшанування). Розправа над українським ренесансом лише починалась 1926 р.

¹¹ Пор.: Життя й революція (Харків).— 1926.— № 5.— С. 60—118.

будувати недорогі пам'ятники Франка (погруддя на постамені) в своїх центрах“.

Запропоновані Г. Хоткевичем у проекті заходи щодо спорудження пам'ятників І. Франкові викликали повагу, і, головне, подав їх він з державницьких позицій у загальноукраїнському масштабі. Водночас Г. Хоткевич, заклинаючи споруджувати письменникові пам'ятники по всій Україні, залучає до участі широку громадськість. Він пише: „Для будови пам'ятника на могилі коштів треба буде небагато — і Львівський та Харківський комітети певно зроблять се в скорім порядку. На решту завдань потрібні будуть більші кошта. Частину дасть український уряд, частину мусить дати суспільність“.

Цікаво, що пропонується проект писаний від імені „Всеукраїнського громадського комітету по вшануванню пам'яті Івана Франка“. А це може вказувати на те, що раніше на рівні оргкомітету він міг обговорюватися, не відкидаємо й думки, що Г. Хоткевичу — членові комітету, було доручено підготувати такий документ.

Текст документа, який зберігся і дійшов до нас, напевно був першим варіантом проекту і, по суті, є чернеткою. До оргкомітету Г. Хоткевич мусив подати на розгляд (такий факт міг, очевидно, бути) повніший щодо змісту та й у стилістичному плані його варіант.

Власне, історія проходження і використання розглядуваного проекту Г. Хоткевича та й взагалі, як склалася його доля в остаточній редакції, не відома. Наприклад, чи документ був істотно доповнений і розширений або тільки виповнені пропуски слів і уточнені рублики, що простежується у чернетці, чи тільки редагований Г. Хоткевичем або ще кимось, нині не знаємо. Нам не знаєна і його остаточна редакція.

Це стосується також питання, хто з членів оргкомітету ознайомився з його змістом, або чи знайшла можливість для його попереднього оголошення.

Спираючись на зміст доповідної записки інспектора ЛІТО від 27 квітня 1926 р. відділові мистецтв УПО про заходи з відзначення пам'яті І. Франка, а також постанови Ради Народних Комісарів УРСР про відзначення 10-річчя від смерті Івана Франка 18 травня 1926 р., про встановлення пам'ятників І. Франкові у Харкові чи Києві, конкретно про проект Г. Хоткевича не йдеться (цього, власне, і не могло бути). Але зі змісту останнього документа (урядової постанови) зрозуміло, що саме Хоткевичівський текст, принаймні один із його варіантів, правдоподібно, був використаний при її написанні.

У постанові, однак, увагу зосереджено лише на спорудженні пам'ятників на західноукраїнських землях. Не мовиться про питання підготовки „погрудь на постаменті“ Івана Франка для міських і сільських центрів України. З проекту Г. Хоткевича не знайшли відображення у постанові, зокрема, 3 і 4 пункти (інших документів, які могли б проливати світло і уточняти ці факти, очевидно, не існувало, хоч, імовірно, деякі могли бути, приміром, протоколи засідань оргкомітету, але не збереглися. Нині залишається ще надія на приватне листу-

вання). У тексті постанови мовиться: „Поддержать общественную инициативу рабоче-селянских масс и трудовой интеллигенции Западной Украины по сооружению памятника Ивану Франко во Львове, ассигновать для этой цели через Всеукраинский комитет по увековечению памяти Ивана Франко определенную сумму той общественной организации, которая будет уполномочена рабочими, селянами и трудовой интеллигенцией Западной Украины на сооружение памятника. Народному комиссариату просвещения по соглашению с Всеукраинским общественным комитетом по увековечению памяти Ивана Франко установить размер ассигнования и представить на утверждение Совета Народных Комиссаров УССР“¹².

Публікований проект документа Г. Хоткевича „На пам'ятник Іванові Франкові“, безперечно, винятковий своїм змістом і під різним кутом зору заслуговує на окрему увагу науковців. Він повинен оцінюватися не лише як складова частина заходів із вшанування 10-тої річниці від смерті І. Франка і використання його в постанові уряду України, але й як твір Г. Хоткевича.

Гнат Хоткевич — письменник, мистецтвознавець, композитор, театральний, громадсько-культурний і політичний діяч, особисто знав І. Франка, з ним зустрічався, коли перебував у Галичині (1906—1912). Високе визнання ролі І. Франка в житті українців, його багатогранна художня і наукова творчість, мабуть, були однією з визначальних підстав входження Г. Хоткевича до оргкомітету із вшанування письменника і написання публікованого проекту документа. Крім того, Г. Хоткевич, вже перебуваючи у Харкові, постійно підтримував контакти (доки міг це робити) зі Західною Україною. Він — і в цьому немає жодного сумніву — володів інформацією, як підготовляються святкування 10-річчя від смерті письменника в Галичині, в тому числі збирання грошей на пам'ятники. Г. Хоткевич тоді листувався з багатьма західноукраїнськими діячами культури, письменниками, науковцями, зокрема з членами НТШ і „Просвіти“. Використовував Г. Хоткевич й інформацію, яка надходила до Харкова безпосередньо від галичан (К. Студинський та ін.).

Вперше на текст проекту документа, писаного рукою Г. Хоткевича, звернули увагу В. Несен і Я. Островський¹³, згодом О. Купчинський¹⁴. Але його текст у тій версії, у якій дійшов до наших днів, ніколи у повному обсязі не був опублікований. Він зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Львові: ф. 688 (Гнат Хоткевич), оп. 1, спр. 80, арк. 3—4 зв.

Дійшов документ у чернетці, писаний на чотирьох сторінках звичайного формату писального паперу дрібним почерком. Називається „На пам'ятник Іванові Франкові“. Посередині загального тексту вміщений підзаголовок „Збудуймо ж пам'ятник Франкові“ (В. Несен і Я. Островський вважають, що це був заголовок другого документа). Розпочинається документ не текстовою частиною, а уявним начерком постаменту пам'ятника (очевидно, у такій формі представляв собі автор пізнішу публікацію документа).

¹² Повний текст постанови див.: Іван Франко: Документи і матеріали. 1856—1965 / Упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський та ін.— К., 1956.— С. 350—351.— № 386.

¹³ Несен В., Островський Я. Неопубліковані статті Гната Хоткевича про Івана Франка // Жовтень (Львів).— 1958.— Трав.— № 5.— С. 103.

¹⁴ Купчинський О. Проект Гната Хоткевича // Вільна Україна.— 1986.— 12 верес.— № 177.— С. 3.

Остаточний текст проекту нині не відомий дослідникам-франкознавцям. Виникає питання, чи таке оголошення взагалі існувало, а якщо було підготовлене, то не відомо, наскільки в ньому був використаний проект Г. Хоткевича. Це питання і

взагалі втілення у життя заходів зі спорудження пам'ятників Іванові Франку на загальноукраїнському рівні має бути предметом окремого дослідження.

Олег АНТОНОВИЧ

ТЕКСТ ПРОЕКТУ ДОКУМЕНТА ГНАТА ХОТКЕВИЧА

На пам'ятник Іванові Франкові

Десять літ тому тихо згасло поетове життя...

Великий і занедбаний, признаний і невідомий, конав він в далекому закутку України, а коло смертного ліжка було порожньо, не маяв над ним, над тим смертним ліжком, червоний прапор, не звучала своя пісня похорону. І не братні руки несли дорогу труну до могили, а мірним кроком ступали ворожі салдати за гробом та чорні царські круки дивилися пильно як би не пролунало слово свободи, як би сей мертвець не встав із домовини та не крикнув вільного поклику.

Мертвець не встав... Лежить в холодній могилі, а над тою могилою й пам'ятника нема... Горять тільки негасимі лампади сердець запалених поетом та звучать скорбними акордами „невиспівані співи“.

Лежить мертвець. Але поклики його летять, мов проміння всепроникливе, в далекий світ і будять Гей!

Ходить, люди, з хат і з поля

Де кусться краща доля!

Ходить люди порану

Вибивайтеся з туману!

Для вшанування пам'яті Франка заснувалися громадські комітети: один у Львові, другий — у Харкові (всеукраїнського масштабу з поширенням діяльності весь ССРР).

Склад Комітету поки що такий: [...]

Сей комітет виділив із себе такі комісії:

1. 2. 3. 4 [...]

Комісія по будові пам'ятника провадитиме свою діяльність в чотирьох таких напрямках:

1. будова пам'ятника на могилі поета

2. будова пам'ятника на одній з центральних площ Львова, як міста, де пройшла діяльність Франка

3. будова пам'ятника у Харкові (або Київі)

4. доставлення можливості селянам і робітникам будувати недорогі пам'ятники Франка (погруддя на постаменті) в своїх центрах.

Для будови пам'ятника на могилі коштів треба буде небагато — і Львівський та Харківський комітети певно зроблять се в скорім порядку. На решту завдань потрібні будуть більші кошта. Частину дасть український уряд, частину мусить дати суспільність. Способи збирання комісія намічає такі:

1. безпосередні жертви, що просто надсилаються на адресу комісії

2. збори на випущені Комісією книжечки

3. випуск листівок з портретом Франка

4. випуск марок

5. збори з вистав, концертів, лекцій і т. п., що їх будуть улаштовувати сілбуди, нардоми, клуби, союзи, кооперації й т. п.

І тисячі грудей ширшають на ті поклики, тисячі очей підводяться вгору, жадібно вглядаючися в тьму будучих віків, звідки прийде свобода і краще життя на землі. Тисячі, мільйони робочих рук підіймаються, „лупають скалу“ й будують уже нове життя, овіяне поетовим зазивом — а могила стоїть все так само сиротлива і пам'ятника над нею нема...

Збудуймо ж пам'ятник Франкові!

Всі!

І той хто шанує і чтить в ньому революціонера, і той хто поважають його як ученого, і той хто зачитувався його повістями, і той хто плакав над щемливою лірикою Франкового віршу — всі нехай несуть по цеглині [на пам'ятник, бо] Франко не тільки революціонер, і не тільки поет, і не тільки учений; Франко не тільки українець, не тільки славянин. Тому перед цією мученичою постаттю мусять згаснути ріжницькі поглядів і національний розділ, а кожний кому дорога краща будуччина всього людства — кожний мусить схилити голову і принести свій посильний дар на пам'ятник Франкові.

Всеукраїнський громадський комітет по вшануванню пам'яті Франка

НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛАРИ

Нещодавно у Братиславі відзначив 100 років найвидатніший чеський та словацький україніст, академік Національної академії наук України, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (від 22 жовтня 1998 р.) Микола Неврлий (Mikuláš Nevrlý).

Народився Ювіляр 15 листопада 1916 року в Ростові-на-Дону в родині чеського емігранта Ярослава Неврлого — філолога, та українки Ольги

Рудницької з Галичини — вчительки, депортованих туди російською військовою владою (як потенційних ворогів Росії) із Західної України на початку Першої світової війни. Наприкінці війни сім'я Неврлих переселилася у Східну Україну. У Харкові батько працював учителем середніх шкіл та перекладачем наркомун освіти М. Скрипника, а син навчався в автошляховому технікумі. У часі Голодомору і політичного терору 1933 р. сім'я виїхала у Чехословаччину. Опинившись на Закарпатті, батько викладав українську мову в Ужгородській дівочій учительській семінарії, а Микола 1935 року вступив до Ужгородської державної гімназії (у 5-й клас), де його учителями та наставниками стали Іван Панькевич, Володимир Бирчак, Андрій Алиськевич та інші українські патріоти. Після окупації Карпатської України угорською армією в березні 1939 р. угорська влада батьків та сестру депортувала в Чехію, а Миколу заарештувала. З великими труднощами батькові через протекторатні органи вдалося визволити сина із в'язниці.

Склавши матуральні курси в Ярославській українській гімназії (Польща), Микола на початку серпня 1940 р. вступив на славістичний відділ німецького Карлового університету в Празі і паралельно на філософський факультет Українського вільного університету (УВУ) у Празі, які успішно закінчив навесні 1945 р. Післявоєнна чехословацька влада не визнала дипломи цих університетів, і М. Неврлому довелося повторити весь курс навчання на філософському факультеті Карлового університету в Празі, який успішно закінчив 1948 р.

Оскільки М. Неврлий відмовився вступити до комуністичної партії, місця у Празі для нього не було. Він повернувся до батьків у Чеське Будейовіце, де викладав російську мову в середній школі. Там він одружився з чешкою Лібушею Тесаржиковою, в них народилася донька Оля.

У Чеських Будейовіцях (пізніше у Брно) М. Неврлий заснував та очолив гурток перекладачів з української літератури. Переклади членів гуртка, поповнені перекладами празької групи перекладачів, очолюваної Орестом Зілинським, увійшли

до антології української поезії „Vitězít a žít“ (Прага, 1951). Це була перша, а щодо кількості представлених поетів і досі не перевершена антологія української поезії в перекладі чеською мовою. У ній подано 204 вірші 52 поетів від найдавніших часів до кінця 40-х років ХХ ст.

1950 р. М. Неврлий у Брненському університеті захистив докторську дисертацію на тему „Життя і творчість Івана Франка“. Відтоді франківська тематика стала провідною в його науковій діяльності. Вчений присвятив їй низку статей та чеськомовну монографію „Іван Франко — український поет-революціонер“ (Прага, 1952; друге вид. 1958).

М. Неврлий також досліджує життя і творчість Т. Г. Шевченка. Окремими книжками вийшли: „Безсмертний Шевченко“ (Пряшів, 1954) та словацькою мовою — „Taras Ševčenko — revolučný básnik Ukrajiny“ (Bratislava, 1960).

Коли на початку 1950-х рр. Пряшівщина вступила на шлях т. зв. українізації, М. Неврлий одним із перших нав'язав співпрацю з тутешніми українськими установами. 1956 р. він переселився із Брно у Братиславу, де у Науково-дослідному інституті педагогіки укладав програми й підручники для українських шкіл Пряшівщини та брав участь у літніх курсах рекваліфікації вчителів.

1963 р. М. Неврлого прийнято на роботу в Інститут словацької і світової літератур Словацької АН у Братиславі. Там вчений 1965 року видав покажчик „Бібліографія словацьких українознавчих праць (1945—1964)“, який охоплює 2117 позицій. У 1966 р. захистив дисертацію „Українська радянська поезія 20-х років“ на звання кандидата філологічних наук.

У другій половині 1960-х років, використовуючи тимчасову політичну „відлигу“, М. Неврлий опублікував серію ґрунтовних статей про авангардні течії в українській літературі 1920-х років: футуризм, експресіонізм, неоромантизм, неокласицизм і т. д.; про репресованих українських письменників („Розстріляне Відродження“) та письменників, що з різних причин опинилися в еміграції. Ці теми в Радянському Союзі та Чехословаччині були під суворою забороною. Тоді ж упорядкував і видав комплексні художньо-дослідницькі зібрання творів Б.-І. Антонича „Перстені молодості“ (Пряшів, 1965) та Д. Фальківського „Ранені дні“ (Пряшів, 1969), які в Радянському Союзі були теж „на індексі“.

М. Неврлий в атмосфері демократичних процесів у Чехословаччині другої половини 1960-х рр. по-новому глянув і на твори відомих українських радянських письменників М. Рильського, П. Тичини, В. Сосюри, М. Бажана та інших.

У часі т. зв. „застою“ в Радянському Союзі і „нормалізації“ у Чехословаччині (1970—80-ті рр.) його доступ на сторінки видань України та українських видань Чехословаччини був обмежений. У рамках політичних чисток із роботи у Словацькій АН його відправили на передчасну пенсію. Майже чотири роки вчений працював над „Словацько-

українським словником“ Петра Бунґанича (Братислава, 1985), не претендуючи на співавторство.

Переломним у його житті став 1987 р. Микола Неврлий один з перших почав популяризувати в Україні творчість письменників української політичної еміграції, публікуючи в наймасовішому українському журналі „Україна“ серію статей зі спогадами про О. Олеся, Є. Маланюка, О. Бурґардта (Юрія Клена), О. Ольжича, Л. Мосендза, О. Стефановича, С. Гординського, І. Качуровського та М. Ситника. В інших журналах він опублікував спогади про І. Кулика, В. Сосюру, М. Бажа-на, Б. Беднарського, А. Гарасевича, І. Панькевича, О. Зілинського, І. Мацинського тощо.

У 1991 р. з'явилася в Києві монографія М. Неврлого „Українська радянська поезія 20-х років“. Це була його кандидатська дисертація, яка заради свого новаторського змісту пролежала в рукописі 25 років.

Крім того, того самого року М. Неврлий опублікував у Пряшеві дальші дві унікальні новаторські книжки — зібрані твори двох визначних поетів-емігрантів: „Земна мадонна“ Євгена Маланюка та „Цитаделя духа“ Олега Ольжича. Обидві книжки спричинилися до перевидання творів цих письменників в Україні.

Наприкінці 1980-х рр. відновилися співпраця М. Неврлого з пражівською українською пресою („Дукля“, „Нове життя“, „Дружно вперед“), де опублікував кілька десятків статей. Згодом його було прийнято в члени Співки українських письменників Словаччини та Асоціації українців Словаччини. З 1990 р. М. Неврлий — член Наукового товариства ім. Шевченка, з 1998 р. — дійсний член Товариства.

1994 р. за фінансової допомоги західної української діаспори Асоціація українців Словаччини видала в Києві монографію М. Неврлого „Олександр Олесь. Життя і творчість“. Того самого року у Києві вчений опублікував збірник віршів та прози свого празького друга зі студентських років Богдана Беднарського „Шляхетне серце“. У 1995 р. у Києві під упорядкуванням М. Неврлого з'явилася антологія віршів 12 поетів т. зв. празької поетичної школи — „Муза любові й боротьби“, а 1998 р. там само вийшов збірник творів його особистого друга з періоду „похідних груп“ Михайла Ситника „Катам наперекір“.

Цінним для України є упорядкований М. Неврлим щоденник словацького церковного та суспільно-політичного діяча Данієла Крмана з його подорожі до шведського короля Карла XII у Полтаву (1708—1709), в якому є відомості про тодішні воєнно-політичні події в Україні, зустрічі автора з гетьманом Іваном Мазепою, запорозькими козаками, про Полтавську битву 1709 р. тощо (Крман Д. Подорожній щоденник. Київ, 1999).

З ініціативи М. Неврлого на Слов'янському острові в Празі у 1956 р. була встановлена пам'ятна дошка Івану Франкові; 1990 р. — пам'ятник Т. Шевченкові в Братиславі; 1999 р. — пам'ятник Данієлу Крману на полі Полтавської битви під Полтавою (разом із зятем Григорієм Булахом); а 2002 р. — меморіальна таблиця Григорію Сковороді у Братиславі.

У 2001 р. Державна наукова бібліотека у Пряшеві видала бібліографічний покажчик Адели Файбікової „Микола Неврлий“, який містить 905 бібліографічних позицій, в тому числі 41 книжкову публікацію. Відтоді його бібліографія поповнилася десятками нових праць.

Найвизначніші свої підсумкові праці М. Неврлий опублікував на 93-му та 98-му році життя. Це монографія „Ivan Franko. Život a dielo“. (Prešov, 2009; співавтор Мирослав Даніш та „Encyklopédia ukrajinskej literatúry a kultúry“ (Sladkovičovo, 2014). Остання книга у 133 статтях М. Неврлого, публікованих словацькою, чеською, польською, німецькою та англійською мовами, ознайомлює словацького читача з найвизначнішими представниками української літератури і культури та їхньою творчістю.

М. Неврлого нагороджено орденом Президента України „За заслуги“ 3-го та 2-го ступенів, орденом „Козацької доблесті“, ювілейною медаллю Т. Г. Шевченка, медалями „70 років Карпатської України“ та „300 років Конституції Пилипа Орлика“, а у 2016 р. — ювілейною медаллю Президента України „25 років незалежності України“ — „за вагомий особистий внесок у зміцнення міжнародного авторитету Української держави, популяризацію її історичної спадщини і сучасних надбань“. Літературний фонд культури Словаччини нагородив М. Неврлого Премією Івана Франка.

Та, мабуть, найвизначнішим поцінуванням внеску М. Неврлого в українознавство було видання в Україні збірника його слов'янознавчих праць „Минуле й сучасне“ (Київ, 2009), в якому подано 129 його україномовних статей, розкиданих у періодичних і неперіодичних виданнях багатьох країн.

М. Неврлий живо цікавиться й літературою українців Словаччини. У його науковому доробку майже немає письменника чи літературознавця цього регіону, який би пройшов повз його увагу. У збірнику „Минуле й сучасне“ він згадував імена 46 літераторів Пряшівщини. Той збірник містить статі М. Неврлого про Закарпаття і Пряшівщину, що виділені в окремий розділ (С. 595—658). Є тут розвідки про майстра української сцени Юрія Шерегія, про тему соборності України в закарпатському фольклорі, про М. Мухина і літературну молодь Закарпаття, літературні портрети Івана Мацинського, Юрія Бачі, Івана Яцканина, Миколи Мушинки тощо.

Уже цей короткий огляд внеску Миколи Неврлого в українознавство свідчить про те, що в його особі Словаччина та Чехія мають найвизначнішого сучасного дослідника й популяризатора України та її культури за межами України, послідовного продовжувача справи Івана Франка. Академік НАН України Іван Дзюба дав нашому ювілярові таку характеристику: „В особі Миколи Неврлого Україна має давнього і доброго друга, українська література — невтомного і продуктивного дослідника, а європейська славистична наука — компетентного співучасника“ („Минуле й сучасне“, с. 4 обкладинки).

Щиро вітаємо академіка Миколу Неврлого з його славним ювілеєм, а до дальших років бажаємо йому доброго здоров'я в колі своїх найближчих.

Микола МУШИНКА

24 листопада цього року виповнилося 90 років Лідії Коць-Григорчук — видатному українському мовознавцеві, лінгвогеографові, палеографові, мистецтвознавцеві, дійсному членові Наукового товариства ім. Шевченка (від 28 березня 1992 р.), професорові, докторові філологічних наук (1996), лауреатові Державної премії України (2006).

Народилася Лідія Коць 24 листопада 1926 р. у Львові в сім'ї учителів. 1932—1938 рр. навчалася у державній українській школі імені М. Шашкевича у Львові (сьогодні — львівська школа № 34), 1938—1944 рр. — у Першій академічній гімназії м. Львова, де одним із її вчителів була доктор Лукія Гумецька. 1945 р. Лідія Коць вступила на українське відділення філологічного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка, 1949 р. — в аспірантуру при Львівському філіалі Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, її науковим керівником став проф. І. Свенціцький. Але навчання в аспірантурі перервала хвиля арештів, що прокотилася Західною Україною після вбивства письменника Ярослава Галана чи, за припущенням Л. Коць-Григорчук, його було вбито у зв'язку із „запланованою нагінкою на українську інтелігенцію“. У січні 1950 р. Лідію Коць за сфабрикованими звинуваченнями було незаконно зарештовано і на десять років позбавлено волі. У 1950—1956 рр. вона відбувала ув'язнення в таборач Іркутської обл. (м. Тайшет) та Мордовії, у липні 1956 р. її визнали невинною і реабілітували та дозволили повернутися у Львів.

Після реабілітації Лідія Михайлівна поновила в аспірантурі (1956—1959), але вже під керівництвом проф. Л. Гумецької. 1961 р. блискуче захистила кандидатську дисертацію „Дієприслівник у сучасній українській літературній мові. Способи і характер зв'язків у реченні“. 1964 р. дослідження було опубліковане як окрема книжка — „Дієприслівник у сучасній українській літературній мові (специфіка зв'язків та їх значень)“.

З 1959 по 1972 р. Л. Коць-Григорчук працювала молодшим науковим співробітником у відділі української мови Інституту суспільних наук АН України у Львові. Тоді колектив відділу збирав й опрацьовував діалектні матеріали для Атласу української мови. Лідія Коць-Григорчук активно включилася в роботу численних діалектологічних експедицій, які організовував інститут. Об'єктом особливих наукових зацікавлень дослідниці стало на той час картографування мовних явищ, відображення в Атласі української мови діалекто- та мовотворчих процесів.

Результатом роботи є 86 проблемних лінгвістичних карт різних мовних рівнів, які увійшли до II тому Атласу української мови (фактичними співредакторами якого були Я. Закревська і Л. Коць-Григорчук), а на окремих картах по-новаторськи відтворено елементи руху в синхронії. На них спроектовано не лише явище, але й динаміку його формування в межах картографованого простору, яку відображено за допомогою спеціальних позначень — штрихувань різного напрямку. Ф. Жилко, аналізуючи концепцію АУМ, відзначив, що саме

в другому томі АУМ такі проблемні карти уклала Л. (Коць) Григорчук, уперше в українському мовознавстві дослідивши вияви динаміки й статичності, тенденції та явища в українському діалектному мовленні. Поняття „явище“ і „тенденція“ у термінології Л. Коць-Григорчук відповідно означають: явище — діалектна риса на етапі статичності, відсутності руху, скристалізованість діалектної риси як результату перетворень у діалектному мовленні, характерні ознаки риси засвідчені у всіх позиціях; тенденція — це діалектна риса, яка потенційно рухома, для якої характерна позиційність у виявах. Сучасна лінгвістична карта не лише визначає межі синхронного поширення окремих діалектних рис (явищ), а й дає змогу узагальнювати факти й виявляти рух елементів різних рівнів (тенденцію). Відобразивши у просторовій проекції тенденції (низхідні чи висхідні) у побутуванні певної діалектної риси, можна синтезувати інформацію, яку несуть синхронні карти, використовуючи як допоміжний засіб дані легенд та коментарів до цих карт, що дають змогу інтерпретувати матеріал у різних планах — синхронному та діахронному. Загальний розвиток лінгвогеографії, а також карти і коментарі Атласу спрямовують сучасних дослідників на пошуки виявів реальних та потенційних тенденцій і явищ у діалектному мовленні.

Паралельно львівській Інститут суспільних наук працював над укладанням Словника стародавньої української мови XIV—XV ст., і Л. Коць-Григорчук брала участь у виявленні історичних пам'яток та укладанні картотеки до цієї поважної і вкрай потрібної для української науки лексикографічної праці.

Плідну наукову роботу Л. Коць-Григорчук перервала нова хвиля репресій. Головною метою переслідувань 1972—1973 років була нейтралізація інтелектуальної еліти в Україні. Під удар у Львові передовсім потрапили Інститут суспільних наук АН УРСР та університет. Комісія ЦК КПУ „виявила“ в Інституті чимало „неблагонадійних“. Більшості з них запропонували звільнитися за „власним бажанням“. Унаслідок цього восени 1972 р. змушені були покинути інститут відомі літературознавці й мовознавці, серед них і Лідія Коць-Григорчук. Вона була усунута від подальшого укладання лінгвістичних карт, її ім'я було вилучене зі складу редакційної колегії II тому Атласу української мови, залишено лише відомості про авторство карт.

У 1973—1982 рр. досліднича працювала в Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові на різних посадах — молодшого наукового співробітника (1973—1975), старшого наукового працівника (1975), старшого архівіста (1979—1981), старшого наукового працівника (1981—1982). Будучи співробітником відділу впорядкування і вдосконалення фондів, Л. Коць-Григорчук систематизувала фонди графів Лянцкоронських, князів Любомирських та один із описів фонду „Греко-католицька митрополічна консисторія“, документи яких написані шістьма—дев'ятьма мовами, тоді також виготовила для II тому АУМ карти про системи вокалізму та остаточно відредагувала на прохання Я. Закревської всі коментарі II тому Атласу української мови.

У 1988 р. Л. Коць-Григорчук перейшла на роботу до Національного музею м. Львова (колишній Музей українського мистецтва), працювала і музейним наглядачем (1988), і молодшим науковим працівником (1988—1991). Тільки з проголошенням державної незалежності України її зараховують

на посаду старшого наукового працівника (1991—1993), а з 1993 р.— провідного наукового спеціаліста. Перебуваючи в магічно-сакральному колі української середньовічної ікони, Л. Коць-Григорчук започаткувала в Україні системне вивчення написів (дипінті) на творах українського середньовічного станкового малярства, зокрема іконопису. Досліджує їх і як пам'ятки епіграфіки-палеографії, і з погляду історії мови та лінгвогеографії.

Важливо те, що праця над творами українського малярства дала можливість Лідії Михайлівні змінити в бік давнини датування ймовірного написання окремих ікон, а також завдяки методу лінгвогеографічного атрибутування встановити місця походження іконописців та доповнити відомості про деякі малярські осередки. Окрім того, Лідія Коць-Григорчук проаналізувала часовий зв'язок між особливостями зображення і способами накреслювання літер, визначила специфіку українського типу в'язі. Результатом багаторічної сумлінної пошукової праці стало видання монографії „Дипінті українських середньовічних ікон“ (2011).

Докторську дисертацію „Український діалектний простір при єдиному горизонті дослідження“. Л. Коць-Григорчук успішно захистила 1996 р. У 2002 р. опублікувала монографію „Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору“. Отже, царина лінгвогеографії — це сфера найгрунтовніших досліджень Лідії Михайлівни. Насамперед потрібно зазначити, що в українському мовознавстві лінгвістична географія давно вже перестала бути лише ділянкою чи аспектом дослідження діалектології. На відміну від діалектології, як стверджує Л. Коць-Григорчук, лінгвогеографія досліджує рельєф діалектного простору з вираженими в ньому ареалами окремих діалектних рис і комплексів діалектних рис, які зреалізовані в просторі як діалектні просторові конструкції, що мають свої ядра та периферію. У цьому контексті заслуговує на особливу увагу введення у лінгвогеографію терміна „діалектна просторова конструкція“ (ДПК), що означає діалектне утворення, яке має своє ядро (місце максимальної концентрації діалектних рис) та периферію (ареал поступового зменшення діалектних рис).

Висвітлення проблем сучасної лінгвістичної географії у працях Л. Коць-Григорчук — результат аналізу складної діалектної субстанції, часто прихованих від безпосереднього спостереження змін діалектних систем українських говорів, виклад власного бачення багатьох діалектотворчих та історичних процесів, генези окремих явищ, українського діалектогенезу із використанням різноманітних методик картографування та посткартографічної інтерпретації діалектного матеріалу.

На окремих картах АУМ, як зазначає Л. Коць-Григорчук, відображено особливості динаміки діалектного мовлення. Адже внаслідок нерівномірного становлення і розвитку елементів мови в просторі в синхронному аспекті картографічного моделювання мовних елементів приховано виступає діяхронний. Лінгвістична карта, будучи синхронною проекцією діалектного обшару, може відображати й відомості діяхронного плану. Звичайно, національні атласи типу АУМ, зображаючи діалектні явища в їх системно-структурних зв'язках, мають на меті виявити, насамперед, елементи статистики. Тенденції ж відбиті в таких дослідженнях лише частково. Різні атласи (національні чи регіональні) відповідно до типу та завдання неоднаково відображають динаміку. Залежно від горизонту лінгвістичного

дослідження, чи, точніше, від лінгвістичної площі горизонту, тобто від обраного для аналізу обшару в діалектному просторі та ступеня узагальнень діалектного матеріалу, кожен з атласів показує в синхронії різні за характером локалізації тенденції — внутрішньодіалектні, міждіалектні, національні та міжмовні.

Поняття „горизонт лінгвістичного дослідження“ та „лінгвістична площа горизонту“ й відповідні терміни Л. Коць-Григорчук застосувала в українському мовознавстві вперше. Це дало змогу усунути розбіжності в оцінці тих самих мовних рис на тій самій території. Бо власне від „висоти бачення“ певної мовної території (а отже, від різного горизонту її дослідження та замкненого ним обшару (площі горизонту) залежить рівень можливих узагальнень, який є результатом усебічного вивчення та аналізу діалектного матеріалу.

Ювілярка зазначає, що насамперед треба подолати розбіжності між метою та методологією досліджень. Обраній меті повинен відповідати певний горизонт лінгвістичного бачення, бо, застосовуючи однакові методи для аналізу ідентичних і однаково локалізованих у мовному просторі елементів мови, але при різних умовах проектування їх на дослідження, тож і різних горизонтах, можна здобути неоднакові висновки щодо їхньої сутності. Здавалося б, АУМ фіксує діалектні риси лише як елементи статистики. Однак на зіткненні ареалів, там, де починається взаємодія різнодіалектних чи різномовних однотипних особливостей, виникає їхня вібрація.

Л. Коць-Григорчук використовує та теоретично обґрунтовує поняття „зона вібрацій“, відзначаючи, що на периферії суміжних діалектних просторових конструкцій формуються проміжні смуги — зони діалектних вібрацій, у межах яких частини ареалів стикаються або накладаються, створюючи в другому випадку зони змішаності (з їх паралелізмами, розціплюваннями значень елементів діалектного мовлення, транссемантизацією) і зони перехідності, які можуть ставати зародками нових конструкцій (з гіперизмами, контамінаціями, архаїзмами й уже оформленими семантичними трансформаціями).

Проф. Л. Коць-Григорчук аналізує найбільшу в Україні зону вібрацій з центром у Володимирі-Волинському, використовуючи горизонтальний та вертикальний плани дослідження, застосовує нові підходи до просторової парадигми мови. Адже не лише укладання карт і атласів, а й прочитання, інтерпретація цих наукових творів залишаються вкрай актуальною проблемою; саме завдяки декодуванню значної за обсягом інформації у майбутньому стане можливим з'ясувати зв'язок простору, географії мовного явища з його історією.

Лідія Коць-Григорчук від 1997 р. працювала на кафедрі української мови Львівського національного університету ім. Івана Франка й одночасно у Львівській академії мистецтв. Як професор кафедри, вона читала для студентів та магістрантів спецкурси з української лінгвогеографії, палеографії та епіграфіки.

2013 р. Л. Коць-Григорчук опублікувала монографію „Рельєф українського мовного простору (континуальні студії)“, яка доповнює її наукову концепцію лінгвогеографічного дослідження українського діалектного простору. Важливе питання про еволюцію української мови в діалектному просторі, про структуру діалектних ареалів, зону вібрацій на українсько-польському мовному пограниччі, про межі української етнічної терито-

рії — мовну ситуацію на берестейсько-пінському обширі. Л. Коць-Григорчук проводить розмежування діалектології та лінгвогеографії через опозицію вибірковості/континуальності.

Сьогодні Лідія Михайлівна продовжує творчо працювати над проблемами української лінгвістичної географії та палеогеографії.

1 березня 1931 р. народився член-кореспондент Національної академії наук, академік Національної академії медичних наук України, президент Світової федерації українських лікарських товариств, почесний президент Всеукраїнського лікарського товариства, депутат Верховної Ради України 1-го скликання, активний член Наукового товариства ім. Шевченка Любомир Пиріг¹. Заслу-

жив добру славу серед лікарів не лише на Рогатинщині, але й у всій Україні: „Галичина, органічною частиною якої є Рогатинщина, стає горнилом української політичної і суспільної для всієї України, так би мовити, зразковою школою політичної культурної роботи“².

Батько Л. Пирога — Антін Пиріг із Рогатина. Як згадує Ювіляр, „в середині XIX ст. в Рогатині було декілька розгалужених гілок з прізвищем Пиріг, спільний предок яких прийшов із-за Збруча і, за припущенням, був нащадком Івана Пирога Подолянина, що служив у війську під проводом князя Дмитра Вишневецького Байди. Можливо, це гарна легенда без документального підтвердження. Згідно з реєстром Війська Запорізького, від 1649 р. значиться Іван Пиріг, один Пирожченко, три Пироженки, а також Іван Пирожок з Іваном Рогатинцем. Реалізація представників роду поза сферою хліборобства почалася вкінці XIX століття. На початку XX століття серед дев'яти дітей Петра і Марії Пирогів п'ятеро закінчили Рогатинську гімназію ім. св. Володимира. Три хлопці дали три гілки: Антін Пиріг в Рогатині, Василь Піруг — у Польщі, Микола Пирог — у Києві“³.

З дитинства Любомир був здібним допитливим хлопчиною. Закінчив Рогатинську гімназію із золотою медаллю і заповітом матері „завжди говорити рідною українською мовою“ і вирушив до Львова, де вступив до Львівського медичного інституту⁴, який закінчив 1955 р. з відзнакою і одержав скерування на наукову роботу. В той час без лікарського стажу можна було проходити аспірантуру лише на кафедрах гігієнічного факультету. Любомир Пиріг відмовився від аспірантури, бо хотів бути клініци-

З нагоди 90-річчя бажано шановній Лідії Михайлівні творчої наснаги, здоров'я і ще багатьох років плідної праці в магічному полі української мови та на користь українського мовознавства.

Оксана КОСТИВ

том. У 1955—1958 рр. працював у санаторії „Мармуровий палац“ у Моршині. Вибір спеціалізації був нелегким. Любомир Пиріг вибрав нефрологію. Ювіляр увійшов у плеяду сучасних видатних нефрологів⁵. Вчений не забуває тих, хто першими почали досліджувати патологію нирок. Серед дослідників були українські вчені: професор Київського університету В. Покровський, Ю. Мацон, Ф. Пастернацький, педагог і активний громадський діяч, автор монографії „Діагностика захворювань почек в связи с их патологией“ (1927, хоч книжка вийшла в XX ст. але над цією проблемою автор працював ще в XIX ст.)⁶.

Після двох років стажу Л. Пиріг 1958 р. вступив до аспірантури в Київський науково-дослідний інститут клінічної медицини ім. М. Д. Стражеска (сьогодні — Інститут кардіології НАМН України). 1962 р. став асистентом кафедри терапії, згодом доцентом кафедри терапії Київського медичного інституту ім. О. О. Богомольця, 1972—1973 рр. — завідувачем кафедри лікувальної фізкультури і лікарського контролю. Від 1973 до 2002 р. Л. Пиріг очолював відділ терапевтичної нефрології і паралельно у 1976—1990 рр. був заступником директора з наукової роботи Київського науково-дослідного інституту урології та нефрології. Від 1995 р. — завідувач створеної з його ініціативи кафедри нефрології НМАПО ім. П. Л. Шупика. У 1979—1993 рр. — головний (перший) нефролог МОЗ України, ініціатор створення і президент Української асоціації нефрологів⁷.

Любомир Пиріг не тільки видатний вчений, а й надзвичайно активний громадський діяч — вірєць українського лікаря-патріота. Медико-публіцистичні праці Л. Пирога здобули високу оцінку громадськості⁸. Повчально і до глибини душі зворушливо, що людина, яка в житті досягла вершин, свою книжку-розповідь закінчує словами: „Вдячний я моїм батькам, рідному Рогатині, які заклали підвалини моєї свідомості та переконань як людини і громадянина, українця, яким я завжди був вірним“⁹.

Любомир Пиріг написав чимало праць: 565 — наукових, 38 — навчально-методичних, 33 — методичних рекомендацій, 75 — рецензій та участі в дискусіях, 194 — медичної публіцистики, 63 — публіцистики, 37 — науково-популярних, 43 — спогадів, 170 — філателістичної україністики, 40 — надрукованих інтерв'ю. Згідно з анкетними відомостями — 113 публікацій про лікаря-вченого Любомира Пирога¹⁰.

¹ Ганіткевич Я, Пундій П. Українські лікарі.— Львів, 2008.— Кн. 3.— С. 155—157.

² Гелей С. Рогатинська земля.— Львів; Рогатин, 1995.— С. 30—38.

³ Пиріг Л. Було колись.— К., 2014.— 278 с.

⁴ Масний З., Служинська З. Прапорносець // Народне здоров'я.— 2016.— 21 берез.— № 3.— С. 1.

⁵ Нікула Т. Українська нефрологія. Науковий поступ уздовж сторіч // Мистецтво лікування.— 2004.— № 2.— С. 87.

⁶ Плющ В. Нариси з історії української медицини, науки та освіти.— Мюнхен, 1983.— Кн. II.— С. 127.

⁷ Ганіткевич Я, Пундій П. Українські лікарі.— С. 155—157.

⁸ Народне здоров'я.— 2014.— № 2.— С. 1.

⁹ Масний З., Служинська З. Прапорносець.— С. 1.

¹⁰ На нашу думку, цифра дещо занижена, бо не внесено у цей список згадок про Л. Пирога в „Українському

Професор Я. Ганіткевич високо оцінив наукові досягнення Любомира Пирога. У своїй „Історії української медицини в датах та іменах” згадує Л. Пирога в 14 позиціях¹¹, а про ерудицію в царині літератури, мистецтва, музики написала лікар Калина Морозович: „Не лише в науці і танцях, але й в літературі Любомир Пиріг на висоті, варто прочитати опис природи: „так, уже осінь. Учора бачив, як відлітали журавлі. Вони летіли з півночі і все кружляли, кружляли. Хотіли ще намілюватися краєвидами своєї батьківщини, бо, може, не один із них не вернеться.. Сумно стає. Очі мимоволі стежать за ключем аж до його зникнення”¹². К. Морозович подивляє відгуки Любомира Пирога на концерти народної і класичної музики. Вважає, що щоденник, який Любомир Пиріг вів упродовж всього життя, заслуговує на особливу увагу, бо в ньому те, про що, напевно, у всіх 113 його статтях не сказано — глибоке розуміння музики і живопису, аналіз літературних прочитаних творів, а їх так багато, що можна було б надрукувати окрему книжку. З записів довідуємося про створення і діяльність Клубу творчої молоді та його участь у дисидентському русі 60-х років ХХ ст., за яким прискіпливо стежили спецслужби; про заснування Товариства української мови (1980-ті роки) та Народного руху України. Щоденник відтворює послідовність історичних подій становлення незалежної України. В ньому не тільки історія медичних українських організацій ВУЛТ, СФУЛТ, конференцій, але й перемоги і непорозуміння у Верховній Раді України 1-го скликання.

Конференції СФУЛТу в містах Східної України були святом для „східняків і західняків” і великим спілним досягненням лікарської громади. Спогади цінні ще й тим, що можна в часі та іменах відтворити найрізноманітніші мистецькі події — гастролі, концерти видатних майстрів, художні виставки, презентації нових книжок, а, найважливіше те, що відкривають глибину сприймання мистецького та літературного світу Любомиром Пирогом. У записах, які охоплюють багато десятиліть, можна віднайти згадки про подорожі, описи природи, лю-

бування заходом сонця, появою барвистої веселки, враження від почутого щебету пташок, про святкування родинних дат, відзначення ювілеїв друзів. Розкривається багатство духовного світу, коло знайомих з мистецької та літературної еліти, все те, що скрите. Все це у Л. Пирога поєднувалося разом і з фаховою допомогою пацієнтам, а також друзям, колегам, незнайомим і знайомим артистам, політикам. Невичерпне джерело працездатності та енергії!

Дві книжки „Було колись...” і „Рік за роком... День за днем”¹³ — шедевр меморіальної творчості, який відтворює не лише життя обдарованої людини, але й цілу епоху суспільних відносин та подій у різних сферах — історії, медицині, музиці, живописі, театрі та літературі.

Ювілей Любомира Пирога — не лише його свято, це свято Наукового товариства ім. Шевченка, це ціла епоха, в якій творив, сприяв розвитку охорони здоров'я України. Все пережите дало поштовх до активної громадської діяльності як депутата Верховної Ради України. Л. Пиріг очолював комісію збереження генофонду нації та надзвичайних ситуацій та комісію з питань охорони здоров'я.

Олег Ціборовський у своїй книжці „На варті здоров'я” згадує, що широка ерудиція, багатогранність таланту, сучасне наукове мислення, віддана праця для української науки відзначені званнями заслуженого діяча науки і техніки України (1992), почесними грамотами МОЗ України, УЛТПА (1989), СФУЛТ (1996, 1998, 2000, 2006), Асоціації філателістів, Кабінету Міністрів України (2003), медалями та орденами „Знак пошани” (1980), Святого Рівноапостольного князя (Володимира Великого III ступеня, Князя Ярослава Мудрого V ступеня (2007), Хрестом Пантелеймона Цілителя (МОЗ України, 2010) та ще багатьма відзнаками¹⁴.

Хай світло людського тепла, вдячності, поваги і любови стане джерелом сил для подальших здобутків, нових книжок, спогадів і служіння народові. Успіхів і довгих щедрих літ!

Зиновія СЛУЖИНСЬКА,
Олександра СЛУЖИНСЬКА

ЙОГО „...СУЦВІТТЯ, БИТІ ХОЛОДАМИ...”

(наближення до портрета Івана Дзюби)

Постать Івана Дзюби — одна з найяскравіших і найдраматичніших в українському духовному бутті та громадянській поведінці другої половини ХХ — початку ХХІ ст. Усі характеристичні вислови про його життя і творчість, які йому адресують високі авторитети, в жодному випадку не бувають перебільшеними: він — совість нації..., речник української національної ідеї..., він — вільна людина навіть у тоталітарній неволі...

інформаційному бюлетені здоров'я” за 2001—2006 рр. (квартальник заснували голова УЛТ у Львові проф. Юрій Гаврилюк і президент Благодійного фонду „Салюс” Олександра Служинська). Про Л. Пирога див.: Український інформаційний бюлетень здоров'я.— Львів, 2003.— Вип. 2.— С. 71, до задоку про Пирога не увійшли друковані звіти Лікарської комісії НТШ: Служинська З., Матешук-Вацеба Л. 140-річчю Наукового товариства ім. Шевченка присвячується.— Львів, 2013.— 56 с., а також відгуки на його книжку „Було колись...” у 24 томі „Лікарського збірника НТШ” (Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах.— Львів, 2004.— С. 8, 9, 12, 147, 181—83, 188, 192, 196, 200, 205—206, 209, 308, 344).

¹¹ Ганіткевич Я. Історія української медицини.— С. 344.

¹² Морозович К. [Рец. на:] Пиріг Л. Було колись...— К., 2013.— 359 с. // Лікарський збірник.— Львів, 2014.— Т. ХХІV.— С. 170—172.

¹³ Пиріг Л. Рік за роком... День за днем...— К., 2015.— 498 с.

¹⁴ Ціборовський О. На варті здоров'я: Історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні.— К., 2010.— С. 113.

Та якоїсь ночі „здринеться і обуриться робітничий люд: „хто це дозволив ночами підиривати породу в кар'єрах? — і не подумає навіть, що злетів зі скелі у вироблений кар'єр пам'ятник славетному землякові Іванові Дзюбі. Та я знатиму,— піджартує академік М. Жулинський,— що цей акт вандалізму супроти увічнення себе у бронзі вчинив сам Іван Дзюба — цей 75-літній невтомний марафонець...“¹

Відтоді змайнуло десять літ. Цей щирий і добродушний, по-своєму містифікаційний жарт сьогодні став сумною антитезою. Російські диверсанти уже два роки поспіль плондрують Донеччину. Вночі з 21 на 22 травня 2014 р. неподалік м. Волноваха бойовики під керівництвом Збройних Сил Російської Федерації, зокрема підполковника Ігоря Безлера, вчинили найкривавіший за кількістю жертв від початку антитерористичної операції на Сході України напад на українських військових.

13 січня 2015 р. новий теракт від Волновахою. Бойовики ДНР обстріляли рейсовий автобус із мирним населенням, внаслідок чого загинули 12 осіб і 16 важко поранено. Жодних тлумачень не треба. А в тім, хто годен пояснити нав'язану споконвічну „дружбу“ двох сусідніх народів — „братів“ і скажену лють „старшого брата“, що бенкетує пролітою кров'ю „брата молодшого“, тамуючи свою ненаситницьку спрагу ординського завойовника?

Славетний син донецької землі академік Іван Дзюба інтуїтивно, на генному рівні відчував чи навіть передбачав небезпеку російської агресії та її окупації частини Луганщини і Донеччини. У книжці „Донецька рана України“, „написаній з певним хронологічним інтервалом (2001, 2005 та 2015 рр.), що складається з філософських есеїв, на основі економічних, геополітичних, історико-культурних соціопсихологічних та інших причин, він намагався пояснити уможливлення російської свавільщини. „Імперський сказ Путіна, — читаємо, — захлинувся на кордоні з Україною, якби по другий бік кордону його не ждали традиційні п'яті, шості чи якісь там одинадцяті колони, на які багата українська історія „Україно, Україно! Оце твої діти...“ Що ж до варіанту донецького, то тут навіть не про „колони“ доводиться говорити. Тут щось масштабніше і організованіше — системна робота місцевих владних структур, які в складі України послідовно вибудували фактично „Русский Мир“, обходячись без цього самовизначення і, відповідно до ситуації, не цураючись тризуба й жовто-блакитного прапора на фронтах своїх установ“².

Життєтворча і людинознавча поведінка молодого Івана Дзюби, скажемо, від періоду авторства книжки літературно-критичних праць „Звичайна людина чи міщанин?“ (1959) до Івана Дзюби-академіка, автора багатьох фундаментальних праць і кількатомових різнопланових його досліджень, від Івана Дзюби часів його аспірантства до Івана Дзюби — міністра культури, Героя України через дисидентські роки, роки застою, роки „ланцюго-

вих“, мітингово-майданних форм борні, роки незалежності йому, звичайній, але високолетній душою людини, зумілось пронести і нести сьогодні крізь свою Долгу Хрест, який впав на його плечі „гірким і солодким ярмом“.

На цій життєво-послідовній прямій позиції Івана Дзюби — стояти між культурою і політикою, вивчаючи, трактуючи, оцінюючи, сатирично викриваючи „дітей України“, інфікованих кріпацькою покірністю, міщанською самодостатністю, цинізмом, фарисейською лукавістю з історичною тяглістю щонайменше від Катерини і Петра до сказу Путіна та до появи новітніх рідних яничарів — прислужників імперського „Русского Мира“, що „відповідно до ситуації не цураються тризуба й жовто-блакитних барв на фронтах своїх установ“.

Адже іншим, ніж викривальником і борцем антиукраїнства та носієм і будівничим культури, оберегом українності Іван Дзюба не вмів бути. Це два потужні крила, які його тримають у творчому часопліні. Він — не тільки один із найскравіших шістдесятників, а й творець шістдесятництва. Ліна Костенко, не без підстав каже, — що „шістдесятництво це і естетичне явище, і політичне. Тоталітарна система ж не залягає лише у площині політичній — вона демонтує культуру, вона нищить естетику. Шістдесятники у мистецтві були дисидентами в політиці... Мистецький і політичний протест — це були дві складові одного цілого. І не мистецький протест починався з політичного, а навпаки. Художник не міг жити в тих умовах, він задихався. І навіть сама політична боротьба була наповнена моральним, культурним змістом насамперед“³.

Звідси й пояснення, чому в Івана Дзюби — дві великі полиці книжок його авторства: фундаментальних досліджень, трактатів, доповідей, статей, студій, публіцистичної сатири, послань, відкритих листів, есе, літературних портретів (улюбленого його жанру), рецензій, передмов, вступних виступів на конференціях, з'їздах, форумах, конгресах, академічних привітань тощо. На одній із них рясніють назви: трактат „Інтернаціоналізм чи русифікація“ (англійською, італійською, китайською, французькою, російською мовами), „Нагнітання мороку (Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ)“, „Між культурою і політикою“, „Україна в пошуках нової ідентичності“, „На пульсі доби“, з акцентованими у них політологічно-історіософськими розділами та рубриками: „Епізоди з історії російського націоналізму“, „Русифікація вчора, сьогодні... і завтра?“, „Галичанофобія — отруйне вістря українофобії“, „Прокисли „щі“ від Табачника“ тощо...

На іншій полиці — наукове літературознавство, мовознавство та літературна критика: по-перше, — шевченкознавчі праці: „У всякого свою доля“, „Бо то не просто мова, звуки...“, „Застукали сердешну волю...“ і, звичайно, понад 700-сторінковий фоліант „Тарас Шевченко. Життя і творчість“, а далі... ґрунтовні розвідки про творчість В. Свідзинського, Л. Костенко, М. Вінграновського, В. Симоненка, І. Сенченка, В. Забаштанського, І. Драча, Б. Рубчака, В. Голобородька, В. Герасим'юка...

Не ставимо за мету назвати все, що написав Іван Дзюба. Нехай це залишається щасливим клопотом для бібліографів. Із другої половини 60-х років, коли І. Дзюбу в Україні не друкували, він пробивався із

¹ Жулинський М. У мене свій світ, своя позиція // Феномен Івана Дзюби.— К., 2007.— С. 35.

² Дзюба І. Донецька рана України. Історико-культурологічні есеї.— К., 2015.— С. 74.

³ Костенко Л. У майбутнього слух абсолютний // Дзюба І. Є поети для епох.— К., 2011.— С. 166.

публікаціями своїх матеріалів (звичайно, під псевдонімами) у московських журналах („Дружба народів“, „Новый мир“, „Вопросы литературы“, „Литературное обозрение“, „Искусство кино“), але це потребує відповідної праці, щоб зібрати під спільні палітурки окремого видання. І. Дзюба й сам каже: „...після арешту 1972 року я тривалий час не міг повертатися до українського літературного життя і з другої половини 70-х років та у 80-ті писав переважно про літератури „народів СРСР“, знаходячи в них співзвучні нашим проблеми [...] адже наші літератури разом утверджували буття своїх народів, разом протистояли русифікації...“⁴

Так з'явилися його праці „Грані кристала“, „Стефан Зорян в історії вірменської літератури“, „Садридін Аїні“ та інші, де в „субстанції рядків незримих“, кмітливий читач міг віднаходити своєрідні „дзюбізми“, себто підтексти, приховане нутро, як висловився сам автор,— „лицемірні гасла нібито „інтернаціоналізму“.

Шановний читачу, щиро зізнаюсь, що про Івана Дзюбу краще читати інших, ніж самому писати. Писати про нього — це треба знайти свої слова, щоб не повторювати слів сказаних, а це майже не можливо, бо те, що про нього мовлено, не має заперечень — навпаки хіба що потребує повторювальних констатувань. Отже, для відтворення справжнього портрета Івана Дзюби пропонуємо конкорданцію висловів про нього:

Ліна Костенко: Молодий критик Іван Дзюба написав цілком слушно, об'єктивну рецензію на збірку віршованих трюїзмів про Шевченка — пера Андрія Малишка. Малишко ж належав до касти недоторканих у радянській поезії. Крім гарного „Рушничка“, він написав шедевр лизоблюдства — „Подарунки вождю“, оспівавши, хто які зробив подарунки Сталіну на 70-ліття... За цю збірку Малишко отримав другу Сталінську премію, його не можна було чіпати. А Дзюба написав рецензію, і на нього накинулись. Причому за браком літературної аргументації перейшли до прямих образ і звинувачень. На це не можна було дивитись, і я написала статтю „Нокаут на літературному рингу“, смисл якої був у тому, що досвідчені „бійці ідеологічного фронту“ виходять на ринг проти молодих зі свинчаткою в рукавиці, а це бандитський прийом...

Якби я хотіла описати Дзюбу кількома штрихами, то згадала б два епізоди. Кінець листопада 2000 року, дев'ять днів по татові. Ми йшли на цвинтар, холодно, сніжило. І першим біля татової могили побачила Дзюбу — стояв високий, худий у чорному...

Або ж — пішла до Івана Михайловича в Академію: зима, дев'ята вечора, одна-єдина людина на всю Академію... Людина обов'язку — у всьому. Першим приходять пом'янути, останнім іде з роботи.

Михайлина Коцюбинська: Спробую, бодай конспективно, означити основні константи феномена Дзюби... Об'єктивність, уміння осмислити явище в його цілості та історичному контексті. Відразу до чорно-білої схеми, до механічної заміни знаків „плюс“ на „мінус“ і навпаки, до одноклітинності в оцінках.

Не гучне заперечення, а аналітична критика — це кредо гранично чітко продемонстровано у такому ключовому тексті сучасної української публіцистики, як Дзюбина „Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна“. Автор проти огульного відкидання і зневажливого облуплювання спадщини минулого, хай і одіозного, сис-

теми знань, введених в обіг радянською наукою і вже цим здискредитованих.

Юрій Барабаш: Постать Дзюби сприймається як єдина в різних іпостасях і вимірах. Легенда ворохо-еффорійних 60-х і трагічних 70-х; активний учасник стрімко-мінливого сьогодення, наш колега й товариш — водночас, у головних своїх рисах, явище вже для завтрашнього, явище усталене, якщо завгодно, хрестоматійне, символічне. Властиво — класика.

Людина узграниччя століть, людина розграні двох полярних епох національної історії (залізні пазурі однієї з них він уповні відчув на своїй особистій долі), Іван Дзюба належить осібно кожному століттю й осібно кожній епосі, але водночас і обом разом як різним етапам цілісного історичного буття нації.

Євген Сверстюк: Висота позиції відразу визначила місце Івана Дзюби в українській культурі. Ті інші, які він опановував, були порожніми. Письменників і науковців такого рівня завжди бракує. За сприятливіших умов можна було б чекати від нього монографій там, де з'явилися лише статті. Скалічені цензурою. Натомість з'являлися монографії інших авторів, яких не читали і не читатимуть.

Навіть найсміливіші люди поступово звикають до обмежень, накинутих владою й обставинами. Для того, щоб постійно розширювати простір свободи і реалізувати свободу вибору при тоталітарному режимі, треба дух і чесність думки, яка не улягає тисковим обставинам. Власне, такі люди створюють культивовану ниву для наступників.

Микола Неврлий: ...Його відома в цивілізованому світі праця „Інтернаціоналізм чи русифікація?“ Про її пекучу актуальність нічого й говорити! Це книжка, яка фактами й переконливими доказами сказала світові правду про поневолення Москвою України. Починаючи з 1968 р., вона кілька разів виходила різними мовами за кордоном... Ця праця залишатиметься актуальною доти, доки російщина в Україні, як тавро столітнього поневолення, пануватиме не тільки в розмовній, але й друкованій мові, переважаючи мову корінного населення України.

Роман Корогодський: Іван Дзюба писав у тоталітарній неволі як вільна людина — не забуваймо фактографічні констатації. Подиву гідно, як за умов шаленого психологічного тиску йому вдалося зберегти власне обличчя, гідність, власне переконання і голос речника української національної ідеї. Його творча постава — це совітлива домінанта інтелектуальної України, хоч зболений, але твердий і чітко артикульований голос, що однаково ясно звучить від 60-х років шаленого ХХ століття... Його твори слугуватимуть у неоглядному історичному просторі путівником дороги до себе для цілої нації.

Марко Павлишин: Багатоперспективність, вміння рівночасно приймати і діяти в присутності різних систем цінностей, збагачення переплетеності „історичного“ й „сучасного“ та ілюзорності протиставлення „батьки і діти“, розуміння, що плюралізм цінностей не унеможлиблює практику, а забезпечує її прийнятність для інших,— усі ці елементарні методичні передумови постструктуралістського світобачення повинні б забезпечити диференційоване, не позначене едіповим комплексом ставлення до шістдесятництва з боку його найсофістифікованіших критиків... Нам дозволено захоплюватися відчайдушністю і чесністю людей

⁴ Дзюба І. З криниці літ: У 3 т.— К., 2006.— Т. І.— С. 6.

шістдесятих, зрозумілістю й справедливістю їхніх ідей і бажань, красою і людяністю майбутнього, яке вони хотіли побудувати. І разом з тим нам дозволено любити і шанувати найвинятковішого і найтиповішого з них Івана Дзюбу.

Василь Герасим'юк: Сьогодні у нас багато спеціалістів із герменевтики, але кому повірять? А проблем і питань усе більше навіть у такому архаїчному мистецтві, як поезія... Еліот помітив, „що час від часу, приблизно раз на сторіччя виникає необхідність появи критика, який би... розставив поетів і поетичні твори в новому порядку“. Була „необхідність“ появи Івана Михайловича не тільки в іпостасі критика в поезії, а й в тому, щоб у цій іпостасі він насамперед написав про послання Чичибабіна до Ліни Костенко чи про Миколу Холодного, коли інші відчували внутрішній спротив або просто внутрішній дискомфорт. Він бачить необхідність, коли інші втратили відповідний нерв і відповідні рецептори... написати про поезію, яка називається романом „Северин Наливайко“, або ж про першу збірку Ігоря Шевчука „під зухвалою назвою „Деміург“, яка вийшла 15 років тому і про яку, як і про автора, давно всі забули, бо й тоді не помітили... а Іван Михайлович помітив „вогонь духу“ і не міг про це не сказати... Якщо зібрати усе, що написав Дзюба про поезію, то матимемо самотній літературознавчий роман, тобто воно читатиметься як роман...

В'ячеслав Брюховецький: „Іван Дзюба є ніби становим хребтом українського інтелектуального життя, починаючи з другої половини ХХ століття. Його літературні роздуми завжди вражають не лише вишуканістю оцінок, ясністю й прозорістю думки, бездоганним естетичним смаком, блискучим стилем викладу, але — особливо — вмінням поставити будь-яке літературне явище в контекст культури, в контекст часу... Іван Дзюба — критик від Бога, культова постать, яких небагато в кожній літературі.“

Володимир Панченко: Критики-шістдесятники чимало зробили для деканонізації соцреалізму. Вельми суперечливу постсталінську епоху вони намагалися наповнити озоном нелукавого слова. Бунтуючи, валили старих божків та їхні скомпрометовані „вартості“ заради нових, справжніх... Ішлося, справді-таки, про „українську моральну революцію 1960-х“, яка мала, втім, і виразні політичні аспекти, оскільки несла в собі заперечення тоталітаризму й порив до незалежності. Слово Дзюби відчутно додавало енергії цьому процесові.

До цих лапідарних, крилатих висловів із суб'єктивно-об'єктивними, влучно означеними характерологічними рисами людини-індивіда й особистості — митця та науковця, пасувало б додати по-своєму оригінально „піймані“ оцінки, скажімо, від Івана Світличного, Григорія Костюка, Володимира Яніва, Івана Кошелівця, Богдана Рубчака, Ярослава Дашкевича, Віталія Дончика, Ігоря та Ірини Калинців, Михайла і Богдана Горинів, Миколи Ільницького, Володимира Моренця, Олексія та Анни-Галі Горбачів та ще багатьох-багатьох.

Писати портрет Івана Дзюби у відриві від усіх оцих названих і не названих осіб означало б абстрагувати його від контексту часу, духовної плоти епохи, солідарного середовища, природи її суспільно-політичних конфліктів тощо, себто не бачити справжнього обличчя. Скажімо, Ліна Кос-

тенко уже у 1980-ті роки у збірці „Неповторність“ друкує:

*Настане день, обтяжений плодами.
Не страшно їм ні слави, ні хули.
Мої суцвіття, биті холодами,
ви добру зав'язь все-таки дали.*

*І то нічого, що чигали круки,
що проминуло так багато літ.
З такого болю і з такої муки
душа не створить бутафорний плід.*

Безперечно, що ці слова — сповідь ліричного героя вірша Ліни Костенко читає сприймає за уособлення сповіді самої поетеси, але ж цей же читає ніколи не заперечить, що, наприклад, І. Світличний, Алла Горська, І. Дзюба, В. Стус, Є. Сверстюк (та не тільки вони), кожен із них, зокрема, міг би з чистим сумлінням від свого імені повторити їх як свою правду: „Мої суцвіття, биті холодами“ та „добру зав'язь все-таки дали“. Адже над ними шуміли ті самі аквілонні вітри радянської сваволі та хоч і битий кремлівським льодом їхній цвіт надій, але таки плодоносив.

Іван Дзюба сьогодні пояснює тим, хто досі не збагнув або вдає себе таким, що за його цинічною „правдою“, не в цьому причина путінського плондрування України. За колишнім пропагандивним уславленням та возвеличенням до „кремлівських небес“ донецького робітництва як передового рушія технічного прогресу, трудових подвигів та всіляких інших героїзмів безадресної маси без „дома“ і „улиць“ з абстрактним топонімом під аббревіатурою СРСР й приховувалась, — каже І. Дзюба, — „картина сталінських чисток і розправ з „ворогами народу“, а за гімнами „пролетарському інтернаціоналізмові“ й прокляттям „українському буржуазному націоналізмові“ — цілеспрямоване, і пряме, і приховане придушення української культури, українського слова“⁵.

А це одна із тих обставин, акцентує автор „Донецької рани України“, — „що давала змогу і на рівні офіційної політики, і на рівні обивательської думки створювати враження, ніби Донеччина — „русскоязычний респон“, втрачений для української мови“⁶. На жаль, так сталося, що цей прекрасний спадково україномовний край штучно „переформатовано“ не так у більшість „русскоязычної маси“, як маси такої, що розмовляє суржи́ком.

Та якби Донеччину протягом століть не русифікували, україногенний етнонаціональний опір сильніший, бо він природний, органічний процес самовідновлення, повернення до себе, відродження кореневої плоти свого „я“. Врешті, „звідкілля ж Іван Михайлович Дзюба взявся?“ А звідкілля Василь Стус? Він виростав і світоглядно формувався на Донеччині. Якби Донеччина, наголошує І. Дзюба, дала Україні тільки його — цього „поета світової міри і людини незрівняної сили духу та жертвності, — і тоді її внесок у нашу свободу й незалежність був би унікальним. Але вона дала ще й Миколу Руденка — талановитого поета і прозаїка, автора десятків непересічних книжок, оригінального мислителя і публіциста, мужнього правозахисника; Івана Світличного, глибокого літературознавця і критика, натхненника руху „шістдесятників“; Олексю Тихого, непоступливого обличителя неправди й оборонця рідного народу; дала Донеччина й Василя Голобородька — ще одного поета світової міри, належно поцінованого знавцями в багатьох країнах і ще не-

⁵ Дзюба І. Донецька рана України... — С. 13.

⁶ Там само. — С. 14.

достатньо поцінованого в нас. От вам і „рускоязычний Донбасс”⁷.

Мемуаристика, як і щоденникові записи Івана Дзюби, — це розсипане золоте зерно на сторінках його книжок „Спогади і роздуми на фінішній прямій” та „У літературі і навколо. З боргів давніх і новонабуваних”, яке колись проросте добірним колоссям унікальних фактів та свідчень під час дослідження життєпису того чи іншого письменника. Те, що зафіксував Іван Дзюба, міг зробити тільки він і лише так, як він це зробив. Ось кілька „витягів” із розмов, товариських зустрічей, спостережень Івана Дзюби і Миколи Вінграновського:

1) 12 жовтня 1981 р. Ходили з Миколою у ліс по гриби... Довго блукали лісом... Микола: „Тепер і селянин став... У нього три речі: телевізор, мотоцикл і хитрість... Мотоцикл і телевізор йому радянська влада дала, а хитрість у нього своя... От на цих трьох китах він і вибудував свій комунізм...”

Про одного поета: „Спаскудився... Так не можна... А поезія — така жінка, що не любить зради. Скаже: годі, обійдуся без тебе, почекаю іншого... А їй можна чекати — і десять років, і сто, і тисячу”.

...Про Київську Русь, про Запорізьку Січ...: „То ж — козацтво... Вони нас рятують... Це ж вони в нас сидять... Якби не вони... хоч і ми... але вони рятують...”

2) 9 травня 1983 р. Розмова по телефону. Про назву нової збірки. Ніяк не можу придумати. Хотів „Вишня”. Я відрадив. Пропоную: „Білокіття”. — Ні не має основи... Я любив біле і люблю, але... Читає вірша, в якому мені особливо сподобався образ: „(і дивиться корова) губами теплими і оком золотим”. Кажу: Я б так і назвав „Губами теплими і оком золотим”. Такої назви ні в кого не було і не буде. І це образ усієї твоєї творчості”. — Геніально!

3) 7 січня 1984 р. Розмова з Миколою. Знову про Мовчана. Я раніше його любив... А прочитав останні вірші... Що він хоче сказати? Нема що сказати — наговорює... Щось хоче сказати, а не знає що... Немає фокусування, все розпливається... Я заперечую: „Прочитай нову книжку — „Жолудь” — „Може... А чого він крутиться в Москві?”

Розповідає про розмову із Загребельним, який оповів, як вони з Гончаром і Новиченком зайшли в Ірпені до Драча. І нібито спитали, чого він крутиться в Москві, а Драч нібито відповів: як щось станеться, вони мені допоможуть, а ви — ні!..

5) 15 березня 1987 р. У Льоні Талалая (з Миколою Вінграновським). Говоримо про те, що до шевченківських вечорів та до вечорів поезії треба добре готуватись, а не розраховувати на патріотичний дух аудиторії... Микола: „Я не раз бачив, як і Підсуха, і Воронько, і інші осоромлювалися.”

Микола згадує про зими і весни свого дитинства. „Намело снігу, аж вишні вкृतало і з найвищої вишні тільки верш стирчить. А я дивлюся: я ж на нього ніколи не міг вилізти. А тут — коло нього. Ліг на сніг, слухаю... Першими на сніг радють горобці... Потім ворони — кланяються ріллі... Потім джмелі прокидаються голодні, злі... А вони розумні... Муха, оса б'ються в шибку, тільки джміль облітає... А в першій траві вже — джмеленята... А струмки! Вже й снігу нема, а вони течуть звідкись із степу...”

6) Квітень 1987-го. Микола в лікарні — у Феофанії. Телефонус: „Ти знаєш... Мене покинуло Слово... Пішло від мене Слово...” Я заспокоюю: А що йому робити в лікарні? Воно жде тебе вдома”.

7) 6 липня 1987 р. Ходили в Будинок художника на виставку... Був з нами Мікулаш Неврлі — Микола втік від нього: боїться балакучих. Микола: „Читаю зараз книжку Жулинського... Ти в житті емоційніший, ніж він... Але він пише (про письменників) якимось оповіданням, — вміє будувати статті... і книжку вибудував... його читати легше, ніж тебе...”

Микола: „Мені важче, ніж було Шевченкові. У Шевченка була ясність: ворожа імперія... А тут... Потім — у Шевченка був народ... А тепер народу немає”.

8) 4 січня 1988-го. Микола хвилюється: „Прочитав оце „Чорну раду” Куліша. Я її раніше не читав! Боже, яка це література... Як він ліпить характери... І Олексу Стороженку прочитав. Боже, що за письменник. Хтозна що пише, — а вірши! А яка культура письма... Яка в нас література була, а ми не знаємо... Ніхто не знає...”

9) 24 жовтня 2000 р. „Пашковського вже рік читаю... Половину вже прочитав. Глибокий чоловік... Але чого вони так темно пишуть? Для оригінальності?”

10) 20 жовтня 2000 р. Микола про запозичення. „У мене всі беруть. На всіх вистачає... А на мене хіба не впливали? Хто тільки не впливав?”

„Найвища насолода — зробити з трьох сторінок три рядки... Наче так уже усе ущільнив до трьох сторінок, а на другий день зробив три рядки...”

Чому знову так багато цитувань? Річ у тому, що навіть у спеціальних дослідженнях І. Дзюби творчості М. Вінграновського, не кажучи про дослідження авторитетних авторів, скажімо, В. Базилевського, Л. Талалая, В. Моринця, П. Вольвача, М. Лазарука та інших поетових поціновувачів, усіх цих „нюансів”, які так яскраво промовляють про світоглядну, естетичну, правдолюбну та поведінку моральної „неподвійності”, в таких аргументах, як фіксує І. Дзюба в щоденникових записах, не знайдемо. А це більш, ніж важливо для пізнання справжнього Вінграновського.

Вміння бачити те, що комусь іншому побачити не вдається, а ще пропустити побачене крізь свою унікальну дзюбівську „оптику” робить його неповторним. Йому досить було записати почуту від Вінграновського фразу: „Але чого вони так темно пишуть?”, щоб уявити ставлення поета до „новітньої” літератури, або, інакше кажучи, щоб „намалювати” черговий конфлікт поколінь.

І, звичайно, дуже важливо, навіть якимось світлом від цього стає на душі, що із цих витончених записаних спостережень виростає прекрасна і чиста дружба двох великих українських „Я”: „Я” — великого Дзюби і „Я” — великого Вінграновського, де між ними нема й дециці, сказати б, лукавої „приятності”, а панує одкровенно-сповідальна розмова, якщо хочете, братерська довіра: „ніяк не можу придумати назви збірки”; „Мене покинуло Слово...”; „...його читати легше, ніж тебе...”; „А чого він крутиться у Москві?” і т. ін.

В І. Дзюби є рідкісна на наш час риса не „нести себе” вище інших, хоча насправді є „вищим”, але не самовозвеличується. Частіше буває, що до якогось пролауретованого „авторитета” не підійти. Там

⁷ Дзюба І. Донецька рана України... — С. 16.

відстань. Там пиши більше, ніж авторитетності. А до Івана Михайловича наче близька і протоптана дорога. Якось я надіслав йому свою книжку „Голос мій не від любитися. Вінграновськознавчі студії“. Та невдовзі отримав листа від 30 квітня 2015 р.

Вельмишановний Тарасе Юрійовичу!

Дякую за „Вінграновськознавчі студії“, що продовжують інші Ваші „персоналізовані“ студії. Читаю із задоволенням — написано „легко“ (тобто читабельно): вдумливо, відчувається особистість дослідника, його „імідж“.

У багатьох випадках слушно акцентоване те у Вінграновського, на що не звертали уваги раніше або що не було адекватно інтерпретоване: неоромантизм, магічний внутрішній лад мови, особливості абстракції, феєричні малюнки і фантастичні картини, метафорика епітетів, поєднання поетичних і розмовних інтонацій та ін. I — Дніпро! Київ!

А головне — пише жива мисляча людина, яка вчулася в поезію Вінграновського, а не накладає на неї термінологічну сітку. Пише співрозмовник, а не зарозумілий „концептуаліст“. Співрозмовник і з Вінграновським, і з його друзями, і з усіма тими, хто його любив і про нього писав. Це ще — одна цінна риса книжки: надано слово багатьом. Аж до учасників забутого нині обговорення в СРПУ — як воно все дивовижно звучить нині! І як добре, що Ви то відкопали!

Радію із Вашої молоді енергії, доброї енергії — і продуктивної праці!

Хай Вам щастить.

I — з першотравнем, з Весною.

I. Дзюба

Мабуть, скромніше з мого боку було б листа не друкувати, бо мовби хизуюсь: бачите, сам Дзюба хвалить. Похвала від Дзюби певне, що для мене — гонор, але я її не афішую. Йдеться про інше. Впевнений, що мої студії поезії М. Вінграновського були б значно глибшими, якщо б тоді, коли я їх писав, мав під руками щоденникові записи І. Дзюби. Вони — ще одне, дуже особливе, вікно у художній світ М. Вінграновського. Публікацією цього листа хочу проілюструвати виразно індивідуальну рису Івана Михайловича. Є критики, які під час читання книжок одразу полюють за слабкими у них місцями і на цьому творять собі репутацію „об'єктивістів“. У методичному підході оцінок Дзюби все навпаки. Він не потішається хибами, хоч бачить їх яскравіше за інших. Він акцентує на тому, що має художню чи наукову вартість, а про те, що авторові не вдалось, йому не конче говорити, він яскраво це „промовчує“, знаючи, що таку „промовчанку“ кмітливий читач і сам збагне.

Минають літа, змінюються часи й пріоритети, а його необхідність, сказала майже десять літ тому Ліна Костенко, тільки зростає. Її слова, на жаль, сьогодні ще актуальніші, ніж тоді, коли були сказані. Помічене нею не зупинилось, а прогресує, розвивається по висхідній: „Україна, — побачила поетеса, — втрачає своє майбутнє. Вона спотворена, як у дебільній кімнаті сміху, вчаділа у випарах політиканських боліт і піротехніці банальних жлоб-шоу. Вона перестала чути своїх поетів, і з'являються вже поети, які не чують її. Знецінено все, віками дорогою для неї. Підмінено критерії. Повалені авто-

ритети. У кримінальному світі авторитети є, а в культурі нема. Це вже навіть не процес знищення нації, це вже й процес самознищення. Україна вступила ще в одну фазу свого не існування, цього разу вже ніби державну. Поштовх отримано, рух по похилій важко спинити. Треба вивернути кермо і вирватись із бездоріжжя“⁸.

У літературно-критичних чи науково-публіцистичних текстах І. Дзюби аналогічні константи теж наявні, як нинішні застороги, котрі можуть мати своє продовження у завтрашньому дні. Тому Ліна Костенко наголошує, що „І. Дзюба попереджає нові виклики і небезпеки“. Ідеологічні перегуки, як бачимо, в Ліни Василівни та Івана Михайловича звучать в унісон, бо ж тривогою нашого життя спільні, тому наголошую на їхній спорідненій загостреності, на їхній акцентації та тлумаченні двох знакових осіб сучасної доби нового українського відродження.

Для Івана Дзюби і Ліни Костенко галицькі цінності і цінності Великої України — це загальноукраїнське, спільнонаціональне і неподільне надбання. „Заспіває наш брат за Дунаєм, або під Полтавою, а ві Львові і в Бескидах голос лунає. Застогне Галицька Русь, а понад Дніпром серце болить“, — писав 1863 р. П. Куліш у листі до ректора львівської газети „Слово“.

Або ж: не змовлялись між собою наддніпрянець Павло Чубинський і галичанин Михайло Вербицький, щоб написати для України державний гімн. Це органічна братерська єдність національної і державної одноцілісності. „В єдності — сила“ — проголошувала не тільки галицька, але й гринченківська „Просвіта“. Як реквієм Небесній Сотні з уст народу обох берегів Дніпра зринули слова поета-закарпатця Василя Гренджі-Донського „Гей, плыве кача по тисині“*.

Життя і творчість І. Дзюби міцно пов'язане із Галичиною не тільки тому, що в нього дружина-галичанка. Його пієтет до українського Заходу такий органічний і природний, як природні та органічні в людині ліва і права половина легень. „Франко, — доводить І. Дзюба, — унаочивши, персоналізувавши той вектор єднання: Галичина-Наддніпрянищина, Захід-Схід, який у нашій історії закарбовано від часів Данила Галицького [...] І саме завдяки цьому Франко в місії інтелектуального провідника українства й став поряд із Шевченком одним із символів нації“⁹.

Свого часу Євген Маланюк рятував Галичину від москвофільських та вселяких інших наклепів. „Не треба бути фаховим істориком, — казав він, — щоб розуміти й оцінювати значення і роль Галичини та Львова для цілості історичного й культурного процесу нашого народу й Батьківщини. Вистачить лише пригадати, — Козацьку Добу і усвідомити собі місце народження всіх тих Ставровецьких, Галатовських, Плетенецьких, Беринд і інших аж на тім, що ту добу очолив Петро Конашевич-Сагайдачний... Лабораторією Козацької Доби була західна половина нашої всеукраїнської „еліси“: грунт Галицько-Володимирської Держави, Остріг і Львів, а Галичина найголовніше, бо вона видала галерею фундаторів нашого Бароко. А не забуваймо, що й старий Хмель вчився в Галичині“¹⁰.

⁸ Костенко Л. На тектонічному розломі // Феномен Івана Дзюби. — К., 2007. — С. 51.

* Тисина — вузьке озеро із тихою водою.

⁹ Дзюба І. У літературі й навколо. — К., 2016. — С. 330.

¹⁰ Маланюк Є. Львів і Галичина // Книга спостережень. — Торонто. 1966. — Т. II. — С. 364.

Сьогодні, як бачимо, маланюківські просвітницько-інтелектуальні імперативи перебрав на себе Іван Дзюба. Наче „потроху звикаємо“, що у „своїй хаті“ — своїй незалежній державі у засобах масової інформації з уст т. зв. політиків, а також т. зв. державних діячів „дедалі настирливіше лунають думки про „галицькіє ценности, чуждые украинскому народу“. Це, — каже І. Дзюба, — „ідеологічна підтримка отруйних обивательських стереотипів радянської доби про зловредних „западнівков“ і суцільних „бандер“. Фактично маємо сьогодні, — каже він, — не дуже приховуване роздмухування „совкової“ галичанобії — як ударної форми українофобії“¹¹.

І. Дзюбу — патріота своєї землі, болить вульгарно-циничне зневаження галичан плєбсом „самостверджених хохлов“ та ворогами України всіляких інших мастей, тому нагадує їм Франкову поетичну ідеологему, в якій простір вільної, духовно однорідної із національно-самобутньою культурою незалежної України пролягає вздовж Чорного моря — „від гір Кавказу аж по Сян“ („...труснеш Кавказ, вперешешся Бескидом, / Покотиш Чорним морем гомін волі...“).

Франко не раз, — наголошував І. Дзюба, — пішов у відкритий бій проти шевченкофобії. Каменярів вірш „В XXIII-ті роковини смерті Тараса Шевченка“ — сумна посвідка тягlosti наступу на Україну та на її Великого Сина Тараса Шевченка. Україна і досі перебуває „в тім самім горі“, яке бачив поет:

*І мову, на котрій співав, і плакав,
І кляв ти кривду, й віщував любов.
Вони цькують, мов оленя собака,
Донощиків і брехунів юрбов.*

*Хто зна — тиранів злість і гнів всеможні! —
От, може, десь підписуєсь указ:
Кістки твої, як „неблагонадьожні“,
„Препроводить“ в Сибір чи на Кавказ.*

*Слова ж твої, потіху в нашім горі,
Спалить, з серць вирватъ, з пам'яті, з умів,
І вимазать ім'я твоє з історії,
І об'явить: „Шевченко — это миф“.*

*Та ні, не „миф“! Від дуба степового
Розрісся вже цілий могутий ліс,
І не найдешь вже грому, вихру того,
Щоби його розвіяв і розніс.*

*Та ні, дармі укази і доноси,
Що пригнетуть, не в'ють твої слова!
З-під гніту їх сильнішою, ніж доси,
Повстане правда, вічна і жива!*

„Вимазать“ — викинути, осквернити та забути величаве ім'я з української історії, псевдоукраїнці, рідні яничари і манкурти вміють так, як цього ворог хоче. І Дзюба не для годиться розвиває Франкову сентенцію, в якій наголошено, що „люди люблять ходити утертими дорогами і не люблять таких, що протоптують нові стежки“. Він актуалізує Франка для сьогочасности. Автор „Інтернаціоналізму чи русифікації?“ „непоштивим“ українцям нагадує, що І. Франко кандидував до австрійського сейму, але проти нього виступили як польські шовіністи, так й українські „братчики“, друкуючи в галицьких газетах брутальні проти нього наклепи. А хто допоміг Франкові не одержати доцентури у Львівському університеті? Знову ж таки — „свої“...

Так І. Дзюба застерігає нас від повторення старих помилок. А їх, на жаль, вистачає у „східняків“ та „західняків“. Тому й Ліна Костенко висловилась,

що любить Львів Лева і не любить Львів як місто „котиків“. Справжні львів'яни те ж не тільки не люблять Львова „котиків“, але й всіляко йому протистоять.

До живлющої „криниці літ“ І. Дзюба йшов „стежками нетоптаними“. Він і сьогодні продовжує її копати все вглиб, щоб били у ній нові свіжі джерела. Стежачи за публікаціями Ювіляра, сказати б, у теперішньому часі, зокрема в газетах „День“, „Українська літературна газета“, вражає їхня чистельність. І річ навіть не в тому, що він, наче б перед кимсь „заборгував“. Він просто бачить, що в літературі, малярстві, музиці, кіно недооцінено, отже, там необхідне його слово. Правду кажуть, що художньому творові чи якомусь явищу найоб'єктивніший суддя — час. Але й Дзюба вмів „судити“ так, що оцінки від нього — непомильні. Інтуїтивне чуття, витончений художній смак та унікальна ерудиція — основа основ його оцінних „вердиктів“, якщо хочете, своєрідних „перепусток“ автора у життя майбутнє. У зв'язку з цим легко пригадуються силвети І. Дзюби про творчість Леоніда Кисельова, Григорія Тименка, Бориса Мамайсура, Михайла Саченка.

Йдеться не тільки про імена тих, що входять у літературу, але й про тих, хто у літературі чи взагалі у мистецькій культурі яскраво присутній. Та з якихось необ'єктивних причин або й зовсім без причин, їх „потрохи забувають“. А Дзюба, наче й для того є, щоб їх, ці імена, „воскрешав“. Хіба не так треба говорити про його фундаментальну працю „Білецький і Потєбня“. А чи не слово академіка Дзюби відкривало нам „зелене світло“ до творчих біографій, сфальсифікованих соцреалізмівською догматикою таких осіб, як Василь Чумак, Майк Йогансен, Іван Сенченко, Микола Хвильовий, Михайло Драй-Хмара, Володимир Свідзинський, Володимир Сосюра та ін. Всі вони „під пером“ Івана Дзюби „воскресали“ в іншій творчо-світоглядній іпостасі, ніж сприймати їх нав'язувала нам соцсистема. Або ж такі дослідження І. Дзюби, як „Поезія (від початку XX-го ст. до 30-их років)“, „Проза (20-ті — 30-ті роки XX ст.)“, „Література соціалістичного абсурду“, „Літературно-мистецьке життя (10-ті — 30-ті роки XX ст.)“, „Про сучасність по-сучасному“ та інші — це реанімований літпроцес конкретного періоду в об'єктивних баченнях та оцінках драматичних і суперечливих колізій, подій, фактів.

Спектр досліджень Івана Дзюби, сказати б, „без берегів“. Він не вмщається у так звані межі: „Від... до“, оскільки Дзюба щоразу, розширює ці межі. Дослідник Дзюба присутній у різних епохах і в різних сферах культури. Нагадаю лише декілька таких його наукових „подорожей“: „Потєбнянська зоря Івана Фізера (подорож в поезику середньовіччя)“, „Місце Миколи Лисенка в українській культурі“, „Скіфський степ під небом України (Борис Мозолєвський)“, „Світовий контекст Довженка“, „З історії українського кінематографа“, „Леонід Кисельов з другої половини XX-го століття“, „Відчайдушно станеш над собою“. Богдан Рубчак“ та ін. Кожне таке дослідження означене дзюбівською „печаттю духа“ і „вогнем любові“. Читаючи їх, переконаєшся, що автор любить „обраний“ предмет розмови. Він „засвітлює“ всі його грані. Наприклад, розмова про Богдана Рубчака. Здавалось би, реципієнт цілком вдовольнився б, одержавши від Дзюби оцінку творчости Рубчака-поета, Рубчака-літературознавця, Рубчака-прозаїка і взагалі Рубчака як активну

¹¹ Дзюба І. У літературі й навколо. — К., 2016. — С. 330.

особистість у громадському житті української діаспори. Але ж ні. Дзюба пропонує далеко більше: він виходить на розмову про класичне і модерне мистецтво, про „прилучення“ до інтелектуального життя Заходу, освоєння зразків модерної поезії і розширення естетичних горизонтів молодого літературного покоління, про протистояння спрофанованій декларативності пересічної „патріотичної поезії“ новітніх художніх віянь, що заперечували рутину і „творчий шаблон“¹². Крім того, Дзюба розглядає схожість і несхожість між собою „бунту шістдесятників“ і „бунтівників“ „Нью-йоркської групи“, а також досліджує певні паралелі між шістдесятниками та літераторами 20—30-х років, себто нашим „Розстріляним Відродженням“.

І ще одна вельми цікава сторінка життєтворчого процесу І. Дзюби — це його „дзюбізми“, себто лаконізми, крилаті вислови, „розсипані перли“, — так сказав би „молодомузівець“ Василь Пачовський. Ці влучні оригінальні вислови і справді розсипані по сторінках його книжок, але також окремо зафіксовані в авторських записниках. У них пульсує глибока, сфокусована у лапідарне узагальнення думка як аксіома, що не потребує доведення та аргументації. „Дзюбізми“ — це жанр, як сам автор висловився, — стилістичні фігури вищого пілотажу. Часто їхній семантичний сенс полягає у несподіваній парадоксальності, як, наприклад, у вислові: „інтелектуальна шельма“. Є „дзюбізми“ буквально із кількох слів (короткі за формами), але й немало — текстуально розлогіших.

Скажімо такі: „— Поезія — це листя на дереві, а між листям протяг... — Протяг — улюблений образ Павла Мовчана. Можливо... Мовчан — поет...“

Або: „Критик наважився сказати Малишкови дрібочку правди (далеко не всю — дрібочку!), і на нього вдарили з усіх важких гармат. І досі б'ють, уже 15 років. І ніхто не подумав стати на його захист. А на захист Малишка всі кинулися, хоч ніщо йому не загрозувало. Туз і в літературі, і в політиці. Звісно, Малишко — талант. Але хіба мало в нього було понаписувано такого, що сьогодні було б соромно читати? І йому самому було б соромно“. А ще такий повчальний, дидактичний „дзюбізм“: „Таке відчуття, що українці всю свою історію воюють із власною мовою — той з діалектизмами, той з архаїзмами, той з неологізмами, той з русизмами, той з полонізмами, той з германізмами, той зі старослов'янізмами — тобто в результаті, з повносуцільністю української мови, з її здатністю все засвоїти, все переварити і зробити власним багатством, як це зробила російська мова, а ще більше англійська, в якій чого тільки не намішано, а стала найпотужнішою у світі, з найбагатшим словником... А в нас... навіть великому письменникові не вільно поводитися з мовою згідно з власним мовним і естетичним чуттям“.

Тут не треба коментувати. Ці слова безальтернативні. Вони — лінгвістична правда, як правда того іншого, що створив І. Дзюба.

Сила: Це тільки наближення до життєтворчого портрета академіка Івана Дзюби. До нього багато ще інших стежок... До України — народу, нації, до нас нині „сущих“ він проклав стежки свої... І ми знайдемо до нього стежки... Напиймося джерельно-національної сили з „криниці його літ“!

Тарас САЛИГА

Знаному вченому-гуманітарію Василю Гориню виповнилося вісімдесят. Ювіляр належить до того покоління галичан, на долю якого випали нелегкі випробування, зумовлені кількарізовими змінами у краї окупаційних режимів, війсьним та післявоєнним лихоліттям, утвердженням більшовицького тоталітаризму й розв'язанням жорстокого терору проти його супротивників — воєнків УПА, її помічників і прихильників.

В умовах невідрадної дійсності минуло дитинство хлопця в рідному селі Яглуш (Гончарівка) на Рогатинщині, що притулилося до лісу, чи ліс підступив до самого села. Недаремно наші хлопці-упівці сотні „Сіроманців“ називали село повстанською столицею. Родовід Василя з діда-прадіда був хліборобським. Рільнича нива чекала і на старшого сина Івана Гориня, та батьки прагнули дати хлопцеві освіту (особливо на тому наполягала мати Василева). Середню школу він закінчив 1953 р. у с. Псари того самого району, де спочатку директорував відомий на Рогатинщині педагог-германіст, а згодом духівник Микола Олексійович Корда.

Після закінчення школи і невдалого вступу до Коломийського учительсько-го інституту впродовж двох років працював завідувачем клубу в рідному селі. Чотири роки служив у військово-морському флоті на Півночі (перший рік — на Соловках, де ще застав плити на могилі останнього запорізького кошового Петра Калнишевського). За словами Ювіляра, крижані води Білого моря омивали його юність, сирі мури Соловецького кремля гартували характер, а любов до книжки надихала уяву на здійснення мрій про вищі школи.

Демобілізувавшись, вступив на філологічний факультет (українське відділення) Львівського державного університету ім. Івана Франка. Про свої університетські роки, зосібна про ректора Є. Лазаренка, В. Горинь опублікував прегарні спомини „Мої стрічі з ректором“ (2012). Після закінчення університету впродовж трьох років навчав української мови і літератури вихованців Нижньобістрянської школи-інтернату Хустського району на Закарпатті. Туди ж у Тячівський район поїхала його однокурсниця (майбутня дружина) Ганна Гулей. Перебрався у 1967 р. до Львова, щоб скористатися рекомендацією до аспірантури. Тут три роки працював редактором, далі старшим редактором Видавництва Львівського університету.

Та найбільша частина свідомого життя В. Гориня, починаючи від 1970 р., нерозривно пов'язана з Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича (раніше — Інститут суспільних наук) НАН України. Тут він сформувався як високоерудований дослідник із широким діапазоном наукових зацікавлень, зба-

¹² Дзюба І. „Відчайдушно станеш над собою“: Богдан Рубчак // Українська літературна газета.— 2013.— 4 жовт.— Ч. 21—23.

гативши скарбницю національної науки вагомим творчим доробком. Широковідомий він як співорганізатор наукових досліджень з проблем естетики романтизму, шашкевичезнавства, франкознавства, грушевськознавства та інших історико-культурологічних ділянок україністики.

В інституті В. Горинь пройшов шлях від молодшого до старшого наукового співробітника відділу філософії, працював на посадах вченого секретаря установи, завідувача сектору політології та права, заступника директора інституту з наукової роботи, згодом — провідного наукового співробітника відділу філософії культури та нової історії України. Таким чином, багато років віддав науково-організаційній роботі інституту.

1982 р. у Тбіліському державному університеті В. Горинь захистив кандидатську дисертацію, яка стала основою монографії „Суспільно-естетичний ідеал” (1983). З-під пера вченого вийшли також окремими виданнями праці „Іван Франко і Леся Українка: відомий епізод „непорозуміння між своїми” (1998), „Вілла Михайла Грушевського у Львові” (1999), „Катерина Грушевська (1900—1943). ...Що стояла на сторожі „огню і світогляді українського народу” (2000), „Мої стрічі з ректором” (2012), а також „Перепоховання Маркіяна Шашкевича”, що витримало два видання (2003, 2011).

У науковому доробку автора 280 опублікованих праць. Він є співавтором низки колективних монографій та наукових збірників (серед них низка серійних випусків збірників „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, „Шашкевичіана”, „Парадигма”, „Рогатинська земля: історія та сучасність” тощо). Також зарекомендував себе як прискіпливий і вдумливий видавець-упорядник епістольної спадщини визначних діячів української науки і культури (Михайла, Марії та Катерини Грушевських, Івана Крип'якевича, Михайла Коцюбинського, Андрія Чайковського, Соломії Крушельницької). Здобув загальне визнання як редактор і співредактор багатьох історико-культурологічних та літературних збірників, виступив ініціатором оригінальних видавничих проєктів.

Значний внесок зробив В. Горинь у науково-організаційні справи Шашкевичівської комісії, у просвітницьку та історико-краєзнавчу діяльність Земляцтва братів-рогатинців. Він — співорганізатор та учасник багатьох наукових форумів, зокрема періодичних Шашкевичівських читань, не раз виступав із доповідями на Міжнародних конгресах україністів, інших конференціях, симпозіумах тощо.

Шашкевичіана — одна з найплодовитіших ділянок зацікавлень наукового доробку вченого. В. Горинь — чл. редколегії і автор підрозділу „Естетична концепція” монографії „Руська Трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України (відп. редактор — Ф. Стеблій), яка з'явилася 1987 р. до 150-річчя виходу у світ „Русалки Дністрової”.

У 1989 р. влаштовано Шашкевичівські читання в Дрогобичі, а 1991 р. у Львові, під час яких сформовано Шашкевичівську комісію для організації координації роботи в ділянці шашкевичезнавства. Її очолили М. Ільницький, Б. Якимович, В. Горинь і Ф. Стеблій. Комісії вдалося влаштувати близько 30 Шашкевичівських форумів у різних місцевостях, зокрема у Львові, в т. ч. у Львівському державному університеті ім. І. Франка, Березанях, Бродях, Івано-Франківську, Трускавці, Золочеві, Буську, Городенці, Радехові, Вузловому, Підліссі, Хмельницькому, Острозі, Богуславі на Київщині та у самому Києві. Багатою із названих читань В. Горинь був співучасником. Шашкевичівській комісії вдалося опублікувати 6 випусків збірника „Шашкевичіана”, до яких В. Горинь писав передмови, вміщував статті та ширші розвідки, хронікальні матеріали. З його участю готуються наступні випуски „Шашкевичіани”.

У періодичних виданнях В. Горинь опублікував чимало статей про джерела і відродження культури М. Шашкевича, огляди життєвого шляху діячів „Руської Трійці”, роль виданої її діячами „Русалки Дністрової” в контексті українського національного відродження. Брав участь у перевиданнях „Русалки Дністрової” (2012), виступав з рецензіями на окремі шашкевичезнавчі публікації.

В. Горинь — постійний учасник урочистостей, присвячених пам'яті М. Шашкевича, в т. ч. промовець над могилою поета на Личаківському цвинтарі, на Білій Горі у Підліссі, а також у місцях, пов'язаних із життям і діяльністю членів „Руської Трійці”. Активна участь В. Гориня в заходах і публікаціях, присвячених пам'яті Маркіяна Шашкевича і його сподвижників, засвідчує в його особі плідного шанувальника визначного провісника незалежності соборної України.

Загалом, розпочавши свої наукові студії в галузі літературознавства, в академічному інституті В. Горинь долучився до розробки філософських питань духовної культури, естетичної свідомості, а далі активно розробляв історіософську проблематику. Вдале спрямування наукових досліджень установи в українознавчу течію дало можливість ученому реалізувати свій творчий потенціал. До певної міри цьому сприяло те, що він відійшов від керівних посад, різних науково-організаційних обов'язків та „канцелярських писань”, котрим віддав надто багато років. Врешті цілковито поринув у суто наукові проблеми.

Озимий клин Василя Гориня вивершився низкою вагомих розвідок, а в ділянці шашкевичезнавства — ґрунтовними працями. Його плідна діяльність на ниві дослідження і збагачення духовної культури, багаторічна наукова робота відзначені Почесною грамотою Президії НАН України (1997) та наданням Указом Президента України почесного звання „Заслужений працівник культури України” (2007).

Феодосій СТЕБЛІЙ

„ХІБА САМОМУ НАПИСАТЬ ТАКИ ПОСЛАНІЄ ДО СЕБЕ...”

Уперше я почув про Тараса Шевченка від своєї мами, простої селянки на Рогатинщині. Вона була, як казали в селі, „письменною”, багато читала, грала у виставах, постійно співала. Сказала мені колись одна знайома, що маю великий гріх, бо не записав маминих пісень. То правда, бо інші так зробили. А ще вона читала напам'ять вірші Шевченка, повчала нас, малих: пам'ятайте, діти, Тарас Шевченко — то святе.

У початковій школі ми дізналися більше про Шевченка, про інших українських письменників. Першим нашим учителем „за німців” у Яглучі був на прізвисьце Бартиш, учив нас читати і рахувати. Уроки читання я любив, до арифметики мене не тягнуло. Щоденно перед першим уроком він повертався до дошки, над якою висів невеликий хрест та образок, і проводив молитву, учні стоячи голосно повторювали Слово Боже. Це був момент,

коли ми не розмовляли, не штовхалися. Котрийсь із наших урвитель перегадом запримітив, що пан учитель тримає складені до молитви руки не на грудях, а трохи нижче.

Та найбільше запам'ятовувався учитель Михайло Воевода (родом із приміського села Вербилівці), що прибув до школи на зламі, коли один окупант поступився іншому. Він жив із своєю панєю (дещо старшою) в одній зі шкільних кімнаток, учив нас до четвертого класу. У день св. Михайла кожен старався прийти раненько, щоб привітати пана вчителя з іменинами. Наші матері клали в хустину подарунок, що містив десяток яєць і якусь пригорщу пшона; навчали, що треба казати і як поводитися. (Пшоно, напевно, приносили тому, що М. Воевода був маленького зросту.) Він виходив зі своєї кімнати в довгій до п'ят з домотканого полотна нічної сорочці, дякував за вітання і подарунок та пригощав цукерками. То була та хвилина, коли вчитель не запитував про домашнє завдання, а лагідно усміхався і навіть міг погладити по голові. Дітлахи вискакували зі школи, ставали смірнішими, добрішими.

Велику нашу радість і зачудування батьків викликав задум М. Воеводи підготувати шкільний шевченківський концерт. Того 1947 року ми закінчували початкову науку, і таким заходом малося відзначити, що нас чогось навчили і ми — школярки щось знаємо. Та передусім покликані були вшанувати Кобзаря. Учитель роздав вибраним необхідні тексти поезій Т. Шевченка, щоб вивчити їх напам'ять, після уроків ми на голодні шлунки залишалися для репетиції співів — вивчали пісні на слова поета. Вдома також готувалися: батьки заходилися до рихтування сцени, мами розмірковували над святковим одягом (вишивані сорочки і блузки).

Готово! Концерт відбувався таки в школі (до читальні нас ще не впускали). Десь у середині березня пополу́дній суботньої днини у переповненому класі (парти винесли) зібрані стоять, ми на сцені, настає тишина. Наш учитель виступив з нетривалим словом про Кобзаря, відрекомендував учасників дійства. Далі учні виконують концертну програму. Линуть пісні, звучать декламації — то не біда, що дехто забувався під час читання чи з ритму збився під час співу. Очевидно, бралосся до уваги, що це був наш перший виступ. Нам плескають, особливо тим, хто добре читав, співали ми таки незле. Я досі пам'ятаю ті пісні, котрі, здається, виконувалися в такому порядку: „Реве та стогне Дніпр широкий...“, „Думи мої, думи мої...“ (тяжко йшли), „Зоре моя вечірняя...“, „Сонце заходить, гори чорніють...“, „Садок вишневий коло хати...“. Не буду воскрешати в пам'яті, чи був „Заповіт“. А ще десь посередині котрась дівчинка виконала „По діброві вітер вис...“ Дівчата переважно декламували уривки з балад, ранніх поезій, хлопці додали лірику патріотичного звучання, вірші „козацької“ тематики. Мені дістався фрагмент „Кавказу“...

На завершення учитель подякував нам, висловив вдячність батькам: нам, що гарно виступили, батькам за те, що виховали таких здібних „артистів“. Але найбільшою вдячності заслужив, власне кажучи, учитель М. Воевода за те, що в такий партизанський час, у такому віддаленому селі організував чин поклону Шевченкові. До того ж це був педагог-патріот, котрий в ті сорокові роки велів учням збирати квіти, які здавав десь у районну аптеку. Там одержував за це необхідні ліки,

перев'язувальні матеріяли, які так були потрібні нашим хлопцям у лісі.

Мелодії тих пісень шевченківських, поезія Кобзаря супроводжує мене все життя, рівно ж мєтодика навчання і засади виховання Михайла Воеводи, його напоумлення завжди були дорого-вказом, коли пішов „у світ незаними шляхами“. Як зараз бачу його, наче ступившого з образа в тій предовгій сорочці, з його підсумковим словом „отжеж“, котре вимовляв як „озесь“ (так і жар-тївливо називали педагога в селі). Отаке було мєе перше ближче знайомство із Шевченком, перше брунькування, вкраплення в мою маленьку свідомість чогось такого, що не знав, як воно називається. Здається, відтоді і росла потреба звертатися до поезії Кобзаря.

У семирічній школі в с. Дичках пам'ятаю директора Михайла Вергуна, що викладав українську мову і літературу. Якось він ознайомив нас із книжкою „Історія української літератури“, напевно, тією розкритикованою, де співавтором був і наш професор Семен Шаховський, про що дізнався згодом, навчаючись в університеті. Мене вразила в цій „Історії...“ характеристика поезії Т. Шевченка, оті розділи, параграфи, цитати. Виявляється, поезію можна не тільки читати, вивчати напам'ять, декламувати, але й вільно писати про неї прозою. А прозу, своєю чергою, можна вивчати напам'ять: яким поетичним був для нас початок повісті І. Нечуя-Левицького „Микола Джеря“, отой опис про річечку Раствайцю, що тихо тече по Васильківщині. Фрагмент із повісті „Fata morgana“ М. Коцюбинського „Ідуть дощі...“ чекав нас у старших класах.

У середній школі в с. Псарах запам'яталися також уроки української літератури, вивчення поетичних творів (викладачка Н. Лісевич). Однак ота наша Лісевичка, здається, найбільше навчала однокласника Пришляка, бо невдовзі після випускного вони побралися, щоб спільно студіювати твори українських класиків. А уроки російської літератури вчительки Любові Малої упевнили мене в тому, що поезію слід любити, адже вона відкриває чарівність слова, таємниці поетичного світобачення. Особливу духовну атмосферу в колективі творив директор школи незабутній Микола Олексійович Корда, предметом якого була німецька мова, але, видається, він найперше доносив нам достоїнства рідної мови, поетичний світ її носіїв — Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. До речі, читав нам поезії німецькою мовою, а чїї то були вірші — Шевченка чи Гете — те в пам'яті не збереглося. Директорував М. Корда недовго, скоро його замінив колишній військовик, який ставив собі завданням захопити учнів дивним предметом — конституція есер-есер...

...Завідування сільським клубом після закінчення середньої школи сприяло ще більшому наближенню до Шевченка: драмгурток, хор, бібліотека. Організував шевченківські вечори, керував драмгуртком тощо. Був помічником режисера кількох вистав, а Шевченкового „Назара Стодолю“ знав напам'ять. У постановках сам вибирав собі ролі епізодичні, бо мусив відповідати за хід дії.

Служив у війську до „років двадцять трьох“. Про це маю два есеї: „Коли я був моряком“, „Поллярна коляда“. На Соловках в „учебці“ був зачислений у 12-ту роту, де готували баталерів, поварів (коків), поряд писарів. До слова, біля собору в Кремлі була могила Петра Калнишевського, на-

гробна плита, на якій довгий текст про життя і смерть великого українського страдника. Тричі на день ми проходили повз могилу, стояли в черзі до камбузу (столової). Маю світлинку побіля могили Петра Калнишевського. На час служби про заплановані на Соловки у 30-х роках діячів української літератури і мистецтва („розстріляне відродження“), очевидно, ми тоді не знали. Пам'ятаю, що в клубі, де колись Лесь Курбас ставив п'єси зі своїми тюремними артистами, нам читали доповідь Микити Хрущова на XX з'їзді, виголошену 1956 р.

Із Т. Шевченком тут пов'язана така новела. У Кремлі (соловецькому) постійно відвідував бібліотеку, де читав класику російську, більше зарубіжну, української книжки там, зрозуміло, не було. Незважаючи на те, що нас було чимало хлопців із західноукраїнських областей і ми спілкувалися рідною мовою, однак я прагнув не лише поезії М. Лермонтова, але й друкованого українського слова. Пишу мамі, щоб вислали „Кобзар“, який скоро отримав (рік видання 1947, Держлітвидав УРСР, вступна стаття О. Є. Корнійчука). У вільну годину читав собі нишком „Кобзаря“, повторював поезії, що знав напам'ять („Посланіє“, „Кавказ“, частини „Сну“ („У всякого своя доля...“), вивчав інші вірші. Давав читати Шевченка Богданові Гуралю — країнинові, Славкові Лисому із с. Псарів, Ярославу Окрепкому з Бабинець не встиг передати.

...Аж тут така собі московська нишпорка (призивався із Москви) доносить, що комсомолец Горинь Василій читає Біблію. Дійшло до замполітароти. Показую книжку йому, пояснюю. А той Ушаков, нахиливши голову, паса очима — що буде... Капітан-лейтенант Сьомін, переглянувши, політав книжку (формат книжки міг натякати на біблійний зміст), повернув її та кличе „стукача“: „Какая Библия, это „Кобзарь“ Шевченко. Тебе следовало бы иметь и читать томик Пушкина!“

А той Ярослав Лисий, що вчився зі мною в Псарах десь у паралельному класі, дуже вдало зіставив два фрагменти із „Сну“, чим поділився зі мною. Спочатку він процитував і прокоментував уривок: „Летим. Дивлюся, аж світає, // Край неба палає...“ Дивися, каже, як Шевченко малює світ України, її небо, землю, красу степів, ланів, гаїв, полів, як він милується ярами, ставами, садами, а ще тут зеленіють верби і тополі, „мов сторожа“. Поряд країнин-„североморець“ навів іншу цитату:

*Лечу, лечу, а вітер віє,
передо мною сніг біліє,
кругом бори та болота,
туман, туман і пустота.
Людей не чуть, не знать і сліду
людської страшної ноги.
І вороги й не вороги,
прощайте, в гості не приїду!
Отака Московщина: бори, болота, туман
і пустота.*

Я похвалив Ярослава за порівняльний аналіз двох уривків комедії „Сон“, але поради йому піти на могилу П. Калнишевського, прочитати знову той текст на плиті й подумати, як кошовий отаман опинився на Соловках. А нам треба відслужити і повернутися в Україну. Ніби передбачив зацікавлення начальства лектурою моряків Північного флоту.

В університеті викладач, що читав нам лекційний курс української літератури ХІХ ст. і ходив зчаста у вишитій сорочці, перше, що сказав про

Т. Шевченка, то, мовляв, слід потвердити наявність атеїстичних мотивів у творчості Кобзаря, що поезія Т. Шевченка періоду заслання ідейно-тематичними і художніми якостями поступається раннім творам поета і т. ін. Він же, цей доцент, літературні змагання письменників „Руської Трійці“ називав галицькою попівщиною.

У часи навчання у Франковому університеті відбувалися численні шевченківські вечори, концерти у філармонії, театральні вистави, ювілейна Шевченківська конференція (1964), інші урочистості, учасниками котрих ми були, і я старався не пропустити їх. Одночасно поповнював свою книгозбірню шевченківськими виданнями. За методичною розробкою професора Н. І. Міщенко довелось мені як студентові в рідному селі зусиллями сільського драмколективу поставити літературну композицію за творами Т. Шевченка. Таке ж дійство згодом повторив з учнями як учитель-словесник на Закарпатті, де працював після закінчення університету.

На четвертому курсі ми відбували традиційну археографічну практику-експедицію у Києві з поїздом (плавбою) до Канева на Тарасову Гору. Виглядає, на цій же ракеті прямував до Черкас Василь Симоненко, з яким спілкувався наш однокурсник Роман Кудлик. Це була незабутня година поклоніння місцю вічного спочинку Кобзаря. Відвідали меморіальний музей, який тоді ще мав первинний вигляд. Там, на Чернечій Горі, ми покотом заночували на підлозі літньої сцени, проспівавши і проговоривши до пізньої ночі. Тоді-то хтось комусь голосом тихим і чудним заспівав оту стару галицьку пісню:

*В гаю зеленім враз зі мною
ягідки він збирав,
святу мені відкрив любов,
мене ягідков звав.*

Це згодом я прочитав у Миколи Шлемкевича: „Коли сьогодні повертаємось думкою і вчуваємось в ті давні вже часи [...] нас також огортає приємний настрій, з яким згадуємо щасливі дні молодості, дні безжурних надій і натяків на очікувані здійснення [...] Ця тоді дуже улюблена пісня передає передчуття щастя, характеристичне для душі щойно пробудженого, молодого суспільства“ (Див.: Шлемкевич М. Галичанство.— Львів, 1997.— С. 56). Були то часи дисидентства, шістдесятництва („київський десант“ 1962 року до Львова М. Вінграновського, І. Драча, І. Дзюби), коли суспільство зазнавало злетів і катастроф, часи, що осінювали нам шлях у прийдешність.

...Ми закінчували навчання в університеті. Разом із нашим старостою Сергієм Шендерою вирішили кожному випускникові українського відділення філологічного факультету вручити „Кобзар“, який вийшов 1964 р. до 150-річчя від народження Тараса Шевченка. Дарчий підпис на кожному примірникові був такий: „Клянемося служити рідному народові, як Ти служив“.

І, нарешті, останній штрих. Я захищаюся в Грузії на кандидата філософських наук за спеціальністю „естетика“. Це те, до чого я довго йшов через учителювання, працю у видавництві університету, в Інституті суспільних наук не тільки в чині наукового співробітника, але й на керівній адміністративній посаді. У Тбілісі я знайшов щирих друзів, які допомагали мені в побутових та інших проблемах. Невдовзі там захищає докторську Анзор

Ткемеладзе. Я лечу на цей захист до Тбілісі. Захист відбувся успішно. Після того ідемо у Мцхету, що неподалік Тбілісі, де зберігся Собор Святи-Цховелі (1010—1029). Другого дня дорога дальша, до старинного монастиря (назви не пам'ятаю), але запам'ятав, що аура там подібна до тої, що в нашому Скиті-Манявському. Розділяємо успіх Анзора, радіємо. Тут, відходячи від суворого грузинського правила, що гості веде тамада і тільки він, слово надають представникам Москви, Києва і мені як гостю зі Львова. Я запитую товариство, чи можна українською. „Ласкаво просимо!“ — вигукує мій найближчий приятель-поводир Бадур Гелашвілі. Усвідомлюю, що тут присутні офіційні опоненти Анзора доктори наук: знакомитий естет М. Ф. Овсянников, москвич, і знаний з Києва культуролог В. П. Иванов.

Після кількох ординарних вітальних слів я читаю уривки поеми „Кавказ“, ті, що декламував колись у дитинстві — 18 рядків зачину:

*За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометей
Там орел карає...*

І дальші рядки з початковим повтором:

За горами гори...

Отам-то милостиві ми

Ненагодовану і голу

Застукали сердешну волю...

І кінець, що його продекламував упалий першим героєм Небесної Сотні Сергій Нігоян:

...І вам слава, сині гори,

Кригою окуті.

І вам, лицарі великі

Богом не забуті...

Я закінчив. І відтоді у мене побільшало грузинських друзів, а для них я став братом. Повертався я до Львова, де на мене чекали дружина і мої дві донечки та, звичайно, директор інституту, адже я забарився, прострочивши відрядження. Коли небесний корабель, набравши крейсерської висоти, плыв над Кавказом, після молитви я стиха, як у далекі шкільні роки, повторював „Кавказ“ Т. Шевченка (тепер повний текст). А ще не сходили з гадки рядки поезії Кобзаря „Хіба самому написати...“ із висловом докору громаді, з якою („капустою головатою“) поет не церемонився ніколи, від якої ждав не похвали, а „ради ждав собі, поради“.

Василь ГОРИНЬ

19 листопада 2016 р. виповнилося 80 років доктору технічних наук, професору, дійсному членові НТШ (від 2002 р.), заслуженому діячу науки УРСР, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки, раднику голови правління ДАТ „Чорноморнафтогаз“ Романові Яремійчуку.

Народився Р. Яремійчук 19 листопада 1936 р. у с. Зібранівці Снятинського району Івано-Франківської обл. Після закінчення семирічної школи навчався у Дрогобицькому нафтовому технікумі (1950—1954), а пізніше, у 1954—1959 рр.— на нафтовому (гірничопромисловому) факультеті Львівської політехніки. З грудня 1966 р. по червень 1969 р. Роман Яремійчук навчався в аспірантурі Всесоюзного науково-дослідного інституту бурової техніки у Москві, де захистив кандидатську дисертацію під науковим керівництвом професора М. Тимофеева. У цьому ж інституті до липня 1976 р. він завідував відділом промислових випробувань. У 1976—2010 рр. працював у Івано-Франківському інституті нафти і газу (нині — Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу): спершу на посаді проректора з наукової роботи (1976—1984), а згодом — завідувача двох кафедр та декана двох факультетів.

У 1982 р. Р. Яремійчук захистив докторську дисертацію, і 1984 р. йому надано вчене звання професора. Упродовж 1993—2006 рр. очолював кафедру „Морські нафтогазові споруди“, а у 2002 р. був обраний деканом спільного факультету морських нафтогазових технологій, створеного наказом МОН України.

Р. Яремійчук — автор 55 книжок (монографій, підручників, навчальних посібників, довідників, словників), що видавалися в Україні, Росії, США, Польщі та Китаї; понад 300 наукових статей, 166 винаходів і понад 100 публікацій у газетах та журналах України. Створені на основі винаходів Ювіляра технології та обладнання широко застосовані у багатьох країнах світу під час буріння, освоєння свердловин та у процесі їхньої експлуатації.

ВТРАЧЕНІ МОЖЛИВОСТІ. ЩО РОБИТИ?

Вже понад два з половиною роки відбувається війна Росії проти України. Цю війну називають гібридною або гібресією Путіна (за визначенням М. Гончара). Керівництво Росії в особі її президента Путіна і, можливо, прийдешніх після Путіна керівників Росії змиряться з тим, що наша держава уже не буде територією Російської імперії, не може, і якщо їх не зупинити будь-якими методами — військовими і не військовими, то війна може тривати довго. Аж до розпаду імперії.

Всі розуміють, що майбутнє Росії як супердержави не має перспектив, але сьогодні вона має потужну військову силу, такі могутні важелі впливу, як газонафтова енергетика, як наявність в Україні „п'ятої колонії“ в особі олігархів і не лише олігар-

хів, як і залежність багатьох західних країн світу від російського газу і від російської економіки. Більшість росіян вважає дії Путіна правильними.

Причин безперспективності Російської імперії багато. Долі всіх імперій від найдавніших часів до новітньої історії закінчувалися масштабним розпадом. Одні розпади супроводжували криваві війни, в інших випадках цей розпад приносив незалежність колоніальним народам, а народам-колонізаторам давав можливість розвиватися, йти вперед, зберігаючи партнерські стосунки з раніше поневоленими народами та передаючи їм у спадок свою культуру та технологічні досягнення. Наприклад, розпад Австро-Угорщини чи Великобританії. Коли проїжджаєш містами України, які колись

входили до складу Австро-Угорщини (Львовом, Самбором, Коломисю, Івано-Франківськом та іншими містечками, а навіть селами), то бачиш вишукану архітектуру, котра істотно відрізняється від архітектури міст і сіл, що були у складі Російської імперії чи СРСР. Колишні колонії Великобританії (Пакистан, Індія, Малайзія, Сінгапур та інші) сьогодні ввійшли в число розвинутих країн світу. І ми не бачимо спроб повернути ці країни в лоно колишніх імперій. Як мовиться — з ким поведешся, від того і наберешся.

Сучасна Російська імперія почала війну гібридну і не лише гібридну з багатьма країнами, що під час розпаду СРСР оголосили свою незалежність (Чечня, Грузія, Україна), вона готує або вже веде гібридні війни з іншими країнами світу.

Чому це відбувається? Один із мотивів — зберегти імперію навіть під час втрати своїх територій в Сибіру. Керівники Росії знають, що зупинити китаїзацію Сибіру Росії не вдасться. Уже сьогодні на схід від Уралу проживають мільйони китаїців. Росіянки охоче виходять заміж за китаїців, народжують їм дітей, бо китаїці-мужчини зазвичай не пиячать, дбають про сім'ю і хочуть мати багато дітей. На китаїзацію Росії піде чимало років, але за плечима китаїців — їхня багатотисячна історія й культура і їм не треба пришвидшувати події. Тому для продовження своєї могутності Росії потрібна велика територія або можливість підкоряти інші народи будь-яким способом. Відомо, що росіяни давно втратили свою батьківщину, бо „ісконно-руськімі землями“ для росіян є далекі Курили, Кавказ, Крим, Україна, Білорусь як території для проживання, а не як рідна земля, де мешкали їхні діди чи пра-прадіди. Нині росіяни (і не лише росіяни) масово покидають далекий Схід Росії та переселяються на захід. Про це керівникам Росії добре відомо, як і те, що частина Центральної Росії вкрай занедбана, а її населення під впливом алкоголю та наркотиків усе більше і більше деградує. Хоч Росія, маючи величезні природні багатства (золото та срібло, нафту і газ, родовища всіх видів металів, ліси та величезні запаси прісної води), могла б перетворити свої центральні території на квітучий сад. Але натомість своєму народові пропонувалося колись і пропонується нині інше — можливість проживання НА Кавказі, НА Україні, НА ще десь. Коли росіяни виїжджають за межі Росії, то кажуть, що їдуть у Польщу, у Францію, в Німеччину і т. д., а коли — до нас, то кажуть „еду на Україну, живу на Україне“.

Колонізація України Росією відбувається уже впродовж кількох століть — на нашій землі переселилися мільйони росіян, особливо інтенсивно це відбувалося за часів СРСР при т. зв. індустріалізації, коли міста України заселяли росіяни, а мільйони українців знищено трьома голодоморами, велику частину інтелігенції було ліквідовано як буржуазно-націоналістичну, селянство під час примусової колективізації виселялося в далекі краї — у Сибір, Казахстан. Скрізь створювався новий тип „советських“ людей, для яких „родним язиком“ ставала російська мова. Особливо інтенсивно і жорстоко цей процес відбувався в Україні — навчання в більшій частині шкіл, у технікумах, вищих навчальних закладах, процедура захисту дипломних проектів, кандидатських та докторських дисертацій проходило лише російською мовою. Українська мова маргіналізувалася, робилося все, щоб її не використовували у наукових дослідженнях.

Ще недавно вважалося, що половина нашого населення спілкується лише російською мовою. Точне співвідношення застосування російської та української мов сьогодні нам не відомо, але вжиток української мови, напевно, дещо збільшився.

Ще у грудні 2013 р. я в автобусі у центрі Сімферополя заговорив по мобільному телефону українською мовою, а жінка, що сиділа поруч, сахнулася від мене, мов від прокаженого. Закінчивши розмову, я запитав її, що сталося? На що вона мені відповіла, що сьогодні радіо та телебачення Криму сповістило, що в Крим в'їхало п'ять чи сім автобусів з українськими націоналістами-фашистами — бандерівцями, які будуть вбивати росіян, і вона, почувши українську мову, подумала, що я один із них. Приблизно у той час або раніше я почув біля військового шпиталю розмову двох хворих, очевидно, військових, коли один з них сказав, що він ненавидить „чорних, жолтих і хахлов“, а другий, що він ніколи не буде користуватися українською мовою.

Останнього десятиліття у Криму придбати газету або журнал українською мовою було не можливо. На вокзалі в газетному кіоску мені відповідали — „Не било, нет і нікогда не будет у нас газет на украинском языке“. Коли я говорив, що у Криму проживає понад 600 тисяч українців, мені відповідали — „Ето не считається“.

У Таврійському національному університеті імені В. Вернадського на кафедрі (чи факультеті) української філології більшу частину дисциплін викладали російською мовою, а на юридичному факультеті навчання студентів велося за програмою та підручниками Московського університету імені Ломоносова, наче б їх навчали не для праці в Україні, а в Росії.

Хіба про це в Києві не знали? Знали. Але азаровим, табачникам, медведчукам це було потрібно, бо вони готували входження України в Митний і Євроазійський союзи. Так реалізовувався один з етапів гібридної війни Росії з Україною, а на боці агресора була тодішня „українська“ (але не українська за своєю сутністю) влада.

Іншою частиною гібридної війни проти України було максимально можливе руйнування економіки України через її залежність від поставок газу з Росії. Чи можна було цю залежність за роки незалежності ліквідувати? Звичайно, така можливість була. Але не було політичної волі керівників держави для цього, бо на енергетичну проблему накладалася масштабна руйнівна корупція, яка ініціювалася зверху та проростала знизу. А треба було взяти за основу економічної політики держави, з одного боку, зменшення енерговитрат у всіх галузях народного господарювання, а, з другого, вкладати кошти в нарощування своїх енергетичних ресурсів.

Прикладів зменшення енерговитрат чимало. В Європі з 1971 р. чинні закони, які пов'язують зменшення витрат енергії на одиницю валової продукції з пропорційним зменшенням податків, що робить вигідним вкладати кошти в нові технології. А в Україні постійно на законодавчому рівні надавали пільги металургійній та хемічній галузям (компаніям Ахметова, Фірташа та „іже с німі“) як понаденерговитратним. Ці компанії вивозили свої надприбутки в офшори, не вкладаючи нічого в нові технології для зменшення енерговитрат, консервували нашу технологічну відсталість.

Разючий приклад зменшення енерговитрат у комунальному господарстві продемонструвала

Польща в 1990—1996 рр. Сьогодні ця держава, порівняно з Україною, витрачає у п'ятеро менше газу. Для цього вони позичили у зарубіжних банків 6 млрд. дол. США з поверненням цих коштів упродовж наступних 15 років і не розікрали нічого, а створили інфраструктуру (випуск внутрішньоквартирного обігрівуючого обладнання, метало- і деревоушліщувальних вікон та дверей, по всій країні стали працювати будівельні організації для заміни старих систем на нові). Споживач тепла став платити у п'ятеро менше, ніж до того, але щомісячно мав перечисляти від 5 до 10 дол. на особливий рахунок у центральному банку країни. Ці гроші Польща раз на квартал перечисляла банку — позичальнику і через 8 років сплатила позику.

Цей приклад Польщі показав, що позичати гроші в зарубіжних партнерів треба під реальні програми, а не для латання фінансових дір.

Хіба про це не знав уряд при Президентові Кучмі? Напевно знав, але натомість Азаров створив найгіршу у світі податкову систему, що зупинила розвиток малого та середнього бізнесу та відкрила шлях не до зменшення енерговитрат, а до масштабного розкрадання та руйнування України з довготривалими енергетичними витратами. Для цього було створено НАК „Нафтогаз України”, керувати яким призначили сумнозвісного Бакаєва, що не мав жодного стосунку до газовидобування або до його транспортування. Наступні керівники цього НАКу теж були непрофесіоналами. З цього почалося різке зниження видобування нафти і газу та проїдання наявних запасів.

Розроблені три державні Програми нарощування власного нафтогазовидобування під керівництвом П. Шпака та навіть затверджені урядом України залишилися лише для істориків на папері, бо жодна з цих програм не отримувала фінансування від уряду. А передбачали вони збільшення до 2010 року до 36 млрд (пізніше підкоректовано до 28 млрд) кубічних метрів газу та до 5 млн тонн нафти за рік. І ці програми не враховували можливе стрімке нарощування видобування вуглеводнів з родовищ Криму з-під дна Чорного моря. Не могли тоді враховувати можливе видобування газу зі сланцевих покладів, як і у цих програмах видобування метану Донбасу. Винуватити у цьому можна лише політичне керівництво держави. Ба більше, міністр палива та енергетики в уряді Азарова 2010 р. Юрій Бойко спрямував значні кошти в розвідувальні роботи в Африці, мотивуючи це тим, що в Україні нема перспективних для нарощування видобування нафти і газу структур. Але це була явна неправда. За даними відомого геолога Євгена Довжка лише в Карпатському регіоні є понад 600 мільйонів тонн нафти.

Якби до розвідувальних робіт на Чорному морі було допущено відомі у світі приватні компанії, а не сумнозвісну ВЕНКО, то захоплення Росією Криму було би неможливим. Воювати з могутнім західним капіталом було би для Путіна надзвичайно ризиковано. Він захопив Крим, почав війну на Сході України, поставивши мету — ліквідувати назавжди нашу державу, бо був впевненим, що попередні його дії вкрай ослабили Україну і вона, як під дією „бліц кригу”, розвалиться на частини. Пам'ятаємо, як різко протестувала проти угоди з ВЕНКО Юлія Тимошенко, називаючи її зрадою інтересів України та міждержавною корупцією.

Відомо, що в Німеччині, Великобританії, Південно-Африканській Республіці уже цього року

в загальному обсязі енерговитрат відновлювальні джерела енергії становлять біля 25 відсотків, у Туреччині планують у найближчі роки підняти цей показник до 16-ти відсотків, високий цей показник і в такій нафтогазовидобувній державі, як Норвегія. Якщо ці 25 відсотків енергії в Німеччині зіставити з усіма енерговитратами України, то вони повністю перекриють обсяги енергоспоживання нашої держави. А у нас цей обсяг енергії коливається лише в межах 3—5 відсотків загальноукраїнських обсягів.

Для розв'язання цих проблем — і зменшення енерговитрат, і збільшення власного нафтогазовидобування, і масштабний ріст обсягів відновлюваних джерел енергії потрібні великі кошти і час. Ні того, ні того у нас нема. І потрібна політична воля керівників держави.

Іде страшна війна на Сході України. Наша промисловість у більшій частині галузей технологічно відстає, освіта занедбана, охорона здоров'я не може служити хворим — дітям, старим, немічним, про фармакологію уже і говорити страшно, бо ліки в наших аптеках у 5—7 разів дорожчі, ніж у Польщі, і вони не доступні для більшості хворих. Вимирають люди. Наші дороги по усій Україні настільки погані, що на них гине у чотири рази більше людей, ніж в АТО. То де брати державі грошей для хоча би латання цих проблем?

На наш погляд, треба кардинально міняти систему господарювання шляхом залучення приватного (власного і зарубіжного) капіталу для розв'язання енергетичних проблем і зі зміною оподаткування компаній, що вкладатимуть кошти у неї. Адже якщо звільнити компанії, що будуть розвивати та швидко нарощувати, наприклад, виробництво енергії з нетрадиційних джерел хоча би на 10—15 років, то вартість виробленої енергії повністю перекриє надходження від їх оподаткування.

Окремо стоїть питання розвитку та вкладу вчених України в досягнення енергетичної незалежності держави. Уже багато років підряд ні НАК „Нафтогаз України”, ні її дочірні компанії не ставлять перед вченими завдань і не фінансують науки. З політичної волі вчених України можна було би алярмово розробити комплекс програм, які б дали можливість через 5—7 років позбутися будь-якої енергозалежності, почати перебудову всього суспільного життя. На жаль, нинішній уряд України скоріш „латає дірки, а не шие новий одяг”. На заваді новому є масова непрофесійність керівників усіх рівнів та злочинна система корупції, про яку усі говорять, але зламати або хоча би надломати її дуже важко.

В останній глибоконауковій праці Михайла Гончара „Гибрессия Путина. Не военные аспекты войн нового поколения (фрагменты исследования в рамках проекта „Антарес“, К., 2016) детально проаналізовано всі аспекти Путінської війни з Україною. Вона буде тривалою. Ми не маємо права її програти. Тому треба швидко вирішувати хоча би один з її аспектів — енергетичний. Чи зуміє це усвідомити наш Президент П. Порошенко, чи врахує уряд цей аналіз і візьме його у використання? Без реалізації рекомендацій вчених виграє війну з Путінською Росією буде не можливо.

Втрачені можливості уже не повернути, але враховувати їх мусимо.

Роман ЯРЕМІЙЧУК

ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

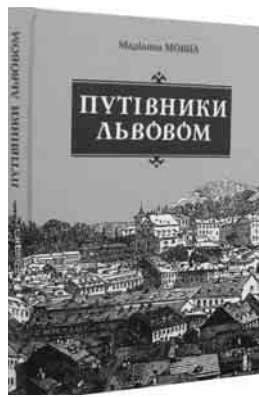
Маріанна Мовна. Путівники Львовом (друга половина ХІХ — початок ХХІ століть): історико-культурологічне дослідження.— Львів: ЛНАМ, 2014.— 232 с.: іл., бібліогр. с. 182—215.

Автор цього цікавого й актуального дослідження поставила перед собою амбітну мету: охопити великий масив різномовної й різнопланової літератури про Львів, спільної лише одним: путівниковим типом видання, яку вперше втілив 1828 р. Карл Бедекер у червоній книжечці кишенькового формату „Подорож по Рейну“. З огляду на заявлений тип твору — історико-культурологічне дослідження — бібліограф досягла своєї мети — дала достатньо широкий огляд усіх (точніше, майже всіх) творів, які можна окреслити як путівники чи довідники путівникового типу. Зробити це було непросто. Адже частина цих видань вийшла в жанрі історико-архітектурного нарису (Г. Островського, В. Вуйцика й Р. Липки, Т. Трегубової й Р. Миха), частина є путівниками ширшої території — Галичини, Австро-Угорської монархії, Польщі, України тощо. Проблематичним було й залучення новітніх польських видань: наприкінці ХХ ст. наші сусіди залюбки користувалися популярними в читачів репринтами путівників С. Василевського, Ю. Вічковського, М. Орловича та ін., а також писали й друкували нові. Часто вони виходили в регіональних видавництвах і невеликим накладом. Економічні ж проблеми бібліотечної галузі України не сприяли комплектуванню фондів новими зарубіжними виданнями.

Слід підкреслити науковий характер видання, його продуману структуру й значний обсяг використаних джерел. Книжка загалом складається з кількох блоків — власне наукового дослідження, логічно структурованого за історичними періодами — австрійським, російським (1914—1915), польським, німецьким, радянським, українським — а також переліку використаної літератури в алфавітному порядку. Не можна, звісно, твердити, що дослідниця була першовідкривачем у сфері наукового узагальнення цього виду видань. Як вказано у вступі, спроби систематизації й періодизації путівників Львовом, „вже в наш час здійснили історик Олександр Шишка та книгознавець Оксана Дявіл (Вербицька) [...] бібліограф Наталія Кошик [...] з польських дослідників Моніка Рауш [...] Луція Харевиц“ (С. 12—13). Перший з них класифікував путівники на путівники, довідники, інформатори, плани міст (картосхеми з назвами головних вулиць), адресні книги, телефонні книги, буклети, фотоальбоми та фотопутівники. З огляду на мате-

ріал, автор поділила видання на шість історичних періодів: від австрійського до сучасного. Типологічно автор ділить видання на маршрутні, довідникові і змішаного типу. Значну увагу М. Мовна присвятила класичним путівникам, особливо виданим до важливих цивілізаційних подій в історії міста. Шкода, що серед останнього нема такого цікавого підвиду, як автомобільні путівники, чи не першим із яких було видання М. Орловича і Р. Морштина 1930 р.¹ Далі вміщено додатки — майже однакові за обсягом біограми 27 авторів путівників (з літературою), значною мірою маловідомих, та власне бібліографічний опис 278 львівських путівників 1871—2013 рр. польською, німецькою, українською та російською мовами. Останнім часом з'явилися також паралельні переклади французькою, італійською, іспанською, англійською мовами, здійснені у Львові. У вступі Маріанна Мовна наголошує на культурній, цивілізаційній місії туризму, підкреслює, що мандрівки є засобом прояву людської свободи. Уточнимо — людського прагнення до свободи. Це прагнення було характерним ще з античних часів, коли популярною стала сентенція „*Navigare necesse est, vivere non est necessum*“ (плавати обов'язково, жити не обов'язково), а в домі кожної освіченої людини

обов'язковим був „Атлант“ — картографічний збірник, зміст якого часто залежав від бажання власника. Автор із повагою ставиться до всіх народів, які жили у Львові в різні періоди, зокрема, підкреслює роль поляків у творенні львовознавчої літератури (від автора першого новітнього путівника Львовом Антонія Шнайдера й до сучасного львовознавця А. Стройного). Щодо першопочатків львівських бедекерів, то М. Мовна не поділяє думки бібліографа Олександра Шишки про Йогана Альнпека (1618) як автора першого відомого в світі опису Львова, а сучасну публікацію цього опису пов'язує з часописом „І“ (2004), щоправда, не вказуючи автора цього перекладу. Насправді „Топографія міста Львова“, надрукована в кельнському енциклопедичному виданні Георга Брауна „*Civitatis Orbis Terrarum*“ 1618 р., у польському перекладі Я. Рахвала вийшла у Львові 1930 р., а в українському, дещо скороченому, — 1986 р.² Однак ні В. Шишка, ні М. Мовна не згадують про значно ширший опис Львова, який зробив М. Груневер 1601—1606 рр., а опублікував Я. Ісае-

¹ Przewodnik automobilowy po Polsce / Oprac.: dr. M. Orłowicz oraz inż. R. Morsztyn.— Warszawa, 1930.— 212 s., іл., mapy.

² Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів.— К., 1986.— С. 64—65.

вич³. Цей опис цікавий численними ілюстраціями на полях рукопису й у тексті, в т. ч. планами міських кварталів, зображенням багатьох споруд та ін. Якщо ж говорити про сучасні путівники, то важко не погодитися з М. Мовною і Л. Харевичевою про Антонія Шнайдера як основоположника цього жанру у Львові. Природно, що автор виділяє українську групу цієї літератури, до якої, крім загальновідомих видань І. Крип'якевича, М. Голубця та Л. Лепкого, О. Когути й Б. Котецького, зачисляє також перший український „Провідник по виставі Красвій“ Володимира Шухевича 1894 р., хоча й не подає його в бібліографії путівників (С. 25—26, 29—31, 183), рукопис невиданого путівника містом Василя Карповича (Б. Януша), монографію Олени Степанів 1943 р. „Сучасний Львів“, а також українські довідники, які опублікували видавництва „Дажбог“ і „Комерція“.

Крім польських й українських, бібліограф виділяє також групу жидівських путівників, щоправда, називаючи їх по-радянськи „єврейськими“. Зауважимо, що ні Якуб Шалль, ні Ізидор Гьольцель не вважали себе євреями, оскільки в Австро-Угорщині й Речі Посполитій їх офіційно називали жидами. Путівник Шалля має назву „Przewodnik po zabytkach żydowskich miasta Lwowa“ (С. 68, іл.).

Слід підкреслити таку особливість праці, як віднайдені автором численні відгуки й рецензії на путівники, опубліковані в тогочасній пресі. Вони допомагають зрозуміти, як сучасники сприймали те чи інше видання, в чому вбачали його позитивні й негативні риси.

Книжка містить небагато хиб. Наприклад, серед українських путівників виділяється „Провідник“ В. Карповича (Б. Януша) — книжка, що не була видана. Іntenція автора зрозуміла — підкреслити першість цього непересічного знавця Львова й галицьких старожитностей у цій галузі. Однак про нього достатньо було розповісти в основній частині, не подаючи до „Бібліографії“ (що буквально означає „описання книг“). Натомість серед путівників бракує двох перших повоєнних видань: Львів. (Короткий довідник) / Склали: Б. К. Дудикевич, проф. І. П. Крип'якевич, Г. П. Пінчук і К. М. Пелехатий. За ред. Г. П. Пінчука.— Львів: „Вільна Україна“, 1945.— 82 с.: іл., план; а також: Львів. Довідник.— Львів: Кн.-журн. вид-во, 1955.— 294 с.: іл. + 166 нenum. Перше з цих видань складається з „Історичної довідки“ (С. 3—29) та довідкової частини, інформація в якій згрупована в підрозділах: „Промисловість“, „Промислова кооперація“, „Комунальне господарство“, „Трамвайне господарство“ та ін. Далі міститься цікавий розділ „Важливі історико-мистецькі пам'ятники“, очевидно, написаний І. Крип'якевичем (С. 45—51), на що вказують лексичні особливості („Старий город“, „дім городника“, „монастир св. Онуфрія“ тощо), пізніше — знову довідковий блок про культурно-освітні й медичні установи міста. Цікавими є й світлинні довідники, зроблені для цього видання 1945 р.: „Успенська православна церква (на вул. Руській)“, „Будинок Ставропігійського Інституту (Бляхарська вулиця, в центрі Львова)“, „Будинок на вул. Ринок № 24, в якому жив Петро І в 1707 р.“, „Першотравневий мітинг у Львові в 1936 р.“, „Зруйноване німцями західне депо Львів“, „Голова РНК УРСР Микита Сергійович Хрущов вітає громадян м. Львова в

день визволення від німецько-фашистських загартників“ та ін. Друге видання, попри назву, є першим великим радянським путівником по місту. Його відкривають п'ять нарисів про географію та природні умови Львова (П. М. Цись), історію міста доби феодалізму (Г. Ю. Гербільський), доби капіталізму (Б. К. Дудикевич), радянського періоду (В. І. Петрушко), оглядом історичних, архітектурних пам'яток та пам'ятних місць (А. Й. Пашук). Путівниковий блок налічує загалом 142 с. Далі мовиться про довідник установ, організацій, товариств, маршрути транспорту, список вулиць. Наступний розділ „Об'яви“ (166 с.), який містить інформацію про культурно-освітні, промислові установи та сферу обслуговування. Розділ цінний також ілюстративним матеріалом.

Не зовсім зрозуміло, чому М. Мовна подала путівник В. Кучерявого „Кличуть околиці Львова“ 1974 р. й пропустила об'ємнішу книжку цього автора „На зелених орбітах Львова“ (1972, 108 с.).

Оскільки до путівників автор залічує історико-архітектурні нариси, то варто було б описати й видання „Архітектура Львова: Час і стилі. XIII—XXI ст.— Львів: Центр Європи, 2008.— 720 с.“ Тим більше, що серед його авторів відомі науковці, а книжка викликала позитивні відгуки.

Серед незначних хиб — непослідовне використання „реабілітованої“ літери „Г“: у чужомовних прізвищах, що починаються на G чи мають g в корені, використання українського Г і г не мало б викликати сумніву. Однак в іменному покажчику Гебетнер, Гердер, Гольдман, Грібен, Громан, Гьольцель потрапили під літеру Г, „пом'якшали“ й прізвища Бергера, Вайгеля, імена Георга, Густава та ін. Слід було чіткіше артикулювати ці відмінності, що свідчать про рівень знання нами різних європейських мов. Також слід було виправити термін „ітінерарій“ (від лат. „itinerarium“) і не прив'язувати його лише до IV—X ст. й паломницької літератури (С. 11, прим.), а також століття, у якому жив славний український мандрівник Василь Григорович-Барський — XVIII (С. 11). Про останнього можна б додати, що освіту він здобув у Львові. Автору слід також було уважніше ставитися до хронологічних маркерів: Люблінська унія була укладена 1569 р., отож 300-річчя її святкували 1869 р., а не 1871 р. (С. 99), Хмельниччина не завершилася 1654 р. (С. 101), та й у XX ст. визвольна боротьба тривала протягом 1939—1961 рр., а не 1940—1950 рр. (С. 101).

Книжка вирізняється добрим папером, тривкою у користуванні твердою палітуркою, вдало оформленою Федором Лукавим, доречним ілюструванням старими гравюрами, якісно відтвореними завдяки офсетному друку, як і світлинами в розділі „Біограми авторів путівників“ (С. 124—176). Варто відзначити також добре макетування: як основний текст, так і примітки набрані достатньо великим келлем, по всьому периметру сторінки великі поля, отож текст „дихає“, а під час копіювання блок не треба буде надто стискати, отож книжка довше служитиме читачеві й дасть йому більше користі й утіхи. На нашу думку, автор зробила два відкриття про зміст домашньої бібліотеки Дашкевичів. Усі ці риси свідчать про високу культуру видання, отже, разом із змістом творять ту гармонію, якої донедавна так бракувало.

³ Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень (Львів).— 1980.— № 10.— С. 109—114; Історія Львова в документах і матеріалах.— С. 61—64.

Задля об'єктивності слід зазначити, що польські колеги швидко відгукнулися на цю цікаву публікацію. Написав розгорнуту рецензію⁴ чи, радше, ґрунтовну статтю — автор сучасних путівників А. Стройний з Варшави. Він назагал позитивно оцінює рецензовану публікацію, зазначаючи низку пробілів у бібліографічній частині. Водночас цілком недоречно його зауваження, дуже характерні для „кресової“ частини польського суспільства. Скажімо, А. Стройного дратує підкреслення українського походження Львова чи те, що Польщу поставлено в один ряд з іншими загарбниками — Австрійською імперією, Російською імперією, гітлерівською Німеччиною, Радянським Союзом⁵. Услід за Л. Харевичевою — палкою польською патріоткою і внучкою греко-католицького священика — А. Стройний акцентує на тенденційності українських путівників І. Крип'якевича та М. Голубця (його він вважає крайнім націоналістом) і Л. Лепкого⁶. При цьому польський дослідник апелює до негативної оцінки творчості академіка Крип'якевича самими українцями, точніше головним редактором порталу *zachid.net* Василем Ра-

севичем, публікації якого залюбки передруковує „*Kurier Galicyjski*“ й польські інтернет-портали. До львівських путівників А. Стройний пропонує додати видання М. Дідушицького і Є. Петруса про латинську катедру, про Личаківський цвинтар (лише Л. Криси й М. Нагая 2007 р.), статтю М. Голубця „Слідами Хмельницького по Львові“, путівники по Холму Слави, Аптеці-музею та ін. Однак львовознавча література така багата, що охопити її всю проблематично. Свого часу її успішно проаналізувала вже згадана Л. Харевичева⁷. Нещодавно подібний бібліографічний огляд здійснив О. Шишка⁸. Та й принципи відбору путівникових видань Маріанна Мовна окреслила досить чітко.

Підсумовуючи, зазначимо, що Львів може пишатися не лише багатою путівниковою літературою, але й тим, що ця література знайшла гідне відображення у науково-бібліографічному виданні Маріанни Мовної, яке стане доброю лектурою для бібліотекарів, бібліографів, істориків, краєзнавців — для всіх, хто любить Львів і цінує наукову книжку.

Іван СВАРНИК

Кириличні стародруки у фондах бібліотеки отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові XVI—XIX ст.: Каталог / Укладач Станіслав Волощенко.— Жовква: Місіонер, 2015.— 204 с., іл.

Каталогізація стародруків — один із ключових компонентів вивчення стародрукованої книги. Це наукова паспортизація фондів, колекцій чи збірок стародрукованих книг. Наявність варіантів певного друкованого видання, аналіз внутрішніх особливостей книжкового блоку, визначення кількості та збереженості накладу не можливі без наукового опису всіх відомих примірників. Ця робота первинного рівня більш значуща і важлива, коли йдеться

ся про бібліотеку (зібрання, колекцію, фонд), які були розпорошені та зібрані конкретними людьми. На наш погляд, рецензований каталог кириличних стародрукованих книг з фонду бібліотеки отців василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові виконує саме таку місію — опис розпорошених і невідомих ширшому загалу пам'яток, які становлять вагомий джерельний комплекс до історії культури українського народу¹.

⁴ Strojny A. W kręgu bedekerów lwowskich // *Krakowskie pismo kresowe*.— Kraków, 2015.— Roc. 7.— S. 123—142.

⁵ Там само.— S. 123.

⁶ Там само.— S. 133—34.

⁷ Charewiczowa Ł. *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*.— Lwów, 1938.

⁸ Шишка О. Путівники, довідники, адресні книги: до історії путівників Львова // *Галицька брама*.— Львів, 1999.— № 11/12.— С. 2—4; його ж. *Вибрана бібліографія Львова* // *Історія Львова: У 3 т.*— Львів, 2007.— Т. 3.— С. 490—544.

¹ Див. також: *Каталог стародрукованих книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Києві (ЦДІАК України) 1494—1764 рр.* / Укладачі: Г. В. Боряк, О. Г. Полегайлов, І. О. Ціборовська-Римарович, Н. М. Яковенко.— К., 1999.— 268 с.; *Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України*. Вип. 3: *Видання друкарень Михайла Сльозки, Арсенія Желиборського, Йосипа Шумлянського, Андрія Скольського та ін.* / Автори-укладачі О. Колосовська, С. Гацкова.— Львів, 2000.— 168 с.; *Каталог старопечатных книг Луганского областного краеведческого музея* / Сост. Н. Н. Коченко, Р. Ф. Чумақ, А. С. Люлько.— Луганск, 2001.— 38 с., іл.; *Каталог видань кириличного друку в установах Волині: 1600—1825* / Упоряд. С. Н. Крейнін, О. Д. Огнева.— Луцьк, 2001.— 130 с.; *Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України* / Авт.-уклад. О. М. Колосовська, С. В. Гацкова.— Львів, 2002.— Вип. 4: *Видання друкарні Львівського Успенського Ставропігійського братства (1591—1644)*.— 127 с.; *Видання гражданського друку (1719—1860 роки): каталог* / Уклад. Л. Ніколенко.— К., 2004.— 151 с.; *Видання Кириличного друку (1581—1916): каталог* / Уклад. Н. Флегонтова.— К., 2005.— 43 с.; *Шамрай М. А. Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15—17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*.— К., 2005.— 333 с., іл.; *Напрестольні Євангелії XVI—XVIII ст. у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника: каталог* / Упоряд. Л. Юріна.— К., 2005.— 196 с., іл.; *Стародруки Речі Посполитої XVII—XVIII ст. у Волинських збірках: Каталог* / Укл. С. В. Позіховська, О. Л. Позіховський; Державний архів Волинської області; Музей книги м. Острога.— Луцьк, 2006.— 104 с., іл.; *Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII—XX ст. з колекції Музею книги та друкарства України* / В. Г. Бочковська, Л. В. Хауха, В. А. Адамович.— К., 2008.— 360 с., іл.; *Бондар Н. П. Видання Івана Федорова та Петра Метиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис* / [Наук. ред. Г. І. Ковальчук].— К., 2012.— 312 с., іл.; *Зібрання українських стародруків XVI—XVIII ст.* / [Зібр. описали: В. Г. Бочковська-Мартинович, Л. В. Хауха].— К., 2012.— 481 с., іл.; *Katalog druków cyrylicznych XVI—XVIII wieków w zbiorach biblioteki klasztoru*

У Каталозі описано 69 кириличних стародруків останньої чверти XVI—XIX ст. (у передмові помилково друга чверть XIX ст.!). За географією видання домінують такі міста, як Львів і Почаїв — по 27 пр., далі Київ — шість пр., Унів з Острогом — по два пр. Інші стародруки укладач назвав російськими, білоруськими і старообрядницькими без вказівки на місце видання (С. 10). Отож російські друки представляють два московські видання, білоруські — один пр. (Супрасль), старообрядницькі видання, друковані у Вільно та Львові. Кількісно найбільше представлено XVIII ст. — 43 пр., на XVII ст. припадає 23 пр., на XVI ст. — два пр., один екземпляр належить до першої третини XIX ст. Найдавнішою книгою у фонді стародруків Свято-Онуфріївського монастиря є Біблія Івана Федорівича (Острог, 1581), а до найпізнішої укладач зачисляє „Слов'яно-польський словник“ (Львів, 1830). Варто відзначити якісний поліграфічний рівень публікації Каталогу (фахове художнє оформлення, крейдований папір), наявність великої кількості ілюстративного матеріалу в кольорі. Однак частина ілюстрацій нечіткі і розмиті (іл. 7, 21—24, 31, 32—33, 37—38, 45—46, 50, 58, 85, 87, 92, 99), до того ж невеликого розміру (наприклад, іл. 3, 12, 14, 15, 19, 28, 37 могли б бути збільшені). Робота над каталогом тривала протягом 2013—2015 рр. (С. 10).

Структурно Каталог складається зі Вступного слова (С. 5—6), яке написав ієромонах ЧСВВ, протоігумен провінції отців василіян Найсвятішого Спасителя в Україні Пантелеймон (Саламаха); передмови укладача під назвою „Колекція кириличних стародруків XVI—XIX ст. у фондах бібліотеки Свято-Онуфріївського монастиря у Львові“ (С. 7—14). Сам Каталог поділив укладач за такими тематичними блоками: 1) видавництво князів Острозьких (1578—1612)*, 2) видавництво Львівського Свято-Успенського Ставропільського братства (1591—1788), 3) видавництво Михайла Сльозки (1638—1667), 4) видавництво Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври (1616—XX ст.), 5) видавництво Почаївського Свято-Успенського Василянського монастиря (1730—1830), 6) видавництво Унівського Свято-Успенського Василянського монастиря (1732—1765), 7) видавництво Супрасльської Свято-Благовіщенської Лаври (1693—1804), 8) видавництво Московського печатного двору (1564—1711), 9) старообрядницькі видання (XVIII ст.).

Після каталожної частини вміщено додатки (С. 183—199) — науково-довідковий апарат до основної частини видання. Вони мають таку структуру показників: 1) алфавітний стародруків; 2) хронологічний видань; 3) перелік видавництв; 4) іменний; 5) граверів; 6) друкарів; 7) географічних назв; 8) точно датованих записів; 9) штампів і суперекслібрисів; 10) список видань, посилання на які подаються скорочено, бібліографія та архівні фонди; 11) список скорочень; 12) перелік ілюстрацій.

У Вступному слові ієромонах Пантелеймон (Саламаха) назвав появу Каталогу „вагомою подією

для книгознавців, а також і ченців“. Він коротко охарактеризував колекцію кириличних стародруків, вказав етапи її поповнення і комплектування, особливості стану збереження та описування її частин. У Каталозі він відзначив ґрунтовність та інформативність Вступної статті й професіоналізм дослідника-укладача. Важко не погодитися з ієромонахом Пантелеймоном (Саламахою) про важливість представленого у Каталозі великого масиву покрайніх записів, що становлять цінний джерельний пласт для висвітлення низки питань української культури та гуманітаристики загалом.

Каталог відкриває передмова укладача. Насамперед він спробував розкрити специфіку відродження старих монастирських книгозбірень, яке пов'язав із виходом Української Греко-Католицької Церкви з підпілля та відродженням чернецтва в незалежній Україні. Укладенню каталогу передувала значна попередня робота сучасного осередку Свято-Онуфріївського монастиря. Укладач із вдячністю згадує про виконану роботу завідувачем бібліотекою Оленою Ковальською, яка власне й організувала збереження книг (дезінфекція і консервація), уклала попередній реєстр стародруків, класифікувала книги та розробила модель їхньої каталогізації.

Сьогодні фонд бібліотеки налічує бл. 50 тис. справ і поділяється на дві частини: основну (від 1945 р. і до сьогодні) і відділ рідкісної книги та рукописів (документи і книги від XVI ст. до 1944 р.) (С. 7). Книжкова та документальна збірка відділу рідкісної книги і рукописів лягла в основу фонду № 2 „Колекція стародруків XVI — першої третини XIX ст.“ Укладач вказує, що більша частина стародруків із дефектами (втрати титульних і перших аркушів). Це також ставило на порядок денний справу їхньої атрибуції та належного опису примірників.

Явно перебільшені твердження про інформативність передмови і комплексний характер проведеного дослідження. Сам С. Волощенко вказує на те, що „велику увагу присвячено історії формування давньої монастирської бібліотеки в контексті розвитку обителі“. Натомість історію заснування й розвитку Свято-Онуфріївського монастиря представлено нарисово, навіть побіжно. Фактично специфіки бібліотеки монастирського осередку в Середньовіччі та ранньомодерного часу взагалі немає. Вказівки про поповнення бібліотечного фонду належать до кінця XVIII і першої третини XIX ст., коли відбулися відповідні книжкові вливання з низки ліквідованих монастирів (С. 8). Потребує коментування сюжету про фундацію самого Свято-Онуфріївського монастиря та віхи його історії в пізньому Середньовіччі й ранньомодерну добу. Виклад цього сюжету побудований на основі публікацій Івана Крип'якевича і Володимира Вуйцика. Оминаючи факт традиції, що пов'язує заснування монастиря зі згадкою у відомому фальсифікаті грамоти князя Лева Даниловича 1292 р., варто згадати інший факт, зокрема вказівки про

oo. Bazylianów w Warszawie — Каталог кириличних друків XVI—XVIII століть бібліотеки монастиря oo. василіян у Варшаві / Oprac. R. Lepak. — Warszawa, 2013. — 234 s., il. (Bazylikańskie Studia Historyczne; t. 3).

* Хронологічні рамки, які навів укладач у тематичних блоках, відображають час існування видавництва (друкарні), а не крайні дати виходу стародруків, описаних у тексті каталогу.

його існування в другій половині XIII ст. у хроніці „Leopolis Triplex“ Бартоломея Зіморовича². Надійне підтвердження існування монастиря в XV ст. відновуємо не тільки на підставі привілеїв Степана (Станіслава) Дропана 1460 та 1463 рр., але й у тій-таки хроніці Б. Зіморовича під 1453 р. Надання С. Дропана спочатку підтвердив львівський староста Андрій Одровонж, а вже потім польський король Казимир Ягеллончик у 1469 р.

Оминає С. Волощенко питання про духовну юрисдикцію над монастирем св. Онуфрія ігумена унівського монастиря, що тривало до 13 листопада 1589 р., коли константинопольський патріарх Єремія звільнив його від цього підпорядкування, а також з-під верховенства львівського єпископа.

Безперечно важливою подією в історії монастиря став 1909 р., коли відбувся Кристинопільський собор. За його постановою всі давні пам'ятки мали надійти на централізоване збереження до центрального монастиря Львова. Так виник Центральний василіянський архів і бібліотека. У 1920—1930-х рр. відбулися нові передання книг до монастирської бібліотеки. Статистика, котру наводить автор,— 600 рукописних та близько 40 тис. друківаних справ, не прив'язана до конкретного року. У наступному епізоді С. Волощенко відтворює повоєнну, радянську дійсність та історію монастирської книгозбірні з обставинами входження до фондів теперішніх ЛННБ ім. В. Стефаніка та ЦДІА України у Львові.

Найпомітніші надходження та організаційні заходи з поповнення і формування фонду укладач слушно пов'язує з діяльністю ієромонаха Йоанікія (Чверенчука) та ієромонаха Пантелеймона (Саламахи). Таким чином, новопостала Львівська центральна провінційна бібліотека отців василіян при Свято-Онуфріївському монастирі відновила свій статус, знівелюваний у радянську епоху.

Зібрання стародруків, що надходили з відроджених монастирських бібліотек, отримували назву свого первинного фондодержателя. Наприклад, фонд 12.1: „Кириличні стародруки“ (з бібліотеки Крехівського Свято-Миколаївського василіянського монастиря) (С. 10). У такий спосіб сформовано чотири фонди. Надзвичайно важливим і відрадним фактом є те, що дев'ять справ пройшли комплексну реставрацію.

Автор реферативно охарактеризував хронологію та географію пам'яток, розміщених у Каталогі. Не зрозуміло і не прокоментовано укладачем внесення до каталогу стародруків видання 1830 р. Відомо, що традиційною межею стародрукованої книги вважають початок 1800 р.³ За окремими підходами верхню межу стародруків встановлюють до 1820, 1825 чи 1830 р. Зауважимо, що у 1810 р. німецький винахідник Фрідріх Кеніг створив першу плоскодрукарську машину, на якій можна було надрукувати 80 відбитків за годину, що підноси-

ло друкарську справу на якісно вищій щабель розвитку. Вдосконалення цієї машини у 1814 р. і друк накладу одного з номерів „Times“ остаточно засигналізували завершення епохи стародрукованої книги⁴. Отже, верхня хронологічна межа стародруківаних пам'яток є суперечливою та дискусійною.

Чимало уваги С. Волощенко приділив принципам і методологічним підставам опису примірників, структурі й почерговості описів у каталожній частині, які коротко розглянемо, звертаючи увагу тільки на концептуальні елементи. Ключовим принципом у розташуванні описів є хронологічний: за початком роботи видавництва, а в їхніх межах за часом появи видань (С. 10). Принципи опису стародруківаних пам'яток не спираються на котресь одне видання чи методичні рекомендації. Вони збірного характеру. Хоча автор і декларує свій орієнтир на „Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України: Кириличні рукописні книги та стародруки“ (Київ, 2007), однак із опису та передмови випливає зовсім інше. Так, скорочений опис видань укладач здійснив на підставі зразків — каталогів Якіма Запасака, Ярослава Ісаєвича (для українських друків), Георгія Галенчанка (для білоруських видань), Олександрі Гусевої (для видань російського походження). Формат книги (книжкового блоку) С. Волощенко пропонує визначати на підставі публікації В. Лук'яненка⁵. Опис оправи примірників здійснено на підставі схеми кодикологічного опису, котру розробила Олена Гальченко⁶. Покрайні записи (маргіналії) відтворюються мовою оригіналу, згідно з рекомендаціями мовознавця Василя Німчука та з вказівками на зміни почерку.

Стосовно науково-довідкового апарату видання зазначимо, що структура покажчиків не гармонійна, логіка компонування не продумана і не витримана у книгознавчому руслі. Іменний покажчик та покажчик географічних назв загальнонаукові і переплітаються з іншими спеціалізованими покажчиками Каталогу. Скажімо, в невеликому іменному є багато імен граверів. Одразу після нього вміщено покажчик граверів. Їхнє розмежування дало б можливість уникнути такого ефекту. У передмові С. Волощенко зазначив, що не розкриває скорочень під титлами. Натомість треба було створити окремий перелік скорочень і титл, вжитих у текстах. Такі приклади відомі у публікаціях документів і каталогів⁷. На завершення обговорення покажчиків зосередимося на їхній повноті. У покажчику географічних назв немає таких міст, як Вільно і Супрасль, хоча є у Каталогі. Старообрядницький Псалтир, виданий у Вільно, не потрапив до хронологічного покажчика видань.

Якщо до наукового каталогу потрапляє пам'ятка друку, яка не відома у бібліографії, то це водночас успіх для науковця та здобуток для книгознав-

² Вуйцик В. Монастир св. Онуфрія у Львові // Вуйцик В. Leopolitana.— Львів, 2013.— С. 179.

³ Наприклад, див.: Зернова А. С. Методика описания старопечатных книг кирилловской печати // Работа с редкими и ценными изданиями. Сб. статей и инструктивных материалов.— М., 1973.— С. 19.

⁴ Овчинніков В. Історія книги: Еволюція книжкової структури.— Львів, 2005.— С. 413.

⁵ Лук'яненко В. І. Определение формата издания при описании старопечатных кириллических книг // Исследование памятников письменной культуры в собраниях и архивах отдела рукописей и редких книг.— Л., 1985.— С. 140—153.

⁶ Гальченко О. М. Оправа східнослов'янських рукописних книг та стародруків в Україні: Історія, структура, опис.— К., 2005.— С. 142—149.

⁷ Див., зокрема, Каталог стародруківаних книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, 1494—1764 рр.— С. 260—262.

ства. Мовиться про стародрук „Образ моленія повседневнога при посіщеніи Святїишиа Євхаристїи..“, виданий у Почаєві у 1781 р. у восьму долю аркуша“ (С. 138—139). Попри авторські знахідки, низка описів видань потребує авторських коментарів у тексті або в передмові. Так, наприклад кількісні характеристики книжкового блоку і тексту Біблії Івана Федоровича (С. 16) відрізняються від наявних у фаховій літературі, зокрема з описом Я. Запаска та Я. Ісаєвича⁸. Вважаємо за потрібне прокоментувати також опис „Мінеї святкової й загальної“ (див. № 36 Каталогу). Назва з титульного аркуша, котру наводить укладач, така „Минія рочная или мало нічто сокращенный Трифологон, сиріч Цвітослов“ (С. 112). Відомо, що в українських і білоруських виданнях Мінеї святкової й загальної на титульному аркуші подавалася назва Анфологон, що відповідало поняттю „Цвітослов“⁹.

Не завжди коректні пояснення до маргіналії. Наприклад, на полях „Триоді пісної“ (Львів, 1664) (С. 38—39) запис латинськими літерами укладач класифікував як скоропис (?). Що автор розуміє під цим терміном? Латинське курсивне письмо чи український скоропис?! З тексту випливає, що мовиться про передання латинськими літерами українських слів. То чи йдеться в цьому конкретному випадку про адаптацію латинської графіки до норм українського скоропису?

Ще один аспект роботи з маргіналіями і провенієнціями — їхнє правильне і завершене прочитання. Тут ми обмежимося окремими прикладами. В одному з описів читаємо: „манастыр пог[орі]л

и Быблея згоріла“ (С. 20), а має бути „манастыр пог[орі]л и Быблея згоріла“; „Передмова до чителник[...],“ а має бути „Передмова до чителник[а]“; нерозкриті латинські скорочення: „Filipowicz Sc“ (С. 137), а має бути „Filipowicz Sc(ulptor)“.

Трапляються у Каталозі також деякі хиби. Неточності й помилки у бібліографічному описі виділяємо курсивом (С. 194) — Гусева, *Каменева III* — Украинские книги кирилловской печати XVI—XVIII вв.: каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В. И. Ленина / А. А. Гусева, Т. Н. Каменева.— Москва, 1978, вып. II, часть 2: Львовские, новгород-северские, черниговские, уневские издания 2-й половины XVII в., 320 с. Має бути: Вып. 2, ч. 2: Львовские, новгород-северские, черниговские, уневские издания 1-й половины XVII в. / Сост. А. А. Гусева, И. М. Полонская.— 1990.— 318 с., факс.

З огляду на сказане, варто відповісти на запитання, чи вповні вдалося втілити у Каталозі ідею комплексного дослідження фонду кирилических стародруків Свято-Онуфріївської бібліотеки, про яку йшлося у Вступному слові? Радше ні, аніж так. Безперечно бібліотека фахової літератури з каталогізації кирилических стародруків поповнилася цінним і ґрунтовним виданням, яке займе свою нішу на полиці книгознавця. Попри те, Каталог не допрацьовано, він містить прогалини в бібліографії, а реферативна передмова не розкриває всього спектру багатющого джерельного і книгознавчого матеріалу.

Микола ІЛЬКІВ-СВИДНИЦЬКИЙ

Igor Hoimin. Katalog plaket, medalionów i medali polskich i z Polską związanych w Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki. Каталог польських та з Польщею пов'язаних плакет, медальйонів і медалей Львівської національної галереї мистецтв.— Варшава, 2015.— Т. I.— 608 с.; Т. II.— 559 с.

У творчій біографії кожного народу є книжки добрі, добрі й цінні, а є добрі та безцінні. Рецензовану книжку у двох томах можна беззастережно відносити саме до безцінних видань. Чому? У ній вперше описано і зібрано воедино, в одному місці, винятково велику за обсягом кількість мистецьких творів особливого жанру, а вони з мистецького та культурно-історичного поглядів досі маловідомі або не знані в літературі. Читачеві пропонується огляд-рецензія одного з найбільших зібрань в Україні плакет, медальйонів і медалей — мистецьких виробів малих форм у вигляді круглих, овальних і квадратних „пластинок“ із барельєфними зображеннями та написами. Їх виготовляли з різних матеріалів (найчастіше металів) на честь знаменних подій і видатних осіб.

Зібрання Львівської національної галереї мистецтв нині налічує понад 2000 предметів, з яких публікується 1245. За характером виконання і багатством змісту воно не поступається колекціям, які містяться поза межами України, у країнах Західної Європи.

Про окремі згадані предмети вже з'являлися відомості, але в такому обсязі та тематичному різноманітті, що дає можливість оцінювати явище в порівняльному плані і з різних поглядів, вони подаються вперше в сучасній Україні. За це велика подяка належить авторові книжки — завідувачу та охоронцеві фондосховищ Львівської національної галереї мистецтв Ігореві Хомину, а водночас організаторам і фундаторам видання — директорів Львівської національної галереї мистецтв, нині покійному, Борисові Возницькому, заступникові директора Королівського замку на Вавелі (Краків) Єжи Т. Петрусу та директорів Департаменту культурної спадщини Міністерства культури та національної спадщини Польщі Яцекові Мілеру.

Пропонована публікація належить до науково-довідкових видань і є Каталогом. Він укладений за алфавітом прізвищ авторів творів, складається з опису і доданих до нього знімків згаданих мистецьких предметів. Перед описом у Каталозі вміщено три передмови: Є. Т. Петруса, Б. Возницького та І. Хомина. У 2-му томі продовжений реєстр опису

⁸ Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Видання Івана Федорова.— Львів, 1983.— С. 173.

⁹ Зернова А. С. Методика описания старопечатных книг кирилловской печати.— С. 59.

пам'яток, а наприкінці додано пропущені раніше через недогляд гасла (див. Суплемент). Крім того, у цьому ж томі Каталогу вміщено коротку Бібліографію, яка стосується предмета, та Іменний покажчик до обох томів. На початку кожного з томів подано список скорочень загальних слів і власних назв.

Львів, як відомо, має давні традиції колекціонування пам'яток цього жанру. Перші відомості про львівські збірки цих пам'яток (що, власне, й підкреслює у своїй передмові І. Хомин) сягають початку XIX ст. Вони пов'язані з діяльністю князя Г. Любомирського і його заповітом 1823 р., а в 1828 р.— передачею його персональної збірки монет і медалей до Національного інституту ім. Оссолінських (нині — Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника). Згодом формуються колекції Національної галереї міста Львова та Національного музею у Львові (нині — Історичний музей у Львові).

Спершу зібрання плакет, медальйонів і медалей названих інституцій у другій половині XIX — на початку XX ст., як зазвичай буває, було незначним, часто з походження принагідним, а то й випадковим. Щодо галереї міста Львова, то стан збірки істотно змінився з надходженням у 1908 р. колекції В. Пшибиславського (землевласник із с. Уніжа, що на Городенківщині (нині — Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.), згодом члена Комісії з досліджень історії мистецтва АН у Кракові). Він подарував Львову свою колекцію плакет, медальйонів і медалей, яка налічувала 393 предмети. Передають Львову (Національній галереї міста Львова) незначні збірки та поодинокі предмети інші особи (див. далі).

У той час і згодом управа галереї комплектує свою збірку (переважно закуповує твори) новими експонатами. Багато медалей у галереї з'являється після Першої світової війни. На 1925 р. збірка галереї налічувала 635 предметів. Так майже незмінно триває до 1939 р. Акт перевірки фондів спеціальною комісією 12 січня 1946 р. засвідчує у збірці 628 предметів. Утім, найбільшу кількість плакет, медальйонів і медалей додано у збірку 1990 р. Вона пов'язана з передачею у галерею (посмертно) колекції Т. Вільчинського (Т. В. Вільчинський — викладач ботаніки та фармакології різних навчальних закладів Львова, доктор філософії. Помер 1981 р.). Колекція налічувала 1400 предметів.

В основу публікованого у Каталозі зібрання (реєстру та зображень пам'яток) покладено плакети, медальйони і медалі зі збірки галереї міста Львова (у 1940-му — Львівської державної картинної галереї, 1944 р.— Державної обласної картинної галереї, 1966 р.— Львівської картинної галереї, нині — Львівської національної галереї мистецтв) з колекціями В. Пшибиславського, В. Ославського та інших, збірки кн. Любомирського (додалася

після Другої світової війни з ініціативи Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України), збірки Дідушицьких (13 предметів). Найбільше опубліковано пам'яток із колекції Т. В. Вільчинського. Вони переважають у Каталозі. 11 медалей і медальйонів походять з колекції Ю. Смольки (передані в галерею 1949 р.). Плакети, медальйони і медалі надходили у галерею в різний час від інших приватних осіб: Г. Будзиновської з родини Добчанських, Ш. Тепфера, М. Шанцер-Ордона, родини Т. Баронча. До цього ряду надходжень належать пам'ятки, передані в радянський час із латинських костелів,— св. Лаврентія у Жовкві (230)* та Марії Сніжної у Львові (1239). На сучасному етапі даровані і внесені у Каталог медалі, що їх подарували Краснавічій музей у Дрогобичі (228), Музей польського війська у Варшаві (252), Музей ім. Я. Мальчевського у Радомі (Польща) (336), Музей у Вілянові (Польща) (844). Чимало мистецьких пам'яток цього жанру Львівська національна галерея мистецтв також купувала у приватних осіб: 1947 (399); 1969 (1078); 1974 (645); 1978 (369); 1981 (69, 77, 92, 134, 160—161, 167—168, 177, 180—181, 201, 207, 690, 911, 954, 1044, 1138, 1213); 1990 (134, 370, 392).

Публіковані у Каталозі опис та ілюстрації пам'яток зібрання пізнавальні нині з наукового погляду в кількох напрямках. Привертає до себе увагу:

1. зміст складу пам'яток;
2. авторство пам'яток;
3. час, у якому ці пам'ятки створювались і з'являлись на досліджуваних землях.

Є й інші (в тому числі дослідницькі) аспекти історичного та культурознавчого характеру, які стосовно зібрання нині, зрештою, виходять за межі

прямих зацікавлень автора Каталогу. Вони загалом стосуються прав власності пам'яток у минулому: особливостей їхнього зберігання, спадковості, міжнаціональних і міждержавних взаємин України та Польщі стосовно зібрання тощо.

1. Поява плакет, медальйонів і медалей завжди пов'язана з конкретними задумами та інтенціями (інколи й завданнями) відповідних осіб і установ. Вони, власне, віддавна й творили підставу для виготовлення того чи того мистецького твору. У їхньому творенні традиційно беруть участь дві сторони: а) замовник, який спирається на той чи той факт, що пов'язаний з подією чи особою і зазвичай становить підставу задуму та б) виконавець, власне медальєр (і майстерня), який виготовляв мистецький твір.

Публіковане зібрання репрезентує винятково розлогі та багаті змістом матеріали. Ми, звичайно, спиняємось лише на деяких питаннях їхнього змісту і форми. Мистецькі твори у зібранні у своїй основі пов'язані з польською культурою, історією, літературою, мистецтвом та ін. У другій половині XIX — на початку XX ст. у Галичині, в тому числі Східній, активно формуються елементи польського

* Тут і далі цифри у дужках вказують на порядковий номер описової статті у Каталозі.

відродження. Вони проявлялися у різних формах і культивувалися у багатьох напрямках. Одним із найпоширеніших проявів цих форм була організація товариств, союзів, заснування стаціонарних установ із збиранням у них різних збірок мистецьких пам'яток польського історичного змісту. Сприяли цьому політичні умови конституційної Австро-Угорщини, а на місцях заздалегідь чинна мережа польськомовних державних і приватних інституцій, обсаджених поляками, що на той час майже домінували на західноукраїнських землях, у тому числі у Львові. Саме тоді постають численні польські національні інституції, а серед них мистецькі галереї і їхні сховища, які наповнюються мистецькими матеріалами. Такі факти, як відомо, нагадували про вільне минуле, породжували гордість за свої історичні традиції, що закладали основи для єдності суспільства і стимулювало польське відродження та державотворчі процеси, водночас сприяло обґрунтуванню польської окремішності. Ці тенденції у Львові та більших українських містах ще дужче стали утверджуватися (вже без раніше чинних умовностей) у міжвоєнний період з появою політичної незалежності Польщі, правда, вже з чітким шовіністичним забарвленням. Про публікацію у книжці саме польських матеріалів (інакше вони б не були надруковані у Польщі) свідчить безпосередньо заголовок книжки.

Форма подачі зображень творів (згідно з І. Хоминим — „простих і складних форм“) дає змогу виділяти у зібранні чимало структурно-тематичних груп пам'яток. З-поміж них найтипівіші:

А. Портретні зображення (барельєфи) голів і погрудь осіб з написами або без них (аверс), а також сюжетні зображення (їх мало) і написи (реверс). На медалях цієї групи у реверсах розміщено тільки написи.

Б. Двосторонні сюжетні різноматематичні зображення з написами.

В. Односторонні, переважно портретні, зображення з написами або без них. Реверси пам'яток цієї групи часто чисті, деякі з них засвідчують тільки монограми власних назв виконавців-медальєрів або власників майстерень, ливарень, монетних дворів, у яких виготовляли предмети. Поодинокі пам'ятки (передусім медалі) можуть також вміщати на аверсах замість зображень осіб тематичні сюжети (441, 443 та ін.).

За кількістю у публікованому зібранні переважає третя група пам'яток (В), представлена переважно плакетками та медальйонами.

Зміст плакет, медальйонів і медалей зібрання найчастіше пов'язаний із відзначенням різних подій і вшануванням ювілеїв політичних і державних діячів Польщі та інших країн, монархів, полководців, військових, церковних діячів, а також приватних осіб. Значна частина пам'яток засвідчує зображення осіб, які пов'язані з різними культурними процесами країни, насамперед життям і творчістю письменників, музиків, діяльності театральні, з розвитком освіти, науки. Пам'ятки також присвячені ювілейним датам інституцій, містам, суспільно-громадським спілкам, товариствам, увічненню і уславленню благодійних заходів, спортивних подій.

Більша частина пам'яток історично виконувала нагородні функції, так звані „на згадку про...“

У межах виділених груп пам'яток є засвідчення зображень:

А. Постаті святих та ікони: 991, 1215—1216; духовні особи: 12, 67, 181, 218, 270, 296, 383, 548, 563 та ін.; королі різних часів, політичні та державні діячі, полководці, військові, керівники повстань, національні герої: 81, 83—84, 119—120, 122, 139, 152, 220, 288, 324, 344, 362, 378, 389, 407, 416, 431, 457, 628—629, 639, 650, 683, 695, 777—781, 784, 798, 955—966, 1005, 1015, 1212, 1229 та ін.; світські і духовні суспільно-громадські діячі, титуловані графи, князі: 57, 66, 87—88, 99, 166, 287, 289, 301, 736, 741 та ін.; письменники і події, пов'язані з їхнім життям, творчістю та вшануванням: 55, 58, 238, 278, 336, 481, 508, 554, 629, 746, 756 та ін.; композитори, музиканти: 239, 541; художники, скульптори: 404, 413, 745; учені різних наукових галузей: 65, 393, 418, 724, 748, 787; бібліотекарі (архіваріуси): 420; землевласники, представники інших соціальних категорій, життя приватних осіб та їхніх родин: 423, 728, 735, 753 та ін.

У книжці публікуються медалі, аверс і реверс яких вміщає погруддя осіб: 286, 792, 948, 951.

Б. Відзначення історичних подій, воєнні перемоги і трагедії, жертви війн і окупацій: 1, 62, 100, 147, 185, 194, 292, 294, 339, 368, 438, 701, 713, 757, 916, 1157, 1160, 1222 та ін.; соціальні проблеми країни: 2 („Спекулянтам — гіенам людства“), 184 („Голод у Варшаві. Антиспекуляційна медаль“), 186 („Від зголоднілої Варшави з вдячністю“); життя монархів і їхніх родин: 262 (коронаційний жетон на честь короля Августа III), 335 (Карло III і Марія Амалія на згадку про заручини. 1738); 806 (з нагоди шлюбу Фрідріха Августа II та Марії Юзефи. 1719); ухвали державотворчих документів: 421, 799; життя, смерть і перепоховання видатних осіб: 108, 341, 1082, 1171; ювілеї і відзначення дня заснування міст, різних установ, товариств: 93, 216, 275, 408, 635, 677, 733, 759 та ін.; будівлі міст, замки: 76 (фасад залізничного вокзалу у Львові. 1905), 632, 1203; нагородні медалі, присвячені промисловим, сільськогосподарським (у тому числі садівництву і бджолярству), мисливським та іншим виставкам: 64, 66, 401, 647, 699, 742, 855, 1173, 1235; спортивні події: 326, 340, 361, 646, 1209—1210, 1233; з'їзди добровільних дружин, спілок: 246 („Третій з'їзд добровільних протипожежних дружин Львова. 1887“), 1120, 1225; прокладання шляхів: 282; відвідування Галичини видатними особами: 400; медалі на честь закордонних приятелів Польщі: 107 та ін.

В. Група пам'яток з односторонніми зображеннями дуже об'ємна і засвідчує також різний зміст. Переважають барельєфні портретні зображення (голови і погруддя) осіб на чистому тлі, рідше — декорованому сюжетами: 5, 10, 31, 33, 40—45, 48—49, 51—54, 69, 70—7—2, 75, 77—91, 95—98, 101, 110—111, 116—117, 130, 132—133, 136—137, 143, 147, 149—150, 159—160, 162, 173, 175—178, 182—183, 188, 191—192, 198, 200, 209—212, 217, 223—225, 231, 233—234, 250—251, 254—255, 259, 264—266, 271, 285, 290, 315—316, 319, 321—322, 328—329, 330—332, 334, 348, 355, 365—367, 371, 386—387, 417, 424, 428, 434, 445, 449, 461, 469, 477—479, 484, 488—491, 500—502, 505, 509, 513, 516, 524, 531, 534, 537, 542, 552, 557—558, 560—561, 562, 565, 568—569, 572, 574, 576—577, 579—581, 584, 586, 589—594, 606, 608, 610—611, 617 та ін. Найбільша кількість плакет, медальйонів і медалей групи В. презентована у 2-му томі книжки, див. 627—1245.

Було б помилково не зауважити, що у змісті мистецьких пам'яток зібрання помітні акценти інших країн і народів (усі три автори передмов чо-

мусь про це не згадують). Це стосується насамперед авторства творів. Серед них ті, хто створював пам'ятки, французи: А. Бертран Жорж, Барре Жан Огюст, Конуа Франсуа Огюстен та ін.; німці: Бандулек Макс, Дадлер (Датлер) Себастьян, Гроскурт Гайнріх Пауль та ін.; австрійці: Гоффман Міхаель Яунер Гайнріх, Кіссінг Гайнріх, Швердтне Йоганн; італійці: Гамерані Джованні Мартіно Януаріо (Генаро) Антоніо та ін. Авторами медалей і медальйонів були також представники Англії, Бельгії, Швеції, Швейцарії, Угорщини та інших країн.

Водночас зміст пам'яток, передусім сюжети і підписи, вказують на події, які відбувалися у відповідних країнах: Італія презентована медаллю, що присвячена 1600-й річниці Міланського едикту Константина Великого (352); Франція — медаллю на честь взяття Наполеоном I Берліна, Варшави і Кенігсберга (3); Бельгія — медаллю на згадку про 50-ліття заснування Королівського нумізматичного товариства. 1891 (216, 235). Іспансько-польський акцент засвідчений медаллю „Карл III і Марія Амалія — на згадку про заручини. 1738“ (335), британсько-польський — медаллю про польське товариство у Великій Британії. 1833 (395). Чехія представлена медаллю, що присвячена 122-й річниці різні населення Праги військами Суворова. 1916 (1) тощо.

Різноманітно акцентована у зібранні Україна. І це стосується не тільки того, що в основі публікованого Каталогу лежать колекції і збірки, які сформовані в Україні та зберігаються у Львові (див. раніше). Український акцент засвідчує походження і зміст багатьох творів зібрання. Так історично склалося, що чимало медальєрів-авторів розглядуваних плакет, медальйонів і медалей народилось, жило та померло в Україні, зокрема, у Львові чи Східній Галичині. Для прикладу назвемо таких митців, як Т. Баронч, П. Войтович (Війтович) (Перемишль — Львів), М. Гошовський (с. Кізілів — Львів), Л. А. Дрекслер, Й. Левицький (с. Уторопи поблизу Косова), Р. Менцький, Й. Плішевський, Ф. Смолька, Б. М. Солтис (Львів — с. Сухополя поблизу Львова) та ін. Проживання на західноукраїнських землях не могло не впливати на характер і спосіб численних митців та їхню творчість.

Водночас значна кількість осіб різних родів занять і професій, що зображена на пам'ятках, історично пов'язана із західноукраїнськими землями. Це духовні особи, письменники, військові, публіцисти, актори, які також народилися, працювали і померли в Україні: відомий вірменський єпископ Ю. Теодорович, латинський єпископ В. Бандруський, історик С. Буциньський, суспільно-громадський діяч і політик Є. Дунін-Борковський (інші Борковські, 1240), письменник, історик Ф. Гавронський-Равіта, письменник і редактор часописів А. Креховецький, історик В. Лозинський, філантроп і меценат Е. К. Лозинський, засновник парку Софіївка під Уманню, граф С. Потоцький, художник Г. Семирадський, поет Ю. Словацький, художник М. Созанський, письменник О. Фредро, історик К. Шайноха та ін.

Низку творів, які входять у зібрання, безпосередньо присвячено українській тематиці. Варто згадати медалі, приурочені до 250-ліття заснування Львівського університету (93), 200-ліття Першої гімназії у Станіславові, 1928 (733), діяльності Торговельно-промислової палати у Львові (635), будів-

лі залізничного вокзалу у Львові. 1905 (76).

Медальєр П. Е. Тассе виготовляє медаль на пам'ять про селян-„русинів, убитих“ московськими властями за належність до греко-католицької церкви на Підляшші. 1874 (на медалі викарбувано 18 прізвищ закатованих селян) (916); рисувальник і скульптор К. Глуховський 1884 р. створює медальйон із зображенням Олександра Бахматюка (1820—1882), відомого українського гончара з Гуцульщини (248) та ін. На площину зображень пам'яток потрапляють особи (та їхні родини), корені яких сягали давньоруських часів (Тишкевичі, Шептицькі, Дідушицькі). У зібранні, крім того, є твори українських скульпторів і художників: Петра Войтовича (Війтовича), що народився у Перемишлі, а помер у Львові (1862—1936) (створив медаль у бронзі на честь одного з видатних львівських істориків Освальда Бальнера (1006); Йосипа Левицького, що народився в с. Уторопах на Гуцульщині, а помер у Львові (1880—після 1917) (йому належить плакет-портрет народної вчительки і поетеси Марії Бартус і горельєф сецесійної стилізації під назвою „Прощання“). Обидва твори виконані у гіпсі, 445—446).

Про український акцент публікованого зібрання пам'яток певною мірою також свідчить, як зазначалося, і те, що основні його колекції створювали люди, які жили на західноукраїнських землях (див. раніше), деякі предмети куповано у людей, що, знову ж таки, перебували у Львові та околиці або були передані з костелів чи місцевих музеїв (Львів, Жовква, Дрогобич). Власне, не могло бути по-іншому. В одній із передмов до видання справедливо зауважено, що на це впливала „багатовікова, наповнена багатьма бурхливими подіями історія Західної України та Львова“. На цих землях важливими були взаємини між двома сусідніми країнами — Польщею та Україною, і це особливо „проявилось в культурах двох народів, які формувалися, проникали одна в одну, зазнаючи величезного взаємовпливу...“ (Б. Возницький).

2. Надруковане зібрання плакет, медальйонів і медалей Львівської національної галереї мистецтв інформує про творчість численних відомих і маловідомих митців. Відомості стосуються не тільки пересічного читача, але й польських і українських мистецтвознавців. Більшість митців тривалий час працювала не лише в жанрі медальєрства (на жаль, у додатковій науковій частині Каталогу немає їх окремого переліку). Не таємниця, що саме завдяки публікованому зібранню широкий читач чи не вперше дізнається, що в Україні зберігаються твори багатьох маловідомих митців, починаючи від XVI ст.

Йдеться про авторів різних національностей — поляків, італійців, німців, росіян, бельгійців, українців за п'ять століть. Загалом один автор від початку до кінця виконував одну пам'ятку (предмет). Але траплялися випадки, коли аверс медалі творив один автор, а реверс — другий (791 — 200-та річниця віденської битви. 1883). В поодиноких випадках до створення однієї медалі (тут не йдеться про відлиття предмета) були причетні три особи (627).

Незважаючи на переобтяження тексту огляду-рецензії і незвичність переліку, для загальної інформації подаємо повний список авторів плакет, медальйонів і медалей за українським алфавітом, які зберігаються у Львові: Алкевич Ципріян (2)*, Андре Бертран та Жорж (1), Андре Бертран, Берне-

* Тут цифра в дужках вказує на кількість друкованих у книжці предметів, що їх виготовив автор.

ке Ніколя і Антуан (1), Ауміллер Юзеф (21), Баронч Тадеуш (26), Бардулек Макс (2), Барре Жан Огюст (4), Барре Жан Жак (2), Бартошевич Казимир (2), Беєм Йозеф Данієль (1), Бельов Фрідріх Вільгельм (3), Белтовський Юліуш Войцех (10), Берг Карл (3), Белінський Вітольд (2), Бжега Войцех (5), Бжостовський Юзеф (1), Блотницький Тадеуш (8), Бляшке Ігнацій Енгельберт (2), Бові Антуан (7), Бреєр Тадеуш (2), Брікс Вінценз (1), Буве Луї Шарль (1), Бушек Владислав (1), Бялас Ян (6), Василевський Юзеф (1), Вейра Адріан Шоліг (1), Вельонський Пій (2), Вермут Генріх Фрідріх (2), Вермут Христіан (1), Висоцький Ян (17), Виспянський Францішек Міхал (1), Вів'є Жан Дю (4), Вільк Юзеф (4), Вісьневський Тадеуш (1), Вісьньовський Тадеуш (1), Вітвицький Владислав (1), Вітковський Францішек (14), Влосинський В. (1), Войтович (Війтович) Петро (6), Вотих Феліціан (3), Врублевський Ігнацій (1), Вюрден Жан (3), Гаковський Юзеф Наленч (5), Галлідей Томас (1), Гамерані Джованні Мартіно (1), Гамерані Отто-не (1), Гарт Лоран Жозеф (1), Гауч Георг (1), Гейвік Стефан Корнелюс Ван (1), Геєн Йоганн Молодший (5), Геєн Йоганн Старший (2), Геєн Йоганн Старший і Дадлер Себастьян (1), Гекнер Фердинанд Вільгельм (2), Гольцгойзер (Гольцгауссер) Йоганн Філіп (21), Гоффман Міхаель (2), Гоффман Міхаель і Міттепмаєр Матіас (1), Гошовський Целестин (7), Гугенен Анрі (4), Габович Юзеф Мойсей (3), Герсон-Домбровська Марія Юзефа (5), Гловацький Вацлав (4), Глуховський Кароль (1), Годабський Ципріан (4), Годацький Теофіл (4), Гороль Едвард (1), Гостинська Владислава (1), Гросскурт Генріх Пауль (5), Груберський Владислав (2), Гуйський Марцелій (Марек) (3), Гунделях Теодор (1), Давід Данжер П'єр Жан (14), Дадлер (Даттлер) Себастьян (2), Даровський Мечислав (1), Дембицький Станіслав Мечислав (1), Джонсон Стефано (2), Дикас Томаш (1), Дмоховський Генрик (3), Дрекслер Люна Амалія (1), Дуткевич Францішек (1), Душқовський Ксаверій (1), Дюбуа Фернан (1), Ексляйн Йоганн Леоґард (1), Енгернінг Карл (1), Жміґродський Константин (3), Залевський Данієль (3), Зембовський Александр (9), Карлстен Арвід (1), Касперович (Каспрович) Войцех (6), Кеніг Фрідріх Антон (1), Керменді-Фрім Єно (Еуген) (1), Кіссінг Генрик (3), Кіттель Ян (1), Клос Кароль (2), Кнедлер Ян (5), Козакевич Пйотр (2), Козбінлевський Стефан Руфін (3), Конуа Франсуа Огюстен (4), Коросадович Едмунд Фелікс (4), Коршанн Карл (2), Коссак Юліуш (фортуна́т Юліуш) (5), Кох Йонанн (2), Кошичко Станіслав (1), Кралевський Тадеуш (2), Кринський Ян (2), Кульріх Вільгельм (1), Кума Андже́й (1), Кунзек Генрик (5), Курнатовський Мечислав (2), Курчинський Зигмунд (3), Левандовський Станіслав Роман (20), Левенталь Артур Іммануель (1), Левицький Юзеф (2), Ленартович Теофіл (1), Лоос Данієль Фрідріх (1), Лоос Данієль Фрідріх і Дубут Фрідріх Вільгельм (1), Лопенський Ігнацій (7), Ляллеман Баптист (1), Лянґ Юзеф Ніколяус (3), Лянґер Ян Непомуц (1), Ляндрі Фріц Уллісс (1), Ляуер Вольфганґ (4), Ляцка Константин (11), Мадейський Антон (4), Мазур Владислав (1), Мазура Франц (4), Майнерт Готфрід (2), Майнерт Юзеф (2), Майснер Ян Віктор (6), Майснер Карл, Гасс Фрідріх Вільгельм і Толстой Федор (1), Маковський Чеслав (128), Малета Ян (2), Малишев Георгій Іванович (4), Маліновський Артур В. (3), Марконі Леонард (6), Марль Фрідріх (1), Марто Франсуа Жозеф (2), Марцінковський Владислав (5), Марчевський Іполіт Касіян (2), Менкицький Рудольф (4), Мілевська Ядвіґа (1), Мінгеймер (Мюн-

гаймер) Ян Соломон (3), Млодницька (Монне) Ванда (2), Може Жан (1), Мокрацький А. (4), Нальборчик Ян Юліуш (1), Невська-Збіза Ольга (1), Нок Анрі Ежен (1), Норвід Ципріан Ксаверій і Герард Валентин (2), Олещинський Владислав Томаш Казимир (28), Островський Казимир Вітольд (1), Островський Станіслав Казимир Вацлав (5), Островський Ян (2), Отто Зигмунд Юзеф (2), Павел і Даржан Жан Ніколя (1), Пасторіно (Пасторіні) Ді Джованні Мікеле Де (1), Петцольд-Зелінська Софія (1), Пирович Людвік (1), Пілон Жермен (1), Пінґо Томас Молодший (2), Піттнер Вільгельм (1), Піщ Ян (2), Плішевський Й. (можливо, це Едмунд Плішевський) (2), Подчашинський Болеслав (2), Попель Суліма Антон (9), Поплавський Станіслав Гіларій (2), Поскочим Богдан (3), Пош Леоґард (1), Прео Огюст (Антуан Огюстен) (1), Прушинський Андже́й (7), Радницький Карл (8), Райхель Ян (Йоганн) Якоб (6), Рашка Ян Флоріан (33), Репета Станіслав Алоїз (1), Ріґер Теодор (2), Ріґер Ганс (1), Романовський Н. (1), Свенцький Войцех (53), Сен-Урбан Марі Анн Де (2), Сен-Урбан Фердинанд Д. (1), Сиревич Болеслав (1), Служевський І. (1), Смолька Юлія (13), Солтис Броніслав Мар'ян (4), Стриєцький Ришард (1), Тассе Полін (Паулін) Ернест (3), Таутенгайм Йозеф Молодший (1), Таутенгайм Йозеф Старший (4), Терасс Віктор (1), Толстой Федор (1), Тонеллі Джованні Батіста (1), Трояновський Вінцент (16), Унґер Еугеніуш Мар'ян (4), Фестнер Георг Вільгельм (1), Філіппі Паріс (916), Фіш Поль (1), Хилінський Юзеф (майстерня) (4), Хмелінський Юзеф (3), Ходзінський Казімеж Мечислав (33), Цвіґевич Т. (3), Целінський Славомір (1), Цертович (Чертович) Теофіла (Толя) (6), Чарномський Владислав (2), Чернявський Фр. М. (1), Шапіра Юзеф (2), Шартрон Габріель (8), Шарф Антон і Таутенгайм Йозеф Старший (1), Шацшнайдер Леон (1), Шварц Ганс (1), Швердтнер Йоганн (2), Шґа Франц Андреас (1), Шерон Франсуа (1), Шимановський Вацлав (4), Шімзер Ян (Йоганн) (2), Шіндлер Александр Андже́й (8), Шмельцер Юзеф (3), Шомбург Ян Єжи (4), Шпіндлер Мар'ян (1), Штайнман Леопольд (4), Штаттлер Генрик (8), Штурґарт Ференц (Франц) Ксавер (7), Януаріо (Геннаро) Антоніо Марія де (1), Ярушкевич Єжи Мечислав (2), Якульський Александр (1), Ястшембовський Войцех (2), Яунер Гайнріх (майстерня) (1), Яцунський Болеслав (8).

Мало кому відомо, що твори перелічених авторів нині зберігаються у Львові.

Низка плакет, медальйонів і медалей замість повних чи скорочених імен із прізвищами містять викарбувані початкові літери (ініціали) власних назв (авторів чи авторів і власників майстерень-ливарень), так звані монограми: Б. Б., І. Д., Л. А. М., Л. К., Р. С. Трапляються поодинокі приклади з однією літерою: „М“ (635). Які власні назви авторів кривяться за монограмами, нині встановити не вдається.

3. У дослідженні плакет, медальйонів і медалей пізнавальний також час, коли з'явився цей жанр мистецьких творів у Європі, почали з'являтися і створюватися ці твори на наших землях. Конкретної відповіді І. Хомин не дає. Щодо першого питання, воно також неоднозначно трактоване у спеціальній літературі. Спираючись на стиль зображень, а також на окремі біографічні дані про авторів, І. Хомин відносить появу медалей і медальйонів на досліджуваних територіях до XVI ст.

Каталог — двомовний, польсько-український. Автор не деталізує питань засад опису і його за-

вданий у передмові, а обмежується загальною розповіддю про описувані твори, які „представлені у книжці за алфавітним списком прізвищ мистців. Твори невідомих авторів подані в кінці Каталогу і розташовані в хронологічному порядку. Біля прізвища мистця подана основна фактографічна інформація; аналогічно, але в міру можливого, вчинено з портретованими особами“. Щодо конкретного опису пам'яток І. Хомин обмежується визначенням категорії твору: плакета, медаль, медальйон простої та складної форми, вказує на матеріал, у якому виконано твір. Ідеться про такі метали, як срібло, бронза, свинець, латунь, позолочена мідь, посріблений цинк або „сплави металів“ (1238), а також такі матеріали, як мармур, алебастр, гіпс, патинований гіпс, теракота тощо. У всіх випадках зазначено спосіб виконання твору (щодо виробів з металів — переважно карбування, литво та ін.).

У кожній із статей подано короткий опис зображеного на предметі: „погруддя ... в профіль ...“, „голова художника у профіль, вліво“ або „аверс: Герб Варшавського університету, навколо випуклий напис і дата ... реверс: На тлі дерев увінчана хрестом каплиця...“ Крім власне опису, зазначено й розмір твору. Часто подано, де твір карбувався і хто виконавець предмета, в медалях зазначено, чи йдеться про аверс чи реверс. Автор, однак, у своєму описі не деталізує цих даних, задовольняючись лише „основною інвентаризаційною інформацією“.

Дуже цінним елементом опису є написи, які супроводжують зображення. Автор послідовно їх розшифровує (без власних доповнень і вказівок на пропущені літери, склади чи слова), вказуючи на їх розташування на предметі. Привертає до себе увагу адекватне прочитання написів (навіть у тих випадках, де пропущено літеру чи склад у слові). Інформація про написи містить також характеристику поданого напису на предметі: „випуклий напис півколом“, „контррельєфом підпис і дата курсивом“.

Загальний опис пам'ятки доповнює інформація про походження твору у зібранні зі супровідними інвентаризаційними номерами про місце зберігання пам'ятки.

Кожна стаття у Каталозі має окремий номер і ілюструється фотографією пам'ятки в кольорі. У випадках двостороннього зображення (зокрема на медалях) подане фото двох боків предмета — аверсу і реверсу пам'ятки.

Загалом поданий І. Хоминим опис мистецьких пам'яток у своїй основі може слугувати прикладом для наслідування іншим упорядникам під час описування збірок і колекцій цього та інших жанрів пам'яток мистецтва.

Аналізуючи зміст і форму подання відомостей про зібрання творів, розміщених у Каталозі, можна зауважити також певні недогляди та авторські огріхи (це, звичайно, не стосується загальних засад опису пам'яток, прийнятих автором). Їх, однак, як відомо, у жодній публікації (часто навіть невеликого обсягу) не оминути... Ми, власне, й не звертали на них окремої уваги. Вони дрібні і радше є лише побажаннями.

Насамперед у Каталозі має бути строга уніфікація формулювань рубрик, у яких подана оцінка творів, вказується їх надходження. Водночас, якщо установа, про яку йдеться, в описі називала-

ся по-різному у різний час, запис повинен уточнятися роком (див. 72, 268, 272 і 338). Біобібліографічні довідки про авторів творів повинні спиратись на ширшу літературу, вона у багатьох випадках не має задовільного архівного, не кажучи про дослідницький характер, навантаження.

Щодо технічної довершеності, то повинна наочніше виділятися (можливо, й іншим, більшим шрифтом) власна назва автора чи авторів плакети, медальйона і медалі. Чому? Рубрика є основною в Каталозі, на ній, власне, спираються реєстр і вся інформація про пам'ятку у публікації. У багатьох випадках бажали б бути кращої якості відбитки зображень (фотографії) описуваних і публікованих у Каталозі творів (34, 334, 375, 447, 1058 та ін.).

Стосовно мовних питань не цілком зрозуміло, що означає, наприклад, фраза, яку часто використовує автор Каталогу: „підпис внизу на зрізі“ (24, 33 та ін.). Якщо існує зріз, то логічно немає будь-якого місця (поля) для „підпису“ чи іншого напису! Чомусь у Каталозі папа Лев III українською мовою звучить як Леон III (360—361), польське слово „strażnik“ замість українською „охоронець“, „сторож“, навіть „вартовий“, перекладено діалектним (і застарілим) „стражник“, а польське слово „odsiecz“ перекладено (скальковано) як „відсіч“ замість „битва“. Українське „відсіч“ має інше значення. І все-таки назву польського міста „Cieszyn“ потрібно перекладати „Цешин“ або „Цешин“, а не „Тешин“ (759), а польське „Marii Józefy“ — „Марії Юзефи“, а не „Марії Йозефи“ (806), „Марії Жозефіни“ (951) та ін. Засвідчені у книжці коректорські недогляди, а також непослідовність у пунктуації...

У 2-му томі книжки бракує Переліку авторів публікованих плакет, медальйонів і медалей як окремого наукового додатку до Каталогу (такі переліки часто ще анотовані). Пропонований автором іменний покажчик, до якого ввійшли прізвища авторів, не може виконувати наукових завдань, для яких, власне, служить Каталог. Список авторів є структурною (і доповнювальною) науковою частиною книжки, а іменний покажчик виконує тільки довідкові функції.

Подані уваги аж ніяк не применшують наукової вартості та значення опублікованої книжки. Щодо недоглядів у науковому світі побутує риторичне запитання. Хіба існує друкована книжка, яка не містить певних уваг щодо змісту, мови чи технічного оформлення? Ні, не існує! Тим більше, якщо йдеться про працю такого обсягу: два томи Каталогу налічують 1167 сторінок.

На закінчення огляду-рецензії варто відзначити, що зібрання плакет, медальйонів і медалей, яке сьогодні зберігається у Львівській національній галереї мистецтв, незважаючи на різні історичні лихоліття (принаймні дві останні окупації), майже не зазнало втрат. Аж дивно! З появою Каталогу публіковані матеріали чекають на різнобічні мистецтвознавчі дослідження, в тому числі, напевно, монографічні. Матеріали цього жанру маловідомі і у більшості випадків нові для дослідницького середовища. Підготовка Каталогу в Україні та його видання у Польщі є свідченням поглиблення ділових і партнерських українсько-польських взаємин у галузі культури на сучасному історичному етапі.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

Любомир Гузар. Андрей Шептицький, Митрополит Галицький (1901—1944) — провісник екуменізму.— Львів, 2015.— 496 с. Бібліогр.— С. 483—490.

Серед видань, які вийшли друком до 150-річчя митрополита Андрея Шептицького, широко відзначеного в усій Україні, низка наукових чи науково-популярних публікацій, які призначені для фахівців у галузі історії, релігієзнавства, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, у тому числі й духовних. Безперечно, чільне місце серед наукових видань займає монографія відомого теолога, донедавна архієпископа Києво-Галицького, Блаженнішого Любомира Гузара. Ця книжка йшла до читача 43 роки! Вона творилася, коли греко-католики молилися Богові у лісах, у приватних помешканнях, а священники уділяли вірянам Святі Тайни підпільно. Церква, звісно, існувала, однак існувала більше поза Україною, у вільному світі, де довелося жити, навчатися й бути пастирем Любомирові Гузару. Він покинув Україну разом зі своїми батьками 1944 р., тривалий час перебував у США, в Італії. Здобув вищу освіту в Америці та Ватикані, в Папському інституті у Римі захистив докторат 1972 р. Докторська дисертація стосувалася надзвичайно актуальної теми — висвітлення ролі митрополита Андрея Шептицького в духовному житті української нації та української Церкви в найширшому розумінні. Не можна сказати, що не було науковців, які б не бралися за висвітлення тих чи інших аспектів життя і діяльності кир Андрея. На особливу увагу заслуговують дослідження Андрія Кравчука („Мораль і дійсність“), Л. Гентош („Митрополит Шептицький. 1923—1939. Випробування ідеалів“) та ін.

Структура рецензованої книжки досить складна: вона налічує 7 розділів, вступну частину, яка містить „Вступ до українського видання“ о. А. Михалейка, вступ автора, очевидно, наявний у дисертаційній праці з викладенням мотивів дослідження, огляду змісту роботи, пояснення часто вживаних скорочень. Окремо виділений огляд джерел до першого розділу. Подібні огляди передують і кожному подальшому розділові. Висновки дисертації так само досить розгалужені й викладені у 6 підрозділах. Працю завершує бібліографія та перелік літератури. На жаль, Виконавчий комітет із написання біографічних праць про митрополита Андрея не подбав про те, щоб монографія містила всі компоненти наукової праці. У книжці немає іменного, географічного та предметно-тематичного покажчиків, які могли б зробити цю достойну працю значно доступнішою у користуванні. Втім і без цих елементів НДА книжка є новим словом у вивченні багатогранної діяльності Андрея Шептицького й висвітлює найважливіший аспект його подвижницького життя, присвяченого служінню Богові й рідному народові.

Чи не найсуттєвішою рисою рецензованої монографії є те, що її писав учений-теолог, до того ж викладач духовного навчального закладу. Завдяки цьому кожен з розділів містить суто науко-

вий вступ „Джерела“, у якому автор класифікує використані джерела, в т. ч. книжки, богословські праці, пастирські послання, лекції, виступи, декрети, статті, промови, листування, розпорядження. Рівень науковця дає можливість авторові мовби „зсередини“ подивитися на стосунки УГКЦ з іншими церквами, насамперед католицькими. Однак при цьому він не втрачає з поля зору такого важливого складника діяльності Шептицького, як поширення католицизму в Росії, стосунки з православними України та Польщі (розділи 5, 6, 7). Дослідника глибоко цікавлять і формування Шептицького як особистості — роль у вихованні батьків, духовних осіб, родинна традиція, політична ситуація в Галичині кінця XIX — поч. XX ст. — і його всебічна освіта, теологічна, мистецька, юридична, філологічна тощо. Розглядаючи всі ці фактори, а також беручи до уваги природну обдарованість Романа-Олександра-Марії Шептицького, автор доходить висновку, що саме „кир Андресві судилося спробувати втілити в життя мрію своїх предків, ієрархів унійної (греко-католицької) церкви про об'єднання українців“ в одній духовній родині. Особливістю життя й діяльності Шептицького було те, що не всі ієрархи, не кажучи про простих священників чи вірян, розуміли його бажання, адже людям, за словами Л. Гузара, „не легко змінювати свої думки й уподобання“, а „деякі ідеї, які він пропонував, зазнавали руйнації раніше, ніж починали належно розвиватися“. Однак велична особистість з чудовим даром пастиря митрополит Андрей невтомно працював для поєднання Східної і Західної Церков. Ризикуючи не лише здоров'ям, але й самим життям, він здійснив низку місійних подорожей у Росію, на Наддніпрянщину, пропагуючи найблагороднішу ідею, для якої завжди знаходив союзників.

Розділи IV і V — суто наукові. Вони присвячені розглядові надзвичайно важливих проблем — опрацювання Шептицьким вчення про єдність, та висвітленню використання митрополитом канонічного права для поширення екуменізму. Звісно, що цю тематику міг висвітлити лише глибокоосвічений і досвідчений учений-теолог. З цих міркувань аналіз згаданих розділів мали б зробити фахівці з теології.

З огляду на велику увагу, яку кир Андрей присвячував порозумінню з православними, автор детально описує його стосунки з В. Дорошенком, О. Оглоблиним, захист митрополитом православних Холмщини у 1938 р., а також активний діалог з православними ієрархами під час визвольних змагань 1917—1921 рр. та в роки Другої світової війни, коли в Україні було відновлено православну ієрархію.

Окремо розглядає автор роль західних і східних католиків у відновленні християнської єдності. Неабияку роль у процесах поєднання відіграли

Велеградські конгреси, в організації яких митрополит Андрей брав найактивнішу участь.

Особливістю праці Л. Гузара є широке цитування пастирських послань, виступів, статей митрополита Шептицького. На перший погляд, цитати можуть видатися задовгими. Однак для того, щоб краще зрозуміти інтенції великого пастиря, цей метод видається цілком доцільним. Часто митрополит викладає свої ідеї надзвичайно просто, звертаючись до найширших верств своїх вірних, а ними в Галичині кінця XIX — першої пол. XX ст. були переважно селяни. Л. Гузар підкреслює, що митрополит не забував і менші групи вірних, наприклад, поляків східного обряду, гуцулів (С. 115). Щоправда, рівень галицького села за цей період різко змінився, насамперед завдяки „Просвіті“, „Рідній школі“, „Руській бесіді“. Однак дуже часто організаторами й рушіями цих структур у селі були саме греко-католицькі священники. Митрополит Андрей не втомлювався надихати їх на активну діяльність, на те, щоб Церква всебічно дбала про зростання освіченості, а отже, й добробуту своїх вірних.

Найбільшою хибкою видання є те, що твір створювався ще наприкінці 60-х рр. XX ст. як докторська дисертація, захищена автором у Римі 1972 р. Оскільки Греко-католицька церква в Україні на той час була забороненою, то автор не мав можливості користатися з багатющих документальних фондів до історії УГКЦ, зосереджених переважно в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Це передусім фонди Греко-католицької митрополічної консисторії у Львові, що налічує понад 40 тис. справ, Греко-католицького митрополічного капітулу у Львові, Греко-католицького митрополічного ординаріату, Протоігуменату монастирів ЧСВВ, Греко-католицької богословської академії у Львові, а також особового фонду митрополита Андрея Шептицького (1201 спр. за 1866—1944 рр.)¹. Дивує також те, що докторська дисертація не має розділу „джерела“, не покликається на документи багатющих архівів

Ватикану. Використання документів дало б змогу усунути значну частину неправильних тверджень чи припущень автора, наприклад, щодо загибелі праці митрополита про Й.-В. Рутського. Не зовсім вдалою є українська назва книжки. Адже „прорісник“ — людина, яка щось пророкує, передвіщає. Натомість англійське „pioneer“, похідне від французького „pionnier“, має дещо іншу конотацію. Воно стосувалося солдатів, які зводили мости, копали рови, готували переправи та ін., тобто, прокладали шлях для інших. В Америці піонерами звали людей, які поступово заселяли Дикий Захід чи освоювали інші віддалені терени, такі як Клондайк чи Аляска. В сучасному сенсі це зачинатель, першовідкривач. Митрополит Андрей, як аргументовано доводить Любомир Гузар, був зовсім не мрійником. На відміну від Й. Штротмаєра чи В. Соловійова, він був реалістом і практиком, який консеквентно й послідовно втілював ідеї екуменізму в житті, надихав ними своїх підлеглих, запалював учнів і вчив простими й доступними словами мільйони вірян.

Книжка видана дуже якісно, на дорогому тоньованому папері, у вишуканому художньому оформленні (Ф. Лукавий), має суперобкладинку, у твердій палітурці. Відзначимо також сумлінну працю перекладачів О. Габи, Н. Допіри, Н. Микитяк, Ю. Хромчак, М. Шрубковської під керівництвом проф. Р. Зорівчак, а також о. Г. Аввакумова, Ю. Дубленича, о. П. Підручного, які перекладали не англійські тексти. Досконалості тексту сприяла й літературна редакція Н. Федорака та М. Мартиняк-Жовтанецької. Без жодного сумніву, монографія о. Л. Гузара є, окрім кам'яного пам'ятника на Святоюрській площі, найкращим проявом нашої шани й любові до Митрополита у рік 150-річчя від народження. 30 серпня цього року блаженніший Любомир Гузар за книжку „Андрей Шептицький“ став першим лауреатом Міжнародної премії ім. Івана Франка „за визначний особистий внесок у розвиток суспільно-гуманітарних наук“.

Іван СВАРНИК

Зоряна Купчинська. Стратиграфія архаїчної ойконімії України.— Львів: НТШ, 2016.— 1278 с.; 56 картосхем.

Книжка має 1278 сторінок, пишну оправу, дуже охайне поліграфічне оформлення. Вона написана (автором) і видрукувана (у Дослідно-видавничому центрі НТШ) з великою любов'ю і старанням.

Назва книжки сама говорить про її зміст. У ній розглянуто стратиграфію архаїчних типів ойконімів України із твірними формантами *-ьskъ, *-ьп, *-itji, *-any/*-jany, *-j(ь), *-inъ, *-ovъ/*-evъ, які зафіксовані в українських історичних писемних пам'ятках. З. Купчинська простежила продуктивність і функціонування цих елементів в ойконімах України на різних (восьми) часових зрізах — до XIV ст., а пізніше у XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX та XXI століттях.

Як зазначає автор праці, ойконімний ландшафт — це складна мовно-історична багатокомпонентна система, а територія (простір) історичної ойконімії у мовному аспекті — це комплекс, який об'єднаний природними, територіальними, історичними, соціально-економічними та мовними чинниками. Ойконіми створювалися унаслідок тривалого процесу формування на певній території і за певних суспільно-історичних умов, тому досліджувати їх треба не лише з погляду мови, але й із погляду географії та історії, тобто досліджувати і мовні традиції, і місце розташування (заснування) поселення, й історично-територіальні обставини їх появи. Завдяки ойконімії дослідники

¹ Детальніше див.: Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник.— Львів; Перемішль, 2003.

черпають інформацію про етнокультуру певного народу в певний період його розвитку, в нашому випадку — українського, а часто навіть і не тільки українського, але й будь-якого слов'янського, оскільки у праслов'янському лексичному фонді є чимало слів зі спільними коренями, які функціонують у всіх слов'ян. Ойконіми, як правильно зазначає автор книги, — це своєрідне історичне джерело, що дає можливість хоча б фрагментарно реконструювати архаїчну картину світу. Лексика, яка входить в ойконімний пласт, віддзеркалює історичну картину, ситуацію, в якій перебував етнос у той чи інший історичний період, культуру, побут, уклад життя — усе те, що оточувало людей, що вони робили, чим цікавилися. Отже, аналіз цієї лексики, тобто ойконімного матеріалу, має неабияку наукову цінність, оскільки дає можливість простежити шляхи становлення і розвитку власних географічних назв у різні історичні періоди існування України та її етносу.

Базою для творення того чи іншого ойконіма була твірна основа, в ролі якої часто виступали антропоніми чи апелятиви, які вже нині можуть як такі і не вживатися, і не виступати у живій мові. До основи додавався відповідний формант і так утворювалася власна назва того чи іншого поселення. Можна стверджувати, що відновлення мотиваційної бази ойконіма сьогодні часто нелегке завдання, бо треба встановити структуру і семантику лексеми, яка стала твірною основою географічної назви.

Автор монографії згрупувала ці твірні основи в певні тематичні групи, мікрополя і виділила такі:

— назв світу природи (*baranъ, *bobgъ, *bykъ, *gQsъ, *kobyła, *komarъ, *komonъ, *konъ, *korva, *kotъ, *kozъlъ, *turъ, *ogъlъ, *рьsъ, *rakъ, *ryba, *verъgъ, *vorna, *vъlkъ, *mucha та низка інших назв представників фауни);

— назв спорідненості і свояцтва (*baba, *bratъrъ, *děva, *děte, *dědъ, *mQžъ, *otъrokъ, *sestra, *vъdova та ін.);

— абстрактних понять (*čudo, *krasa, *lada, *lagoda, *nuda, *sila, *slava, *straxъ, *stydъ, *věkъ, *věra тощо). Правда, це лише основні мікрополя, їх є значно більше; в ойконімії трапляються апелятиви в ролі твірних основ із дуже різних сфер життя людини.

Серед твірних основ, використаних для створення архаїчної ойконімії, поряд з апелятивами широко виступають також антропоніми, а це вказує на те, що ойконімія розвивалася здебільшого саме на цих двох мовних базах.

Ойконіми із зазначеними формантами (**-ьskъ* (Буськ, Луцьк), **-ьп* (Дубно), **-itji* (Замисловиці), **-any/*-jany* (Житани, Вижняни), **-j(ь)* (Доброміль), **-inъ* (Малин), **-ovъ/*-evъ* (Бердичів)), як установила автор монографії, є найдавнішими, належають ще до праслов'янських ойконімних типів, оскільки всі ці наведені суфікси існували вже навіть у праїндоевропейській період. Усі ойконіми наведених типів автор ділить на три основні групи: групу посесивних, що закріпилися в ролі географічних назв як субстантивовані прикметники (ойконіми на **-j(ь)*, **-inъ*, **-ovъ/*-evъ*), ойконіми, що мають зв'язок із відносними прикметника-

ми (це утворення з формантами (**-ьskъ*, **-ьп*) та множинні географічні назви з формантами **-any/*-jany*, **-itji*). За кожним із цих типів закріпилося певне значення. Наприклад, родовий устрій суспільства породив назви за іменем певного колективу, що поселився на певній території, тим часом приватновласницькі відносини зумовили назви, що увіковічували ім'я власника землі, території, а відносні прикметники називали територію за відношенням до навколишнього світу. Вважається, що саме ці назви були одними з перших, оскільки номінували територію за відношенням до загальних назв, різноманітних природних реалій, а потім уже з'явилися назви, пов'язані з родовим ладом суспільства та розвитком приватної власності. Ці ойконімні типи дають змогу зрозуміти ставлення людини до навколишнього світу на певних етапах розвитку суспільства.

Праця З. Купчинської, її підхід до аналізу історичної ойконімії свідчить, що саме формантний принцип оптимальний у дослідженні географічних назв, виявляє систему творення і становлення не тільки українського, але й загальнослов'янського ойконімікому. Такий принцип дає можливість визначити типи ойконімів як за семантикою, так і за структурою. Однак важливо при цьому брати до уваги й розвиток твірної основи ойконіма, яка часто вказує на спорідненість слов'янських мов, оскільки чимало цих твірних основ мають свої відповідники в різних слов'янських мовах. Роль таких твірних основ відіграють лексеми на позначення назв тварин, рослин, зрять праці, явищ природи, кольорів, почуттів тощо. Наприклад, дослідниця встановила аж 144 лексеми з формантом **-ьп*, які є спільними як для української, так і для західнослов'янської ойконімії.

Отже, як свідчать географічні назви України (переважно її західних земель) та інших слов'янських країн, досліджувані архаїчні типи характерні для загальнослов'янського ареалу. Спільними є також численні твірні основи географічних назв, роль яких відіграють апелятиви чи антропоніми з однаковим значенням у різних слов'янських мовах. Це яскраво довела автор монографії Зоряна Купчинська, яка виявила в писемних пам'ятках географічні назви з формантами **-ьskъ*, **-ьп*, **-itji*, **-any/*-jany*, **-j(ь)*, **-inъ*, **-ovъ/*-evъ*, уклала діахронний реєстр архаїчних типів ойконімів України, з'ясувала суспільно-історичні передумови виникнення назв із наведеними формантами, виявила мікрополя твірних основ цих архаїчних типів ойконімії, докладно охарактеризувала їхню структуру та семантику, уклала картосхеми ойконімів на **-ьskъ*, **-ьп*, **-itji*, **-any/*-jany*, **-j(ь)*, **-inъ*, **-ovъ/*-evъ* на вісьмох історичних етапах (див. вище), окреслила ареали та встановила продуктивність досліджуваних архаїчних типів на всіх цих хронологічних зрізах, унаслідок чого дослідникам, науковцям із різних галузей знань, усім, хто цікавиться питаннями ономастики, географії тощо, представлено поважне, самостійне, самодостатнє, завершене, скрупульозно опрацьоване наукове видання під назвою „Стратиграфія архаїчної ойконімії України“.

Рецензована праця має три розділи, у яких докладно описані в різних аспектах ойконіми з формантами **-ьскъ*, **-ьн*, **-itji*, **-any/*-jany*, **-j(ь)*, **-inъ*, **-ovъ/*-evъ*.

У першому розділі — „Ойконімна стратиграфія“ — авторка роз'яснює терміни, які вживаються в ономастиці, і в цій праці мовиться про те, що в науковій сфері терміни обростають омонімами, оскільки вчені трактують той чи інший термін кожен по-своєму. Це призводить часто до плутанини і, зрештою, до нерозуміння тексту. І справді, українські (і не тільки) вчені (особливо початківці в науці) інколи надмірно захоплюються чужою термінологією, часто навіть не пояснюючи, в якому саме значенні уживають іншомовне слово. На нашу думку, треба сміливіше вишукувати власне українські відповідники і таким чином можна пристигитися виробленню, удосконаленню наукового стилю сучасної української літературної мови. З. Купчинській треба віддати належне — вона докладно пояснила термін стратиграфія, який і є основним словом у назві праці. Отже, стратиграфія в ономастичному розумінні — це наука, що вивчає послідовність часових нашарувань і просторового взаємовідношення онімних комплексів топонімів на конкретній території. Вона ґрунтується на статистиці, ономастичній картосхемі та хронології, тобто охоплює три виміри вивчення ойконімії: хронологічний, статистичний і територіальний.

У тому самому розділі автор описує суть і необхідність використання картосхем, зазначаючи, що вони стають дуже важливим вторинним історичним джерелом, містять зашифровану мовну та історичну інформацію. Важливою для дослідження ойконімії є і хронологія, яка сприяє встановленню часу формування давніх слов'янських спільнот, їхньої консолідації чи розселення. Хронологічний аспект дає можливість побачити фіксацію кожного оніма від першої згадки про нього донині, якщо він, звичайно, зберігся.

У другому розділі монографії — „Архаїчна ойконімія України: мовно-історичний аспект“ ідеться про те, що архаїчна ойконімія дає нам інформацію про українську або й загальнослов'янську модель світу. Так, топоніми з формантами **-ьн* (Дубно), **-ьскъ* (Буськ, Луцьк), **-itji* (Мислятичі, Замисловичі), **-inъ* (Малин), **-any/*-jany* (Вижняни, Житани), **-j(ь)* (Добромиль), **-ovъ/*-evъ* (Ожидів, Бердичів) як одні з найдавніших у слов'янському світі демонструють лексичне багатство мови, несуть інформацію для істориків, етнологів географів тощо. У цьому розділі автор докладно описує відносні апелятивні прикметники як твірні основи давніх типів географічних назв і самі назви, утворені від цих основ за допомогою суфіксів **-ьскъ* та **-ьн*, наводить перелік цих назв із точною паспортизацією кожної з них, групує їх за значенням твірних основ. Аналогічно описані й інші групи ойконімів, тобто назви-плкюративи, ойконіми на **-any/*-jany*, на **-itji*, посесивні типи географічних назв, серед яких ойконіми на **-j(ь)*, **-ovъ/*-evъ*, **-ьн* (**-in*).

Третій розділ має назву „Часово-просторові координати архаїчних типів ойконімії України“. Як правильно зазначає автор, топонімічні досліджен-

ня неможливі без картографії. Тому в цій солідній праці представлені картосхеми, які відображають різноманітні явища: походження твірної основи ойконімів, топонімоформанти, семантику коренів твірних основ тощо. У монографії представлено 56 картосхем, які викликають винятковий подив, захоплюють своєю скрупульозністю, докладністю, а водночас складністю. Важко уявити навіть, скільки часу довелося витратити на виготовлення цих картосхем, щоб певний значок, який символізує той чи інший ойконім, розмістити у часових вимірах і в належному місці на цій схемі, причому має відповідати те місце тій географічній назві, яка була тут свого часу або й збереглася досі.

Можна повторювати багато разів, що книжка написана з великим старанням, усе чітко розписано, пояснено, подані дуже детальні описи картосхем, перелік ойконімів кожного типу, а ці переліки займають сотні сторінок. Безперечно, ця книжка — це величезне надбання української мовознавчої науки, зокрема ономастики, яким буде користуватися, черпати з неї інформацію не одне покоління дослідників-ономастів, географів, істориків, і не лише українських тощо. Наприкінці праці подано список скорочень загальних слів, назв областей, список джерел, який налічує понад 260 позицій. Список літератури, за нашими підрахунками, становить 476 позицій, а з них 189 — праці чужоземних авторів (якщо не брати до уваги російських), а це знову ж таки свідчить про титанічну працю авторки над цим важливим дослідженням. Закінчується праця обширним підсумком (резюме) українською та англійською мовами.

Звичайно, у книжці виявлено деякі дрібні недогляди. Так, десь спостерігаються повторення думок. Наприклад, на с. 13 зазначено, що „Ономастичні картосхеми стають вторинним історичним джерелом, вони містять зашифровану не тільки мовну, а й історичну інформацію“, на стор. 14 (останній абзац) написано, що „Картосхеми... можуть стати вторинним історичним джерелом, що містить закодовану як історичну, так і мовну інформацію“. В інших місцях повторюється думка, що український архаїчний ойконіміком поділяється на три групи (ойконіми, що мають зв'язок із відносними прикметниками, ойконіми *pluralia tantum* та посесиви). У Вступі З. Купчинська наводить мікрополя, які об'єднують різні групи апелятивів, і для прикладу подає назви, утворені від того чи іншого кореня, зокрема перелічує похідні від апелятива **bobъ*, але не назвала Бірку, яка розташована неподалік Львова, так само немає Братківців, що біля Івано-Франківська (утворене від апелятива **bratъ*). Ці назви, однак, знайшли своє місце там, де подано перелік усіх назв відповідного ойконімного типу. На с. 7 (останній абзац) є речення: „Підтверджує це передовсім походження цих суфіксів: усі вони своїми коренями сягають індоєвропейського рівня“. Мабуть, краще було сказати, що суфікси сягають своєю структурою, будовою індоєвропейського рівня.

Наведені зауваги дуже дрібні і аж ніяк не впливають на загальний науковий рівень цієї унікальної праці, яка заслуговує на найвищу оцінку і похвалу.

Микола ЛЕСЮК

Степан Гелей. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення.— Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016.— 928 с.

Книжка „Про ідеї, героїв і політику” — це статті, доповіді, повідомлення, передмови та рецензії на монографії, відгуки на дисертації та інші матеріали, які становлять вагомий науковий доробок доктора історичних наук, професора Степана Гелея. Теми, представлені у статтях збірника, охоплюють історичні, політичні, духовні, освітні, економічні аспекти розвитку народу України.

Уже в самій назві видання, запозиченій в українського вченого Степана Томашівського „Про ідеї, героїв і політику”, закладене основне бажання автора — проаналізувати ідеологічні засади творення української державності, оцінити діяльність ключових діячів нашої історії, що дали позитивний заряд державотворчим процесам — „авторитетам сучасності та героям минулого”, а також охарактеризувати політичне середовище, на тлі якого й розгорталася їхня діяльність.

У першому розділі „З історії України, української культури та духовності” автор багато уваги приділяє проблемам формування та розвитку української національної ідеї, характеризує її носіїв, доходить висновку, що державність України утвердиться лише тоді, коли українці досягнуть не часткової, корпоративної, а загальнонаціональної єдності.

Генезу української ідеї не можливо, на думку автора, розглядати без врахування творчої спадщини національного генія Тараса Шевченка. Цій тематиці вчений присвятив низку статей: „Українська ідентичність у поетичній творчості Тараса Шевченка і російська цензура”, „Тарас Шевченко — творець національної ідеї, натхненник української незалежності (Історіографічний аспект)”, „Тарас Шевченко і Галичина”.

У дослідженні „Тарас Шевченко — творець національної ідеї, натхненник української незалежності (історичний аспект)” С. Гелей зазначає, що саме на долю Тараса Шевченка випала історична місія сформулювати та обґрунтувати національну ідею українського народу. За умов бездержавності поет змушений був виконувати низку суспільних функцій, притаманних модерній літературі, зокрема ідеологічну, просвітницьку, виховну, культурно-синтезуючу. Така багатофункціональність, стверджує автор, була характерною для письменників тих народів, у яких процес формування модерної нації виглядав загальмованим. Тому Т. Шевченка слід розглядати як духовного батька сучасної української людини, як предтечу українського майбутнього, як автора національного імперативу — основної ідеї, що формує український спосіб мислення.

Автор солідарний з висновком Івана Дзюби, який вважає, що для відродження і становлення сучасної української нації Т. Шевченко зробив більше за будь-якого українського політичного діяча чи теоретика політики, відродив у ній національну самоповагу та прагнення до самостійного державно-політичного існування.

Державотворчі процеси неможливі без врахування духовного, освітньо-виховного, культурного чинників. Саме на ці аспекти проблеми історик звернув увагу в статті „Вступ до збірки хорових творів „На крилах „Мрії”, в якій закликав розвивати український хоровий спів як найбільш демократичний вид музичного мистецтва. За його словами, пісня є тим космічним кодом, що переходить із покоління в покоління, живить нашу пам'ять про зв'язок віків і за тяжких історичних обставин допомагає нам вижити як нації.

Автор пише також про велику роль Церкви в духовному житті народу, яка у часи найважчих випробувань залишалася берегиною не тільки релігійного духу, а й української національної ідентичності. Висвітленню трагічної долі Української Церкви присвячене його дослідження „Хресна дорога Української Церкви”. У ньому він справедливо зауважує, що визначну роль Української Церкви в житті українців добре розуміли наші ближчі сусіди. Якщо російська держава нищила українську націю, її культуру, мову, то російська церква нищила українську духовність.

Отже, для того, щоб досягти прогресу в духовному розвитку нації, треба позбутися радянської спадщини, вирватися з-під впливу московського імпершівізму, який десятиліттями душив духовний та культурний розвиток, творче життя українського народу. Цьому, на думку С. Гелея, повинен допомогти розвиток демократичної преси в Україні, яка має позбутися популістських, нерідко брехливих, замовних матеріалів. Як приклад у статті „Не хлібом єдиним” автор наводить творчість колективу часопису „Вісті”.

У своєму збірнику автор висвітлює і проблеми розвитку освіти, розглядаючи їх на історичному прикладі Рогатинської гімназії у першій половині ХХ ст. За його словами, всупереч польській політиці стримування, українські громадські організації власними засобами відкривали та утримували національні освітні заклади. Боротьба українців за створення гімназії в Рогатині з місцевою владою та польською агресивною меншістю була особливо важкою. Через їхній шалений опір українцям не вдалося відкрити державний навчальний заклад. Довелося створювати гімназії на приватних засадах. Це вдалося зробити тільки завдяки допомозі, яка надходила зі всієї Галичини й навіть зі Східної України. Впродовж досить короткого часу Рогатинська гімназія перетворилася на провідний навчальний заклад, в стінах якого виховувалася справжня еліта українського народу. Великий духовний та моральний потенціал Рогатинської гімназії дав змогу підготувати провідну верству інтелігенції, яка відіграла важливу роль у боротьбі за українську незалежність.

Проблеми розвитку українського національного руху в Галичині початку ХХ ст. розглядає автор у

статті „Український національний рух напередодні Першої світової війни (до 100-річчя створення Легіону Українських Січових Стрільців)“. Значення Легіону Українських Січових Стрільців полягало, на думку історика, не тільки в тому, що це була перша військова структура, створена українцями на початку ХХ ст., яка після багаторічної перерви відновила боротьбу за українську державність. Значення стрільцтва полягало ще й в тому, що воно мало значний вплив на розвиток української політичної думки.

Історії української політичної думки присвячено окремий розділ збірника, в якому на прикладі наукового доробку С. Томашівського, В. Кучабського, Д. Донцова та інших діячів автор розкриває основні тенденції розвитку політичної думки в Україні. Особливе зацікавлення викликає С. Гелея консервативний напрям. Так, у статті „Консерватизм у політичній практиці сучасної України“ він наголошує на особливостях розвитку українського консерватизму порівняно з класичними (західноєвропейськими) моделями. Для сучасного українського консерватизму характерне проголошення таких ідеологічних постулатів, як національно-культурне і національно-державне відродження, пріоритет приватної власності, потреби гармонійного поєднання прав особи та інтересів суспільства, принципів солідарності та субсидарності, кінечності інтеграції з демократичним Заходом, утвердження християнської моралі у людських стосунках.

Історії економічного розвитку Галичини та розвитку української кооперації у збірнику присвячена низка статей. Так, у праці „Кооперація і національне відродження української державності“ С. Гелея переконливо доводить, що український кооперативний рух був складовою національного відродження. Його коріння виходило з глибини національної традиції, його ідеали тісно перепліталися з національними. На жаль, за словами автора, цей безцінний досвід сьогодні не реалізовано і не використано потенціал, здатний за сприятливих умов стати реальною силою забезпечення матеріальних і духовних потреб людей.

Для поліпшення ситуації в країні вчений пропонує лібералізувати економіку, демократизувати по-

літичне життя, сформувавши основи громадянського суспільства. Держава повинна чітко визначити кооперативну політику, активно пропагувати кооперативну ідею, яка неодмінно знайде своїх щирих прихильників серед еліти української нації: політиків, учених, митців, учителів, церковних діячів й української молоді.

Важливе місце автор відводить вивченню життя та діяльності провідних діячів кооперативного руху, таких як І. Витанович, С. Федак, М. Заячківський, О. Сасвич, К. Безкровний, М. Холєвчук та ін.

У дослідженні „Українські кооперативні діячі Західної України — учасники Першої світової війни та Української національної революції“ С. Гелея доходить висновку, що загалом у період Першої світової війни і національної революції українське населення несподівано виявило високу моральну силу. В його середовищі сформувався новий тип лідерів, свідомих своїх цілей, з ідеалістичною сміливістю, почуттям відповідальності за власні слова і вчинки, готовністю віддати життя за національну справу. Серед них такі кооперативні діячі, як Ю. Павликовський, С. Баран, Т. Войнаровський, М. Капуста, І. Поритко, Л. Горалевич, Є. Олесницький та ін.

Автор акцентує увагу також й на ролі жіноцтва у розвитку кооперації, наголошуючи, що серед галицьких кооператорів, які активно боролися за здобуття незалежності України, достойне місце займали такі неординарні постаті серед українського жіноцтва, як Олена Степанів, Ольга Бачинська, Іванка Блажкевич, Константина Малицька.

У V—IX розділах книжки вміщено статті з енциклопедичних видань, інтерв'ю, рецензії на дослідження інших авторів, відгуки на дисертації.

Загалом можна стверджувати, що рецензований збірник істотно розширює та поглиблює наші знання з суспільно-політичної, економічної, культурно-освітньої історії України. Він слугуватиме добрим науковим підґрунтям для дослідників української історії, політології, економічної думки. Наукові статті, опубліковані в збірнику, мають новаторський характер і є важливим внеском в українську гуманітаристику.

Андрій ПРОКІП

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, АКАДЕМІЇ

23 березня 2016 р. у приміщенні Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (вул. Винниченка, 24) відбувся науковий семінар Історичної комісії НТШ, на якому заслухано три доповіді з історії середньовічної та ранньомодерної історії України. В. Александрович розповів про окремі новітні тенденції трактування літопису короля Данила Романовича. Писемні документи й усні свідчення в (ре)конструюванні власного родоводу під час сеймикових доведень шляхетства XVII—XVIII ст. стали об'єктом розгляду Олексія Вінниченка. Богдан Смерека зосередив свою увагу на інформаційному потенціалі фіскальних документів для визначення чисельності населення Львівської землі у XVI ст.

24 березня 2016 р. у приміщенні Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України проведено науковий семінар Історичної комісії НТШ „Церковні люди“. З історії посвячення духовного стану у XVIII — на початку XIX століть“. Олена Циквас розповіла про побутові конфлікти в священничих родинах (за матеріалами книг протоколів духовного суду Перемишльської єпархії першої половини XVIII ст.). Історії „стилю життя“ василіянської чернечої еліти другої половини XVIII ст. на прикладі книжкових зібрань ієромонахів Юстина Ілляшевича та Йосафата Лозинського висвітлив Іван Альмес. Насамкінець Олег Дух на підставі монастирських книг прибутків і видатків проаналізував повсякденне життя жіночих чернечих спільнот Львівської і Перемишльської єпархій останньої чверти XVIII — початку XIX ст.

Андрій ФЕЛОНЮК

8 вересня 2016 р. у вестибюлі корпусу хемічного факультету ЛНУ ім. І. Франка з ініціативи голови Хемічної комісії НТШ, декана хемічного факультету, професора Ярослава Каличака було встановлено погруддя Івана Франка.

В рамках відзначення святкування 160-річчя від народження Івана Франка та 150-річчя від народження Михайла Грушевського Хемічна комісія провела низку заходів. Під час березневої сесії НТШ відбулося урочисте засідання, на якому з доповіддю „Іван Франко, Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка“ виступив професор Михайло Гнатюк. Директор Державного меморіального музею Михайла Грушевського Марія Магунь та науковий співробітник Софія Легін розповідали про діяльність М. Грушевського. В ході засідання відбулася презентація видань Музею Михайла Грушевського у Львові, а також прозвучали поезії Івана Франка у виконанні студентів хемічного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Володимир ДУДКА

9—11 вересня 2016 р. на базі спортивно-оздоровчого табору „Карпати“ поблизу смт Чинадієве Закарпатської обл. відбулися Десяті наукові читання імені акад. Є. Лазаренка. Організаторами читань були Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України, Українське мінералогічне товариство, Наукове товариство ім. Шевченка.

В роботі наукових читань взяли участь учені Львівського, Київського, Рівненського, Криворізького, Донецького національних університетів, Інституту геології і геохімії горючих копалин (Львів), Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М. П. Семененка (Київ), Інституту геологічних наук (Київ), Інституту прикладної фізики (Суми) НАН України і Коледжу геологорозвідувальних технологій КНУ імені Тараса Шевченка.

На ранкових і вечірніх засіданнях 9—10 вересня заслухано 18 усних і представлено 20 стендових доповідей з актуальних питань регіональної, генетичної, теоретичної і прикладної мінералогії. З усними доповідями виступили члени НТШ О. Матковський, П. Білоніжка, Г. Кульчицька, М. Павлунь, Д. Возняк, В. Дяків.

Основні положення усних і стендових доповідей опубліковано у матеріалах „Десяті наукові читання імені академіка Євгена Лазаренка“ (Львів, 2016, 114 с.). Частину доповідей буде опубліковано в „Мінералогічному збірнику“ (2016, № 66, вип. 1, 2).

На завершальному засіданні 10 вересня відбулося обговорення усних і стендових доповідей. Доповідачі зазначили, що тематика виступів багатогранна і відображає основні напрями і стан розвитку мінералогії в Україні. Висловили побажання надалі проводити наукові читання з участю чужоземних учених.

Підбивачи підсумки роботи наукових читань, О. Матковський зазначив, що попри значні економічні труднощі, розвиток мінералогії в Україні відбувається на належному науковому рівні. Він звернувся до учених і творчої молоді надалі активно проводити мінералогічні дослідження, продовжувати традиції мінералогічної школи імені академіка Євгена Лазаренка та взяти участь у підготовці матеріалів до видання „Мінералогічної енциклопедії України“.

11 вересня відбулася геологічна екскурсія на Шелестівське родовище андезитобазальтів в околиці с. Кленовець у Закарпатті.

Петро БІЛОНІЖКА

7—8 жовтня 2016 р. у Львові відбулася XXV наукова геральдична конференція. Її організатори — Комісія спеціальних (допоміжних) дисциплін НТШ, Українське геральдичне товариство та Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. В роботі конференції взяли участь близько 30 чоловік з різних регіонів України, а також і з Польщі. Було заслухано 18 доповідей і повідомлень — три на пленарному засіданні і решта на секційних (секція генеалогії та просопографії — шість, секція геральдики, сфрагістики, фалеристики та емблематики — дев'ять). Відбулася презентація кількох нових видань, зокрема — випуску XIV „Генеалогічних записок“ та 70 числа вісника „Знак“.

Учасники конференції ознайомилися з проблемами просопографії української духовної еліти другої половини XVII — першої третини XVIII ст. за „Диптихами“ монахів Святотроїцької провінції Василіянського чину (І. Скочиляс, Львів), обговорили доповідь про князя Івана Несвізького та його ймовірних нащадків серед перемишльської шляхти у XV—XVIII ст. (І. Смуток, Дрогобич), жваве обговорення викликали повідомлення про нові символи міст і сіл України (А. Рудюк, Ірпінь; М. Царенко, Вінниця; А. Гречило, Львів та ін.). Після закінчення роботи в секціях відбулися звітно-виборні збори УГТ.

Андрій ГРЕЧИЛО

13—15 жовтня 2016 р. в м. Івано-Франківську відбулася Друга Всеукраїнська наукова конференція „Прикладні задачі математики“, присвячена 55-річчю кафедри вищої математики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (ІФНТУНГ). Співорганізаторами її були ІФНТУНГ та Івано-Франківський осередок НТШ.

До програми конференції увійшли доповіді 102 авторів, до початку заходу було опубліковано збірник матеріалів конференції, розгорнуто виставку „Наукові та навчально-методичні праці викладачів кафедри вищої математики університету нафти і газу“.

У конференції взяли участь науковці з академічних інститутів та вищих навчальних закладів м. Києва, Львова, Чернівців, Харкова, Полтави, Рівного, Тернополя, Житомира, Сум та Івано-Франківська. Конференцію вітав ректор університету, академік НАН України Є. Крижанівський. Зі вступним словом виступив завідувач кафедри, дійсний член НТШ, професор Василь Мойсишин.

На чотирьох засіданнях 13 і 14 жовтня доповідали О. Скасків (м. Львів), С. Фаворов (м. Харків), І. Чижиков (м. Львів), А. Бомба (м. Рівне), А. Олійник (м. Івано-Франківськ), В. Шендеровський (м. Київ),

Л. Мойсесенко (м. Івано-Франківськ), Р. Кушнір (м. Львів), В. Ільків (м. Львів), О. Никифорчин (м. Івано-Франківськ), а також А. Бандура, М. Осипчук, С. Шарин з Івано-Франківська і А. Куриляк зі м. Львова.

Крім того, науковці працювали в трьох секціях: диференціальних рівнянь (вів В. Ільків), теорії функцій (вели О. Скасків, В. Маслюченко, І. Чижиков), математичного моделювання (вели В. Мойсишин, А. Олійник). Кожна з секцій провела по три засідання, на яких було виголошено загалом 46 доповідей.

У доповідях розглядалися питання теорії узагальнених функцій та функціонального аналізу, математичного моделювання у техніці загалом і нафтогазовій справі зокрема; аналітична теорія диференціальних рівнянь, асимптотична поведінка розв'язків диференціальних рівнянь, теорія систем з імпульсною дією, чисельно-аналітичні методи розв'язування крайових задач та дослідження періодичних розв'язків істотно нелінійних систем, систем із запізненням та імпульсною дією; питання математичних проблем механіки.

Враховуючи зміст заслуханих доповідей, зауваження і пропозиції, висловлені в дискусіях, Друга Всеукраїнська наукова конференція ухвалила:

— зосередити зусилля науковців на розробці методів моделювання і дослідження нелінійних систем та фізико-механічних полів, розв'язку некоректних крайових задач для диференціальних рівнянь з частинними похідними, задач теорії узагальнених функцій, розв'язку актуальних питань нафтогазової справи шляхом математичного моделювання процесів буріння свердловин, розробки нафтогазових родовищ, транспортування вуглеводів;

— ширше використовувати у навчально-виховному процесі результати науково-дослідної діяльності науковців академічних установ і вищої школи для підвищення якості знань студентів;

— порушити перед державними інституціями питання про відкриття в м. Києві Інституту історії науки;

— найкращі доповіді конференції опублікувати у „Прикарпатському віснику НТШ”.

Василь МОЙСИШИН

25—26 жовтня 2016 р. у Львівському національному університеті імені І. Франка відбулася Міжнародна наукова конференція „Михайло Грушевський: учений, політик, державний діяч (до 150-річчя від народження)“. Одним з організаторів наукового форуму стала Історична комісія НТШ. Конференція працювала у форматі двох пленарних та дев'яти секційних засідань. Загалом виголошено 104 доповіді, які відзначалися широкою тематичною палітрою. Серед доповідачів слід відзначити відомих грушевськознавців Ігоря Гирича, Світлану Панькову, Віталія Тельвака, Оксану Юркову та ін. Увагу дослідників привернули погляди М. Грушевського на ключові питання історії України давньоруського, ранньомодерного та новітнього часу. Окремі секції присвячено діяльності вченого в Львівському університеті та Науковому товаристві ім. Шевченка, його львівській історичній школі. Низку доповідей виголошено на тему історіософських поглядів М. Грушевського, мовознавчих та літературознавчих зацікавлень вченого. Проблеми української державності та традиційна культура українців у рецепції М. Грушевського також стали об'єктом розгляду науковців. Заплановано опублікувати науковий збірник статей за результатами роботи конференції.

Андрій ФЕЛОНЮК

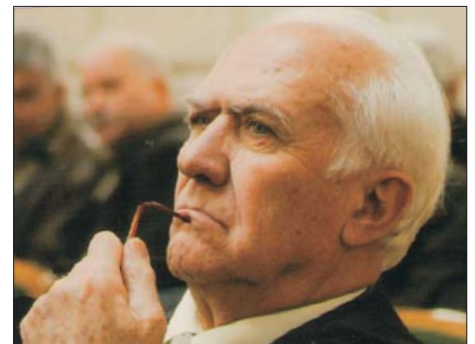
НАШІ ВТРАТИ

ОБЕРІГАВ КАРПАТИ, ТВОРИВ ДЕРЖАВНІСТЬ І НООСФЕРУ НАБЛИЖАВ

Українська нація, наукова спільнота зазнала важкої втрати, коли 14 серпня цього року на 86-му році життя перестало битися серце Михайла Андрійовича Голубця — видатного вченого з геоботаніки, екології, геосоціосистемології, середовищезнавства, охорони Українських Карпат, Заслуженого діяча науки і техніки, України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, академіка НАН України. Михайло Голубець тихо і несподівано відійшов від нас, не доживши буквально десятка днів до 25-річчя Незалежності, для наближення якої зробив чимало. Як сказав Президент Українського Католицького Університету Єпископ Борис Гудзяк, — „упокоївся правдивий християнин, принциповий українець і великий науковець, якого вклад в наше життя особливо значущий“.

Народився М. Голубець 30 жовтня 1930 р. в с. Великий Любінь Городоцького р-ну Львівської обл. У 1953 р. закінчив Львівський сільськогосподарський інститут за спеціальністю „інженер лісового господарства“, відтак його рекомендували для продовження навчання в аспірантуру. З 1954 р. розпочав педагогічну діяльність у Львівському сільськогосподарському й лісотехнічному інститутах.

У 1960 р. за науковими і практичними результатами з проблем росту, продуктивності, довговічності та вирощування культур ялини європейської в рівнині частин західних областей України захистив кандидатську дисертацію, а в 1969 р. — докторську „Ялинові ліси Українських Карпат“. Наукові праці цього періоду є вагомим внеском у розвиток ботаніки й геоботаніки.

Вперше молодий доктор біологічних наук склав для наших Карпат карти сучасного і корінного (первинного) рослинного покриву, опрацював наукові підходи до аналізу висотно-зональної диференціації природно-територіальних комплексів. У геоботаніку запроваджено поняття про зовнішню і внутрішню межі гірських рослинних поясів, розроблено принципи і здійснено еколого-фітоценологічну класифікацію рослинності, проведено геоботанічне районування Українських Карпат та ін.

В інтерв'ю з нагоди 80-річчя М. Голубець на запитання Богдана Залізняка: „Ви якось визнали, що упродовж життя служили трьом категоріям Слова — слово спілкування з українським середовищем; слово в громадсько-політичному житті; слово науки. Котра з цих категорій Слова для Вас найголовніша?“, назвавши усі три категорії надзвичайно актуальними, відповів: „Однак тепер найважливіше — політична ситуація в державі. Бо від неї залежать і стан, і функціонування рідного слова та науки. Тим паче, що наука — визначна рушійна виробнича сила у світі“. У цій відповіді — філософія, світогляд і весь творчий шлях вченого, який в 1991—2007 рр. очолював Інститут екології Карпат НАН України, відтак був почесним його директором.

У 1970-х рр. вчений комплексно досліджував екологію угруповань і біогеоценологію, вивчав структурно-функціональну організацію наземних екосистем у західних областях України. Наступними десятиріччями розвивав вчення В. Вернадського про біосферу та ноосферу (сферу розуму). Вчений обґрунтовує концепцію соціосфери як складової саморегульованої глобальної надсистеми. На підставі аналізу екологічних, соціально-економічних, демографічних, технологічних і політичних планетарних змін оснований науковий узагальнення про виникнення на планеті якісно нової глобальної надсистеми, власне, як сфери виробничої діяльності людства — соціосфери. Визначено її просторові компоненти (геосоціосистеми) та проведено їхню класифікацію. А також М. Голубець обґрунтував потребу формування створення нової галузі знань — науки геосоціосистемології як вчення про геосоціальні системи і теоретичні основи концепції сталого розвитку.

Все це у подальшому склало науково-методологічну базу для фундаментальних узагальнень широкої концепції інвайронментології (середовищезнавства) в структурі геосоціосистемології, яка чітко виокремилася багатовекторний і архіактуальний прикладний напрям про навколишнє середовище (довкілля), не обмежуване лише сферою ботаніки, біології чи рослинності Карпат. Середовищезнавчі концепти академіка Голубця широко простягнулися й на суспільне середовище, і національні простори України, її безпеку, політичний стан, міжнародні права, відносини тощо.

Саме це посприяло тому, що М. Голубець вже на початках національного і духовного відродження так активно і ґрунтовно по-науковому взявся за громадсько-політичну роботу, насамперед як член „Народного Руху України за перебудову“, який зіграв велику роль в здобутті її суверенітету і державності. У 1990—1994 рр. — народний депутат України, голова підкомісії з питань екології та охорони навколишнього природного середовища, учасник Біловезької зустрічі, в час якої було ухвалено рішення про припинення існування СРСР; в 1995—1996 рр. — член Львівського облвиконкому, а 1996—2002 рр. — Львівського міськвиконкому, заступник голови Львівської крайової організації Конгресу української інтелігенції.

Власне, тут не можемо не звернути уваги на тій складовій Слова, яку академік Голубець трактував, як „слово спілкування з українським середовищем“, де має домінувати одухотворений інтелект, притаманний еліті нації як її своєрідному стрижню. Вчений неухильно дотримувався думки — хворе суспільство є наслідком хворої біосфери. Всі біди — від наших хибних завихрень у головах. Етика економіки має бути підпорядкована соціальним, духовно-моральним потребам спільноти, а вони вкупі — біосфері. І міжнародна громадськість повинна діяти розумно, публічно та надібно зважено в інтересах передовсім самої біосфери, тобто задля людини, нації й людства, а не окремих геополітичних, етнічних, корпоративних чи інших угруповань. Тим більше, в інтересах їхньої девіальної поведінки, егоїстичних і загарбницьких мотивів, колаборантських орієнтацій та ін.

Дуже його турбувала гібридна війна, нав'язана Путіним Україні, відверта підлість „дез“ його неоімперської пропагандистської машини, яка вдень і вночі обстрілює героїку національно-визвольних змагань українців за свободу. Особливо глобальна „гібридизація“. Він часто повторював слова — допоки воювали за шматок хліба, можна було ще пробачити. Коли ж нелюди пробують утопити корабель, у котрому всі плывуть океаном небуття, — пробачення їм немає. За цих умов пріоритет еліт — це служіння правдою людині, народу задля добра і розвитку людства. Вільно жити — це природне індивідуальне право кожної людини і колективне право кожної нації. Ці соціогуманістичні принципи він сповідував під час своєї депутатської каденції у Верховній Раді України, особливо у складі урядової делегації України під час перемовин у Біловезькій пущі.

Раптове зникнення з політичної арени світу страшної імперії зла „було настільки великою несподіванкою, — згадує М. Голубець у своїй книжці „Біловезька зустріч — крах імперії зла“, — що деякі західноєвропейські держави не змогли визначитися в своїй поведінці: співчувати президентові СРСР, підтримувати новосторонні держави чи вслід за М. Горбачовим засуджувати „парад суверенітетів“. У цій праці він з жалем констатує, що національна еліта „дотепер не може стати на шлях будівництва української національної держави і використовувати такого рангу історичні чинники, як Біловезька угода, Акт проголошення незалежності України, Українська національна ідея“.

Леонід Кравчук, який пізніше став Першим Президентом України, недаремно і не випадково зачислив М. Голубця до складу української урядової делегації. Він був незамінним під час напрацювання офіційних документів. Тиха праця, хист і редакторська педантичність щодо вимог виразності формулювань тексту, логічність узагальнень і лаконічність висновків — були дивовижно-іманентно йому притаманними.

Михайло Голубець вже з великим життєвим досвідом, колосальним науковим доробком і широким публічним визнанням пішов у Народний Рух. У його „60 почалася нова епоха в Україні та й у моєму житті. Це була нова політична молодість. Це був запал, процес боротьби за свою справу, свою державу, свій народ“. Недарма про роки діяльності в Русі він скаже: „Боже, які то вони були виснажливі, цікаві й результативні. Із задоволенням пережив би їх ще раз“.

До кінця життя була пліч-о-пліч із М. Голубцем його дружина. Їхні діти — син Орест (доктор мистецтвознавства) і донька Ростислава (кандидат мистецтвознавства) — нині знані творчі особистості. А також — четверо внуків, стільки ж правнуків... і всі малюють.

Михайло Голубець — вимогливий і доброзичливий Вчитель, під його науковим керівництвом захищено 5 докторських і 17 кандидатських дисертацій; вірно і альтруїстично служив науці як член низки спеціалізованих вчених рад з ботаніки, лісознавства, екології та охорони природи.

М. Голубець — автор близько 500 наукових праць, у т. ч. 19 монографій, редактор майже тридцяти колективних праць, член редколегій багатьох періодичних видань. Працював куратором проекту МАБ-ба програми ЮНЕСКО „Людина і біосфера“, очолював секції „Фундаментальні та прикладні проблеми екології“ Наукової ради з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку НАН України й „Екологія, загальна біологія та охорона природи“ ДЗНЦ НАНУ і МОН України. Він — дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (від 22 жовтня 1998 р.), голова Львівського відділення Українського ботанічного товариства, віце-президент Лісівничої академії наук, член Бюро відділення загальної біології НАН України тощо.

Хоч де б не працював, з ким би не спілкувався, завжди пам'ятав: він — українець. У згаданому вже інтерв'ю з нагоди свого 80-річчя він зазначав: „Усі природні системи саморегульовані, мають свою внутрішню пам'ять кібернетичну і свій регулятор. У системах соціальних (геосоціосистемах) є пам'ять інтелектуальна. Через той інтелект реалізуються всі види діяльності. На жаль, дехто з економістів вважає, що творити інтелектуальну пам'ять — надто коштовно. Але іншого шляху не дано, і Україні теж, окрім науки, творення нових знань і розумного керування“. Він вірив в ноосферу як силу розуму і, як міг, наближав добу її настання. Підтримував волонтерський рух, громадсько-політичну активність молоді. Особливо турбувала незгода в уряді. „Якби Франко побачив, що зробили з Україною, він би не витримав. Глибока руїна. Як можна не розуміти своєї національної ідеї, не вміти її реалізувати? Та хіба можна так себе ненавидіти? Ми сьогодні настільки недолугі, безпорадні, продажні, що не можемо руйнувати планів наших ворогів...“

Як згадує академік Ігор Юхновський: „Мій заступник Михайло Андрійович перший підтримав мою пропозицію щодо проведення всеукраїнського референдуму, який мав би схвалити Акт проголошення Незалежності України. Не всі тоді народні депутати до запропонованого ставилися позитивно. А комуністи, звісно, особливо сильно противилися, опираючись, що, мовляв, перед тим було проведено всеосягний референдум. Голубець, без зайвих розмов і дискусій, негайно взявся формулювати єдине запитання, яке слід було винести на всенародне опитування, і в такий спосіб легітимізувати перед світом рішення ВР. Працювати з ним було легко, він був патріот-державник, надзвичайно мудрою людиною і дивився з позицій демократичного розвитку державотворчих процесів — набагато вперед. Шкода, не завжди прислухалися до нього. Я переживаю велику втрату, з невимовним сумом проводжаючи його в останню дорогу“.

В останніх наших розмовах М. Голубця дуже хвилювала нинішня хитка позиція Заходу. Той нібито вже не тільки співчуває, а й допомагає Україні, — все ж дипломатично запитує, бачачи її закривавлену: чи давати їй детальну зброю, чи вона, бува, не сателіт Москви? Але чому ж світ не питається: чи Кремль на сході України не випробовує новий алгоритм Третньої світової? Адже від неї — гібридної, нікому рук не вміти. Диван і здобутий добробут не мають спричиняти убогість світоглядних думок, аби не усвідомлювати: сьогодні „декомпозицірованіє“ соборної України — це завтра фрагментація ЕС, розвал НАТО і розгул рашизму.

У своїй книжці „Дерево життя“ М. Голубець писав, що „про мою любов до природи можна довідатися на підставі прочитаного у ній“. А про любов у ширшому контексті напишете „в другому доповненому виданні“. Не судилося...

Відпочивайте з Богом! Посаджене Вами дерево життя — розвивається! Думаймо над Вашими прикінцевими в книжці словами „як його тепер поліпшити в Україні й у світі“. Любімо Україну і світ, — і з ними будемо вічні.

Степан ВОВКАНИЧ

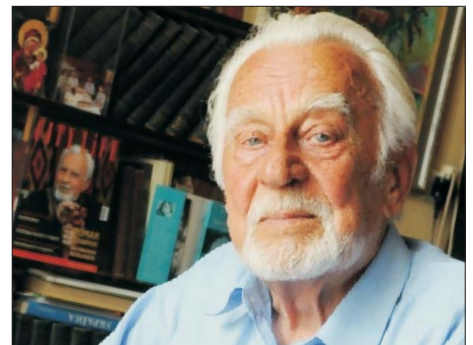
ЗЕЛЕНЕ НА СІРОМУ ТЛІ. ПАМ'ЯТІ РОМАНА ІВАНИЧУКА

19 вересня 2016 р. попрощалися з Романом Іваничуком, який відійшов у кращий світ 17 вересня цього року.

Тоді, коли вік уже не має значення, ми вирівнюємося. Не в людських оцінках чи здобутому досвіді, а в можливості сказати те, що хочеться, — сказати те, що існує, живе і рано чи пізно виштовхується із серця назовні. Тоді, коли ми вирівнюємося, я не боюся сказати те, що завжди існувало, але те, що могло би часом здатися недоречним, пафосним чи нещирим.

Нам не бракувало можливості поговорити. Хоч спершу я побоювався налаштувати якийсь контакт, як зазвичай побоюється юнак чи юнка підійти до метра. Це відома кожному з нас ситуація. Та пізніше я відчув, що втратити нагоду на високих тонах, дуже сконцентровано і предметно поговорити на основоположні літературні теми — це навіть не дурниця, а просто недбалість, невміння взяти дари, які нам даються. А їх треба брати і задіювати.

Іваничуківська міфологія починається з імени. Зелене „Роман“ дивиться потрібно — бо на тритомнику — із сірого тла, стоячи струнко на полиці. Оце „Роман“ на книзі

для дитини водночас м'яке та ліричне, а водночас зібране і струнке, хоча й з відкритим кінцем. „Ро“ — це якраз стрункість, а „ман“ — поезія. „Маааааа“ і „н“, яке розчиняється у просторах українських степів або зникає у вуличках кам'яних княжих міст (наприклад, Львова). Згадую, що роман — це жанр, в якому найбільше працював Роман Іваничук. І тут виникає цікаве накладання, дивна омонімія, яка спершу є у мовознавчому сприйнятті (з притаманною йому математикою) тотальним збігом, і намагання це зрозуміти лупиться у скалу. А потім виявляється, що дитяча гра у слова, шукання випадкових співзвучностей з притаманною їм сенсовною абсурдністю, може мати більше правди, аніж здається на перший погляд.

Часом я не лише довго дивився на це зелене ім'я на сірому тлі, але й відкривав перший том. Чорно-біла якісна світлина сформувала моє позасловесне, візуальне уявлення про письменника. Що він дивиться не на себе чи поперед себе, а трішки збоку — на тебе і на всіх. У нього трохи довге волосся і біла борода. Погляд трохи зверху вниз, наче з верхів у долину, спокійний та мовчазний, знаючий свої секрети і досвіди творчості. Він постійно читає і колекціонує книжки і залюбки дискутує у товаристві, він не гребує променадами та можливістю дивитися у вікно, коли їде у потязі, і відтак розуміє простотаки нестерпну плинність. Він не збирається її перемагати, але й не хоче бути переможеним, і тому долає її фіксаціями пам'ятей та історій, зміщенням часових вимірів, проекціями найрізноманітнішого гатунку.

Його підпис „Роман Іваничук“ написаний чорнильною ручкою — саме тою, якою виробляють добрі почерки. Я знаю, що це вона, хоча й намацую лише крейдяний папір. Округлий і дуже комфортний до читання підпис „Роман Іваничук“ каже мені, що це стрункий і сильний мужчина, вимогливий і правдивий на язик, і він — цей чоловік — не може не бути гарним. Не може не писати фігурно і ясно, не може не культивувати собою красу слова. Бо навіть про трагічне не можна не писати гарно. Вже віддавна знаю, що Роман Іваничук належить до тих, хто розвивав мову. І навіть якщо він не придумав нових слів — він показував можливості цієї мови, її здатність творити плинність романної оповіді, психологічний пейзаж, напругу почуттів, умовність віків, парадоксальність, але й внутрішню логіку історії.

Я бачив його на публічних подіях, на сцені чи у залі. До місця свого виступу він ішов повагом, з такою швидкістю, коли не поспішаєш, але і не затримуєшся. Нам потрібні такі люди — такі, за яких ми трималися би, на яких ми дивилися би і мовчки формувалися під впливом їхньої впевненості. Впевненості у своїй справі, у доцільності й силі мистецтва, у собі. У тому, як вони йдуть, як готуються промовити перше слово, як починає звучати їхній голос, як потрапляють у тебе їхні ідеї.

Я не пропустив жодної його лекції. Вже потім, у наступні чотири курси навчання, такий ефект майже не повторився. Ті, хто його запросили, і ті, хто пізніше менеджерували його викладання, не усвідомлювали, що зробили. Поставили досить високу планку, яку не завжди, далеко не завжди могли досягти. Планку високого стилю, попри своєрідну іваничуківську суворість, творчу атмосферу, і головне — ненав'язливу свободу. Ця людина, хоча й була живим класиком, і таким був літературознавчий дискурс про неї, у багатьох сенсах була іншою, була часом навіть надто великою, щоби могли це усвідомити. Він не обрав статус письменника-маргінала, він насправді не ставав у позу, а спеціально не проголошуючи цього, по-франківськи заковчував рукави і самітно, з насолодою, писав. Будучи відкритим учасником літературного процесу, а також процесу суспільного, він уповні відповідав за свої вчинки — не було проблемою визнати помилку. І природною була приємність відчувати читацький інтерес та навіть більше.

Що він любив?

Добру поезію любив. Так писав Б. Лепкий про В. Стефаніка. Ця фраза не виходить із тямки. Яка ж та поезія має бути, щоб її любити? Яка ж це вона — така добра? Якась, напевно, міцна, як сильний карпатський напій, із ялівцем, наприклад, чи іншою цілющою травою. Вірш-настоянка, щоб випити його, проковтнути і відчути гаряче тепло, що огортає тебе своєю жорсткою справжністю. Таку поезію любив Іваничук. Таку добру. Таку, як любив Стефанік — його північніший земляк, такий самий нервовий (якщо нервовістю вважати живе й болюче реагування на мікро- і макроподразники).

Або як цигарку, якою він затягувався на кафедрі української літератури. Йому можна. Бо йому це добре виходить. Я не бачив його з люлькою. Це також не були самокрутки. То не Іваничук. У нього були фірмові цигарки.

Його ставлення до нашого навчання було чимдалі, тим більш промовисте: головне — прочитати курс лекцій, де знання з історії літератури органічно перепліталися з власним письменницьким досвідом, пережитим контактом із колегами сучасного чи минулого, а залік можна просто поставити всім, нічого не питаючи і не вдаючися у ці дрібязковості. Йому можна. Бо чим більше простору і довіри ти даєш, тим більше пробуджуєш почуття відповідальності. Університет запросив його викладати свої ідеї, але поза тим він викон(ув)ав місію подолання страху. Через літературу, через освіту, через освіту в літературі, через літературну освіту.

Я зачитувався його спогадами. Спершу книжкою „Благослови, душе моя, Господа“, а потім доповненою ще двома частинами „Дороги вольні і невольні“. Вони, потрапивши до рук у відповідний період формування, стали інтелектуальним фундаментом, що витримує всі подальші світоглядні та методологічні надбудови. Роман Іванович про це знає. У цих спогадах втілюється весь Іваничук — взірцевий історичний романіст, той, що діє, і той, хто співпереживає і багато думає.

Те, як ми взаємодіяли з Романом Іваничуком — тоді, коли його читали, коли його слухали, а потім йшли гуляти Львовом і думати, — я називаю ефектом Флобера. Він сказав про свою головну героїню: „Емма — це я“. А я кажу: Іваничук — це я. Іваничук — це ми. Бо ми абсорбували його світ і виростили на ньому. І він у нас перебуває.

Данило ІЛЬНИЦЬКИЙ

ЗМІСТ

Відозви. Заяви

- Звернення XXVII сесії Наукового товариства ім. Шевченка до Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України 1
- Відозва XXVII Наукової сесії Наукового товариства ім. Шевченка щодо стану науки в Україні 2

Україна в умовах військової агресії

- Україна на шляху московського окупанта в Європу: основні засади військово-економічної безпеки.— Іван Михасюк 3
- „На цвинтарі розстріляних ілюзій уже немає місця для могил“.— Василь Лизанчук 7
- Чому нам бракує милосердя?— Сергій Лашенко 10

З поточного життя НТШ

- XXVII Наукова березнева („Шевченківська“) сесія Наукового товариства ім. Шевченка в Україні.— Редакція 12
- „Круглий стіл“ — „Суворі уроки Чорнобиля“.— Галина Вусик 14
- Шевченкіана Медика-2016.— Оксана Заячківська 14
- Урочисте засідання Відділення фізико-технічних і математичних наук ЗНЦ НАН України і МОН України, присвячене вшануванню світлої пам'яті Івана Франка.— Богдан Пташник 16
- Загальні збори Наукового товариства ім. Шевченка в Америці. Нові члени НТШ А.— Прес-служба НТШ А 17
- Від експериментальної літературознавчої лабораторії — до робітні польсько-українських літературних взаємин.— Валентина Соболь 19

Статті та повідомлення

- Повість „Княгиня“ у творчій еволюції Шевченка-прозаїка.— Олександр Бороць 21
- Коди Шевченкової творчості: інтерпретація Івана Франка.— Михайло Гнатюк 24
- Олександр Барвінський і Франкова спроба обійняти посаду приват-доцента Львівського університету.— Євген Нахлік 28
- Лауреат Франкової премії (До 80-річчя від народження британської перекладачки Віри Річ).— Роксолана Зорівчак 33
- Франкові заповіді в царині економічної науки і практики.— Степан Гелей ... 39
- Сини Івана Франка — перші українські фахівці з руханки та змагу.— Андрій Сова, Ярослав Тимчак 43
- Своєчасний сучасникам Михайло Драгоманов: потенціал його творчості й ідей.— Анатолій Круглашов 48
- Львівська наукова школа з проблем механіки матеріалів і матеріалознавства.— Володимир Панасюк 53
- Створення сучасної української терміносистеми в гірництві: „Можливість доведена ділом“.— Володимир Білецький 56
- Стан Карпатських лісів на Львівщині.— Анатолій Дейнека, Ярослав Целень 60
- І після 30 років Чорнобиль актуальний.— Борис Білинський 63

З архівної полиці

- „На пам'ятник Іванові Франкові“ (Забутий проект документа Гната Хоткевича).— Олег Антонович 66

Наші славні НТШівські ювіляри

- Микола Неврлий.— Микола Мушинка 71
- Лідія Коць-Григорчук.— Оксана Костів 73
- Любомир Пиріг.— Зиновія Служинська, Олександра Служинська 75
- Іван Дзюба.— Тарас Салига 76
- Василь Горинь.— Феодосій Стеблій 83
- Роман Яремійчук 87

Огляди нових книжок, рецензії

- Маріанна Мовна. Путівники Львовом (друга половина XIX — початок XXI століття): історико-культурологічне дослідження.— Львів: ЛНАМ, 2014.— 232 с.: іл., бібліогр. с. 182—215.— Іван Сварник 90
- Кириличні стародруки у фондах бібліотеки отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові XVI—XIX ст.: Каталог / Укладач Станіслав Волощенко.— Жовква: Місіонер, 2015.— 204 с., іл.— Микола Ільків-Свидницький 92
- Ігор Хомин. Katalog plakiet, medalionów i medali polskich i z Polską związaných w Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki. Каталог польських та з Польщею пов'язаних плакет, медальйонів і медалей Львівської національної галереї мистецтв.— Варшава, 2015.— Т. I.— 608 с.; Т. II.— 559 с.— Олег Купчинський 95
- Любомир Гузар. Андрей Шептицький, Митрополит Галицький (1901—1944) — провісник екуменізму.— Львів, 2015.— 496 с. Бібліогр.— С. 483—490.— Іван Сварник 101
- Зоряна Купчинська. Стратиграфія архаїчної ойконімії України.— Львів: НТШ, 2016.— 1278 с.; 56 картосхем.— Микола Лесюк 102
- Степан Гелей. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення.— Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016.— 928 с.— Андрій Прокіп 105

Конференції, симпозиуми, академії

- Хроніка наукових і громадсько-культурних подій: Андрій Фелонюк, Володимир Дудка, Петро Білоніжка, Андрій Гречило, Василь Мойсишин 106

Наші втрати

- Михайло Голубець. Оберігав Карпати, творив державність і ноосферу наближав.— Степан Вовчанець 108
- Роман Іваничук. Зелене на сірому тлі. Пам'яті Романа Іваничука.— Данило Ільницький 110

„ВІСНИК НТШ“

Інформаційне видання Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Інформує про життя Товариства в Україні та діаспорі. Популяризує здобутки незалежної української науки. Змагає до відновлення історичної пам'яті, акцентованої в творчості національної еліти минулих поколінь. Виступає речником духовного відродження Галичини та усієї України, розбудови інтелектуальних сил українського народу в душі традиції, яка плекалася в Товаристві упродовж XIX і XX століть.

Часопис засновано в березні 1991 р.

Реєстраційне свідоцтво:

ЛВ № 089 від 28 лютого 1994 р.

Відповідальний редактор:

Степан ГЕЛЕЙ

Редакційна колегія:

Борис БІЛИНСЬКИЙ,
Михайло ГЛУШКО,
Юрій ДИБА,
Микола ЖЕЛЕЗНЯК,
Роксолана ЗОРІВЧАК,
Анатолій КАРАСЬ,
Олег КУПЧИНСЬКИЙ,
Роман КУШНІР,
Микола ЛИТВИН,
Роман ПЛЯЦКО,
Леонід РУДНИЦЬКИЙ,
Ігор СТАСЮК,
Ростислав СТОЙКА,
Олег ШАБЛІЙ

Мовний редактор та коректор:

Олександра САВУЛА

Технічна редакція і оригінал-макет:

Владислав БАРТОШЕВСЬКИЙ

Адреса редакції:

79013, Львів, вул. Ген. Чупринки, 21
Телефони: (032) 237-12-29,
(032) 276-51-55. Факс: (032) 276-04-97
e-mail: ntsh@mail.lviv.ua
ntshoffice@gmail.com
http://www.ntsh.org

Підписано до друку 21. 11. 2016.

Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.

Умов. друк. арк. 13,02. Тираж 800 прим.

Ціна договірна